

Zittingscultuur in de civiele rechtspraak

Nienke Doornbos

Colofon

Opdrachtgever

Onderzoek door het cluster Wetenschappelijk Onderzoek,
afdeling Strategie, Raad voor de rechtspraak.

Raad voor de rechtspraak

Postbus 90613
2509 LP Den Haag

Auteur

Dr. Nienke Doornbos

Leescommissie

Een eerdere versie van dit Research Memorandum is voorgelegd
en becommentarieerd door een leescommissie, bestaande
uit prof. mr. dr. Ruth de Bock, prof. dr. Peter Mascini en
mr. Hans Steenberghe.

Uitgever

Xerox | OSAGE, Utrecht

Vormgeving

Corps, Den Haag

Opmaak binnenwerk

Xerox | OSAGE, Utrecht

In deze publicatie presenteert dr. Nienke Doornbos de resultaten van het tweedelige onderzoek naar zittingscultuur. Het onderzoek omvat een theoretisch en empirisch deel. Gedurende het empirische onderzoek was Nienke Doornbos gedetacheerd bij het cluster Wetenschappelijk Onderzoek, afdeling Strategie, Raad voor de rechtspraak. Het onderzoek is geïnitieerd door mr. dr. Lyana Francot, senior onderzoeker en coördinator van het cluster Wetenschappelijk Onderzoek.

Het onderzoek naar zittingscultuur is een van de projecten van het [Onderzoek en Kennisdeling Programma Rechtspraak 2023-2028](#) | [Rechtspraak](#), onder thema 1: De rechter in de uitoefening van het ambt.

Voorwoord

Bij de mondelinge behandeling van civiele kanton- en handelszaken komt veel kijken. De kantonrechter krijgt te maken met mensen van uiteenlopende pluimage en met verschillende kennisniveaus. Sommigen hebben een rechtshulpverlener, anderen niet. De handelsrechter behandelt doorgaans zakelijke geschillen tussen bedrijven waarmee veel geld gemoeid is en kijkt niet op van een ton meer of minder. De zittingen vinden soms met behulp van een tolk plaats of soms geheel in het Engels. Voor beide rechters geldt dat zij afwisselend te maken krijgen met partijen die hun hakken in het zand zetten of die juist hopen er ter zitting nog uit te kunnen komen; met advocaten die op het scherpst van de snede de zaak bepleiten of er juist nogal doelloos bij zitten. Rechters hebben verwachtingen te managen, moeten soms slecht nieuws brengen en krijgen nogal eens te maken met emoties bij partijen. Een enkele keer valt er wat te lachen bij de zitting.

Hoe doen rechters dit? Hoe weten zij de sfeer ter zitting goed te houden en de doelen van de mondelinge behandeling, resulterend in een vonnis of schikking, na te streven? Welke geschreven en ongeschreven normen en waarden gelden ten aanzien van de zitting? Biedt het begrip 'zittingscultuur' hier houvast? Bestaat er zo iets als een zittingscultuur en zo ja, wat zijn dan de belangrijkste elementen daarvan? Daarover gaat dit onderzoek.

Ik wil de rechters die inzicht gaven in hun handelingspraktijk en gedachtewereld hartelijk danken voor hun vertrouwen en medewerking aan dit onderzoek. Dat geldt ook voor de griffiers, partijen, advocaten en alle andere aanwezigen ter zitting.

Bij dit onderzoek is een leescommissie ingesteld, bestaande uit:

- prof. mr. dr. Ruth de Bock (Hoge Raad, Universiteit van Amsterdam)
- prof. dr. Peter Mascini (Erasmus Universiteit Rotterdam)
- mr. Hans Steenberghe (rechtbank Midden-Nederland, gerechtshof Amsterdam)

Ik dank de leden van de leescommissie voor hun opmerkingen en suggesties bij de conceptversie van dit rapport en de levendige discussie bij de bespreking daarvan.

Ook dank ik Lisa Ansems, Danse de Bondt, Lyana Francot, Daniël Gerdes, Leny de Groot-van Leeuwen en Sarah van Os voor het lezen en commentariëren van (delen van) de conceptversie. Margreeth Ahsmann, Anna van Duin, Jeroen Heuving en Rick Verschoof waren bereid met mij van gedachten te wisselen over het onderzoek. De inzichten van al deze collega's waren zeer waardevol en inspirerend. Uiteraard komen eventuele tekortkomingen in de uitvoering of verslaglegging van het onderzoek alleen voor mijn rekening.

April 2026

Zittingscultuur in de civiele rechtspraak

Nienke Doornbos

Inhoudsopgave

Voorwoord	4
Samenvatting	8
1 Inleiding	11
1.1 Onderzoeksvragen en aandachtspunten	15
1.2 Doel en relevantie van het onderzoek	17
1.3 Aard van het onderzoek	18
1.4 Afbakening van het onderzoek	18
1.5 Methoden en opzet van onderzoek	20
1.6 Leeswijzer	24
2 Het cultuurbegrip toegepast op de rechtspraak: theoretische en empirische inzichten	27
2.1 Inleiding	27
2.2 Het begrip zittingscultuur als onderdeel van het bredere begrip cultuur	27
2.3 Theoretische inzichten	31
2.4 De door de organisatie van de rechtspraak uitgedragen overtuigingen (niveau 2 van Schein)	36
2.5 Onderliggende assumpties en waarden (niveau 3 van Schein)	39
2.6 Empirische inzichten over samenstelling, cultuur en socialisatieprocessen in de rechtspraak	42
2.7 Empirische inzichten over ongelijke procesverhoudingen tussen partijen	47
2.8 Empirische inzichten over ervaren procedurele rechtvaardigheid	50
2.9 Conclusie	53
3 De mondelinge behandeling in civiele zaken	56
3.1 Inleiding	56
3.2 Ontwikkelingen binnen het burgerlijk procesrecht	56
3.3 Doelen en regels met betrekking tot de mondelinge behandeling	58
3.4 Bevindingen uit eerder empirisch onderzoek naar de mondelinge behandeling van civiele zaken	62
3.5 Conclusie	69
4 Wat willen kanton- en handelsrechters ter zitting bereiken?	71
4.1 Inleiding	71
4.2 De zittingslocaties	71

4.3	Achtergrond van de respondenten	74
4.4	De door rechters gewenste zittingscultuur	76
4.5	Hoe zien rechters hun rolinvulling?	79
4.6	Wat zien rechters van elkaars aanpak ter zitting?	82
4.7	Hoe kijken rechters aan tegen verschillen in aanpak?	85
4.8	Conclusie	88
5	De rolzitting en de behandeling van zorgverzekeringszaken	91
5.1	Inleiding	91
5.2	Het verloop van de rolzitting	92
5.3	De behandeling van zorgverzekeringszaken	104
5.4	Conclusie	110
6	De zittingscultuur in kantonzaken	113
6.1	Inleiding	113
6.2	Het verloop van de mondelinge behandeling in kantonzaken	115
6.3	Schikkingspraktijken	128
6.4	Ongelijke procesverhoudingen	138
6.5	De mondelinge uitspraak	148
6.6	Verwijzing naar mediation	154
6.7	Conclusie	155
7	De zittingscultuur in handelszaken	158
7.1	Voorafgaand aan de mondelinge behandeling	159
7.2	Het verloop van de mondelinge behandeling	162
7.3	Meervoudige behandeling van zaken	179
7.4	Conclusie	195
8	Conclusie	197
8.1	De belangrijkste bevindingen van het empirisch onderzoek	198
8.2	Naar een theorie over zittingscultuur	206
8.3	Factoren die potentieel van invloed zijn op de zittingscultuur	211
8.4	Suggesties voor vervolgonderzoek	215
	Literatuur	220
	Bijlagen	238
	Bijlage 1 Observatieschema	238
	Bijlage 2 Interviewvragenlijst rechters	242
	Bijlage 3 Overzicht van in kaders besproken zaken	245

Samenvatting

In dit onderzoek staat de vraag centraal: wat kan worden verstaan onder het begrip zittingscultuur en wat zijn de belangrijkste componenten van dat begrip? Om hier zicht op te krijgen is een verkennend, kwalitatief empirisch onderzoek uitgevoerd bij twee rechtbanken (Amsterdam en Gelderland), waarbij in het voorjaar van 2025 24 rechters zijn geïnterviewd en 87 civiele rechtszittingen zijn geobserveerd. Ten behoeve van het empirisch onderzoek is de onderzoeksvraag geconcretiseerd in: hoe geven rechters in hun interactie met partijen en procesvertegenwoordigers invulling aan de mondelinge behandeling van civiele zaken en welke redenen geven zij voor hun handelen en de keuzes die zij daarbij maken? Met name is gelet op vier aandachtspunten: 1) formaliteit van de zitting; 2) rolinvulling van rechters; 3) (on)gelijke procesverhoudingen tussen partijen, en 4) in hoeverre rechters oog hebben voor aspecten van procedurele rechtvaardigheid (hoofdstuk 1).

Zittingscultuur is in hoofdstuk 2 gedefinieerd als het geheel van normen, waarden, gewoontes, overtuigingen en praktijken met betrekking tot de wijze waarop rechtszittingen plaatsvinden. Het begrip wordt primair gezien vanuit het perspectief van rechters, maar met oog voor de andere actoren in de rechtszaal: de griffier, de partijen en hun eventuele rechtsbijstandverleners en eventuele overige aanwezigen, zoals schuldenfunctionarissen en tolken. Het onderzoek stoelt op de gedachte dat de rechter op de zitting een belangrijke en centrale figuur is, aangezien hij de zitting leidt, de verantwoordelijkheid draagt voor een eerlijk proces en doorgaans ook degene is die de beslissing neemt in de voorliggende zaak, maar tegelijkertijd ook afhankelijk is van de medewerking en inbreng van de andere aanwezigen.

Dit onderzoek bouwt voort op het inzicht vanuit de organisatiecultuur dat cultuur een gelaagd begrip is, dat net als een ui kan worden afgepeld. De buitenste schil (niveau 1) wordt gevormd door de waarneembare praktijken, die zich onder meer uiten via taal en rituelen. Niveau 2 bestaat uit een schil van door de organisatie uitgedragen overtuigingen over hoe die praktijken zouden moeten plaatsvinden. De kern (niveau 3) wordt gevormd door waarden die zozeer geïnternaliseerd zijn dat ze als vanzelfsprekend worden aangenomen. Gedeelde normen en waarden worden via socialisatieprocessen overgedragen van de ene generatie op de andere (hoofdstuk 2).

In hoofdstuk 3 worden de belangrijkste ontwikkelingen binnen het burgerlijk procesrecht beschreven. In de afgelopen 25 jaar hebben diverse wetwijzigingen plaatsgevonden die ten doel hadden de procedures te vereenvoudigen en zo voor partijen toegankelijker, effectiever en minder kostbaar te maken. De mondelinge behandeling wordt daarbij gezien als 'het hart van de nieuwe basisprocedure'.

Eerder empirisch onderzoek heeft laten zien dat rechtzoekenden de civiele rechtszitting als procedureel rechtvaardig ervaren. De aanpak van rechters verschilt volgens de onderzoekers aanzienlijk.

In hoofdstuk 4 is beschreven wat kanton- en handelsrechters zelf benoemen als wenselijke zittingscultuur. In hun antwoorden klinkt het belang van juridische waarden als hoor en wederhoor en waarheidsvinding door en de wens om de zitting zo in te richten dat procespartijen procedurele rechtvaardigheid zullen ervaren. De respondenten willen dat vooral bereiken door een respectvolle en liefst niet te formele sfeer na te streven. Meerdere respondenten benoemen dat zij partijen op hun gemak willen stellen, zodat het geschil in al zijn facetten goed belicht kan worden.

Het feitelijk verloop van zaken is in de daaropvolgende hoofdstukken beschreven op een continuüm van een minst formeel naar zeer formele setting. Op de rolzitting bij de kantonrechter (hoofdstuk 5) worden zaken nog niet inhoudelijk besproken. Gedaagden kunnen hier mondeling verweer voeren. De observaties laten zien dat er onder rechtzoekenden de nodige verwarring is over het doel en het verloop van de procedure. Rechters moeten in deze setting veel uitleg en hulp bieden; hun rol vertoont hierbij overeenkomsten met die van een rechtsbijstandverlener. Ook al zijn dit soort zaken routinematig van aard, de geobserveerde rechters slagen erin om ze een persoonlijk karakter te geven. Dat geldt ook voor schuldenzaken bij zorgverzekeraars die op basis van artikel 96 Rv worden afgedaan.

In hoofdstuk 6 staat de mondelinge behandeling bij de kantonrechter centraal. Het betreft hier veelal zaken van *repeat players* tegenover *one shotters* die weinig juridisch onderlegd zijn en niet altijd rechtsbijstand hebben. De zittingscultuur van kantonrechters laat zich typeren als pragmatisch. De geobserveerde kantonrechters hebben doorgaans oog voor de ongelijke procesverhoudingen en bieden waar nodig ongelijkheidscompensatie. Steeds wordt gekeken of het geschil ook met een minnelijke schikking kan worden afgedaan. Of dat ook gebeurt hangt vooral af van de schikkingsbereidheid van partijen.

De mondelinge behandeling bij de handelsrechter is formeler van aard, vooral in meervoudige zaken. Hoofdstuk 7 beschrijft wat er aan de zittingscultuur verandert als er advocaten bij komen. De rechter doet dan een stapje terug, kan sommige taken aan de advocaten overlaten. Tegelijkertijd krijgt de rechter ook meer te 'managen', zowel in wie het woord krijgt als qua beurtwisselingen en spreekduur. In handelszaken draait het meestal om strak tijdsmanagement en het bewaken van de onpartijdigheid door middel van strikte toepassing van hoor en wederhoor.

Samenvatting

In hoofdstuk 8 worden de belangrijkste bevindingen van het onderzoek weergegeven aan de hand van de vier aandachtspunten. Het onderzoek geeft geen aanleiding te veronderstellen dat er noemenswaardige verschillen in zittingscultuur zijn tussen de twee onderzochte rechtbanken; wel zijn er stijlverschillen tussen rechters die mogelijk verband houden met hun socialisatie binnen de rechtspraak. Rechters die de beroepsopleiding relatief kortgeleden hebben afgerond hebben daar zittings- en schikkingsvaardigheden aangeleerd, zoals het uitvragen van belangen en het begeleiden van schikkingsoverleg, die zij ook in praktijk brengen. Rechters die daarentegen al langer werkzaam zijn binnen de rechtspraak hebben voordeel van hun ervaring en gezag passend bij hun leeftijd.

Op basis van de empirische bevindingen wordt in hoofdstuk 8 het begrip zittingscultuur verder theoretisch uitgewerkt. Hierbij wordt omschreven welke waarden bij de mondelinge behandeling van zaken het belangrijkste zijn: waarheidsvinding, rechtsbescherming, *equality of arms*, hoor en wederhoor en neutraliteit. Naast de vier aandachtspunten zijn verwachtingsmanagement, emotiemanagement en tijdsmanagement belangrijke aspecten van zittingscultuur. Op de zittingscultuur zijn veel verschillende factoren van invloed, waaronder de aard van het geschil, de stand van het conflict, schikkingsbereidheid van partijen en de opstelling van procesvertegenwoordigers. Paragraaf 8.3 geeft daarvan een overzicht. Dat overzicht maakt duidelijk waarom het handelen van rechters ter zitting zich niet gemakkelijk in statistieken laat vatten: het aantal variabelen dat hierop van invloed is nu eenmaal erg groot. Dit onderzoek laat zien dat in plaats daarvan een contextuele aanpak is vereist, waarbij het handelen van rechters wordt bekeken in samenhang met de aard van het geschil en de kenmerken en opstelling van partijen en hun gemachtigden.

Inleiding

Wat kunnen rechtzoekenden verwachten van een rechtszitting? Veel mensen zullen dat niet precies weten; de rechtszitting is voor hen 'een toneelstuk waarvan zij het script niet kennen'.¹ Vooral rechtzoekenden zonder rechtsbijstand kampen bij aanvang van een civiele procedure met informatieonzekerheid over het verloop van de procedure en de rol van de rechter.² Rechtzoekenden met rechtsbijstand kunnen hierover hun advocaat of andere procesvertegenwoordiger bevragen.³ De meeste procesvertegenwoordigers komen vaker op de rechtbank, hebben de procedure meermaals doorlopen en hebben verschillende rechters in actie gezien. Zij kunnen hun cliënten er bijvoorbeeld op voorbereiden dat de rechter mogelijk ook aan hen vragen zal stellen en waarschijnlijk op enig moment zal nagaan of partijen nog mogelijkheden zien om er in onderling overleg uit te komen. Zeer ervaren procesvertegenwoordigers die regelmatig op dezelfde, kleine rechtbank komen, kunnen hun cliënten mogelijk nog iets meer vertellen, in de trant van 'deze rechter neemt altijd heel veel tijd om alle details van de zaak door te nemen' of 'deze rechter houdt er niet van als partijen meteen al zeggen dat onderling overleg geen zin meer heeft'. Maar ook zij zullen erkennen dat het enigszins onvoorspelbaar is hoe de zitting precies zal verlopen.⁴

In de rechtspraak is de afgelopen decennia veel aandacht uitgegaan naar thema's als responsiviteit, maatschappelijke effectiviteit, persoonsgerichte aanpak, procedurele rechtvaardigheid, laagdrempeligheid en dejuridisering.⁵ Op alle rechtsterreinen zijn er initiatieven ontplooid om de rechtszitting beter te laten aansluiten bij de verwachtingen en behoeften van rechtzoekenden. Denk bijvoorbeeld aan de nieuwe zaaksbehandeling binnen het bestuursrecht⁶ of aan pilots met betrekking tot wijkrechtspraak, schuldenaanpak of regelrechters.⁷ Bij de behandeling van zaken is tegenwoordig meer aandacht voor de context van het conflict en is er het besef dat een louter juridische aanpak daarvan partijen niet altijd verder helpt.⁸ Op rechtsterreinen waar de behandeling van zaken van oudsher overwegend schriftelijk plaatsvond, zoals in het burgerlijk recht, heeft de

1 Mein & De Meere 2018, p. 42.

2 Janssen, Van den Bos & Van der Kraats 2026.

3 Alleen voor handelszaken met een financieel belang van € 25.000 geldt een verplichte procesvertegenwoordiging door advocaten.

4 Ten Haaft 2019, p. 473.

5 Zie voor een overzicht o.m. Doornbos & Holvast 2024, hfst. 13.

6 Zie o.m. Verburg 2019.

7 Zie voor een overzicht Verberk 2025.

8 De Rechtspraak 2016; Boone e.a. 2025, hfst. 9.

Inleiding

mondelijke behandeling inmiddels een prominente plaats gekregen.⁹ De rechtszitting is de microkosmos waar al deze maatschappelijke en individuele verwachtingen, wensen, behoeften en conflicten samenkomen.

Rechters hebben de taak om zittingen in goede banen te leiden en partijen een eerlijk proces te bieden. Hoe doen zij dat? Zijn de hiervoor genoemde ontwikkelingen merkbaar in de 'zittingscultuur' van rechters? Wat moet er eigenlijk verstaan worden onder dat begrip zittingscultuur? Daarover gaat dit onderzoek, dat is toegespitst op de civiele rechtspleging. Het betreft een verkennend, kwalitatief empirisch onderzoek op basis van observaties en interviews naar de wijze waarop civiele rechters bij de afdelingen kanton en civiel van twee rechtbanken *feitelijk* de mondelinge behandeling vormgeven en naar de redenen die zij geven voor hun handelen en de keuzes die zij daarbij maken.

Om verscheidene redenen is het interessant om de zittingscultuur in de civiele rechtspleging te onderzoeken. Ten eerste vormen civiele zaken getalsmatig de hoofdmoot van de rechtspraak. Kantonzaken nemen het grootste aandeel in binnen het geheel aan ingediende zaken in eerste aanleg, namelijk 65% van 1,42 miljoen zaken ingediend in 2024 (926.320 zaken). Circa 252 duizend zaken (18%) zijn civiele kantonzaken zoals in dit onderzoek centraal staan.¹⁰ Handelszaken vormen een kleiner aandeel (4%) binnen het geheel aan rechtszaken (59.290 in 2024).¹¹

Ten tweede zijn er op het gebied van het civiele procesrecht verschillende wetswijzigingen¹² geweest die ten doel hadden de procedures te vereenvoudigen en zo voor partijen toegankelijker, effectiever en minder kostbaar te maken.¹³ De voorheen hoofdzakelijk schriftelijke procedure, bestaande uit verschillende stappen, is met verschillende wetswijzigingen teruggebracht tot één schriftelijke ronde en een mondelinge behandeling.¹⁴ De mondelinge behandeling wordt

9 De Groot & Steenberghe 2019, p. 18.

10 De Rechtspraak, Jaarverslag 2024, p. 57. De overige kantonzaken in 2024 zijn zogenoemde Mulderzaken (zaken over lichte verkeersovertradingen en onverzekerd rijden; circa 86 duizend zaken); strafzaken (58 duizend zaken) en familiezaken (531 duizend zaken).

11 De Rechtspraak, Jaarverslag 2024, p. 56.

12 De vereenvoudiging van het burgerlijk procesrecht in 2002, de invoering van de Spoedwet KEI in 2019 en de invoering van de Wet vereenvoudiging en modernisering bewijsrecht per 1 januari 2025.

13 *Kamerstukken II* 2014/15, 34 059, nr. 3, p. 1.

14 De vereenvoudiging van het burgerlijk procesrecht in 2002, de invoering van de Spoedwet KEI in 2019 en de invoering van de Wet vereenvoudiging en modernisering bewijsrecht per 1 januari 2025.

tegenwoordig gezien als 'het hart van de nieuwe basisprocedure'.¹⁵ Van de rechter wordt verwacht dat hij of zij actief 'regie' voert om te komen tot een rechtvaardige uitkomst (beslissing of schikking) in een effectieve en efficiënte eerlijke procedure.¹⁶

De civiele rechter heeft de dubbele taak om enerzijds te onderzoeken of een schikking in der minne kan worden bereikt tussen partijen, en anderzijds – als het niet lukt om partijen tot elkaar te brengen – een beslissing te nemen volgens het recht. Deze beide taken doen een beroep op verschillende vaardigheden van rechters en kunnen soms op gespannen voet staan met elkaar (een derde reden waarom dit rechtsterrein interessant is voor onderzoek). Er is binnen de rechtswetenschappelijke literatuur dan ook een levendig debat gaande over de vraag of de rechter zich naast geschilbeslechting ook bezig dient te houden met probleemoplossing en zo ja, hoe actief en vergaand de rechter zich daarbij dient op te stellen (zie [par. 2.4](#)). Civiele rechters hebben een grote discretionaire vrijheid om de zitting zelf vorm te geven. Er zijn weinig specifieke procedurevoorschriften voor de aanpak van de rechtszitting. Naar schatting een kwart tot een derde van de zaken waarin een mondelinge behandeling plaatsvindt mondt uit in een schikking¹⁷ en wordt dus formeel buitengerechtelijk afgedaan, maar feitelijk wel binnen de muren van de rechtbank. Over de wijze waarop schikkingen tot stand komen, is relatief weinig onderzoek beschikbaar.¹⁸

De discussie over de taakopvatting van de civiele rechter is rechtstreeks van belang voor het onderwerp zittingscultuur, aangezien het consequenties heeft voor hoe de zitting wordt vormgegeven, bijvoorbeeld voor de vraag of het accent daarbij meer op feitenvergaring en waarheidsvinding ligt of meer op bemiddeling en conflictoplossing. Ook is het daarbij interessant na te gaan hoe rechters omgaan met ongelijkheid in procesposities tussen partijen, met name als de ene partij wel juridisch

15 *Kamerstukken II 2014/15, 34 059, nr. 3, p. 70*; Gras, Hendrikse & Jongbloed 2024, p. 148; De Groot & Steenberghe 2019, p. 18.

16 Ahsmann 2024a, p. 144.

17 Precieze cijfers zijn niet beschikbaar. Verkerk e.a. (2026, p. 8) melden dat in 2021 ongeveer een kwart van de gewone dagvaardingszaken op tegenspraak is 'doorgehaald' op de rol (het overzicht van ingediende zaken). Hierbij zou het vermoedelijk vooral gaan om gevallen waarin een schikking is bereikt. Verschoof en Van Rossum (2018) komen op basis van hun observatie van 100 zaken uit op 29%. In 2010 kwam Van der Linden uit op een percentage tussen 22,7 en 41,3%. Volgens Marseille e.a. (2014, p. 28) verschillen de schikkingspercentages per rechter, per rechtsgebied en per rechtbank van 30 tot 50%. Het gaat hier om schattingen van rechters en rechtbanken, en dus niet om harde cijfers. Zie verder [par. 3.4](#).

18 Zie m.n. Van der Linden 2008 en Verschoof & Van Rossum 2018.

Inleiding

is vertegenwoordigd en de andere niet. Dit kan juist binnen de civiele rechtspraak goed onderzocht worden, aangezien procesvertegenwoordiging door advocaten bij kantonzaken niet verplicht is en bij handelszaken wel.

Daar komt bij dat de rechtszitting in civiele zaken veel minder in de publieke belangstelling staat dan bij andere rechtsgebieden het geval is. Mediaberichtgeving richt zich hoofdzakelijk op de verslaglegging van strafzaken. Civielrechtelijke zaken komen alleen in spraakmakende gevallen in het nieuws. Over de behandeling van alledaagse kantonzaken of kleine handelszaken is maar weinig bekend. De mondelinge behandeling in civiele zaken is wel eerder onderwerp van empirisch onderzoek geweest, maar het aantal onderzoeken is beperkt.¹⁹ Eerdere onderzoeken hebben laten zien dat partijen en advocaten de zitting over het algemeen als rechtvaardig beschouwen.²⁰ Een andere in het oog springende bevinding is dat rechters nogal verschillen in aanpak.²¹ Waar de ene rechter sturend optreedt ten aanzien van partijen, neemt de ander een meer faciliterende rol aan, terwijl weer anderen zich lijdelijk opstellen. Sommige rechters zijn meer vonnisgericht, andere meer schikkingsgericht. Eerdere onderzoekers hebben via statistische analyse geprobeerd patronen te ontdekken in het handelen van rechters.²² Dit bleek echter niet of nauwelijks mogelijk (zie voor een uitgebreider overzicht van de uitkomsten van eerder onderzoek [par. 3.4](#)). Er is weinig zicht op de vraag waarom rechters handelen zoals ze handelen en voor welke uitdagingen zij staan in de communicatie met partijen en hun vertegenwoordigers. Zo is er bijvoorbeeld weinig bekend over hoe rechters feitelijk omgaan met rechtzoekenden die minder taalvaardig zijn of weinig juridische kennis hebben. Ook is er weinig bekend over wat civiele rechters nu daadwerkelijk doen om rechtszittingen een laagdrempelig karakter te geven.

Bij lezing van de bevindingen is het belangrijk te bedenken dat lang niet in alle zaken een mondelinge behandeling plaatsvindt. Circa 68% van de kantonzaken en 12-15% van de handelszaken wordt bij verstek afgedaan.²³ Voor gewone dagvaardingszaken bij kanton ligt het percentage verstekzaken nog hoger, namelijk op circa 85%.²⁴ Dit zijn

19 O.m. Bruinsma 1995; Ippel & Heeger-Hertter 2006; Van der Linden 2008 en 2010; Marseille e.a. 2014; Verschoof & Van Rossum 2018.

20 Van der Linden 2010, p. 145. Zie ook Van der Linden 2008 en Verschoof & Van Rossum 2018.

21 Zie m.n. Bruinsma 1995; Van der Linden 2008 en 2010; Marseille e.a. 2014 en Verschoof & Van Rossum 2018.

22 Zie o.m. Van der Linden 2010; Verschoof & Van Rossum 2018.

23 WODC, [Tabellen civiel en bestuur 2024](#).

24 Verkerk e.a. 2026, p. 7, voetnoot 26. Het gaat om gewone dagvaardingszaken op tegenspraak, dus niet om verzoekschriftprocedures, voorlopige voorzieningen, verzetzaken en herroepingen.

grotendeels niet-betwiste geldvorderingen die schriftelijk worden afgedaan. Maar ook vorderingen die wel worden betwist (de zogenoemde zaken 'op tegenspraak') worden geregeld zonder zitting afgedaan, bijvoorbeeld vorderingen met een geldelijk belang van minder dan € 1.000-1.500²⁵ of relatief eenvoudige gevorderde schadevergoedingen na vertraging in de luchtvaart. Soms wordt ook op verzoek van partijen afgezien van een mondelinge behandeling. In 2021 werd in circa 36% van de gewone dagvaardingszaken een mondelinge behandeling gehouden.²⁶ Tussen rechtbanken bestaan grote verschillen in de organisatie van de mondelinge behandeling en in doorlooptijden.²⁷ Wat daar precies de oorzaken van zijn – cultuurverschillen, andere beleidsafwegingen, personeelstekorten – is niet bekend.²⁸

1.1 Onderzoeksvragen en aandachtspunten

De hoofdvraag van dit onderzoek is ingegeven door een theoretisch doel en luidt:

Wat kan worden verstaan onder een rechterlijke zittingscultuur en wat zijn de belangrijkste componenten van dat begrip?

Deze vraag is ten behoeve van het empirisch onderzoek geconcretiseerd door te focussen op de interactie tussen rechters, partijen en hun procesvertegenwoordigers bij de behandeling van civiele zaken. De afgeleide, meer concrete vraag luidt dan ook:

Hoe geven rechters in hun interactie met partijen, procesvertegenwoordigers en andere aanwezigen ter zitting invulling aan de mondelinge behandeling van civiele zaken en welke redenen geven zij voor hun handelen en de keuzes die zij daarbij maken?

25 Dit verschilt per rechtbank, maar was in de onderzochte periode in elk geval bij de rechtbank Gelderland praktijk. Personeelstekorten werden daar als belangrijkste reden genoemd voor het achterwege blijven van de mondelinge behandeling.

26 Bron: achterliggende gegevens bij het onderzoek van Verkerk e.a. (2026), opgevraagd bij de auteurs.

27 Verkerk e.a. 2026, p. 11; Marseille e.a. 2014.

28 Verkerk e.a. 2026, p. 11.

Inleiding

De vooronderstelling hierbij is dat de zittingscultuur vooral in de onderlinge interactie tussen de aanwezigen ter zitting tot uitdrukking komt.²⁹ Zoals uit de bespreking van de theorie in hoofdstuk 2 zal blijken, gaat het echter niet alleen om een beschrijving van de praktijken, maar ook om de onderliggende waarden, vandaar dat rechters ook is gevraagd naar de redenen van hun handelen.

Deelvragen van het onderzoek zijn:

- **Wat zien rechters zelf als een gewenste zittingscultuur?**
- **Welke uitdagingen ondervinden rechters bij het bereiken van de door hen gewenste zittingscultuur?**
- **Zijn er verschillen in zittingscultuur zichtbaar, bijvoorbeeld tussen verschillende rechtbanken of tussen verschillende typen rechters, zoals in dit geval kantonrechters en handelsrechters?**
- **Zijn er verschillen in zittingscultuur zichtbaar als de bevindingen worden vergeleken met bevindingen uit eerdere onderzoeken?**

De onderzoeksvragen roepen een aantal voorvragen op die aan de hand van literatuuronderzoek beantwoord worden, zoals: wat wordt precies bedoeld met de term zittingscultuur, hoe kan het cultuurbegrip op de rechtspraak worden toegepast en wat is al bekend over de cultuur in de organisatie van de rechtspraak? Deze komen in hoofdstuk 2 aan bod. Voor een goed begrip van de mondelinge behandeling in civiele zaken zijn belangrijke voorvragen wat de doelen en regels daaromtrent zijn, welke ontwikkelingen zich hebben voorgedaan en wat al bekend is uit eerder empirisch onderzoek over de mondelinge behandeling van civiele zaken (zie [hoofdstuk 3](#)).

Naar aanleiding van het literatuuronderzoek worden vier aandachtspunten geformuleerd voor het onderzoek (deze worden toegelicht in [par. 2.9](#)).

Deze aandachtspunten kunnen het rijke begrip 'zittingscultuur' weliswaar niet in alle verschijningsvormen omvatten, maar bieden wel houvast bij de structurering en analyse van de empirische gegevens. De belangrijkste bevindingen van het empirisch onderzoek zijn geordend onder de volgende thema's:

1. formaliteit van de zitting;
2. rolinvulling van rechters;
3. (on)gelijke procesverhoudingen tussen partijen;
4. procedurele rechtvaardigheid.

²⁹ Een andere invulling van dit onderzoek zou zijn geweest om te focussen op rituelen ter zitting, zoals Van Rossum (1998) heeft gedaan.

1.2 Doel en relevantie van het onderzoek

Dit onderzoek volgt uit het [Onderzoek en Kennisdeling Programma Rechtspraak 2023-2028](#), waarin het onderwerp zittingscultuur is opgenomen onder het thema 'De rechter in de uitoefening van het ambt', met de bedoeling om meer onderzoek te genereren naar de werkwijze en opvattingen van rechters ten aanzien van de mondelinge behandeling van zaken. Dit onderzoek biedt een eerste theoretische en empirische verkenning van het begrip zittingscultuur, toegespitst op civiele zaken. Vanuit de bevindingen van het empirisch onderzoek wordt een theorie over zittingscultuur ontwikkeld, die als uitgangspunt kan dienen voor vervolgonderzoek (zie [hoofdstuk 8](#)). Vanwege de beperkte omvang en kwalitatieve opzet is het niet de bedoeling om aan de hand van dit onderzoek generaliserende uitspraken te doen over de aanpak van de civiele rechter in Nederland of over verschillen tussen (sectoren van) rechtbanken. Ook gaat het er in dit onderzoek niet om te beoordelen of de aanpak van rechters van de mondelinge behandeling aan een bepaalde standaard voldoet of niet. Ten eerste is het niet eenduidig welke maatstaf daarvoor gehanteerd zou moeten worden, ten tweede is het niet aan een sociaalwetenschappelijk onderzoeker daarover te oordelen. Wel zal het handelen van rechters worden beschreven in relatie tot theoretische concepten en inzichten vanuit sociaalwetenschappelijk onderzoek en communicatiewetenschap. Ook wordt onderzocht welke associaties rechters zelf hebben bij het begrip zittingscultuur en welke aspecten zij belangrijk vinden, met andere woorden welke zittingscultuur zij zelf wenselijk vinden. Ook wordt bezien voor welke uitdagingen rechters staan bij de interactie met partijen en hun rechtshulpverleners, en wat mogelijke valkuilen daarbij zijn.

Dit onderzoek biedt informatie aan rechtzoekenden, hun procesvertegenwoordigers en het bredere publiek over wat zij kunnen verwachten van een zitting bij de civiele rechter en draagt daarmee bij aan transparantie en legitimiteit van de rechtspraak. Daarnaast kan dit onderzoek ook een nieuwe impuls geven aan discussies binnen de rechterlijke macht, bijvoorbeeld over de rollen die rechters ter zitting vervullen of over specifieke onderwerpen als empathie, verwachtingsmanagement of humor in de rechtszaal. Het onderzoek levert materiaal op dat bruikbaar is in de opleiding van rechters en advocaten en kan bijdragen aan de verdere ontwikkeling van professionele standaarden. In wetenschappelijk opzicht steunt het onderzoek op theorieën over (organisatie)cultuur en empirische inzichten uit eerder verricht onderzoek naar organisatiecultuur, socialisatieprocessen, rolopvattingen van rechters en door procespartijen ervaren procedurele rechtvaardigheid. Het bouwt voort op deze theorieën doordat het deze elementen verbindt met nieuwe inzichten vanuit het empirisch onderzoek in een theorie over zittingscultuur.

1.3 Aard van het onderzoek

Hiervoor kwam al ter sprake dat het onderzoek verkennend, kwalitatief en empirisch van aard is. Daaraan kan worden toegevoegd dat het onderzoek rechtssociologisch van aard is en in de etnografische onderzoekstraditie staat. Etnografie is een verzamelnaam voor een interpretatieve benadering in de sociale wetenschappen (met name culturele antropologie en sociologie) die zich bezighoudt met de sociale organisatie van alledaagse activiteiten in de samenleving.³⁰ Het gaat er daarbij om de symbolische betekenis van interacties te doorgronden. Belangrijk in deze benadering is het inzicht dat die betekenis niet vooraf vaststaat, maar in interacties wordt gevormd. Door een microscopische benadering en *thick description* probeert de onderzoeker de diepere betekenis en context van het gedrag te beschrijven.³¹ De etnografie wordt gekenmerkt door een inductieve aanpak. Daarbij gaat het er om vanuit de onderzochte situaties te komen tot een empirisch gefundeerde theorie.³² Sommige onderzoekers proberen daarbij zoveel mogelijk onbevooroordeeld en ongehinderd door voorkennis het onderzoeksveld te betreden.³³ De meeste etnografisch onderzoekers, tot wie ik ook mijzelf reken, maken echter wel gebruik van theoretische begrippen en bouwen voort op eerder verricht empirisch onderzoek. De aard van het onderzoek is echter theoriegestuurd en theorievormend, en niet theorietoetsend en dus ook niet gericht op het vaststellen van causale verbanden. Een interpretatieve, inductieve benadering wordt specifiek aangeraden voor onderzoek naar culturen³⁴ en is ook geëigend voor onderzoek op een relatief onontgonnen terrein.

1.4 Afbakening van het onderzoek

Zittingscultuur is een onderwerp dat in alle rechtbanken en in alle rechtsgebieden onderzocht zou kunnen worden. Aangezien het hier om een verkennend en in tijd en middelen beperkt onderzoek gaat, is ervoor gekozen het onderzoek te beperken tot de behandeling van civiele zaken in eerste aanleg bij de afdelingen handel en kanton van de rechtbanken Amsterdam (locatie Parnassusweg) en Gelderland (locaties Arnhem, Nijmegen, Zutphen en Apeldoorn).

30 Geertz 1973; Silverman 1985, hfst. 5.

31 Geertz 1973, p. 20-21.

32 Glaser & Straus 1967.

33 Bijvoorbeeld Latour 2009.

34 Geertz 1973, p. 25-27; Nelken 2016, p. 51.

De keuze om het onderzoek te beperken tot *rechtspraak in eerste aanleg* is gemaakt omdat dit de eerste (en vaak meteen ook de laatste) kennismaking van rechtzoekenden met de rechtspraak is. De rechtzoekende beleeft hier zijn *'day in court'*. Voor de rechter geldt dat er in eerste aanleg nog veel te onderzoeken valt op de zitting, terwijl het geschil zich in de daaropvolgende stadia doorgaans meer toespitst op juridische argumentatie.³⁵ Voor de legitimiteit van de rechtspraak zijn zaken in eerste aanleg beeldbepalend. Een zorgvuldige, eerlijke en tijdige behandeling in deze initiële fase bouwt publiek vertrouwen op, wat essentieel is voor de geloofwaardigheid van het gehele rechtssysteem.

Door zowel kanton- als handelszaken in het onderzoek te betrekken wordt vanwege het verschil in absolute competentie een goede doorsnede verkregen in de variëteit van civiele zaken.³⁶ Twee verschillen tussen kanton- en handelszaken zijn voor het onderwerp zittingscultuur in het bijzonder relevant. Ten eerste vindt kantonrechtspraak altijd enkelvoudig plaats, terwijl de handelsrechtspraak ook in een meervoudige kamer van drie rechters kan plaatsvinden. Dat laatste komt echter niet vaak voor: slechts 7% van alle handelszaken is de afgelopen jaren meervoudig afgedaan.³⁷ Te verwachten is dat deze meervoudige zittingen formeler van aard zullen zijn. Ten tweede is inschakeling van een advocaat bij de kantonrechter niet verplicht en bij de handelsrechter wel. Dat is relevant aangezien inschakeling van een advocaat de eventuele ongelijkheid tussen partijen in kennis en ervaring kan verzachten of wegnemen. Inschakeling van een advocaat draagt bij aan de equality of arms (meer hierover in [par. 2.7](#)).

- 35 Een overweging om dit onderzoek naar zittingscultuur juist in hoger beroep te doen, zou kunnen zijn geweest dat veel meer zaken bij het gerechtshof en alle zaken bij de Hoge Raad door een meervoudige kamer worden behandeld. Door de samenwerking en het overleg tussen rechters in een meervoudige kamer kan verwacht worden dat zich daar een duidelijker zittingscultuur aftekent dan in eerste aanleg, waar vrijwel alle zaken door een alleenzittende rechter worden behandeld. Over het verschil tussen enkelvoudige en meervoudige behandeling van zaken is echter al mooi empirisch onderzoek voorhanden (zie Baas 2020).
- 36 De kantonrechter behandelt civiele geschillen met een geldelijk belang tot € 25.000 en zaken waarvan het belang niet in geld kan worden uitgedrukt; daarnaast is de kantonrechter de aangewezen rechter om arbeidszaken, huurzaken en consumentenkoopzaken en consumentenkredietzaken te behandelen, ongeacht het financiële belang (zie art. 93 Rv). De handelsrechter behandelt de overgebleven civiele geschillen met een geldelijk belang van € 25.000 of hoger.
- 37 De Rechtspraak, Jaarverslag 2024, p. 66. Ter vergelijking: het aandeel enkelvoudige behandeling in civiele zaken op tegenspraak nam tussen 1971 en 1979 toe van 26 naar circa 60% (Baas 2020, p. 23-26) en naar 80% in 1987 (Van der Kraats 2017, p. 24).

Voor de keuze welke rechtbanken in het onderzoek te betrekken is getracht te kijken naar relevante verschillen tussen rechtbanken voor wat betreft het percentage zaken waarin een mondelinge behandeling plaatsvindt en het percentage zaken waarin een minnelijke regeling tot stand komt. Het idee was te zoeken naar twee rechtbanken die daarin onderling verschillen, maar ook weer niet de uitersten vormen. Hierover waren echter geen recente betrouwbare gegevens beschikbaar. In plaats daarvan is gezocht naar variëteit in regio (binnen en buiten de Randstad). Vanwege de connectie tussen de rechtbank Amsterdam en de Universiteit van Amsterdam (mijn hoofdwerkgever) lag het in de rede om de rechtbank Amsterdam in het onderzoek te betrekken. Als tweede rechtbank viel de keuze uiteindelijk op de rechtbank Gelderland mede vanwege de bereikbaarheid van de verschillende zittingslocaties.³⁸

1.5 Methoden en opzet van onderzoek

De onderzoeksvragen zien zowel op het beschrijven van feitelijk gedrag als op het achterhalen van opvattingen en onderliggende waarden om dat gedrag te duiden. Naast literatuuronderzoek is daarom gekozen voor een combinatie van kwalitatieve onderzoeksmethoden, namelijk observatie en interview.³⁹ Op de voor- en nadelen van deze methoden wordt hierna dieper ingegaan.⁴⁰

Observatie

Het empirisch deel van het onderzoek heeft plaatsgevonden in de periode april-mei 2025 (rechtbank Amsterdam) en mei-juli 2025 (rechtbank Gelderland). De bedoeling was om zoveel mogelijk een doorsnee van zaken bij te wonen. In totaal zijn in deze periode 87 zaken bijgewoond plus 4 rolzittingen, waarop nog eens 28 zaken de revue passeerden (dit zijn procedurele zittingen; de zaak wordt daarin nog niet inhoudelijk behandeld). De 87 inhoudelijk behandelde zaken waren zowel

38 Met het oog op het onderwerp zittingscultuur had het ook nog in de rede gelegen om pilotlocaties voor wijkrechtspraak of de regelrechter in het onderzoek te betrekken, aangezien er binnen deze initiatieven extra aandacht is voor laagdrempeligheid en probleemoplossing. Hiervoor is echter niet gekozen omdat hiernaar al diverse evaluatiestudies zijn verricht (o.m. Hertogh e.a. 2018; Grootelaar, Schelfhout & Van Duijneveldt 2020; Doornbos & Hanoeman 2021; Doornbos 2021; Grootelaar, Verberk & Schelfhout 2023; Verberk 2025) en er ook nog onderzoek gaande is (o.a. van het WODC in samenwerking met de universiteiten Utrecht en Leiden).

39 De onderzoeksopzet is gepresenteerd in de vergadering van het Landelijk Overleg Vakinhoud Civiel en Kanton (LOV-CK), dat bestaat uit de team/afdelingsvoorzitters Civiel en Kanton van alle rechtbanken. Zowel het LOV-CK als de betrokken rechtbanken hebben hun toestemming aan het onderzoek verleend. Ook de Ethische commissie van de Universiteit van Amsterdam heeft toestemming verleend aan de voorgestelde aanpak en het bijbehorende datamanagementplan.

40 Zie hierover Van Rooij, Doornbos & Reinders Folmers 2024, p. 84 en Doornbos 2014.

dagvaardingszaken als verzoekschriftprocedures en verzoeken om voorlopige voorziening/kort gedingen. Ook waren hierbij 11 zaken van een zorgverzekeraar tegen verzekerden die een achterstand in betaling van hun zorgpremies hadden die via een verzoekschriftprocedure op grond van artikel 96 Rv zijn behandeld (zie hierover par. 5.3).

Tabel 1.1 Geobserveerde mondelinge behandelingen van civiele zaken

	Kanton	Handel	Totaal
Rechtbank Amsterdam (zittingslocatie Parnassusweg)	35 (waaronder 11 zorgverzekeringszaken)	13 (waaronder 2 zaken bij de meervoudige kamer)	48
Rechtbank Gelderland (zittingslocaties Apeldoorn, Arnhem, Nijmegen en Zutphen)	31	8 (waaronder 3 zaken bij de meervoudige kamer)	39
Totaal	66	21	87

Door te observeren heeft een onderzoeker direct zicht op het gedrag van rechters en de interactie in de rechtszaal. Observaties leveren doorgaans door *thick description* illustratieve voorbeelden op (deze worden in dit rapport in aparte kaders uitgelicht). Bij observaties probeert een onderzoeker zo onopvallend mogelijk aanwezig te zijn (als de spreekwoordelijke vlieg op de muur) om de gang van zaken zo min mogelijk te doorbreken en een natuurgetrouw beeld van de dagelijkse routines te krijgen. In een rechtszaal is dat echter moeilijk te bereiken, alleen al omdat de onderzoeker vanaf de publieke tribune observeert en dan in het gezichtsveld van de rechter zit. De onderzoeker dient bovendien transparant te zijn over doel en uitvoering van het onderzoek. Het is dan ook niet uit te sluiten dat de aanwezigheid van een onderzoeker enige invloed heeft op de gang van zaken, waardoor sommige rechters bijvoorbeeld iets meer volgens het 'boekje' zijn gaan handelen. In één zaak werden de partijen (met humor) daar ook toe aangespoord, toen de rechter mij introduceerde: 'Deze onderzoekster doet onderzoek naar zittingscultuur, dus gedraagt u zich!'⁴¹

41 Zaak AH09.

Inleiding

Ik heb de opzet en het doel van het onderzoek via een berichtje op het intranet van de betreffende rechtbank en een (online) voorlichtingsbijeenkomst voor rechters toegelicht. Ook heb ik rechters enkele dagen van tevoren per e-mail op de hoogte gesteld van mijn voornemen om bepaalde zittingen bij te wonen. Daarbij is het doel van het onderzoek zo neutraal mogelijk verwoord (zicht krijgen op de praktijk van de mondelinge behandeling). De selectie van zaken had ik zelf in de hand. Ik kreeg vooraf de zittingslijsten toegestuurd. Waar mogelijk is ervoor gekozen per dag meerdere zaken bij één rechter bij te wonen, om zo een completer beeld te krijgen van de werkwijze van de rechter. Ik had geen inzage in het dossier.

Partijen en hun procesvertegenwoordigers zijn bij aanvang van de zitting door de rechter gewezen op mijn aanwezigheid, waarbij is benadrukt dat deze ertoe dient om te zien hoe dit soort procedures in het algemeen verlopen, dat het mij niet specifiek om deze zaak van partijen gaat en dat geen herkenbare persoonsgegevens in het verslag zullen worden opgenomen. Geen van de betrokken partijen of hun procesvertegenwoordigers hebben bezwaar gemaakt tegen mijn aanwezigheid.

Naast het risico van ongewenste invloed op het handelen van betrokkenen bestaat bij de methode van observatie ook altijd het risico dat een te subjectieve blik van een onderzoeker de conclusies van het onderzoek kan aantasten. Om die subjectiviteit te beperken is een gestandaardiseerd observatieschema gebruikt (zie bijlage 1), waardoor bij elke observatie op dezelfde punten is gelet.⁴² Van de zittingen zijn geen geluidsopnames gemaakt.⁴³ Het is dan ook van belang om bij lezing van de beschrijving van zaken voor ogen te houden dat dit een gecompliceerde en niet geheel letterlijke weergave van de zitting is.

42 Een andere methode om de subjectiviteit te verminderen is de observaties door twee onderzoekers te laten plaatsvinden, waardoor in elk geval intersubjectiviteit kan worden bereikt. In dat geval krijgt de aanwezigheid van onderzoekers echter nog meer aandacht. Ook is het een logistieke puzzel. Omwille van de werkbaarheid en eenvoud van de planning is hiervan afgezien.

43 Het is in de regel niet toegestaan in rechtbanken geluids- of beeldopnames te maken, dus hier had apart om toestemming gevraagd moeten worden (niet alleen bij de rechtbanken, maar ook bij de betreffende rechters, procespartijen en alle andere aanwezigen ter zitting, waardoor het onderzoek weer extra aandacht had gekregen). Voor de betrouwbaarheid van de observaties was het wel beter geweest om opnames te maken. Bij vervolgonderzoeken die gedetailleerder verslag willen doen van de communicatie tussen de aanwezigen is het dan ook aan te raden geluidsopnames te maken.

Interviews

In de onderzoeksperiode zijn voorts 24 respondenten geïnterviewd, waaronder 3 team/afdelingsvoorzitters,⁴⁴ 1 rechter die als zittingscoach fungeert en voorts rechters (12 kantonrechters en 8 handelsrechters). De respondenten heb ik zelf geselecteerd en gevraagd,⁴⁵ waarbij is gestreefd naar diversiteit in gender, ervaring en achtergrond (zie par. 4.3).

De interviews waren half gestructureerd van aard, met vaste vragen, maar flexibel in volgorde en met veel ruimte voor eigen inbreng van de geïnterviewden. Zij namen 60 tot 100 minuten in beslag en zijn afgenomen in een overlegruimte of de werkkamer van de betreffende rechter. Eén interview heeft op verzoek van de respondent online plaatsgevonden. De vragenlijst is opgenomen in bijlage 2. Van de interviews zijn met toestemming van de geïnterviewden geluidsopnames gemaakt, die integraal zijn uitgewerkt.

Naast de interviews met rechters uit de respondentengroep zijn ook enkele algemene gesprekken gevoerd met senior rechters die hebben gepubliceerd over onderwerpen als de rol van de rechter of de mondelinge behandeling in civiele zaken. Deze gesprekken hadden tot doel om te sparren over de opzet en uitkomsten van het onderzoek.

De methode van interviewen heeft voor- en nadelen. Een voordeel is dat goed inzicht gekregen kan worden in de opvattingen en perspectieven van de geïnterviewde personen. Als de onderzoeker erin slaagt vertrouwen met de geïnterviewden te winnen kan ook over gevoelige onderwerpen diepgaande kennis worden opgedaan. De respondent kan bovendien gevraagd worden naar de gang van zaken bij andere zittingen dan die zijn bijgewoond, waardoor het blikveld wordt verruimd. Vergelijking van antwoorden kan bijdragen aan theorievorming.⁴⁶

Beperkingen zijn er ook. Zo bestaat het risico dat de geïnterviewden niet zozeer hun eigen perspectief of opvattingen weergeven, maar meebuigen met de tijdsgeschiedenis of met de onderzoeker en sociaalwenselijke antwoorden of louter rationalisaties (rechtvaardigingen achteraf) geven. Dit kan vooral een probleem zijn bij gevoelige

44 Eén afdelingsvoorzitter is geen rechter, maar een gerechtsambtenaar.

45 Twee rechters waren niet beschikbaar voor een interview wegens drukte en vakantie en één rechter was niet bereid tot een interview, omdat zij geen meerwaarde zag in het onderzoek.

46 Van Rooij, Doornbos & Reinders Folmers 2024, p. 84.

onderwerpen waarover sterke opvattingen bestaan.⁴⁷ In het onderzoek is getracht dit te vermijden door de interviewvragen zo open en neutraal mogelijk te stellen en alleen rechters te interviewen bij wie zaken zijn bijgewoond. Andere nadelen zijn dat de geïnterviewden niet altijd de kennis of capaciteit hebben om de vragen te beantwoorden, bijvoorbeeld omdat herinneringen beperkt en niet altijd betrouwbaar zijn.⁴⁸ Specifiek voor rechters geldt dat zij zoveel zaken de revue zien passeren, dat zij mogelijk zaken door elkaar halen en zich alleen de meest opvallende details herinneren. In de interviews is zo nodig hierop doorgevraagd.

Uitwerking van de gegevens

De verzamelde gegevens zijn geanonimiseerd en veilig opgeslagen. Van alle observaties en interviews zijn aparte verslagen gemaakt. Deze zijn vervolgens thematisch en inhoudelijk gecodeerd in het programma Atlas.ti. In dit onderzoeksverslag worden de zaken en respondenten aangeduid met code, bijvoorbeeld zaak AH12, waarbij A staat voor rechtbank Amsterdam, H aangeeft dat deze zaak door een handelsrechter is behandeld, en 12 het observatienummer is. Zo staat respondent GK11 voor een interview met een kantonrechter van de rechtbank Gelderland met respondentnummer 11. De respondentcodes corresponderen niet met de zaakcodes; het is dus niet zo dat respondent 11 zaak 11 heeft behandeld. Verder hebben de geobserveerde zaken op de rolzitting bij de kantonrechter de aparte code Rol gekregen.

Vanwege het verkennende karakter en de beperkte omvang van het onderzoek zijn geen statistische analyses uitgevoerd. Om een indruk te geven van hoe vaak bepaalde aspecten zich voordoen, worden soms wel aantallen weergegeven. Daarbij moet voor ogen gehouden worden dat dit onderzoek zich, vanwege het beperkte aantal onderzochte zaken en het verkennend karakter, niet leent voor generaliserende uitspraken.

1.6 Leeswijzer

Dit rapport gaat over zittingscultuur, toegepast op civiele zaken. Wie vooral geïnteresseerd is in het culturele aspect en de relevantie daarvan voor de organisatie van de rechtspraak, raad ik aan hoofdstuk 2 te lezen. Daarin wordt het begrip zittingscultuur nader gedefinieerd en worden theoretische en empirische inzichten besproken die met de cultuur in de organisatie van de rechtspraak samenhangen.

47 Van Rooij, Doornbos & Reinders Folmers 2024, p. 84.

48 Van der Velde, Jansen & Anderson 2004, p. 103.

In de slotparagraaf van het tweede hoofdstuk worden bovendien de aandachtspunten voor het empirisch onderzoek toegelicht. Wie daarentegen vooral geïnteresseerd is in de mondelinge behandeling in civiele zaken, raad ik aan hoofdstuk 3 te lezen. Daarin worden op basis van literatuurstudie in vogelvlucht de belangrijkste ontwikkelingen op het gebied van het civiele procesrecht geschetst, waarna wordt ingegaan op wat vandaag de dag van rechters wordt verwacht bij de mondelinge behandeling van civiele zaken. Voorts wordt een overzicht gegeven van relevante bevindingen van eerder empirisch onderzoek naar de mondelinge behandeling in civiele zaken.

De bevindingen van het empirische onderzoek zijn in de hoofdstukken 4 tot en met 7 weergegeven.

Hoofdstuk 4 heeft een introducerend karakter. Het beschrijft ten eerste de bezochte zittingslocaties en de achtergronden van de respondenten. Vervolgens gaat het in op wat rechters in algemene zin zeggen belangrijk te vinden bij de zitting. Welke associaties hebben zij bij het begrip zittingscultuur en hoe zien zij hun eigen rol in het bereiken van een (in hun ogen) prettige zittingscultuur? Dit hoofdstuk is voornamelijk gebaseerd op de interviews.

Het feitelijk verloop van de mondelinge behandeling van zaken komt in de hierop volgende hoofdstukken aan bod, waarbij is gekozen voor een opbouw van minst formeel naar zeer formeel.

Hoofdstuk 5 bespreekt aan de hand van de observaties en interviews het feitelijk verloop van de rolzitting en de zogenoemde zorgverzekeringszaken bij de kantonrechter. Vanuit een oogpunt van zittingscultuur zijn dit interessante zaken, omdat ze tamelijk routinematig en in hoog tempo worden behandeld en specifieke communicatievaardigheden van rechters vergen, te meer omdat gedaagden in de regel zonder advocaat verschijnen. De zaken worden bij deze zittingen nog niet inhoudelijk behandeld, al komt de aard van de zaak meestal al wel naar boven.

Hoofdstuk 6 duikt verder het werkteerterrein van de kantonrechters in. Welke zittingscultuur is daar zichtbaar in de mondelinge behandeling van zaken? Hoe stellen rechters zich op tijdens de mondelinge behandeling en tegen welke uitdagingen lopen zij aan? Aangezien kantonrechters en handelsrechters op veel aspecten een vergelijkbare aanpak hebben en ik in dit rapport herhaling zoveel mogelijk wil voorkomen, ligt in dit hoofdstuk de focus op aspecten van zittingscultuur die typerend zijn voor kanton, zoals de omgang met partijen zonder rechtsbijstand.

Inleiding

Hoofdstuk 7 beschrijft de rechtszittingen bij de handelsrechter. Deze zaken hebben een eigen zittingscultuur doordat er verplicht advocaten bij aanwezig zijn. Ook wordt een deel van deze zaken behandeld in een meervoudige kamer van drie rechters. Bij de bespreking van de onderzoeksbevindingen is dan ook extra aandacht besteed aan deze twee punten.

In hoofdstuk 8 (de conclusie) worden de onderzoeksvragen beantwoord. Het hoofdstuk bevat voorts een aanzet tot theorievorming over zittingscultuur en suggesties en aanbevelingen voor vervolgonderzoek.

Het cultuurbegrip toegepast op de rechtspraak: theoretische en empirische inzichten

2.1 Inleiding

In dit hoofdstuk wordt een definitie gegeven van het begrip 'zittingscultuur' en wordt het cultuurbegrip toegepast op de rechtspraak (par. 2.2). In paragraaf 2.3 worden theoretische inzichten over cultuur en organisatiecultuur besproken. In het onderzoek wordt onder meer aangesloten bij de theorie van Schein,⁴⁹ die vervolgens ook meteen wordt toegepast op de rechtspraak. Daarbij wordt ingegaan op hedendaagse thema's die binnen de organisatie van de rechtspraak een centrale plek innemen, zoals het streven naar persoonsgerichte en maatschappelijk effectieve rechtspraak (par. 2.4) en waarden die ten diepste aan rechtspraak ten grondslag liggen (par. 2.5).

In het vervolg van het hoofdstuk wordt nagegaan wat al uit empirisch onderzoek bekend is over de cultuur binnen de rechterlijke macht en hoe die cultuur wordt gevormd en gereproduceerd via selectie- en socialisatieprocessen (par. 2.6). Daarna volgen twee paragrafen over onderwerpen die direct van belang zijn voor zittingscultuur: over de (ongelijke) verhoudingen tussen partijen en tussen partijen en de rechter (par. 2.7), en over procedurele rechtvaardigheid (par. 2.8). Naar aanleiding van het literatuuronderzoek worden in de afsluitende paragraaf vier aandachtspunten voor het onderzoek geformuleerd: 1) formaliteit van de zitting; 2) rolinvulling van rechters; 3) (on)gelijke procesverhouding tussen partijen en 4) procedurele rechtvaardigheid.

2.2 Het begrip zittingscultuur als onderdeel van het bredere begrip cultuur

Het begrip cultuur wordt in het dagelijks leven veelal geassocieerd met kunst, literatuur of toneel. Het begrip kan echter op verschillende manieren en op verschillende niveaus gebruikt worden. In de meest ruime zin wordt het opgevat als de gehele manier van leven van een gemeenschap.⁵⁰ Het gaat dan niet louter om

49 Schein & Schein 2017.

50 Het begrip kan duiden op 1) het geheel van artistieke en intellectuele werken (de culturele sector), 2) een proces van spirituele en intellectuele ontwikkeling (culturele ontwikkeling), 3) de waarden, gewoontes, overtuigingen en praktijken binnen gemeenschappen (bijvoorbeeld een nationale cultuur of een organisatiecultuur) of 4) een hele manier van leven. Het kan op macro-, meso- en microniveau worden bestudeerd. Eagleton 2016, p. 1.

Het cultuurbegrip toegepast op de rechtspraak

zichtbare regels en normen die worden nageleefd, maar ook om onuitgesproken conventies, rituelen en symbolen, dus om zowel formele als informele gedragscodes (sociale normen). Dat is erg breed om te onderzoeken en daarom is een nadere afbakening vereist.

Onderzoek naar cultuur kan zich richten op een gehele samenleving of op een groep in die samenleving (een subcultuur), maar ook bijvoorbeeld specifiek op een organisatie of een beroepsgroep. Voor het doel van dit onderzoek kan cultuur het beste worden opgevat als het geheel van de waarden, gewoontes, overtuigingen en praktijken in een gemeenschap,⁵¹ in dit geval de professie van rechters. Binnen deze omschrijving kunnen die waarden, gewoontes, et cetera nog overal betrekking op hebben, bijvoorbeeld op de gang van zaken in de raadkamer bij het nemen van beslissingen of op de 'vergadercultuur' in de organisatie van de rechtspraak. Voor dit onderzoek is het onderwerp echter afgebakend tot de wijze waarop rechtszittingen plaatsvinden. Het begrip **zittingscultuur** wordt in dit onderzoek dan ook gedefinieerd als **het geheel van geschreven en ongeschreven normen, waarden, gewoontes, overtuigingen en praktijken met betrekking tot de wijze waarop rechtszittingen plaatsvinden.**

Deze definitie is eenvoudig geformuleerd en daardoor lijkt het simpel, maar in werkelijkheid kleven er tal van inhoudelijke en methodologische problemen aan het cultuurbegrip. Het gaat het bestek van dit verslag te buiten om deze allemaal te bespreken.⁵² In plaats daarvan beperk ik mij tot een drietal punten die relevant zijn voor een goed begrip van zittingscultuur.

Ten eerste: het cultuurbegrip is eigenlijk altijd verbonden aan een gemeenschap en niet aan een locatie.⁵³ Het begrip zittingscultuur kan in dit opzicht voor enige verwarring zorgen, aangezien het refereert aan de zittingszaal (een locatie dus). Men kan zich terecht afvragen of het geheel van wat zich in een zittingszaal afspeelt een cultuur genoemd kan worden, te meer omdat de interacties daar in steeds wisselende samenstellingen plaatsvinden, binnen een vastgestelde en beperkte tijdsduur. Eerder is het zo dat partijen hun eigen cultuur meenemen de rechtszaal in, net zo goed als dat rechters of advocaten hun cultuur meenemen. Die culturen kunnen soms ook botsen of een sociale

51 De derde betekenis dus van Eagleton (2016, p. 1; zie voorgaande noot). Deze definitie van cultuur sluit nauw aan bij die van Giddens en Sutton (2017, p. 995): *'The values, norms, habits and ways of life characteristic of a coherent social group.'*

52 Een goed overzicht biedt Patterson 2014.

53 Vgl. Geerts 1973, p. 22: *'The locus of research is not the object of study. Anthropologists don't study villages (tribes, towns, neighbourhoods...); they study in villages.'*

afstand scheppen tussen mensen.⁵⁴ Zo is bijvoorbeeld uit onderzoek van al wat oudere datum bekend (recente gegevens hierover ontbreken) dat veel rechters afkomstig waren uit hogere sociale milieus⁵⁵ (zie hierover verder par. 2.6), terwijl dat bij veel partijen waarschijnlijk niet het geval is. Voor het onderzoek is dan vooral interessant om na te gaan hoe rechters met dergelijke cultuurverschillen omgaan: proberen ze die te overbruggen, door bijvoorbeeld in hun taalgebruik aan te sluiten bij de belevingswereld van rechtzoekenden of houden ze vast aan formeel taalgebruik of juridisch jargon? Hoe wordt hier meer in het algemeen door rechters over gedacht: wat zijn de (ongeschreven) normen en waarden over de omgang met partijen? Het punt dat ik hier wil maken is dat het begrip zittingscultuur niet te letterlijk moet worden verbonden aan de locatie (de zittingszaal), net zo goed als dat het begrip vergadercultuur niet letterlijk gebonden is aan de fysieke locatie van een vergaderzaal. De focus van dit onderzoek ligt bij het perspectief van de gemeenschap van civiele rechters. Onderzocht worden hun normen, waarden, et cetera ten aanzien van rechtszittingen. De keuze voor het perspectief van de rechter vloeit voort uit het doel van het onderzoek, namelijk meer zicht krijgen op de rechter in de uitoefening van het ambt. Deze perspectiefkeuze is bovendien goed te verdedigen, aangezien de rechter degene is die de zitting leidt, verantwoordelijk is voor een ordentelijk verloop en een eerlijk proces, en bovendien doorgaans ook zelf de beslissing neemt in zaken.

Een tweede punt hangt hiermee samen: hoewel de rechter een spilfunctie heeft, is de rechter ook weer niet de enige die met zijn gedrag en opvattingen de zittingscultuur bepaalt. De gedragingen en opvattingen van de andere deelnemers aan de zitting zijn daarop ook van invloed. De rechter wordt daarbij om te beginnen bijgestaan door een juridisch medewerker (de griffier). De griffier is ter zitting vooral bezig met de verslaglegging en heeft daardoor doorgaans een onopvallende rol, echter uit eerder onderzoek is bekend dat de griffier achter de schermen een belangrijke rol vervult bij de voorbereiding en uitwerking van zaken in het vonnis en veelal ook een inbreng heeft in de besluitvorming.⁵⁶ Een enkele keer zal een griffier ook ter zitting inbreng hebben, bijvoorbeeld als de rechter de griffier de mogelijkheid geeft om ook vragen te stellen.⁵⁷ Daarnaast is de opstelling en inbreng van advocaten en andere rechtsbijstandverleners van belang voor de zittingscultuur. Het maakt bijvoorbeeld uit of zij zich coöperatief of antagonistisch opstellen, of zij ook oog hebben voor de

54 Hulst 2017, p. 111 e.v.

55 De Groot-van Leeuwen 2004, p. 90-93. Rechters komen uit families waarin de vaders relatief hoog zijn opgeleid en beroepen hebben die hoog aanzien genieten.

56 Holvast 2017.

57 Holvast 2017, p. 125.

Het cultuurbegrip toegepast op de rechtspraak

belangen van de wederpartij of louter focussen op de belangen van de eigen cliënt. Zo ook is het van belang hoe partijen zelf zich opstellen: zijn zij bijvoorbeeld bereid om ter zitting water bij de wijn te doen of willen ze het onderste uit de kan?

Griffiers, advocaten en overige juristen hebben met de rechter overeen dat zij allen over juridische kennis, vaardigheden en ervaring beschikken. Zij spreken de taal van het recht en zijn professioneel betrokken. Zij hebben allen de rechtenstudie gedaan, maar zijn vervolgens in verschillende rollen gaan werken. Sommige rechters zijn eerder advocaat geweest; sommige advocaten zijn ook rechter-plaatsvervanger of maken later in hun carrière de overstap naar de rechterlijke macht. Er zijn, kortom, veel dwarsverbanden tussen de juridische professies, die maken dat zij op een algemener niveau ook een cultuur delen.⁵⁸ De partijen in het geding hebben daarentegen die kennis en vaardigheden doorgaans niet; zij spreken de taal van het recht niet of in elk geval veel minder.⁵⁹ Dat geldt in de regel ook voor eventuele belangstellenden op de publieke tribune. Dan zijn er sporadisch nog andere (professioneel) betrokkenen aanwezig ter zitting, bijvoorbeeld tolken of schuldenfunctionarissen. Het is aan de rechter om de communicatie ter zitting tussen al deze aanwezigen in goede banen te leiden. Uit het voorgaande moge duidelijk zijn dat een van de relevante vragen hierbij is hoe de rechter omgaat met de verschillen in kennis, vaardigheden, ervaring, taal en professionele versus persoonlijke of zakelijke betrokkenheid. Probeert de rechter deze verschillen te overbruggen, te verkleinen, laat hij ze voortbestaan of worden ze misschien groter tijdens de zitting?

Een derde punt betreft de relatie tussen de begrippen cultuur en structuur. Deze worden vaak analytisch uit elkaar getrokken, maar zijn in de praktijk onlosmakelijk met elkaar verbonden. Het verschil tussen de twee begrippen is in de literatuur wel geïllustreerd met de metaforen van software (cultuur) en hardware (structuur).⁶⁰ Waar het cultuurbegrip vooral betrekking heeft op onzichtbare processen die gedrag sturen (waarden, normen, overtuigingen), betreft het structuurbegrip meer de formele, zichtbare aspecten van de organisatie (hiërarchie, regels, afdelingen). Zoals gezegd zijn aspecten van cultuur en structuur in de praktijk echter soms zozeer met elkaar vergroeid, dat het gekunsteld zou zijn om ze níét met elkaar in verband te brengen. Hierbij kan bijvoorbeeld gedacht worden aan de planning van zaken en de tijd die voor zittingen wordt uitgetrokken. Dit zijn weliswaar structurele aspecten,

58 Deze cultuur wordt in de internationale literatuur aangeduid als (*internal*) *legal culture*. Nelken 2016, p. 47 die hier voortbouwt op het werk van Friedman.

59 Zie hierover bijvoorbeeld Van der Kraats 2022, p. 17.

60 Hofstede 1991, p. 16.

maar wel aspecten die een grote stempel kunnen drukken op de zittingscultuur. Als bijvoorbeeld structureel te veel zaken op één dag worden gepland of te weinig tijd voor zittingen wordt uitgetrokken, dan zullen deze in een gehaaste sfeer plaatsvinden. Vanwege de vervlechting van culturele en structurele aspecten zal in dit onderzoek daarom ook aandacht worden besteed aan aspecten die doorgaans tot de structuur van de organisatie worden gerekend, zoals de tijdsduur en planning van zaken.

2.3 Theoretische inzichten

Bij de bestudering van de zittingscultuur van civiele rechters kan worden voortgebouwd op de inzichten van vermaarde onderzoekers uit de antropologie en de organisatiesociologie, zoals Geertz, Hofstede en Schein, en kan worden geleerd van kritiek daarop van andere onderzoekers en meer recente inzichten.

De etnografische aanpak van dit onderzoek is schatplichtig aan Geertz.⁶¹ Van hem zijn de bekende woorden: *'man is an animal suspended in webs of significance he himself has spun'*.⁶² Geertz zag cultuur als een web van betekenisverlening. De taak van een onderzoeker is om die betekenisverlening te ontrafelen en te interpreteren en zo op zoek te gaan naar verklaringen voor het gedrag van mensen.⁶³ Hij zag cultuur echter niet als een factor waar dat gedrag aan kan worden toegeschreven, maar als een context waarbinnen het gedrag begrepen dient te worden.⁶⁴

Zoals al meerdere keren is gezegd, wordt in dit onderzoek zittingscultuur gezien vanuit het perspectief van rechters. Aangezien het hierbij gaat om een beroepsgroep die functioneert binnen een organisatie (een rechtbank), is het zinvol om aanknopingspunten te zoeken bij theorieën over organisatiecultuur. Daarbij is het echter goed om steeds voor ogen te houden dat de rechtspraak geen gewone

61 Geertz 1973, p. 5-6.

62 Geertz 1973, p. 5. Hierbij bouwt Geertz op zijn beurt voort op het werk van Max Weber.

63 Geertz 1973, p. 5.

64 Geertz 1973, p. 14.

Het cultuurbegrip toegepast op de rechtspraak

organisatie is, maar een professie⁶⁵ en bovendien een van de drie staatsmachten (naast de wetgevende en de uitvoerende macht). In de Engelstalige literatuur wordt wel gesproken over de *judicial culture*.⁶⁶

Hofstede is een Nederlandse onderzoeker die internationaal bekend is geworden vanwege zijn onderzoek naar organisatieculturen.⁶⁷ De kern van een cultuur bestaat volgens Hofstede uit gedeelde waarden, die via socialisatieprocessen van generatie op generatie worden overgedragen tussen de opvoeding, (beroeps) opleiding en werksituaties.⁶⁸ Cultuur uit zich in zichtbare praktijken: in symbolen (bijvoorbeeld woorden, gebaren, afbeeldingen of objecten), helden (bijvoorbeeld rolmodellen) en rituelen (bijvoorbeeld gezamenlijke activiteiten).⁶⁹ Waar waarden zijns inziens een stabiel en vrijwel onveranderlijk karakter hebben, worden praktijken later aangeleerd, waardoor ze iets gemakkelijker kunnen worden aangepast. Organisatieculturen kunnen volgens hem variëren langs verschillende dimensies, zoals procesgericht tegenover resultaatgericht of mensgericht tegenover werkgericht.⁷⁰ Organisatiecultuur moet volgens Hofstede vooral niet verward worden met de waarden die vanuit het management worden gepropageerd. De cultuur blijkt zijns inziens pas uit de praktijken op de werkvloer.⁷¹

65 Holvast & Doornbos 2014. Het beroep van rechter wordt gekenmerkt als professie, onder meer omdat het een eigen, specialistisch kennisterrein omvat en de beroepsbeoefenaren een bepaalde mate van autonomie hebben in de wijze waarop werkzaamheden worden uitgeoefend. Daarnaast is van belang dat de beroepsgroep eigen gedragscodes heeft, zelf toezicht uitoefent op de kwaliteit van het werk en op de rekrutering, selectie en opleiding van nieuwkomers. De Groot-van Leeuwen 1991, p. 15; Holvast & Doornbos 2014, p. 26.

66 Bell 2009; zie ook Mak 2023. In deze publicaties ligt de focus op internationale vergelijking van rechterlijke culturen in verschillende landen, waarbij gefocust wordt op institutionele factoren, bijvoorbeeld of een rechter wetgeving wel of niet constitutioneel mag toetsen of over de vraag of er ook lekenrechtspraak bestaat in een land (Bell 2009). In dezelfde onderzoekstraditie heeft Mak (2013) onderzocht hoe de hoogste rechtscolleges in verschillende landen zich verhouden tot Europese en internationale rechtscolleges. Deze internationale vergelijkingen zijn zeer interessant, zeker waar het gaat om de selectie, opleiding, training en socialisatie van rechters, maar verder is deze invalshoek minder bruikbaar voor het voorliggende onderzoek, aangezien dat zich niet richt op het institutionele niveau, maar op het veel concretere niveau van de zaaksbehandeling en de aanpak ter zitting.

67 Hofstede 1991.

68 Zie meer specifiek over socialisatie op de werkvloer Kramer 2010.

69 Hofstede 1991, p. 18-20.

70 Hofstede 1991, p. 235.

71 Hofstede 1991, p. 228.

Waar Hofstede zijn theorie in een grootschalige cross-nationale surveystudie ging toetsen, is het doel van dit onderzoek zoals gezegd (zie par. 1.2 en 1.3) op een inductieve wijze – dus vanuit de waarnemingen in de praktijk – te komen tot meer algemene inzichten over zittingscultuur. Daarbij wordt aansluiting gezocht bij het werk van Schein over organisatieculturen.⁷² Ook hij maakt onderscheid in oppervlakkige en dieper gelegen lagen van cultuur (zie schema 2.1). Deze kunnen net als een ui worden afgepeld.

Schema 2.1 Drie lagen van cultuur

1. Artefacten <ul style="list-style-type: none">- Zichtbare en tastbare structuren en processen- Geobserveerd gedrag
2. Uitgedragen overtuigingen en waarden <ul style="list-style-type: none">- Idealen, doelen, waarden, aspiraties- Ideologieën- Rationalisaties
3. Basale onderliggende aannames <ul style="list-style-type: none">- Onbewuste, als vanzelfsprekend aangenomen overtuigingen en waarden

Bron: Schein & Schein 2017, p. 18.

Artefacten omvatten de zichtbare praktijken – het observeerbare gedrag, de routines, rituelen en procedures. Zij zijn slechts de uitingsvormen van cultuur. Deze kunnen in overeenstemming zijn met, of juist afwijken van de uitgedragen overtuigingen, idealen en waarden in de organisatie (niveau 2). De overtuigingen en aspiraties van organisaties worden vaak weergegeven in beleids- en visiedocumenten. Deze zeggen iets over de wenselijke cultuur, maar nog niet over de feitelijke gang van zaken. Een organisatie kan bijvoorbeeld in haar beleid diversiteit in het personeelsbestand uitdragen, terwijl werknemers zich daar in hun dagelijkse doen en laten niets van aantrekken. Het kost doorgaans tijd voordat de uitgedragen waarden daadwerkelijk in de praktijk worden gebracht, als dat al gebeurt (het proces van 'sociale validatie'⁷³). Waarden zijn ook volgens Schein de diepst gelegen laag, de kern van de cultuur. Hierbij gaat het om diep ingesleten overtuigingen en waarden die in de regel onaantastbaar en niet-onderhandelbaar zijn (niveau 3).⁷⁴ Deze waarden zijn veelal

72 Schein 2010; een geüpdatete versie schreef Schein samen met zijn zoon, zie Schein & Schein 2017.

73 Schein & Schein 2017, p. 20.

74 Schein & Schein 2017, p. 22.

Het cultuurbegrip toegepast op de rechtspraak

bepalend voor de overtuigingen en gedragingen in een organisatie, maar omdat de leden van de organisatie zich er niet altijd (meer) bewust van zijn, vergt het diepgravend veldwerk om deze te achterhalen. Volgens Schein zal men op het niveau van de basale onderliggende assumpties niet of nauwelijks meer verschil aantreffen tussen verschillende organisatie-eenheden. Verschillen zullen eerder zichtbaar zijn op het niveau van de artefacten en soms op het niveau van de uitgedragen overtuigingen en waarden.⁷⁵

Organisatiecultuur heeft volgens Schein een tweeledige functie: het zorgt ervoor dat organisaties zich kunnen aanpassen aan maatschappelijke veranderingen en het zorgt voor interne eenheid. De strategieën en oplossingen die zo worden ontwikkeld, worden via socialisatie op nieuwkomers overgedragen. Scheins definitie van organisatiecultuur sluit dan ook daarop aan: *'the accumulated shared learning of that group as it solves its problems of external adaptation and internal integration, which has worked well enough to be considered valid and therefore, to be taught to new members as the correct way to perceive, think, and feel in relation to those problems. This accumulated learning is a pattern or system of beliefs, values and behavioral norms that come to be taken as granted as basic assumptions and eventually drop out of awareness.'*⁷⁶

Zowel Hofstede's als Schein's model is vaak gebruikt om organisatieculturen te beschrijven en te typeren, om te onderzoeken of bepaald gedrag (bijvoorbeeld ineffectief handelen of wangedrag in een organisatie) te verklaren is vanuit de organisatiecultuur en om bepaalde managementinspanningen om veranderingen aan te brengen in de organisatiecultuur te evalueren.⁷⁷ Een belangrijk inzicht hierbij is dat organisaties niet zozeer cultuur 'hebben', als wel een cultuur 'zijn'.⁷⁸ Er is een verschil tussen de spontaan ontstane cultuur en de cultuur die door managers wordt uitgedragen. Het top-down managen van de organisatiecultuur is doorgaans een taai proces, meestal gedoemd te mislukken als de visie niet aansluit bij de ingesloten waarden van het personeel in de organisatie.⁷⁹ Een kritiekpunt op zowel het werk van Hofstede als dat van Schein is dat hun benaderingen te statisch zijn en teveel veronderstellen dat waarden gedeeld worden, terwijl daarover ook ambiguïteit kan

75 Schein & Schein 2017, p. 21.

76 Schein & Schein 2017, p. 6.

77 Zie voor een overzicht van de vele studies Akpa, Asikhia & Nneji 2021; Tadesse Bogale & Debela 2024.

78 Grey 2009, p. 73.

79 Grey 2009, p. 68-73.

bestaan.⁸⁰ Binnen een beroepsgroep of organisatie kan over bepaalde waarden meer of minder consensus bestaan. Het is juist van belang om in onderzoek oog te hebben voor subculturen of afwijkende opvattingen. Zo kan het best zo zijn – sterker, dat is het geval (zie [par. 2.4](#)) – dat binnen de beroepsgroep van rechters verschillend gedacht wordt over wat nu precies de taakopvatting van rechters is. Ook is van belang voor ogen te houden, zeker waar het gaat om zittingscultuur bij rechters, dat cultuur niet ontstaat en zich ontwikkelt in een machtsvrij vacuüm. Rechters beschikken over doorzettingmacht; zij zijn degene die uiteindelijk de beslissing nemen. Dat maakt hen tot een machtiger actor dan de andere aanwezigen.

Tot slot: veel studies maken er melding van dat cultuur lastig te meten is.⁸¹ Het is duidelijk dat cultuur niet alleen kan worden afgelezen door louter naar gedrag te kijken. De betekenis van dat gedrag hangt af van de interpretatie die de leden van een bepaalde gemeenschap daaraan geven en de verwachtingen die men over en weer heeft. Het is daarom belangrijk om de leden van die gemeenschap ook te ondervragen over die interpretaties en verwachtingen. Waar het lastig wordt is dat sommige gewoontes, overtuigingen en praktijken zo diep ingesleten zijn dat ze als vanzelfsprekend worden aangenomen en niet meer expliciet worden benoemd. En nog lastiger is dat ook de *afwezigheid* van bepaalde symbolen of rituelen, die voorheen wel aanwezig waren (bijvoorbeeld het opstaan voor de rechter), kenmerkend kunnen zijn voor de cultuur. Dat vergt veel voorkennis van de onderzoeker. Niet alle informatie is beschikbaar en zichtbaar voor een buitenstaander. Volgens Schein geldt dat voor de diepste laag, de onderliggende assumpties (niveau 3), maar feitelijk kan dit probleem zich bij alle lagen voordoen.⁸² Toegepast op de rechtspraak geldt dat bijvoorbeeld ook op het niveau van de artefacten (niveau 1), waar de praktijken zowel openbare als besloten rechtszittingen en beraadslagingen in de raadkamer omvatten. Ook op het niveau van de uitgedragen overtuigingen (niveau 2) geldt dat niet alle visie- en beleidsdocumenten openbaar zijn.

Recapitulerend: bij het begrip zittingscultuur gaat het erom zicht te krijgen op de (geschreven en ongeschreven) normen, waarden, gewoontes, overtuigingen en praktijken van rechters met betrekking tot de wijze waarop rechtszittingen plaatsvinden. Daarbij gaat het deels om zichtbare praktijken, deels om praktijken die zich aan de directe waarneming onttrekken. Voor de interpretatie van het gedrag en een integrale blik op cultuur is het belangrijk om niet alleen de artefacten

80 Richter & Koch 2004.

81 Zie hierover Van Rooij & Tobsch, nog te verschijnen.

82 Van Rooij & Tobsch, nog te verschijnen.

Het cultuurbegrip toegepast op de rechtspraak

(niveau 1 in de figuur van Schein), maar ook de uitgedragen waarden en opvattingen van organisaties (niveau 2) in ogenschouw te nemen en kennis te nemen van de onderliggende waarden (niveau 3).

Het empirisch onderzoek, waarvan verslag wordt gedaan in de hoofdstukken 4 tot en met 7, zal primair betrekking hebben op het niveau van de artefacten (niveau 1): de zichtbare en tastbare structuren en processen en het geobserveerde gedrag. Het gaat er in het empirisch onderzoek om te observeren hoe rechters te werk gaan en te achterhalen waarom zij handelen zoals zij handelen. Hierbij wordt minder aandacht besteed aan niveaus 2 en 3 uit de figuur van Schein. Beschrijving van het organisatiebeleid (niveau 2) en hoe daarover gedacht wordt binnen de beroepsgroep, en beschrijving van de waarden die aan de rechtspraak – en met name de mondelinge behandeling – ten grondslag liggen (niveau 3), is echter van belang voor een goed begrip van de zittingscultuur van rechters. Daarom worden deze twee onderwerpen in de volgende twee paragrafen kort besproken aan de hand van literatuurstudie. Deze paragrafen kunnen dus beschouwd worden als een toepassing van de theorie van Schein voor wat betreft de niveaus 2 en 3, die de opmaat vormen voor de uitgebreidere bespreking van niveau 1 in het empirisch deel van het onderzoek.

2.4 De door de organisatie van de rechtspraak uitgedragen overtuigingen (niveau 2 van Schein)

In de afgelopen decennia zijn er verschillende perspectieven op de rechtspraak als instituut en organisatie ontwikkeld, waarin steeds verschillende waarden centraal staan.⁸³ Van oudsher staat in de rechtspraak het rechtsstatelijk perspectief centraal, waarin onder meer de onafhankelijkheid en onpartijdigheid van de rechter centrale waarden zijn. Vanaf eind jaren 90 heeft daarnaast het new public managementperspectief (NPM) zijn intrede gedaan in de rechtspraak. In dat perspectief vormen effectiviteit, productiviteit, efficiëntie, transparantie en klantgerichtheid centrale waarden.⁸⁴ Sinds medio jaren 10 is daar het perspectief van maatschappelijk effectieve rechtspraak (MER) bij gekomen, waarin responsiviteit en laagdrempeligheid centrale waarden zijn. De huidige visie voor de rechtspraak benadrukt dat de rechtspraak rechtvaardig, toegankelijk, tijdig, transparant en

83 Doornbos & Holvast 2024, par. 13.2.

84 Mak 2007.

maatschappelijk relevant wil zijn.⁸⁵ Hoewel de verschillende perspectieven duidelijk verschillende accenten leggen en soms op gespannen voet met elkaar staan, kunnen de bijbehorende waarden ook samengaan en gelijktijdig worden nagestreefd.⁸⁶

Als de verschillende perspectieven op de rechtspraak worden gezien door de lens van het cultuurbegrip, dan kunnen de veranderingen worden voorgesteld als aandachtsgolven, waarbij ideeën opkomen (veelal als gevolg van kritiek op de organisatie), vervolgens bediscussieerd worden en uiteindelijk in een minder uitgesproken vorm 'indalen' in de organisatie. Aangezien er de laatste jaren veel aandacht is voor maatschappelijk effectieve rechtspraak en de discussies daarover de rolverdeling van rechters en daarmee de zittingscultuur raken, zal hierop dieper worden ingegaan.

Maatschappelijk effectieve rechtspraak

Medio jaren 10 signaleerden rechters en juridische medewerkers dat zij hun taak niet altijd optimaal konden uitvoeren. Dat had deels te maken met organisatorische factoren: een hoge werkdruk, onvrede over de benoemings- en gezagsstructuren in de rechtspraak, de vertraging van het digitaliseringstraject, de herindeling van de gerechtelijke kaart en de daarmee gepaard gaande schaalvergroting en sluiting van rechtbanklocaties. Maar ook ontstond er een meer algemeen onbehagen over een gebrek aan oplossingsgerichtheid en maatschappelijke impact in alledaagse zaken van burgers.⁸⁷ Zo is bij veel incassoprocedures van begin af aan al duidelijk dat de gedaagde niet kan betalen. Wat is dan de toegevoegde waarde van de rechterlijke uitspraak, vroegen rechters zich af.⁸⁸ De mens achter het dossier moest weer centraler komen te staan. Het idee kwam op om door pilots ervaring op te doen met andere vormen van rechtspraak, gericht op laagdrempeligheid, snelheid, oplossingsgerichtheid en maatwerk.⁸⁹ De Raad voor de rechtspraak heeft de initiatieven gebundeld onder de noemer 'maatschappelijk effectieve rechtspraak'.⁹⁰ De gedachte is dat rechtspraak behoort bij te dragen aan de duurzame oplossing van

85 Missie, visie en agenda van de Rechtspraak op rechtspraak.nl.

86 Doornbos & Holvast 2024, par. 13.24. Bijvoorbeeld de afhandeling van zaken binnen een redelijke termijn is typisch een aspect dat zowel vanuit rechtsstatelijk oogpunt (een eerlijk proces), als vanuit het perspectief van nieuw publiek management (efficiëntie) en maatschappelijk effectieve rechtspraak (behoeften van burgers en bedrijven) belangrijk wordt gevonden.

87 Hartendorp 2020a, p. 7; Hartendorp 2020b, p. 4. Zo onderschreven in 2015 25 vooraanstaande juristen zes suggesties ter verbetering van de toegang tot recht, zie Brennikmeijer e.a. 2015.

88 De Rechtspraak 2016, p. 8-14.

89 Hartendorp 2020a, p. 5; Verberk 2025.

90 Bakker 2016; Jaarplannen van de Rechtspraak van 2023 en 2024.

Het cultuurbegrip toegepast op de rechtspraak

conflicten. Daarbij zou de rechter ook oog moeten hebben voor aan het conflict ten grondslag liggende belangen en problemen en voor de gevolgen van de uitspraak. De rechter kan niet volstaan met louter de juridische knoop doorhakken, maar dient waar dat kan ook oog te hebben voor achterliggende probleemoplossing.⁹¹

Het streven naar (meer) maatschappelijk effectieve rechtspraak is zowel met enthousiasme als met scepsis tegemoet getreden. Veel rechters zien bijvoorbeeld vandaag de dag probleemoplossing als onderdeel van hun takenpakket.⁹² Binnen tal van pilots, bijvoorbeeld met betrekking tot wijkrechtspraak, wordt met veel inzet en betrokkenheid gewerkt aan het toegankelijker maken van de rechtspraak.⁹³ Kritiek is er echter ook, niet zozeer op de algemene uitgangspunten van een mensgerichte benadering en het vergroten van de toegang tot de rechter, maar wel op de ambitie om onderliggende, maatschappelijke problemen te adresseren.⁹⁴ Zo beargumenteren verschillende auteurs dat rechters die onderliggende problemen helemaal niet kunnen oplossen, doordat zij te kortstondig bemoeienis met de zaak hebben en ook niet de kennis en bevoegdheden hebben om daadwerkelijk iets aan die problemen te kunnen doen.⁹⁵ De rechter is nu eenmaal 'geen psycholoog, maatschappelijk werker of sociaal therapeut'.⁹⁶ Ook wijzen verschillende auteurs erop dat probleemoplossing niet de kerntaak van de rechter is.⁹⁷ Naast de geschilbeslechtende functie heeft rechtspraak ook een rechtsbeschermende, rechtsvormende en rechtsstatelijke functie, waarbij van de rechter verwacht wordt dat hij normen stelt die een bredere uitwerking kunnen hebben dan louter het geschil dat daaraan ten grondslag ligt en in de uitoefening van zijn taak zo nodig tegenwicht biedt aan de uitvoerende en wetgevende macht.⁹⁸ De rechter levert een belangrijke bijdrage aan het maatschappelijk debat, mits dat in het openbaar plaatsvindt. Om die reden zou de rechter ook niet moeten doorschieten bij de uitvoering van zijn taak om een minnelijke schikking te beproeven. De rechter dient zich er goed van bewust te zijn dat van zijn optreden veel gezag uitgaat, waardoor dwangschikkingen op de loer liggen.⁹⁹

91 Bakker 2016.

92 Zie bijvoorbeeld de door Boone e.a. (2025, hfst. 9) geïnterviewde rechters.

93 Verberk 2025.

94 Zie onder meer De Bock 2015; Loth 2017; Vranken & Snel 2019; Klaassen 2021; Ahsmann 2024b.

95 De Bock 2015, nr. 77. Vranken & Snel 2019, p. 5.

96 Vranken & Snel 2019, p. 5.

97 Zie bijvoorbeeld Van der Kraats 2022, p. 15.

98 De Bock 2015, p. 54.

99 Ahsmann 2024b.

De kritische reacties duiden erop dat het vanuit de organisatie van de rechtspraak uitgedragen streven naar maatschappelijk effectieve rechtspraak niet binnen de gehele beroepsgroep wordt gedragen. De begrippen maatschappelijk effectief en achterliggende probleemoplossing zijn bovendien nogal ambigu en worden nogal eens verschillend uitgelegd. In de kritiek op deze begrippen wordt soms verwezen naar waarden die dieper verankerd liggen (zoals rechtsbescherming of rechtsstatelijkheid) dan de waarden die vanuit de organisatie worden belicht (maatschappelijke effectiviteit). Deze waarden komen naar voren als we nog wat dieper de krochten van de rechterlijke cultuur induiken en van niveau 2 (organisatiewaarden) afdalen naar niveau 3 (de onderliggende assumpties en waarden) uit de theorie van Schein.

2.5 Onderliggende assumpties en waarden (niveau 3 van Schein)

Welke waarden vormen de diepste kern van de rechterlijke cultuur? Door juristen wordt het waardenbegrip vaak normatief ingevuld aan de hand van rechtsstatelijke uitgangspunten, rechtsbeginselen, kernwaarden of standaarden.¹⁰⁰ Deze vormen een normatief kader aan de hand waarvan het handelen van rechters kan worden beoordeeld ('zo zouden rechters moeten handelen'). Verwacht kan worden dat deze waarden van invloed zijn op het gedrag van rechters, ook ter zitting, maar of dat daadwerkelijk het geval is, is een open, empirische vraag. Nu is het niet de bedoeling van dit onderzoek om het handelen van rechters langs een normatieve maatstaf te leggen, echter is het voor de beschrijving van de zittingscultuur wel relevant om te bezien welke waarden wel en niet herkenbaar zijn in het handelen van rechters ter zitting, of die waarden wellicht ook in de praktijk kunnen botsen en welke waarden dan prioriteit krijgen. Daarvoor is het noodzakelijk om te bezien om welke waarden het gaat.

Rechters hebben ten eerste diepgewortelde, professionele waarden die niet voor niets 'kernwaarden' worden genoemd: deze zijn historisch gevormd en worden gezien als essentieel voor de uitoefening van het beroep.¹⁰¹ Deze waarden, zoals onafhankelijkheid, onpartijdigheid en integriteit, worden weliswaar ook uitgedragen door de organisatie van de rechtspraak, en zouden daarom ook bij niveau 2 al besproken kunnen worden, maar deze waarden gaan al zo lang mee en zitten zo

100 Vgl. Van Os 2025, p. 17-18. Zij omschrijft het begrip waarde als 'een algemeen principe dat van relatief en richtinggevend belang wordt geacht voor de selectie, motivatie en evaluatie van gebeurtenissen en gedrag' (p. 17).

101 Zie onder meer de [Bangalore Principles of Judicial Conduct](#), de [Gedragscode Rechtspraak](#) en de [Rechterscode van de Nederlandse Vereniging voor Rechtspraak](#).

Het cultuurbegrip toegepast op de rechtspraak

diep ingebakken, dat zij meer zijn dan dat: zij vormen van oudsher de 'mores' onder rechters en dragen bij aan de *esprit de corps*.¹⁰² Belangrijk is te beseffen dat deze kernwaarden niet zozeer persoonlijke waarden als wel professionele waarden zijn die besloten liggen in het recht en in de rechtspraak. Zij strekken tot eerbiediging van het recht op een eerlijk proces, zoals onder meer is omschreven in artikel 6 van het Europees Verdrag tot bescherming van de rechten van de mens en de fundamentele vrijheden (EVRM).¹⁰³

Aan het recht op een eerlijk proces liggen ook rechtsbeginselen ten grondslag waarvan verwacht kan worden dat deze richtinggevend zijn voor het handelen van rechters, zoals toegang tot de rechter, het recht op verdediging, wapengelijkheid (*equality of arms*), hoor en wederhoor, openbaarheid en een deugdelijke motivering van de rechterlijke beslissing. Daarnaast zijn er nog algemenere beginselen die van oudsher aan recht en rechtspraak verbonden zijn, zoals rechtsbescherming, waarheidsvinding, rechtszekerheid en rechtseenheid.¹⁰⁴

Hoewel waarden een stabiel karakter hebben – visies en missies van organisaties zijn doorgaans trendgevoeliger – zit er toch enige beweging in. Dat blijkt althans uit een overzicht van beginselen die aan het burgerlijk procesrecht ten grondslag liggen. 'Buiten kijf' staan volgens Giesen de beginselen van toegang tot de rechter, de onafhankelijkheid en onpartijdigheid van de rechter, hoor en wederhoor, openbaarheid van rechtspraak, berechting binnen een redelijke termijn en de motiveringsplicht van de rechter.¹⁰⁵ Moeilijker wordt het met de (combinatie van) partijautonomie en lijdelijkheid van de rechter. Zijn dat vandaag de dag nog leidende beginselen van procesrecht, vraagt Giesen zich af, of moeten we de tegenhanger daarvan (het beginsel van de actieve rechter) als beginsel aanvaarden?¹⁰⁶ Er is op dit punt zijns inziens eerder sprake van een debat dan van een beginsel.¹⁰⁷ Ahsmann is wat stilliger: volgens haar was het altijd al een misvatting dat er zoveel nadruk is komen te liggen op lijdelijkheid van de rechter; van dit uitgangspunt dient dan ook afscheid genomen te worden. Ook partijautonomie vraagt haar aanzien om een beperktere invulling: de partijen bepalen de vordering en tot op zekere hoogte op

102 Bauw e.a. 2022, p. 83 en 84.

103 Bauw e.a. 2022, p. 86.

104 Giesen 2024.

105 Giesen 2024, par. 1.6.1, nr. 35. Coenraad & Ingelse (2017, par. 3.4) benoemen dezelfde 'klassieke' rechtsbeginselen, die volgens hen ijkpunten blijven voor nieuwe ontwikkelingen, zoals de toename van buitengerechterlijke vormen van conflictoplossing.

106 Giesen 2024, par. 1.6.1, nr. 35.

107 Giesen 2024, hfst. 11, nr. 496.

welke feiten en welk bewijsmateriaal het geding betrekking heeft. De rechter is echter '*dominus litis* – eigenaar van het proces (maar niet van het geschil)'.¹⁰⁸ Volgens De Bock is waarheidsvinding historisch gezien het belangrijkste doel van de mondelinge behandeling en dus niet weg te denken uit de civiele procedure.¹⁰⁹ Ahsmann wijst erop dat equality of arms als beginsel in het civiele recht aan betekenis toeneemt.¹¹⁰ Uit dit korte overzicht blijkt dat sommige beginselen dieper ingesleten zitten dan andere en daarmee mogelijk (nog) geen geïnternaliseerde waarden zijn geworden. Uit de beschrijving blijkt ook dat rechters met veel verschillende waarden en aspecten rekening moeten houden. Het lijkt onvermijdelijk dat er in de praktijk keuzes worden gemaakt en prioriteiten gesteld.

In het onderzoek moet er ook rekening mee worden gehouden dat naast de kernwaarden en rechtsbeginselen er feitelijk ook andere – en minder mooie – ingesleten assumpties in de rechtspraak gangbaar kunnen zijn. Zo zouden bijvoorbeeld ook persoonlijke attitudes,¹¹¹ vooroordelen¹¹² of bias¹¹³ van de rechter een rol kunnen spelen in de wijze waarop een zaak wordt behandeld. Ook moet voor ogen gehouden worden dat niet al het handelen van rechters bewust en rationeel handelen is. Volgens Hartendorp is de alledaagse beslissingspraktijk zelfs 'in hoge mate complex, dubbelzinnig, conflictueus, onbepaald en onvoorspelbaar'.¹¹⁴ Rechters hebben geen harde criteria die de juistheid van het oordeel kunnen aantonen. Zij moeten keer op keer bepalen welke rechtsregels van toepassing zijn op de casus die voor hen ligt. Daarbij hebben zij niet onbepaald de tijd. Situatiegevoel en praktische wijsheid zijn daarom volgens Hartendorp twee aspecten die meer aandacht behoeven.

108 Ahsmann 2024a, p. 76. Zie ook Hartendorp 2026.

109 De Bock 2019, p. 183.

110 Ahsmann 2024a, p. 76.

111 Olthuis 2024; Wiznitzer & Maegherman 2025.

112 Zie o.m. Wermink, De Keijser & Schuyt 2012; Van den Bos e.a. 2021; Van der Burgh, Heilbron & Koostra (Investico) 2024; De Jong, Leerkes & Shchetinin 2025. Deze publicaties betreffen allemaal het strafrecht, maar o.a. Van den Bos e.a. (2021) wijzen erop dat vooroordelen en klassenjustitie ook op andere rechtsterreinen kunnen opspelen.

113 Zie o.m. Tversky & Kahneman 1974; Guthrie, Rachlinski & Wistrich 2007; Ten Velden & De Dreu 2011; Maegherman, De Beuf & Horselenburg 2024.

114 Hartendorp 2008, p. 19.

2.6 Empirische inzichten over samenstelling, cultuur en socialisatieprocessen in de rechtspraak

De zittingscultuur in de rechtspraak moet worden gezien tegen de achtergrond van bredere culturele en juridische ontwikkelingen in de maatschappij, de rechtspraak en in het rechtsgebied waarin de rechters werkzaam zijn. Hol noemt in dit verband onder meer de horizontalisering, informalisering en personalisering van maatschappelijke verhoudingen.¹¹⁵ Verburg wijst op ontwikkelingen als individualisering, grotere mobiliteit in woonplaats, werk en relatie, hogere opleidingsniveaus, toegang tot informatie via internet en sociale media.¹¹⁶ Hieraan kan nog worden toegevoegd de toegenomen secularisering van de samenleving.

Tegen rechters wordt niet meer zo opgekeken als pakweg een eeuw geleden. Nog steeds genieten zij veel aanzien en vertrouwen,¹¹⁷ maar er zijn groepen in de samenleving, zoals de 'autonomen' en 'soevereinen', die de legitimiteit van de rechtspraak en van de rechtsstaat als geheel in twijfel trekken.¹¹⁸ In het publieke debat wordt tegenwoordig soms ook erg kritisch gekeken naar de rol van de rechter. De rechtspraak wordt bijvoorbeeld neergezet als een gesloten bolwerk, als te behoudend of juist te activistisch.¹¹⁹ Rechters zouden te veel op de stoel van de wetgever gaan zitten; er zou sprake zijn van een dikastocratie.¹²⁰ In de (sociale) media worden rechters zelfs door politici, van wie juist terughoudendheid wordt verwacht,¹²¹ aangeduid als 'knettergek'¹²² en 'D66-rechters'.¹²³ Ook komt het voor dat rechters

115 Hol 2006, p. 805.

116 Verburg 2018, p. 169.

117 Ruim driekwart van de bevolking zegt vertrouwen of veel vertrouwen te hebben in de rechtspraak. Dit percentage is over de jaren heen stabiel en aanzienlijk hoger dan het vertrouwen in andere publieke instituties, zoals de politiek of de Tweede Kamer, waarin slechts ongeveer de helft van de bevolking vertrouwen zegt te hebben. Van Noije & Den Ridder 2025, p. 114.

118 Zie o.m. De Boer 2025.

119 Zie Van Buchem 2022.

120 Voor een bespreking van dit soort typering zie o.m. De Werd 2019, Van Buchem 2022 of Soeharno 2025.

121 Vanwege de scheiding der machten en het uitgangspunt dat politici zich niet mogen uitspreken over zaken die onder de rechter ('sub judge') zijn. Zie Gommer 2008, p. 15. Volgens Gommer werd dit uitgangspunt altijd al opportunistisch toegepast (p. 241), maar was het aantal gevallen waarbij politici zich uitspreken over een zaak ten tijde van zijn onderzoek uitermate klein. In praktisch alle gevallen was men zich ervan bewust dat terughoudendheid vereist is (p. 243).

122 'Geert Wilders noemt rechters 'knettergek' en 'PVV-haters', *Algemeen Dagblad* 9 december 2016.

123 Raoul du Pré, 'Met haar aanval op de 'D66-mensen' zaait Van der Plas twijfel over de onpartijdigheid van de Raad', *de Volkskrant* 30 september 2025.

worden bedreigd.¹²⁴ De etikettering en bedreiging van rechters kan van invloed zijn op het vertrouwen in de rechtspraak¹²⁵ en rechtsstaaterosie in de hand werken.¹²⁶ Het gaat het bestek van dit onderzoek te buiten om hier verder op in te gaan, maar zulke veranderingen in de maatschappij hebben natuurlijk hun weerslag op de rechtspraak. Daarbij moeten we voor ogen houden dat deze felle publieke debatten doorgaans betrekking hebben op uitzonderlijke zaken, zoals de Wilderszaak of de Urgendazaak. Het is maar de vraag wat hiervan te merken is bij de dagelijkse behandeling van zaken. Twintig jaar geleden hadden Ippel en Heeger-Hertter op grond van observaties van tientallen zittingen bij de rechtbank Midden-Nederland de stellige indruk dat rechtzoekenden in de concrete praktijk van de rechtspraak het gezag van de rechter als vanzelfsprekend erkenden. Zij maakten geen enkele keer mee dat het rechterlijk gezag werd ontkend of ter discussie gesteld.¹²⁷ Het is de vraag wat hiervan anno 2025 te merken is.

In empirisch onderzoek van al wat oudere datum is de rechterlijke macht beschreven in termen van een eenvormige elite. Zo werd in de jaren 60 en 70 gesproken over een 'monocultuur' in de rechterlijke macht: één in afkomst, opvattingen en waarden.¹²⁸ Begin jaren 90 werd de rechterlijke macht beschreven als 'een geruststellend gezelschap' van plichtsgetrouwe, maar ook gematigde en enigszins conformistische mensen.¹²⁹ Toch waren hierin al wel verschuivingen zichtbaar. Zo signaleerde De Groot-van Leeuwen (1991) een toename van rechters afkomstig uit 'middenmilieus', een toename van vrouwelijke rechters (toen nog maar 19%) en – daarmee samenhangend – een afname van de gemiddelde leeftijd van rechters.¹³⁰ Zij kwam destijds tot de conclusie dat de rechterlijke macht nog steeds eenzijdig was samengesteld, maar duidelijk minder eenzijdig dan vroeger. Ook was de rechterlijke macht volgens haar breder dan vroeger geworteld in de maatschappij, zij het in de dominante delen daarvan.¹³¹ Deze ontwikkelingen hebben zich sindsdien

124 Loes Reijmer, 'Rechter online belaagd om uitspraak predikers, rechtbank doet aangifte', *de Volkskrant* 25 februari 2025. Deze kwestie speelde bij de rechtbank Amsterdam, vlak voor de start van mijn veldwerk daar, en had tot gevolg dat de veiligheidseisen verder werden aangescherpt. Zie ook de opinie van 'de Togadriehoek' in *De Telegraaf* 25 februari 2025, 'De rechtsstaat kalft af'.

125 Van Buchem 2022.

126 De Werd 2019; Soeharno 2025.

127 Ippel & Heeger-Hertter 2006, p. 168.

128 De Groot-van Leeuwen 1991, p. 87. Zij bouwt hier voort op het werk van Schuyt.

129 Josten & Van Tijn 1991; tien jaar later typeerde Bruinsma (2001) de beroepsgroep als 'een voortdurend geruststellend gezelschap'.

130 De Groot-van Leeuwen 1991, p. 75 (man-vrouwverhouding). De gemiddelde leeftijd van vrouwelijke rechters bedroeg in 1990 45,8 jaar en van mannen 50 jaar.

131 De Groot-van Leeuwen 1991, p. 192-193.

Het cultuurbegrip toegepast op de rechtspraak

voortgezet. Er zijn tegenwoordig meer vrouwelijke (61%) dan mannelijke rechters (39%); de oververtegenwoordiging van vrouwen is tegenwoordig ook zichtbaar bij de leidinggevende en bestuursfuncties.¹³² Toch is de culturele diversiteit niet op alle vlakken toegenomen. Zo vormen rechters met een niet-westerse migratieachtergrond nog slechts 3% van het personeelsbestand, terwijl dat aandeel in de rechtenstudie de laatste jaren stabiel op ruim 20% ligt.¹³³

De samenstelling van de rechterlijke macht moet bezien worden in het licht van de rekrutering en opleiding van rechters. Ook op die vlakken hebben zich de afgelopen jaren veranderingen voorgedaan. Tot oktober 2012 bood de zogenoemde raio-opleiding (raio: rechterlijk ambtenaar in opleiding) de mogelijkheid om al meteen na de rechtenstudie via een intensieve, zesjarige opleiding met diverse stages binnen en buiten de rechtspraak toe te treden tot de beroepsgroep (de zogenoemde eigen kweek). Rechters en officieren van justitie werden gezamenlijk opgeleid. Daarnaast stond het beroep open voor zij-instromers: juristen van 35 jaar of ouder met ten minste zes jaar relevante werkervaring, bijvoorbeeld in de advocatuur. Zij konden via een verkorte opleiding van een jaar toetreden tot de rechterlijke macht.¹³⁴ De zij-instromers waren al langere tijd in de meerderheid,¹³⁵ maar tegenwoordig is dit de enige weg om de beroepsgroep binnen te komen. De raio-opleiding is in 2012 afgeschaft; de beroepsopleiding staat sindsdien alleen nog open voor kandidaten die ten minste gedurende twee jaar na hun afstuderen relevante juridische werkervaring hebben opgedaan buiten de rechterlijke organisatie en aantoonbare maatschappelijke

132 De oververtegenwoordiging van vrouwen geldt voor alle functies en alle leeftijdscategorieën, behalve de leeftijdscategorie van 65 jaar of ouder. De Rechtspraak, jaarverslag 2024, p. 75-76. Vrouwelijke rechters hebben vandaag de dag echter toch nog iets in te halen: er blijken namelijk beloningsverschillen te bestaan in het voordeel van mannen. De verschillen doen zich vooral voor in de hogere leeftijdscategorieën (Leliveld & Bel 2023; zie ook Van Gool 2024).

133 Holvast & Kortleven 2021, p. 80. Zie over deze problematiek ook Böcker & De Groot-van Leeuwen 2006.

134 Ahsmann 2018, p. 143. Zij vermeldt dat circa 50% van de raio's een achtergrond in de advocatuur heeft en dat slechts een beperkt percentage raio's afkomstig is uit de overheid, wetenschap of rechtsbijstandorganisaties. De rechtspraak zelf was ook altijd een belangrijke toeleverancier vanwege een nog bestaande 'derde weg' voor gerechtssecretarissen om toe te treden tot de rechterlijke macht (Ahsmann 2018, p. 169). In de nieuwe opzet van de opleiding moeten gerechtssecretarissen echter ook eerst buiten de Rechtspraak werkervaring opdoen, alvorens zij kunnen toetreden.

135 De Groot-van Leeuwen schrijft (2004, p. 94-95): 'De groei van het aantal rechters is al lange tijd gerealiseerd door de instroom van buitenstaanders: het percentage steeg van 41% in 1951 via 55% in 1986 tot 72% in 2000.' Recentere gegevens zijn mij niet bekend.

ervaring hebben. Deze kandidaten worden aangesteld als rechters in opleiding (rio's) en de duur en inhoud van de opleiding is afhankelijk van de ervaring die de rio reeds heeft.¹³⁶

Bij de bespreking van de theorie over organisatiecultuur (par. 2.2) kwam al naar voren dat de overdracht van waarden binnen een beroepsgroep grotendeels via socialisatieprocessen in de opleiding en op de werkvloer verloopt, en dat de wijze waarop dat gebeurt van invloed kan zijn op de cultuur in de beroepsgroep. Het gaat dan om waarden zoals besproken in de vorige paragraaf, maar ook om meer ambachtelijke aspecten van het beroep: hoe de voorbereiding plaatsvindt, de behandeling op zitting, het raadkameren en het schrijven van de beslissing. Nieuwkomers in het beroep leren hierover op cursussen, maar ook door *learning by doing* onder begeleiding van praktijkopleiders in een 'meester-gezel-achtige verhouding'.¹³⁷ De selectieprocedure is zwaar en omvat onder meer een analytische test, een antecedentenonderzoek, een assessment en meerdere gesprekken.¹³⁸

De strenge selectie en sterke socialisatieprocessen in de beroepsopleiding zorgen voor een stevige verankering van rechterlijke waarden en een grote onderlinge loyaliteit.¹³⁹ Een keerzijde is dat socialisatieprocessen mogelijk ook een rol spelen in het gebrek aan diversiteit van het personeelsledenbestand.¹⁴⁰ Ten aanzien van de voormalige rio-opleiding is bovendien opgemerkt dat een sterk socialisatieproces een nivellerend effect kan hebben en kan leiden tot conformisme.¹⁴¹ De Bock wijst erop dat 'er binnen de hiërarchie van de rechterlijke organisatie geen cultuur is waarin kritisch wordt nagegaan of de gevolgde werkwijze inderdaad, of nog steeds, leidt tot kwaliteit van de rechtspraak'. In de meester-gezelverhouding hangt wat geleerd wordt af van de kwaliteit van de inbreng van de meester. Ook wijst ze erop dat er tussen rechters, rechtsgebieden en gerechten grote verschillen bestaan in werkwijze, die niet inhoudelijk gerechtvaardigd worden, maar eerder louter een uitingvorm

136 Holvast & Doornbos 2014, p. 28. Zie ook de evaluatie van de opleiding nieuwe stijl: De Vreede, Vroonhof & Van den Ende 2019.

137 De Bock 2015, p. 58-59.

138 Zie de onderdelen van de [selectieprocedure](#).

139 Holvast & Doornbos 2014. Het beroep van rechter wordt gekenmerkt als professie, onder meer omdat het een eigen, specialistisch kennisterrein omvat en de beroepsbeoefenaren een bepaalde mate van autonomie hebben in de wijze waarop werkzaamheden worden uitgeoefend. Daarnaast is van belang dat de beroepsgroep eigen gedragscodes heeft, zelf toezicht uitoefent op de kwaliteit van het werk en op de rekrutering, selectie en opleiding van nieuwkomers. De Groot-van Leeuwen 1991, p. 15; Holvast & Doornbos 2014, p. 26.

140 Holvast & Kortleven 2021, p. 79-85.

141 Köhne-Hoegen 2008, p. 12.

Het cultuurbegrip toegepast op de rechtspraak

zijn van eenmaal gegroeide praktijken. De professionele standaarden kunnen hierin enige verandering brengen.¹⁴² Ook Messer wijst erop dat het deel van de opleiding die rechters-in-opleiding op de werkvloer krijgen 'nog steeds klassiek is ingericht en ook 'cultuuraspecten' kent ('zo doen we dat altijd hier').¹⁴³ Het gedeelte van de rio-opleiding dat wordt verzorgd door de SSR is volgens hem 'ontegenzeggelijk wel vernieuwend, onder andere door de aandacht voor *soft skills*'.¹⁴⁴

In de opleiding nieuwe stijl staan tegenwoordig elf competenties uit het rechtersprofiel centraal: regievoering, analytisch vermogen, flexibiliteit, juridische kennis, leervermogen, luisteren, omgevingsbewustzijn, overredingskracht, samenwerken, zelfbewustzijn, zelfvertrouwen en authenticiteit, en besluitvaardigheid.¹⁴⁵ Binnen de opleiding is in de loop der tijd meer aandacht gekomen voor communicatievaardigheden en ervaren procedurele rechtvaardigheid. Voor het onderzoek naar zittingscultuur is met name relevant dat het standaard cursusaanbod voor nieuwe rechters naast positiefrechtelijke cursussen ook cursussen op het gebied van zittingsvaardigheden, mondelinge behandeling, beroepsethiek, diversiteit en intervisie omvat.¹⁴⁶ Daarnaast zijn er verdiepingscursussen, zoals 'De rechter door de ogen van partijen', 'Zittingsrechter: gereedschapskist voor effectieve zitting', en 'Het schikkingspotentieel van de civiele rechter'.

Samenvattend kan voorzichtig gesteld worden dat er aanwijzingen zijn dat de eenvormigheid van de rechterlijke macht in de afgelopen decennia enigszins is afgenomen. Deels blijkt dat uit de veranderde samenstelling van de rechterlijke macht, met name de sterk gewijzigde man-vrouwverhouding, echter niet waar het gaat om de verhouding tussen rechters met en zonder migratieachtergrond. Deels blijkt dat uit de gewijzigde opleiding en andere rekrutering van rechters, waarbij rechters eerst elders in de rechtspraktijk ervaring opdoen alvorens zij tot de rechterlijke macht kunnen toetreden. Vanwege de kracht die aan socialisatieprocessen wordt toegeschreven, roept dit laatste wel de vraag op wat het betekent voor de uitoefening van het beroep en de aanpak ter zitting dat de socialisatie van de nieuwe aanwas onder de rechters tegenwoordig uitsluitend buiten de rechtspraak plaatsvindt. Een rechter die voorheen advocaat is geweest, staat bijvoorbeeld wellicht anders tegenover schikkingspraktijken dan een rechter die alleen binnen de rechtspraak

142 De Bock 2015, p. 59.

143 Messer 2022, p. 422.

144 Messer 2022, p. 422.

145 'Competenties en niveaubeschrijvingen', [ssr.nl](https://www.ssr.nl).

146 Zie het overzicht van [leeractiviteiten](#). Inmiddels wordt gewerkt aan een nieuw functieprofiel.

heeft gewerkt. Het gewijzigde cursusaanbod van de opleiding (met meer aandacht voor zittings- en schikkingsvaardigheden) roept bovendien de vraag op of er wellicht verschillen in zittingscultuur zichtbaar zijn tussen verschillende cohorten of generaties van rechters. Mogelijk kan het onderzoek hiervoor aanknopingspunten opleveren, ook al is dit verkennende onderzoek te beperkt van omvang om statistische verbanden vast te stellen.

2.7 Empirische inzichten over ongelijke procesverhoudingen tussen partijen

De rechter is formeel verantwoordelijk voor het verloop van een eerlijk proces, waarbij een gelijk speelveld geldt en betrokkenen elkaar respectvol bejegenen. In de praktijk is de rechter daarbij echter afhankelijk van de opstelling van partijen en hun procesvertegenwoordigers (indien aanwezig). De sfeer ter zitting is zo gezien het resultaat van een gezamenlijke inspanning van alle aanwezigen ter zitting. Het valt te verwachten dat zittingen in dit opzicht van elkaar zullen verschillen, afhankelijk van de procesconstellatie en de feitelijke krachtsverhoudingen tussen partijen.

De procesconstellatie (welke partijen tegenover elkaar staan) kan nogal verschillen in handelszaken en kantonzaken. Waar het bij de handelsrechter vaak gaat om bedrijven (*repeat players*) die tegen elkaar procederen, staan bij de kantonrechter veelal *repeat players* tegenover *one shotters* in eenvoudige incassozaken.¹⁴⁷ Daarbij gaat het om grote spelers, zoals Bol.com of Zalando, die hun onbetaalde geldvorderingen willen innen. Maar het omgekeerde komt ook voor: een *one shotter* die tegenover een *repeat player* staat. Denk aan een letselschadezaak waarin een slachtoffer van een verkeersongeval een schadevergoeding eist van een verzekeraar. De Amerikaanse rechtssocioloog Galanter wees er al in de jaren 70 van de vorige eeuw op dat de uitgangspositie van *repeat players* in het recht doorgaans veel beter is dan die van *one shotters*. Zij hebben meer financiële middelen, ervaring en deskundigheid en kunnen zich richten op langetermijndoelen en de ontwikkeling van regels en jurisprudentie, in plaats van op onmiddellijke winst. Zij weten hoe de hazen lopen en kunnen zelf vaak een strategische selectie maken in welke zaken zij wel en niet aan de rechter voorleggen. *One shotters* voelen de pijn van een juridische procedure vaak direct in hun portemonnee en kunnen zich niet altijd rechtsbijstand veroorloven, zelfs niet als zij in aanmerking komen voor door de overheid gesubsidieerde

147 De termen *repeat player* en *one shotter* zijn van Galanter (1975); zie ook Doornbos 2024, p. 175-177.

Het cultuurbegrip toegepast op de rechtspraak

rechtsbijstand.¹⁴⁸ Volgens Galanter is het aannemelijk dat one shotters, omdat er zoveel voor hen op het spel staat, zullen proberen de kans op verlies zo klein mogelijk te maken, oftewel een 'minimax strategie' zullen hanteren. Zo bestaat het risico dat one shotters akkoord gaan met een schikking die voor hen niet optimaal is, omdat een rechterlijke procedure veel kosten en onzekerheid meebrengt.¹⁴⁹

Nu ziet het juridische landschap er in Nederland midden jaren 20 uiteraard anders uit dan dat van de Verenigde Staten in de jaren 70. Tegenwoordig heeft iets meer dan de helft van de huishoudens in Nederland een rechtsbijstandverzekering, waardoor de ongelijkheid mogelijk minder groot is dan pakweg 20 of 30 jaar geleden.¹⁵⁰ Het stelsel van door de overheid gefinancierde rechtsbijstand maakt het ook voor 'minder draagkrachtigen' mogelijk om toegang tot recht te krijgen. Daarbij moet echter wel voor ogen gehouden worden dat rechtzoekenden, tenzij deze helemaal geen inkomsten hebben, in de regel een eigen bijdrage moeten betalen die kan oplopen tot ruim € 1.000.¹⁵¹ Ook is het maar de vraag of rechtzoekenden daadwerkelijk een advocaat kunnen vinden. De beschikbaarheid van sociaal advocaten is met name buiten de Randstad sterk afgenomen.¹⁵²

Hoeveel rechtzoekenden in civiele zaken wel en geen juridische bijstand hebben, is niet precies bekend. Uit dossieronderzoek van Van der Kraats naar 277 dagvaardingszaken op tegenspraak met een financieel belang van tussen de € 5.000 en € 25.000 in drie rechtbanken (Amsterdam, Den Haag en Utrecht) kwam evenwel naar voren dat geen van de eisers de procedure onvertegenwoordigd was begonnen. De meeste eisers (47,3%) lieten zich bijstaan door een advocaat, gevolgd door een deurwaarder (29,2%), een incassobureau (7,6%) of een overige bijstandverlener (15,9%).¹⁵³ Het plaatje aan de kant van de gedaagden ziet er heel anders uit. Deze komen in 41,2% van de zaken zonder rechtsbijstandverlener. In 45,5% van de onderzochte zaken heeft de gedaagde een advocaat ingeschakeld en in 13,3% een andere bijstandverlener.¹⁵⁴ Er waren in dit onderzoek geen grote verschillen zichtbaar tussen de rechtbanken.

148 Galanter 1974, p. 98-103.

149 Galanter 1974, p. 100.

150 Doornbos 2024, p. 182-183.

151 Zie over de hoogte en berekening van de eigen bijdrage de website van de [Raad voor Rechtsbijstand](#).

152 Schnabl 2025.

153 Van der Kraats 2017, p. 55.

154 Van der Kraats 2017, p. 56.

In het burgerlijk recht zijn mechanismes ingebouwd om de 'zwakkere partij' extra rechtsbescherming te bieden (denk aan consumentenbescherming, huurbescherming en ontslagbescherming), maar de procedures bevatten niettemin nog tal van struikelblokken voor mensen zonder noemenswaardige juridische kennis.¹⁵⁵ Van der Kraats wijst er terecht op dat dit geenszins een kleine groep mensen aan de onderkant van de samenleving betreft. Gezien de uitgebreidheid en complexiteit van wet- en regelgeving schat zij in dat een meerderheid van de bevolking, waaronder ook hoogopgeleiden, een tekort aan juridische kennis heeft.¹⁵⁶ Dat er belemmeringen zijn blijkt bijvoorbeeld uit het gegeven dat maar weinig burgers zonder rechtsbijstand een rechtszaak starten, dat gedaagden zonder rechtsbijstand in contradictoire zaken aanzienlijk minder succesvol zijn dan gedaagden met rechtsbijstand, en dat de kwaliteit van hun processtukken door een panel van rechters, gerechtssecretarissen en advocaten aanzienlijk lager wordt ingeschat.¹⁵⁷ Een gebrek aan zelfredzaamheid blijkt ook uit de verwarring die gedaagden bij de rolzitting tentoonspreiden over doel en opzet van de procedure.¹⁵⁸ Rechtzoekenden hebben vaak geen idee wat de procedure precies van hen verlangt. Extra alertheid voor de groep rechtzoekenden zonder juridische bijstand is dus vereist, juist ook ter zitting.¹⁵⁹ Door Hoevenaars geïnterviewde kantonrechters zijn zich hier doorgaans van bewust en geven in interviews aan dat zij zich in de praktijk actief opstellen om rechtzoekenden te helpen hun verweer op te bouwen en te onderbouwen. Binnen de grenzen van hun neutrale en onpartijdige beroepsuitoefening is er naar hun mening voldoende ruimte om ongelijkheidscompensatie te bieden en zo bij te dragen aan een eerlijk proces.¹⁶⁰ Ook de eerder door Van der Kraats geïnterviewde rechters geven zonder uitzondering aan partijen zonder rechtsbijstand te helpen, bijvoorbeeld in het maken van de juridische vertaalslag, het geven van uitleg, het doorvragen en het soepel hanteren van procesrechtelijke regels. Hierin is geen verschil opgemerkt in taakopvatting tussen kantonrechters en handelsrechters.¹⁶¹ Mijn onderzoek is een van de eerste onderzoeken waarin op basis van observaties ter zitting wordt gelet op hoe rechters omgaan met ongelijkheid in procespositie. Mij is alleen een (door mij begeleide) bachelorscriptie bekend waaruit blijkt dat kantonrechters zich inderdaad ter zitting

155 Van der Kraats 2022.

156 Van der Kraats 2022, p. 17.

157 Bij 83% van de gedaagden zonder procesvertegenwoordiging werd de vordering geheel toegewezen; bij gedaagden met advocaat was dat 57%. Eshuis & Geurts 2016, p. 66 en 170-176. Zie ook Van der Kraats 2022, p. 22 en Doornbos 2024, p. 183-186.

158 Uitgebreid hierover Janssen, Van der Kraats & Van den Bos 2025.

159 Van der Kraats 2022, p. 36-37.

160 Hoevenaars (2021, p. 28-30) interviewde 26 kantonrechters.

161 Van der Kraats 2017, p. 118-119.

actief opstellen en rechtzoekenden informatie en uitleg over de procedure geven, feiten zelf juridisch kwalificeren en in sommige gevallen ook hulp en advies geven, bijvoorbeeld om in bezwaar of beroep te gaan.¹⁶²

Los van eventuele ongelijkheidscompensatie die rechters bieden, is eenvoudig taalgebruik ter zitting van essentieel belang om procespartijen goed bij de zaak te betrekken, zeker als zij geen juridische vertegenwoordiging hebben, maar ook als zij die wél hebben. Het over de hoofden van procespartijen communiceren over de zaak (tussen rechter en advocaten) is niet meer van deze tijd, zij het dat dit bij sommige juridische onderwerpen wellicht onvermijdelijk is.¹⁶³ Het belang van laagdrempeligheid en eenvoudig taalgebruik wordt in de rechtspraak onderschreven (zo zal ook blijken uit [par. 4.4](#)). Verschillende gerechten hebben initiatieven gelanceerd om de begrijpelijkheid van rechterlijke uitspraken te bevorderen, zoals Promis (project motiveringsverbetering in strafvonnissen), de Klare Taal Bokaal, het 'Wieb'-project (wat-ik-eigenlijk-bedoel) bij de rechtbank Amsterdam en het 'Heerlijk-Helder'-project van de Afdeling bestuursrechtspraak van de Raad van State. Deze hebben echter hoofdzakelijk betrekking op de schriftelijke uitspraken en veel minder op het taalgebruik ter zitting.

2.8 Empirische inzichten over ervaren procedurele rechtvaardigheid

Een rechtszitting is voor vrijwel alle rechtzoekenden een enerverende aangelegenheid die spanning oproept. De wijze waarop rechtzoekenden worden bejegend ter zitting doet er dan ook toe. In de rechtspraak is de laatste jaren veel aandacht voor het belang van ervaren procedurele rechtvaardigheid. Hierbij staat de subjectieve beleving van de procedure door rechtzoekenden centraal. Empirisch onderzoek laat zien dat die ervaren procedurele rechtvaardigheid bijdraagt aan het vertrouwen in de rechter en aan de acceptatie en legitimatie van rechterlijke uitspraken.¹⁶⁴ Dat zogenoemde *fair process effect* doet zich bij alle beslissingen voor, maar een als rechtvaardig ervaren aanpak is extra van belang als een beslissing negatief uitpakt voor de betrokkene. Ook als rechtzoekenden meer sociale afstand ervaren tot

162 Genç 2023, p. 23-24.

163 Hol 2009, p. 205; Smilde (2019, p. 34-35) raadt rechters aan om 'helder, gestructureerd, beknopt en afgestemd op de partijen te spreken of toe te lichten. En als het niet eenvoudig kan en een juridisch debat met advocaten per se noodzakelijk is, aan partijen uitleggen waarom dat zo is. Na afloop hiervan zou aan partijen gevraagd kunnen worden of zij behoefte hebben aan een samenvatting of uitleg van het besprokene in begrijpelijke taal.'

164 Ansems 2024, p. 200-201 e.v.

de rechters, als er voor hen in financieel of emotioneel oogpunt veel op het spel staat en als rechtzoekenden emotioneel onzeker zijn, doet ervaren procedurele rechtvaardigheid er extra toe.¹⁶⁵ Rechtzoekenden kampen doorgaans met een grote mate van informatieonzekerheid. Zij hebben meestal niet de expertise om de uitkomsten van rechtszaken op hun juridische merites te beoordelen en nemen daarom hun toevlucht tot informatie waarover zij zich wel een oordeel kunnen vellen, namelijk de manier waarop zij behandeld worden.¹⁶⁶

De theorieën over ervaren procedurele rechtvaardigheid leveren een *mer à boire* aan nuttige inzichten op voor rechters, die goed toepasbaar zijn en ook als referentiekader kunnen dienen voor dit onderzoek. Daarbij is het om te beginnen nuttig onderscheid te maken tussen de ervaren rechtvaardigheid van de procedure zelf en de ervaren rechtvaardigheid van de interactie met de persoon die deze procedure toepast.¹⁶⁷ In dit onderzoek naar zittingscultuur ligt het accent op wat rechters zelf kunnen doen om de zitting in een goede sfeer te laten verlopen en is dus vooral dat laatste aspect – de bejegening van rechtzoekenden door de rechter – van belang.

Welke aspecten van die behandeling ervaren rechtzoekenden dan als rechtvaardig? Uit onderzoek van het eerste uur kwam vooral het element van inbreng in de procedure aan het licht: mensen vinden het belangrijk om hun zienswijze naar voren te brengen, bewijs te kunnen presenteren en zo controle uit te oefenen op de procedure (*voice*). Dat draagt bij aan het gevoel van rechtvaardigheid, te meer als het gepaard gaat met het gevoel dat degene die de beslissing neemt daadwerkelijk het standpunt in overweging neemt (*due consideration*), dat de beslisser neutraal en betrouwbaar is en mensen respectvol bejegt.¹⁶⁸ Waar het gaat om de interactie tussen rechtzoekenden en de rechter zijn vooral twee aspecten van belang: interpersoonlijke rechtvaardigheid (op een nette en respectvolle manier bejegend worden) en informatieve rechtvaardigheid (informatie en uitleg krijgen over de procedure en uitkomst). Het gaat mensen er vooral om eerlijke, respectvolle, gepaste¹⁶⁹ communicatie en dat beslissingen goed worden uitgelegd en gemotiveerd.¹⁷⁰ Ook zijn er aanwijzingen dat rechtzoekenden erop letten of de beslisser (de rechter in ons geval) in hun ogen voldoende deskundig is.

165 Grootelaar, Hulst & Van den Bos 2019, p. 107.

166 Grootelaar, Hulst & Van den Bos 2019, p. 93.

167 Grootelaar, Hulst & Van den Bos 2019, p. 96.

168 Grootelaar, Hulst & Van den Bos 2019, p. 95.

169 Voorbeelden van ongepaste communicatie zijn vragen die discriminerend of seksistisch kunnen overkomen.

170 Grootelaar, Hulst & Van den Bos, p. 96.

Het cultuurbegrip toegepast op de rechtspraak

Om de ervaren procedurele rechtvaardigheid van rechtzoekenden te vergroten, zouden rechters volgens Tyler er vooral voor moeten zorgen dat rechtzoekenden voldoende hun zegje kunnen doen tijdens de procedure, hun neutraliteit te allen tijde behouden en een respectvolle, open en eerlijke benadering moeten nastreven.¹⁷¹ Toegespitst op de Nederlandse civiele procedure wijzen Grootelaar, Hulst en Van den Bos erop dat rechters onder meer kunnen inzetten op het duidelijk uitleggen van de afweging die ten grondslag ligt aan hun oordeel.¹⁷² Zij trekken een parallel met een slechtnieuwsgesprek, aangezien de civiele rechter veelal een van de partijen in het ongelijk moet stellen. Juist bij een ongunstige uitkomst kan het bieden van procedurele rechtvaardigheid de pijn verzachten. Rechters zouden er in hun communicatie van het slechte nieuws op kunnen letten dat de uitleg eerlijk en oprecht overkomt en adequaat is. Het slechte nieuws dient bovendien op een beleefde en respectvolle manier te worden gebracht. Tot slot is de timing van de boodschap van belang, want als slecht nieuws niet tijdig wordt gebracht, kan dat leiden tot boosheid en frustratie.¹⁷³

Het is echter niet zo dat als rechters op al deze punten extra hun best doen, de ervaren procedurele rechtvaardigheid automatisch hoger wordt. Zo makkelijk laat het subjectieve oordeel van de rechtzoekende zich niet sturen. Hier wreekt zich onder meer dat rechtzoekenden doorgaans geen vergelijkingsmateriaal hebben. Zij weten niet goed wat zij kunnen verwachten en het ontbreekt hun aan een overkoepelend overzicht om hun ene ervaring tegen af te zetten.¹⁷⁴ Omdat zij bovendien de juridisch-inhoudelijke kennis ontberen om de kwaliteit van de rechtspraak goed te kunnen beoordelen, gaan zij af op cues, zoals de vraag of de rechter vriendelijk is, en betrouwbaar en deskundig overkomt. Dit soort cues vormen een vervangingsmiddel voor ontbrekende vertrouwensinformatie.¹⁷⁵ Uit Nederlands onderzoek blijkt bovendien dat wat voor rechtzoekenden belangrijke componenten zijn voor procedurele rechtvaardigheid niet geheel overeenkomt met de inschatting van rechters wat voor rechtzoekenden belangrijk is. Zo denken de meeste rechters dat goed luisteren naar de mening van rechtzoekenden het belangrijkste element is voor rechtzoekenden, terwijl de meeste rechtzoekenden een eerlijke behandeling noemen. Ook kan de context uitmaken: bij schuldsaneringszaken hechten rechtzoekenden bijvoorbeeld meer aan een respectvolle bejegening, mogelijk omdat zij schaamte

171 Oftewel de elementen *voice*, *neutrality*, *respect* en *trust*. Zie Tyler 2007, p. 30.

172 Grootelaar, Hulst & Van den Bos 2019, p. 110.

173 Grootelaar, Hulst & Van den Bos 2019, p. 110.

174 Doornbos 2017, p. 110-111.

175 Van den Bos 2011.

ervaren, terwijl bij bestuursrechtzaken (waar de burger tegenover de overheid staat) een onpartijdige behandeling heel belangrijk wordt gevonden. Rechters kunnen doorgaans wel goed inschatten hoeveel voor rechtzoekenden op het spel staat.¹⁷⁶

2.9 Conclusie

In dit hoofdstuk is het begrip zittingscultuur gedefinieerd als 'het geheel van normen, waarden, gewoontes, overtuigingen en praktijken met betrekking tot de wijze waarop rechtszittingen plaatsvinden'. In dit onderzoek wordt de zittingscultuur bestudeerd vanuit het perspectief van de rechter. De rechter is verantwoordelijk voor een eerlijk proces en een ordelijk verloop van de zitting. Voor de sfeer ter zitting is hij echter mede afhankelijk van de opstelling van procespartijen en hun procesvertegenwoordigers. Vanuit de theorieën over organisatiecultuur weten we dat cultuur een gelaagd verschijnsel is. Aan de praktijken (concreet: het handelen van de rechter ter zitting) liggen waarden ten grondslag, zowel door de organisatie uitgedragen waarden, als waarden die nog dieper verankerd liggen en als onuitgesproken assumpties fungeren. Daarbij kan gedacht worden aan kernwaarden en rechts(statelijke)beginselen, maar ook aan persoonlijke waarden die gevoelig liggen binnen de rechtspraak, zoals onbewuste vooroordelen. In de theorie wordt ervan uitgegaan dat waarden via socialisatieprocessen worden doorgegeven en dat lijkt ook binnen de rechtspraak het geval te zijn. Of er ook generatieverschillen zijn waar te nemen in de zittingscultuur van rechters, is een interessante vraag die opkwam naar aanleiding van het literatuuronderzoek.

Cultuur is een zeer breed verschijnsel en zelfs als men het inperkt tot zittingscultuur van rechters, dan nog zijn er tal van punten waarop men kan letten. Om hier meer structuur aan te geven volgen hier vier aandachtspunten die als rode draad fungeren bij het empirisch onderzoek.

1. *Formaliteit van de zitting*

Uit het literatuuronderzoek komt naar voren dat laagdrempeligheid en toegankelijkheid veel besproken thema's zijn binnen de rechtspraak. Dit kwam bijvoorbeeld naar voren bij de bespreking van het streven naar maatschappelijk effectieve rechtspraak, maar ook bij de bespreking van de initiatieven om 'klare taal' te gebruiken. De mate van formaliteit van de rechtszitting geeft een indicatie van laagdrempeligheid en toegankelijkheid. Naast taalgebruik zal daarbij gelet worden op hoe strikt bepaalde (proces)regels worden toegepast, bijvoorbeeld hoe ermee wordt

176 Grootelaar, Hulst & Van den Bos 2019, p. 98.

omgegaan als een van de partijen niet op tijd aanwezig is voor de zitting. Maar ook wordt erop gelet of zittingen steeds volgens hetzelfde stramien verlopen of dat er variatie is, bijvoorbeeld in de spreektijd van partijen of hun procesverteenwoordigers.

In het empirisch deel van dit onderzoek wordt in hoofdstuk 5 tot en met 7 een verscheidenheid van zaken besproken, die gerangschikt zijn van niet zo formeel (de rolzitting en de behandeling van zorgverzekeringszaken bij de kantonrechter, hoofdstuk 5) tot zeer formeel (de meervoudige behandeling van handelszaken, hoofdstuk 7).

2. Rolinvulling van rechters

Uit het literatuuronderzoek komt naar voren dat er binnen de rechtspraak discussie is over wat nu wel en niet tot het takenpakket van de rechter behoort. Is de rechter nu primair een geschilbeslechter of ook een probleemoplosser? Het is daarbij ook de vraag of deze tweedeling de opvattingen en het handelen van rechters in de praktijk adequaat omschrijft. Sommige auteurs wijzen erop dat rechters meerdere rollen vervullen, afhankelijk van waar de zaak om 'vraagt'. Waar in sommige zaken een meer formele opstelling als geschilbeslechter vereist is, zijn de procespartijen in andere zaken meer gebaat bij een procesbegeleider of een rechter die het onderliggende conflict bespreekbaar maakt en daarin actief bemiddelt.¹⁷⁷ Maar hoe doen rechters dat? En welke 'andere' rollen vervullen rechters dan?

De rolvervulling is sterk verweven met verwachtingen die mensen (de rolbekleder zelf, maar ook anderen) hebben ten aanzien van de rol. In een eerdere publicatie hebben Mascini en ik erop gewezen dat rolbekleders, zoals rechters, te maken kunnen krijgen met verschillende complicaties, waaronder *roltransitie* (veranderende verwachtingen ten aanzien van de rol van de rechter), *rolambigüiteit* (onduidelijke verwachtingen), *roloverbelasting* (te veel verwachtingen) en *rolconflict* (verschillende verwachtingen).¹⁷⁸ Dit zijn aspecten om op bedacht te zijn bij het empirisch onderzoek, nu ten aanzien van het gedrag van rechters de verwachtingen doorgaans hooggespannen zijn en zij ook voor zichzelf veelal de lat hoog leggen.¹⁷⁹

177 Vgl. Grootelaar & Van den Bos 2016, p. 291-292.

178 Mascini & Doornbos 2021, p. 5.

179 Zo wordt er binnen de rechtspraak doorgaans flink overgewerkt en is de loyaliteit van rechters ten aanzien van de professie groot. Doornbos & Holvast 2014.

3. (On)gelijke procesverhoudingen tussen partijen

De verscheidenheid van zaken die in het empirisch deel besproken wordt omvat zowel zaken waarbij partijen zelf het woord voeren bij de rechter en geen juridische bijstand hebben (dit zijn zaken bij de kantonrechter) als zaken waarbij partijen zelfs meerdere advocaten tot hun beschikking hebben (zaken bij de handelsrechter). De partijconstellatie varieert bij deze zaken: bij de kantonrechter staan doorgaans repeat players als eisers tegenover one shotters als gedaagden, terwijl bij de handelsrechter veeleer – maar niet uitsluitend, zoals we zullen zien – repeat players tegenover elkaar staan. Wat doet die (on)gelijke procesverhouding met de zittingscultuur? Hoe gaan rechters hiermee om?

4. Procedurele rechtvaardigheid

Tot slot is een vierde aandachtspunt in hoeverre rechters aandacht hebben voor procedurele rechtvaardigheid, niet alleen voor de juridische variant van hoor en wederhoor, maar ook voor de sociaalpsychologische variant: de door rechtzoekenden ervaren procedure rechtvaardigheid. In het onderzoek zijn de ervaringen van rechtzoekenden niet zelfstandig betrokken, maar wordt wel gelet op wat rechters doen (en laten) om rechtzoekenden een gevoel van procedurele rechtvaardigheid te bieden.

Alvorens de bevindingen van het empirische deel worden besproken, wordt echter in het volgende hoofdstuk eerst de context besproken waarbinnen de zittingscultuur onderzocht wordt, namelijk de mondelinge behandeling in civiele zaken. Hierin komen de genoemde aandachtspunten ook al ter sprake.

De mondelinge behandeling in civiele zaken

3.1 Inleiding

In dit hoofdstuk wordt ingezoomd op de context waarin de zittingscultuur in dit verslag wordt bestudeerd, namelijk civiele zaken. Welke ontwikkelingen hebben zich in de afgelopen jaren op het gebied van het burgerlijk procesrecht voorgedaan en welke regels zijn er voor de mondelinge behandeling van zaken? Ook wordt een overzicht gegeven van eerder empirisch onderzoek naar de mondelinge behandeling van civiele zaken in Nederland.

3.2 Ontwikkelingen binnen het burgerlijk procesrecht

Het civiele procesrecht heeft zich lange tijd gekenmerkt als schriftelijk en langdurig. Hoewel dit niet eens de bedoeling van de wetgever was, was lange tijd de heersende gedachte dat de leiding van het civiele geding geheel bij partijen lag. De rechter werd geacht strikt binnen de grenzen van het geding te blijven en zich lijdelijk op te stellen.¹⁸⁰ Sinds begin twintigste eeuw zijn er voortdurend plannen ontworpen in de vorm van preadviezen en (voorontwerpen voor) wetswijzigingen om de procedure in te korten en de rechter een actievere rol te geven.¹⁸¹ De dagvaardingsprocedure bestond destijds uit eis, antwoord, repliek, dupliek, eventueel nog nadere conclusies, akten en pleidooi. Dan volgde vaak eerst een tussenvonnissen, waarin de rechter de feitenverzameling begrensd en de fase van bewijslevering inluide (de tweede fase), eventueel nog gevolgd door een derde fase met conclusies over de resultaten van het geleverde bewijs. Een mondelinge behandeling van de zaak werd als omslachtig en ondoelmatig beschouwd.¹⁸² Tot eind jaren 80 van de vorige eeuw hield de civiele procedure haar schriftelijke karakter en waren er in de opeenvolgende fasen van de procedure nog verschillende rechters betrokken bij de zaak. Advocaten bewaarden hun beste argumenten vaak tot het laatste processtuk. Rechters verleenden keer op keer uitstel.¹⁸³ Als er een mondelinge behandeling plaatsvond, diende die er vooral toe om partijen gelegenheid te geven om hun standpunt nog eens uiteen te zetten en om advocaten hun schriftelijke pleitnota's te laten voorlezen. De rechter stelde zich hierbij vooral luisterend op.¹⁸⁴ In de praktijk ontstonden er intussen initiatieven om al

180 Uitgebreid hierover Ahsmann 2024a, hfst. 2.

181 Ahsmann 2024a, p. 21 e.v.

182 Ahsmann 2024a, p. 25.

183 Ahsmann 2024a, p. 31.

184 De Bock 2019, p. 183.

De mondelinge behandeling in civiele zaken

na antwoord een comparitie van partijen te gelasten; dit werd in 1989 geformaliseerd. Voortaan kon er al op een vroeg moment in de procedure contact zijn tussen rechter en partijen. De rechter kon zo meer invloed uitoefenen op de procesvoering en de mogelijkheid van een schikking beproeven.¹⁸⁵

Deze tendens werd voortgezet en de rechter werd inmiddels ook wel aangeduid als 'procesmanager',¹⁸⁶ een term waarin de gedachte vanuit het new public management over efficiënte procesvoering doorklinkt. In de jaren 90 was er binnen de gehele rechtspraak veel aandacht voor kwaliteit, (in)efficiëntie en (in)effectiviteit. Het wegwerken van achterstanden, verkorten van de doorlooptijden, deformalisering en vereenvoudigen van procedures stond hoog op de agenda.

In 2002 vond een ingrijpende modernisering van het burgerlijk procesrecht plaats, waarbij de 'comparitie na antwoord' werd ingevoerd. Van partijen wordt sindsdien verwacht dat zij alle relevante informatie meteen in het geding brengen en daarbij de feiten volledig en naar waarheid aanvoeren.¹⁸⁷ Het idee dat de rechter lijdelijk is ten aanzien van het verloop van de procedure en de instructie van de zaak werd inmiddels als achterhaald beschouwd. De rechter diende zich bij het achterhalen van de feiten in de zaak voortaan actief op te stellen; de autonomie van partijen is op dit punt beperkt.¹⁸⁸ De actieve, 'regievoerende' rol van de rechter werd nog verder uitgebreid met de invoering van de Spoedwet Kwaliteit en Innovatie rechterlijke macht (KEI) in 2019. Bij deze wetwijziging is in artikel 87 lid Wetboek van Burgerlijke Rechtsvordering (Rv) de regel opgenomen dat de rechter in alle gevallen en in elke stand van het geding (op verzoek van partijen) een mondelinge behandeling kan gelasten. Uitgangspunt is de nieuwe eenvoudige basisprocedure: er wordt één schriftelijke ronde en een mondelinge behandeling gehouden, waarna vonnis wordt gewezen door dezelfde rechter.¹⁸⁹ De mondelinge behandeling werd daarmee niet alleen het 'hart van de procedure', maar ook het 'sluitstuk van de procedure'; in de

185 Ahsmann 2024a, p. 32.

186 Ahsmann 2024a, p. 33.

187 Art. 21 Rv. Zie de Bock 2019, p. 185.

188 De Bock 2019, p. 185; Hartendorp 2026.

189 Tot de eeuwwisseling hadden vaak meerdere rechters inhoudelijke bemoeienis met de zaak, maar deze praktijk is daarna geleidelijk aan veranderd en sinds de invoering van de Code Zaakstoedeling in 2021 nog verder aan banden gelegd, aldus Ahsmann (2024a, p. 177-178). Zie ook De Groot 2019, p. 151-154.

De mondelinge behandeling in civiele zaken

regel is na de mondelinge behandeling namelijk geen gelegenheid meer om nog nieuwe punten in te brengen of aan de rechter voor te leggen.¹⁹⁰ Ook de regels van het bewijsrecht zijn nadien vereenvoudigd.¹⁹¹

Dit beknopte overzicht van ontwikkelingen in het civiele procesrecht laat zien dat de wens tot vereenvoudiging en bespoediging van procedures al aan het begin van de twintigste eeuw aanwezig was (en waarschijnlijk van alle tijden is¹⁹²) – maar pas vrij recent – vanaf 2002, maar vooral vanaf 2019 – zijn beslag heeft gekregen in wet- en regelgeving. De mondelinge behandeling is daarbij steeds meer centraal komen te staan. De rechtzoekende, die lange tijd niet of nauwelijks een zichtbare rol had in het civiele proces, is in de loop der tijd geëmancipeerd.¹⁹³ In de inleiding kwam echter ter sprake dat slechts in minder dan 40% van alle gewone dagvaardingszaken (kanton) een mondelinge behandeling wordt georganiseerd en dat deze percentages van rechtbank tot rechtbank verschillen. Dat was althans in 2021 het geval. Dit percentage staat in schril contrast met het uitgangspunt van de wetgever dat standaard in alle zaken een mondelinge behandeling moet plaatsvinden.¹⁹⁴ Het civiele procesrecht is ondanks alle inspanningen van de afgelopen jaren om de regels te vereenvoudigen en te deformaliseren volgens Van der Kraats nog steeds onvoldoende toegankelijk voor mensen met weinig juridische kennis (feitelijk bijna alle niet-juristen zonder rechtsbijstand). Het is dan de taak van de rechter om de formaliteiten die barrières vormen bij de verwezenlijking van materiële rechten weg te nemen, door te focussen op de mondelinge behandeling en waarheidsvinding en zo nodig ongelijkheidscompensatie te bieden.¹⁹⁵

3.3 Doelen en regels met betrekking tot de mondelinge behandeling

Uit het recht op een eerlijk proces, zoals neergelegd in onder meer artikel 6 EVRM en artikel 17 van de Nederlandse Grondwet, vloeit voort dat procespartijen recht hebben op een mondelinge behandeling bij het vaststellen van hun burgerlijke rechten en verplichtingen.¹⁹⁶ Het recht op een eerlijk proces omvat het recht op een openbare zitting voor een onafhankelijke en onpartijdige rechtbank binnen een redelijke termijn.

190 De Bock 2019, p. 183 en 189.

191 Wet vereenvoudiging en modernisering bewijsrecht per 1 januari 2025.

192 Zie Francot & Francot 2018.

193 Hartendorp 2026, p. 40.

194 Boeve, Verkerk & Van der Kraats 2026, p. 38-39.

195 Van der Kraats 2022, p. 28-31.

196 De Groot & Steenberghe 2019, p. 146-148; Alt 2023; Boeve, Verkerk & Van der Kraats 2026, p. 48.

De mondelinge behandeling in civiele zaken

Over de wijze waarop de civiele zitting dient te verlopen, bestaan weinig specifieke procedurevoorschriften.¹⁹⁷ In het Wetboek van Burgerlijke Rechtsvordering (art. 87 Rv) is wel opgenomen dat de rechter in alle gevallen en in elke stand van het geding een mondelinge behandeling kan bevelen. Daarbij zijn de volgende doelen van de mondelinge behandeling opgesomd:

- partijen gelegenheid bieden om stellingen toe te lichten of nader te onderbouwen;
- inlichtingen verkrijgen van partijen;
- een schikking beproeven;
- met partijen overleggen hoe het vervolg van de procedure zal verlopen;
- met het oog op een 'goede procesorde' nadere aanwijzingen geven of proceshandelingen bevelen die de rechter gerade acht.

Ook is geregeld dat de rechter getuigen en partijdeskundigen kan horen tijdens de mondelinge behandeling. Hoe de rechter dit alles aanpakt, of hij partijen zelf aanspreekt of hun advocaten (als die er zijn), hoe de rechter te werk gaat bij het 'beprouwen van een schikking' en in welke sfeer dat gebeurt, daarover geeft de wet niet of nauwelijks aanwijzingen. De rechter heeft hier veel discretionaire ruimte en hecht doorgaans sterk aan zijn professionele autonomie.¹⁹⁸ Wel is duidelijk dat de rechter hoor en wederhoor moet toepassen (art. 19 Rv), ervoor moet waken dat de procedure niet onredelijk vertraagd wordt (art. 20 Rv), de zaak moet onderzoeken op basis van wat partijen aan hun vordering, verzoek of verweer ten gronde hebben gelegd (art. 24 Rv) en zo nodig de ambtshalve rechtsgronden dient aan te vullen (art. 25 Rv). Dat laatste wil zeggen dat de rechter zo nodig zelf moet beoordelen welke rechtsregels van toepassing zijn op de feiten die tijdens de procedure naar voren komen.

In de professionele standaard voor de civiele rechter in eerste aanleg valt aanvullend te lezen dat de rechter 'regie voert met het oog op een kwalitatief goede afdoening van een zaak' en 'zorg draagt voor een effectieve en efficiënte procesgang'.¹⁹⁹ Alle voor een beslissing relevante kwesties dienen aan bod te komen. Van de rechter wordt verwacht, 'voor zover de zaak zich daar naar het oordeel van de rechter toe

197 Ook De Groot & Steenberghe (2019, p. 19) merken op dat er 'niet of nauwelijks *hard and fast rules* [bestaan] met betrekking tot de (invulling van de) mondelinge behandeling'.

198 Ingelse 2010.

199 De Rechtspraak juni 2025, [Professionele standaard civiele rechter](#), p. 3. Deze professionele standaard is in het najaar van 2025, na afronding van mijn veldwerk, gepubliceerd. Eerder verscheen al een uitgebreidere professionele standaard van de gerechtshoven over de zitting, zie De Rechtspraak 2018, [Professionele standaard de zitting](#).

De mondelinge behandeling in civiele zaken

leent', dat hij in staat is om ter zitting een voorlopig oordeel te geven om zo partijen inzicht te geven in hun proceskansen. Dat kan hen helpen om tijdens de zitting of erna een schikking te bereiken, is de gedachte. Voorts is in de professionele standaard opgenomen dat de rechter er ter zitting voor zorgt 'dat partijen zich gehoord voelen', waarbij de rechter 'zo nodig aandacht voor het verhaal achter de zaak' heeft.²⁰⁰ Dit laatste kan volgens de standaard functioneel zijn ten behoeve van het beproeven van een schikking of het verwijzen naar mediation. Ter zitting wordt de rechter ondersteund door een griffier, die zittingsaantekeningen maakt. Als de rechter dit noodzakelijk acht, als een van de partijen daarom vraagt of op verzoek van een rechter in hoger beroep of cassatie worden de zittingsaantekeningen uitgewerkt tot een zakelijk proces-verbaal.²⁰¹

Praktische regels voor de mondelinge behandeling zijn voorts te vinden in het landelijke procesreglement voor kanton en civiele zaken.²⁰² Hierin is bijvoorbeeld geregeld dat een procespartij vanwege een klemmende reden om uitstel van de mondelinge behandeling kan vragen (art. 5.5). Zo ook kan een procespartij de rechter vragen meer tijd voor de mondelinge behandeling uit te trekken als deze partij voorziet dat er te weinig tijd voor de zitting is uitgetrokken (art. 5.6). Een procespartij die de Nederlandse taal niet (voldoende) beheerst, wordt geacht zelf voor een tolk te zorgen (art. 5.11).

In de academische literatuur is aanvullende informatie te vinden over de vraag wat een rechter ideaal gesproken ter zitting dient te doen.²⁰³ Daarbij kunnen vier fasen worden onderscheiden: 1) opening en afstemming; 2) inhoudelijke behandeling; 3) onderzoek naar schikking of mediation en 4) afsluiting.

In de eerste fase is van belang dat de rechter verifieert wie de aanwezigen zijn en welke stukken in procedure zijn gebracht. De rechter controleert zo of zijn dossier compleet is. Vanuit het oogpunt van *equality of arms* is het bovendien van belang vast te stellen dat partijen over dezelfde stukken beschikken.

200 De Rechtspraak juni 2025, [Professionele standaard civiele rechter](#), p. 3.

201 De Rechtspraak juni 2025, [Professionele standaard civiele rechter](#), p. 10.

202 De laatste versie dateert van 1 juli 2025 (en werd tijdens mijn laatste veldwerkzaamheden ingevoerd). Dit is het eerste procesreglement voor handel en kanton gezamenlijk. De Rechtspraak 2025, [Landelijk procesreglement voor civiele dagvaardingszaken bij de rechtbanken handel en kanton](#). De hier aangehaalde regels stonden ook in de procesreglementen van oudere datum.

203 Zie m.n. De Groot & Steenberghe 2019.

De inhoudelijke behandeling (fase 2) staat grotendeels in het teken van waarheidsvinding. De rechter maakt gebruik van de mondelinge behandeling om een zo goed en volledig mogelijk inzicht te krijgen in de feiten en omstandigheden die van belang zijn voor de beslissing.²⁰⁴ Het feitenonderzoek dient er ook toe om partijen de gelegenheid te geven om zelf bepaalde punten onder de aandacht van de rechter te brengen of bepaalde accenten te leggen. Dat draagt bij aan de door partijen ervaren procedurele rechtvaardigheid, maar heeft voor de rechter zelf ook meerwaarde aangezien deze de standpunten van partijen dan meer in context kan plaatsen. Een coherent verhaal draagt bij aan overtuigingskracht en begrip van de zaak, vooral als dat uit eerste hand komt. De rechter moet volgens De Bock zien door te dringen tot het verhaal van partijen zelf, desnoods door dat van advocaten of andere procesgemachtigden heen.²⁰⁵ Voor de invulling van de mondelinge behandeling betekent dit dat van rechters wordt verwacht dat zij partijen voldoende ruimte geven om hun kant van de zaak te belichten en die niet louter beperken tot wat de rechter belangrijk vindt.²⁰⁶

De actieve houding van de rechter impliceert dat de rechter kritisch luistert, vragen stelt en zo nodig om opheldering vraagt indien er onduidelijkheden of tegenstrijdigheden in het verhaal van partijen zitten.²⁰⁷ De rechter moet vooral duidelijkheid krijgen over op welke punten de partijen wel en niet van mening verschillen. Dat is ook van belang vanuit het oogpunt van hoor en wederhoor, aangezien de standpunten na de mondelinge behandeling in de regel niet meer kunnen worden aangevuld.

Het onderzoek naar de vraag of de zaak mogelijk ook via een schikking of mediation kan worden afgedaan (fase 3) doet een beroep op een andere kant van de rechter, namelijk op die van de rechter in de rol van verzoener in plaats van beslisser. Dit wordt dan ook wel het 'kantelmoment' in de mondelinge behandeling genoemd.²⁰⁸ De gedachte is dat de rechter aftast of partijen openstaan voor een onderlinge regeling; de rechter is niet verplicht dat te doen en hoeft ook geen bemiddelende rol te spelen bij het treffen van een regeling.²⁰⁹ Op de rechtbank is een mediationbureau dat partijen desgewenst in contact kan brengen met een mediator. De rechter is bij de

204 De Bock 2019, p. 186.

205 De Bock 2019, p. 188.

206 De Bock 2019, p. 189.

207 De Bock 2019, p. 197.

208 Steenberghe 2019, 404.

209 Ahsmann 2024a, p. 876.

De mondelinge behandeling in civiele zaken

mediationgesprekken niet aanwezig. Vaker komt voor dat partijen nog rechtstreeks met elkaar in overleg treden. Dat schikkingsoverleg vindt in de regel op de gang plaats. De uitkomst van het overleg van partijen kan in de vorm van een overeenkomst door de rechtbank worden vastgelegd in een executoriale vorm. Dat betekent dat partijen zo nodig meteen (zonder nieuwe rechtsprocedure te hoeven starten) kunnen overgaan tot uitvoering van de overeenkomst, bijvoorbeeld door beslag te leggen op een rekening van de wederpartij.

In de afsluitende fase (fase 4) van de mondelinge behandeling wordt dus in de regel ofwel een door partijen zelf afgesloten overeenkomst vastgelegd ofwel een vonnisdatum afgesproken. Zo nodig kunnen er nog aanvullende acties worden vereist; zo kan de rechter bijvoorbeeld nog in een tussenvonnis een bewijsopdracht aan een of beide partijen geven.

3.4 Bevindingen uit eerder empirisch onderzoek naar de mondelinge behandeling van civiele zaken

De afgelopen dertig jaar is eerder empirisch onderzoek verricht naar de praktijk van civiele procedures.²¹⁰ Ik beperk me hier tot bespreking van empirisch onderzoek naar de mondelinge behandeling (comparities) in civiele zaken. Geen van deze onderzoeken zijn verricht vanuit de invalshoek van zittingscultuur, maar ze hebben daar wel raakvlakken mee, omdat ze gaan over de communicatie ter zitting, de rolinvulling van de rechter (bijvoorbeeld bij het beproeven van de mogelijkheid om een schikking tot stand te brengen) en de vraag in hoeverre de burgerlijke rechter, naast geschilbeslechting, ook bijdraagt aan conflictoplossing. Door ook de uitkomsten van onderzoek van oudere datum weer te geven, kan een beter beeld gekregen worden over de ontwikkelingen in de loop der tijd van de zittingscultuur in civiele zaken.

Bruinsma was een van de eerste rechtssociologen die in Nederland empirisch onderzoek deden naar civiele rechtspleging, specifiek naar kortgedingzaken. Op basis van interviews en observaties van tweehonderd kortgedingzaken bij drie rechtbanken constateert Bruinsma dat de kortgedingprocedure zich in de jaren 90 ontwikkeld heeft tot een spoedprocedure ten principale, waarbij de nadruk ligt op een mondelinge

210 O.m. Bruinsma 1995; Ippel & Heeger-Hertter 2006; Van der Linden 2008 en 2010; Praagman 2011; Marseille e.a. 2014; Van der Kraats 2017; Verschoof & Van Rossum 2018, Hoevenaars 2021; Lieverse 2022; Janssen, Van der Kraats & Van den Bos 2025; Janssen, Van den Bos & Van der Kraats 2026; Verkerk e.a. 2026. Zie voor een overzicht Giesen 2020.

behandeling en een toekomstgerichte oplossing (anders dan de bodemprocedure waarbij de nadruk destijds nog lag op de schriftelijke behandeling, waarbij een rechtsoordeel over het verleden werd gegeven). De variatie in behandeling van deze zaken hangt volgens Bruinsma vooral af van de relatie tussen partijen: wil of moet men met elkaar verder, of niet?²¹¹ Daarnaast speelt de houding van de rechter een rol: stelt deze zich regelingsgericht dan wel vonnisgericht op en hoe actief of lijdelijk gaat de rechter daarbij te werk?²¹² Dit zijn twee nuttige dimensies om houdingen te onderzoeken die aansluiten bij het aandachtspunt over rolinvulling van de rechter in dit onderzoek naar zittingscultuur. Een variatie in houdingen kan op een gebrek aan gedeelde zittingscultuur wijzen. Volgens Bruinsma ontwikkelt de kortgedingrechter zich tot een broertje van de *kadi* (een dorpsoudste die recht spreekt, zoals in Arabische culturen voorkomt), die zich kenmerkt door een actieve houding en een regelingsgerichte houding. De postmoderne *kadi* biedt volgens Bruinsma 'instant-rechtspraak', waarbij hij zijn legitimatie niet louter ontleent aan het geldende recht of het feit dat sprake is van overheidsrechtspraak, maar ook door zijn vermogen om maatwerk te bieden en daarbij empathie te tonen: 'De betere *kadi* behandelt conflicten door afhankelijk van de aard van het conflict en de conflictpartijen nu eens uit dit en dan weer uit dat vaatje te tappen.'²¹³ Hij vormt daarmee de tegenpool van de 'sfinx', die juist lijdelijk en vonnisgericht is.²¹⁴

De communicatie in alledaagse zittingen in civiele zaken en strafzaken vormt het onderwerp van het onderzoek van Ippel en Heeger-Hertter uit 2006. Van gewone communicatie is volgens deze auteurs geen sprake, al doen rechters nog hun best om het taalgebruik zo informeel mogelijk te houden. De communicatie vindt plaats in de institutionele context van de rechtbank, aan de hand van procesrechtelijke regels, en gericht op de doelen van de procesgang.²¹⁵ Machts- en gezagsuitoefening is een belangrijk kenmerk van rechtspraak: het is immers de rechter die uiteindelijk de knoop doorhakt in het geschil en een beslissing neemt waaraan partijen gebonden

211 Bruinsma 1995, p. 156.

212 Bruinsma 1995, p. 46.

213 Bruinsma 1995, p. 163.

214 Bruinsma 1995, p. 46.

215 Door Doornbos (2006, p. 22) eerder 'institutionele communicatie' genoemd. Deze vorm van communicatie kenmerkt zich door een ongelijke verdeling van macht, expertise en gelegenheid tot spreken. De professional (in dit geval de rechter) heeft daarin gewoonlijk een voorsprong. Hij kan beperkingen stellen aan de duur van de interactie of aan de inbreng van zijn gesprekspartner. Hij voert enkele gesprekken per dag, bedient zich van jargon, en ontwikkelt al snel een standaardpraktijk om deze gesprekken af te wikkelen. Voor rechters kan de communicatie met partijen aanvoelen als 'horizontaal', partijen zelf zullen dit mogelijk niet zo ervaren.

De mondelinge behandeling in civiele zaken

zijn.²¹⁶ De auteurs observeerden vijftig kantonzaken en veertig zaken bij de sector civiel van de rechtbank Midden-Nederland en ondervroegen zoveel mogelijk betrokken rechtzoekenden, advocaten en rechters naar hun ervaringen (daarnaast woonden ze nog strafzaken bij, die ik hier buiten beschouwing laat). De waardering van rechtzoekenden voor het optreden van de rechter is doorgaans tamelijk hoog. Rechters stellen zich doorgaans actief en pragmatisch op. Het lijdelijkheidsbeginsel was volgens de auteurs toen al op de terugtocht; de passieve, sfinxachtige rechter wordt niet meer gewaardeerd.²¹⁷ Partijen waarderen het als de rechter hen met enige houvast de gang opstuurt voor schikkingsonderhandelingen. Om onbekende redenen laten rechters in de civiele sector echter vaker een voorlopig oordeel achterwege dan rechters in de kantonsector.²¹⁸ De geïnterviewde advocaten hebben enerzijds veel waardering voor de werkwijze van de handelsrechters, maar voelen zich anderszins ook in de marge gedrongen sinds de rechtbank een 'pleitverbod' heeft ingesteld. (Juridische) argumenten na conclusie van antwoord kunnen alleen nog mondeling naar voren worden gebracht op de comparitie van partijen. De auteurs vragen zich af of dit verbod niet een 'overreactie' is om juridisering tegen te gaan.²¹⁹

Uit de bijgewoonde rolzittingen en ontslagzaken bij kanton blijkt dat met name de kantonrechters pragmatisch en regelend te werk gaan. Sommige rechters schatten hun schikkingspercentage bij ontslagzaken op 50%; anderen op 70 à 80%.²²⁰ Advocaten en rechtzoekenden ervaren soms druk om te schikken. Rechtzoekenden zijn beter te spreken over het optreden van de kantonrechter bij ontslagzaken dan bij de rolzittingen. Deze laatste zouden eigenlijk 'het visitekaartje' van de rechtbank moeten zijn, aangezien op deze zitting het eerste contact met partijen plaatsvindt, maar er is veel verwarring bij rechtzoekenden over het doel en verloop van de rolzitting.²²¹ Recent onderzoek laat zien dat er op dat vlak nog weinig is veranderd. Veel rechtzoekenden die op de rolzitting kwamen opdagen hadden bijvoorbeeld niet begrepen dat dit niet verplicht was en verwachtten veelal een inhoudelijke bespreking van de zaak, waar de rolzitting niet voor bedoeld is (zie ook [par. 5.2](#)).²²²

216 Ippel & Heeger-Hertter 2006, p. 3-4.

217 Ippel & Heeger-Hertter 2006, p. 80 en 119.

218 Ippel & Heeger-Hertter 2006, p. 117.

219 Ippel & Heeger-Hertter 2006, p. 112-113 en 170.

220 Ippel & Heeger-Hertter 2006, p. 60.

221 Ippel & Heeger-Hertter 2006, p. 169 en 36-38.

222 Janssen, Van der Kraats & Van den Bos 2025; Janssen, Van den Bos & Van der Kraats 2026.

De verschillen in aanpak van rechters zijn voor onderzoekers aanleiding geweest om nader te analyseren welke aanpak van rechters bijdraagt aan de effectiviteit van de zitting en de ervaren procedurele rechtvaardigheid van partijen.²²³ Van der Linden observeerde ten behoeve van haar promotieonderzoek in de periode 2006-2007 150 comparities na antwoord bij de afdelingen handelszaken van twee rechtbanken en ondervroeg voorafgaand en na afloop rechters en betrokken partijen en advocaten met behulp van interviews en schriftelijke vragenlijsten. Daaruit kwam naar voren dat partijen en advocaten over het algemeen tevreden zijn over de rechtvaardigheid van de zitting.²²⁴ Volgens Van der Linden valt er echter nog het nodige te verbeteren op het gebied van informatievoorziening en zittings- en schikkingsvaardigheden.²²⁵ In bijna de helft van de geobserveerde zaken (49%) stellen rechters de voordelen van een schikking niet aan de orde. In de gevallen waarin dat wel gebeurt, sommen rechters die voordelen zelf op, zonder bij partijen te controleren of die op hun zaak van toepassing zijn. Ook valt het haar op dat in 56% van de onderzochte zittingen de rechter een voorlopig oordeel geeft, terwijl niet duidelijk is of partijen daar ook behoefte aan hebben.²²⁶ Voorafgaand aan de zitting tonen partijen en hun advocaten zich voorzichtig positief over de mogelijkheid een schikking te treffen, vooral omdat men denkt dat dat een snelle en redelijke oplossing brengt en proceskosten bespaart. Partijen en advocaten die hier niet optimistisch over zijn, verkeren in onzekerheid of de wederpartij daaraan wil meewerken, zien geen mogelijkheden voor een redelijke oplossing of vinden het belangrijk dat de rechter zich over het geschil uitsprekt. De ondervraagde rechters blijken de oplossingsbereidheid van partijen te onderschatten. In bijna een derde van de zittingen (32%) komt een schikking tot stand. Bij de rechtbank 's-Hertogenbosch komt het aanzienlijk vaker tot een schikking dan bij de rechtbank Utrecht (41% tegenover 23%),²²⁷ maar wordt de schikking door partijen ook vaker als een 'dwangschikking' ervaren.²²⁸ Een verklaring voor deze verschillen biedt dit onderzoek niet, maar Van der Linden wijst op de mogelijke rol van cultuurverschillen: de rechters in 's-Hertogenbosch zouden mogelijk meer gebrand

223 Van der Linden 2008; Marseille e.a. 2014; Verschoof & Van Rossum 2018.

224 Van der Linden 2008, p. 64; Van der Linden 2010, p. 145.

225 Van der Linden 2010, p. 145-146.

226 Van der Linden 2010, p. 148.

227 Van der Linden 2010, p. 79.

228 In Utrecht werden 5 van de 17 schikkingen (29%) als een dwangschikking ervaren; in 's-Hertogenbosch ging het om 15 van de 31 zaken, dus bijna de helft van de schikkingen (48%). Van der Linden 2010, p. 82-83.

De mondelinge behandeling in civiele zaken

zijn op het bereiken van een schikking.²²⁹ Een andere opvallende bevinding van dit onderzoek is tot slot dat ongeveer een derde van de partijen en de advocaten denkt dat de rechter ook een eigen motief heeft om te schikken, omdat dat de rechter zou ontslaan van de plicht om een vonnis te schrijven of omdat daarmee achterstanden sneller weggewerkt zouden kunnen worden.²³⁰

Vanuit de wens van het Landelijk overleg Voorzitters Civiele en Kantonsectoren (LOV-CK) om tot korte en effectieve kantoncomparities te komen, hebben Marseille e.a. (2014) in samenspraak met rechters en experts een model-kantoncomparitie opgesteld. Het was de bedoeling om dit model in een onderzoeksetting uit te testen op snelheid, effectiviteit en ervaren procedurele rechtvaardigheid. Effectiviteit werd gemeten door vast te stellen of een schikking was bereikt.²³¹ Tijdens het onderzoek bleek echter dat rechters toch gewoon hun eigen werkwijze bleven volgen, waardoor het testen van het model niet mogelijk bleek (een onmiskenbaar teken dat de cultuur van rechters niet zomaar te veranderen is, dat was echter niet de focus van deze onderzoekers). De opzet van het onderzoek is daarna omgezet in een explorerend onderzoek om de variatie van het werk van kantonrechters in beeld te krijgen en de effecten daarvan te meten.²³² Marseille e.a. constateren op basis van dat onderzoek dat de werkwijze in kantonzaken verschilt, zowel tussen rechtbanken als tussen rechters binnen dezelfde rechtbank. Waar in de ene rechtbank naar schatting slechts in 20% van de zaken een comparitie wordt georganiseerd, is dat in het andere uiterste ongeveer in 80% van de zaken het geval.²³³ Ook de schikkingspercentages variëren van 30% tot ruim 50%. De auteurs concluderen dan ook dat het voor rechtzoekenden nogal uitmaakt door welke rechtbank en rechter de zaak wordt behandeld.²³⁴ Hierbij moet de kanttekening gemaakt worden dat deze gegevens zijn gebaseerd op gegevens en schattingen van de afzonderlijke rechtbanken; het is de vraag hoe betrouwbaar die zijn.²³⁵

Ondanks de verschillen in aanpak tonen procespartijen zich over het algemeen tevreden met het verloop van de mondelinge behandeling. Een ruime meerderheid

229 Van der Linden 2010, p. 84. In het kader van een pilot zouden rechters in 's Hertogenbosch een zitting pas als een succes beschouwen als daarbij een schikking tot stand was gebracht of als de zaak naar een mediator was verwezen.

230 Van der Linden 2010, p. 148.

231 Marseille e.a. 2014, p. 9-11.

232 Marseille e.a. 2014, p. 13.

233 Marseille e.a. 2014, p. 28.

234 Marseille e.a. 2014, p. 84.

235 Verkerk e.a. (2026) hebben op basis van grote databestanden betrouwbaarder informatie, maar focussen daarbij op een ander aspect, namelijk doorlooptijden.

van de partijen is het niet eens met de stelling 'Ik voelde mij door de opstelling van de rechter gedwongen te schikken'; degenen die het wel eens waren met de stelling hadden veelal een rechter getroffen die duidelijk had laten blijken een grote voorkeur voor schikken te hebben.²³⁶ De auteurs ontwaren drie stijlen van rechters: een sturende stijl (vastgesteld in 30% van de zaken), een faciliterende stijl (58% van de zaken) en lijdelijke stijl (12% van de zaken). Sommige rechters lijken een vaste stijl te hebben; anderen variëren in stijl afhankelijk van de aard van de zaak.²³⁷ Rechters met een sturende stijl bereiken het vaakst een schikking, twee keer zo vaak als een lijdelijke rechter. De faciliterende stijl kwam het meest overeen met de aanbevolen stijl in de model-comparitie, echter in werkelijkheid scoorden deze rechters niet het hoogst op snelheid, effectiviteit en tevredenheid. Vanwege het beperkte aantal geobserveerde zaken konden geen statistisch significante verbanden worden aangetoond.²³⁸

Het schikkingsgedrag van rechters was ook het onderwerp van onderzoek van Verschoof (zelf rechter) en Van Rossum (rechtssocioloog).²³⁹ Deze auteurs richten zich vooral op de vraag welke 'schikkingsinterventies' civiele rechters (kanton- en handelsrechters) inzetten en met welk resultaat. Zij hebben bij 37 rechters bij 5 rechtbanken 100 zaken geobserveerd, alle zaken waarin de partijen werden bijgestaan door advocaten. Voorafgaand aan de zitting en na afloop werden partijen en de rechter ondervraagd aan de hand van vragenlijsten en interviews. Verschoof en Van Rossum proberen in hun onderzoek te achterhalen welke factoren van invloed zijn op de uitkomst van zaken, los van wat partijen willen of wat er ter zitting gebeurt. In hun databestand hebben zij daarom gezocht naar statistische verbanden van factoren die samenhangen met het geschil (financieel belang, rechtsgebied, team civiel of kanton), met de rechter (ervaring, geslacht), en met partijen (one shotter of repeat player, particulier of zakelijk, voortgaande verbinding) en met de organisatie van de rechtszaak (locatie, geplande zittingstijd). Hierbij lopen ze er echter tegenaan dat de variatie in zaken erg groot is en dat het aantal bijgewoonde zaken, hoewel substantieel, te gering is om betrouwbare statistische uitspraken te doen.²⁴⁰ Zij kunnen dan ook alleen vaststellen dat kantonzaken, zaken met een gering financieel belang en zaken waarin partijen nog verder moeten met elkaar (deze categorieën kunnen overlappen) significant vaker eindigen in een schikking. Rechters die meer moeite

236 Marseille e.a. 2014, p. 87.

237 Marseille e.a. 2014, p. 88.

238 Marseille e.a. 2014, p. 88.

239 Verschoof & Van Rossum 2018.

240 Verschoof & Van Rossum 2018, zie o.m. p. 348-352 en 360-363. De zaken zijn bovendien niet representatief, nu alleen zaken zijn geselecteerd waarbij advocaten betrokken waren. Zie Eshuis 2019a voor een kritische bespreking van het onderzoek.

De mondelinge behandeling in civiele zaken

deden om de zaak in een schikking te laten eindigen, slaagden hier niet aantoonbaar vaker in dan collega's die dit voornemen niet hadden. Wel zagen de onderzoekers dat rechters die zelf een schikkingsvoorstel deden, hiermee succes hadden. Ten opzichte van eerdere onderzoeken constateren de onderzoekers dat rechters zich doorgaans actief opstellen en 'de regels van het spel beheersen'.²⁴¹ Zij registreren aanzienlijk minder ervaren dwangschikkingen bij partijen. Ook zien ze dat rechters dieper op het conflict ingaan. Grootste invloed op de uitkomst heeft de opstelling van partijen: als (een van) de partijen geen regeling wil treffen, komt deze er doorgaans ook niet. Verschoof en Van Rossum zien echter ook dat sommige rechters er eveneens strak in staan: in zaken waarin zij voorzagen dat een van de partijen gelijk zouden krijgen, wilden de rechters niet dat er een schikking getroffen zou worden. De auteurs zijn hier tussen de regels door niet erg positief over en vinden dat rechters sowieso veel kansen laten liggen om het tot een schikking te laten komen. Net als Van der Linden zien zij dat partijen over het algemeen tevreden zijn over de inspanningen van rechters. Zelf zijn zij echter kritisch:

'Rechters besteden zeer regelmatig ten onrechte geen aandacht aan een onderliggend conflict. Zij voelen vaker verkeerd dan goed aan dat er geen conflict zou zijn en gaan er dan niet op in, terwijl partijen dat wel verwachten. Als rechters wél ingaan op het conflict, dan doen ze dat te vaak afhoudend of heel oppervlakkig. Als rechters dieper ingaan op het conflict, dan doen ze dat in meer dan de helft van de gevallen eenzijdig, dus maar bij één partij. Rechters schieten regelmatig tekort in de gesprekstechniek die nodig is om op professionele wijze het gesprek te begeleiden.'²⁴²

Uit de opzet van het onderzoek en dit fragment spreekt een voorkeur voor een regelingsgerichte houding van rechters. De veronderstelling daarbij is dat het draagvlak van partijen voor schikkingen groter is dan voor een vonnis, omdat schikkingen met wederzijdse instemming tot stand komen en deze doorgaans beter worden nageleefd.²⁴³

241 Verschoof & Van Rossum 2018, p. 14.

242 Verschoof & Van Rossum 2018, p. 16-17.

243 Zie m.n. over dat laatste aspect Eshuis 2009.

3.5 Conclusie

Over drie van de vier aandachtspunten van dit onderzoek biedt dit hoofdstuk inzichten.²⁴⁴ Allereerst het punt van formaliteit. De wetswijzigingen van de afgelopen 25 jaar – die vooral worden beschouwd als codificaties van gewijzigde praktijken – wijzen op een ontwikkeling van deformalisering. De civiele procedure heeft zich ontwikkeld van een overwegend schriftelijke naar een overwegend mondelinge procedure. Het is althans de wens van de wetgever dat de mondelinge behandeling van zaken een centrale plaats inneemt in de procedure. Empirisch onderzoek toont aan dat het streven naar deformalisering en laagdrempeligheid twintig jaar geleden ook al hoog op de agenda van rechters stond.²⁴⁵

Wat betreft de rolinvulling van rechters – het tweede aandachtspunt – wijzen zowel de wetswijzigingen als de empirische bevindingen duidelijk in één richting: van rechters wordt meer en meer een actieve opstelling verwacht en het empirisch onderzoek laat zien dat rechters zich in de loop der tijd ook actiever zijn gaan opstellen. Een sfinxachtige opstelling, zoals nog geobserveerd in 1995,²⁴⁶ was twintig jaar geleden al op zijn retour.²⁴⁷ Ook is in de loop der tijd meer aandacht gekomen voor het onderliggende conflict en het bewerkstelligen van schikkingen. De toegenomen aandacht voor schikkingen is niet specifiek voor Nederland, maar doet zich ook in andere westerse landen voor.²⁴⁸

Wat betreft de ervaren procedure rechtvaardigheid van rechtzoekenden zijn de bevindingen uit eerdere onderzoeken eenduidig: die is redelijk hoog.²⁴⁹ Toch is er volgens de onderzoekers zelf veel aan te merken op de aanpak en rolinvulling van rechters. Zo zouden rechters volgens Verschoof en Van Rossum tekortschieten in een probleemoplossende aanpak.²⁵⁰ De veronderstelling van eerdere onderzoekers en de door hun ondervraagde rechters is dat een schikking de meest wenselijke oplossing is, aangezien het draagvlak van partijen voor een schikking groter is en deze doorgaans

244 Het aandachtspunt van ongelijke procesverhoudingen kwam al eerder aan bod, in [par. 2.7](#).

245 Ippel & Heeger-Hertter 2006.

246 Bruinsma 1995.

247 Ippel & Heeger-Hertter 2006, p. 80 en 119.

248 Zie o.m. Alberstein & Amir 2025, die uitgebreid onderzoek deden in Engeland en Wales, Israël en Italië.

249 Zie m.n. Van der Linden 2008, p. 64 en Verschoof & Van Rossum 2018, p. 362.

250 Verschoof & Van Rossum 2018, p. 16-17.

De mondelinge behandeling in civiele zaken

beter wordt nageleefd.²⁵¹ Mijns inziens is echter nog een open empirische vraag of een schikking in alle gevallen de te prefereren uitkomst is, te meer omdat onderzoek laat zien dat soms ook sprake is van een dwangschikking.

Verschuillende onderzoeken tonen aan dat er grote verschillen zijn in aanpak van zaken, zowel tussen rechters als tussen rechtbanken.²⁵² Hieraan kunnen mogelijk cultuurverschillen ten grondslag liggen. Het eerdere onderzoek laat zien dat het lastig is om statistische verbanden aan te tonen tussen kenmerken van het geschil, van de rechter of van partijen. De variatie aan zaken is daarvoor te groot. Dit wijst erop dat een kwalitatieve onderzoeksanpak vereist is om het handelen van rechters in situationele context te kunnen plaatsen.

251 Eshuis 2009.

252 Zie m.n. Marseille e.a. 2014 en Van der Linden 2010, p. 79.

Wat willen kanton- en handelsrechters ter zitting bereiken?

4.1 Inleiding

Dit is het eerste van vier hoofdstukken waarin verslag wordt gedaan van de empirische bevindingen van het onderzoek. Aan de hand van de interviews wordt beschreven wat de geïnterviewde rechters (kantonrechters en handelsrechters) benoemen als wenselijke zittingscultuur. Wat willen zij in algemene zin graag ter zitting bereiken? Hoe zien zij hun rolinvulling? Zien zij zichzelf eerder als probleemoplosser of als geschilbeslechter en welke rollen zien zij nog meer voor zichzelf weggelegd? Behalve over de door rechters geprefereerde rolinvulling geeft dit onderzoek ook veel inzicht in de aandachtspunten over formaliteit van de procedure en procedurele rechtvaardigheid.

Daarnaast behandelt dit hoofdstuk vragen over de wenselijkheid van verschillen in aanpak tussen rechters. Vinden rechters het eigenlijk belangrijk dat zij eenzelfde aanpak hebben? Welke accentverschillen zijn in hun ogen wel en niet wenselijk? Hebben zij eigenlijk wel zicht op wat hun collega's doen? Welke verschillen nemen zij zelf waar? De antwoorden op deze laatste vragen geven een eerste indicatie of rechters een gedeelde zittingscultuur hebben of dat hierin variaties zichtbaar zijn.

Dit eerste empirische hoofdstuk biedt ook een introductie op de volgende hoofdstukken, vandaar dat wordt begonnen met een korte beschrijving van de bezochte zittingslocaties en de achtergronden van de 24 rechters die hebben deelgenomen aan het onderzoek.

4.2 De zittingslocaties

Tijd en ruimte zijn belangrijke dimensies in de (symboliek van de) rechtspraak.²⁵³ Als rechtzoekenden voor de mondelinge behandeling naar de rechtbank komen, wordt hun eerste indruk mede gevormd door de locatie, het gebouw, de entree, de bejegening door de bodes, de inrichting van de zittingsruimtes en de temperatuur van het gebouw. Ook van belang is of het gebouw voldoende ruimte en privacy biedt voor

253 Hol 2006.

Wat willen kanton- en handelsrechters ter zitting bereiken?

overleg tussen partijen en hun advocaten of gemachtigden en voor schikkingsoverleg. Deze factoren spelen weliswaar geen beslissende rol voor een zittingscultuur, maar scheppen wel de voorwaarden daarvoor.

Wie de rechtbank Zutphen komt binnenlopen en goed kijkt, ziet verschillende signalen die erop wijzen dat een laagdrempelige sfeer wordt nagestreefd. Zo staat er op de ontvangstbalie een grote koekjestrommel. Boven de balie hangt een bordje met de tekst: *'Aj plat kunt proat'n, muj't um oons nie loat'n.'* Ernaast hangt een paginagroot artikel uit dagblad *De Stentor* met een grote foto van twee vrouwelijke bodes, onder de titel 'Tijdperk 'Knabbel en Babbel' van de rechtbank is ten einde'. Het artikel verhaalt over een klein drama dat zich vlak voor aanvang van het onderzoek heeft afgespeeld: een van de twee bodes is met pensioen gegaan en de ander mist haar nu al. De twee werken al sinds midden jaren 80 voor de rechtbank Zutphen; ze kunnen uren vertellen over hun ervaringen. Vooral over de mooie dingen. 'We hebben weinig nare dingen meegemaakt. Een keer iemand die een bloempot door de hal smeed, maar verder valt het reuze mee.' Ze zien het als hun taak om narigheid te voorkomen. 'Daarom is het belangrijk dat je de mensen aanvoelt. De een heeft een aardig woordje nodig, de ander misschien een strenge opmerking. We snappen dat het spannend, emotioneel en beladen kan zijn.'²⁵⁴ De rechtbank Zutphen is gehuisvest in een monumentaal pand aan een singel. Wie de singel oversteekt, loopt zo de stad in. Het ventilatiesysteem in het gebouw laat het nog wel eens afweten, waardoor het 's zomers bloedheet wordt in het gebouw; zo heet dat een enkele keer een rechter onder verontschuldiging naar partijen de toga ter zitting uittrekt. De zittingszalen op de bovenverdieping zijn dan zo min mogelijk in gebruik, ook omdat de bodes anders te vaak op en neer moeten lopen.

De rechtbank Arnhem heeft ook de status van Rijksmonument, maar dan in het kader van het Beschermingsprogramma Wederopbouw 1959-1965. Architect Sevenhuysen 'koos voor een strak ontworpen, doosvormige massa. Het betonnen gevelframe loopt op alle vier de gevels door en versterkt de heldere rechthoekige grondvorm. Door de uitsparingen in het betonframe afwisselend open en dicht te maken en door enkele onderbrekingen in het frame, bracht de architect accenten aan, waar hij dat vanuit de achterliggende ruimten of accentuering van functies nodig vond.'²⁵⁵ Wie goed kijkt, ziet ook hier een persoonlijke touch van een van de bodes. Zijn natuurfoto's van vogels konden de goedkeuring van de cultuurcommissie van de rechtbank wegdragen en hangen op verschillende plekken in het gebouw. Verder valt op dat de rechters en de

254 A. Boer, 'Tijdperk 'Knabbel en Babbel' van de rechtbank is ten einde', *De Stentor* 2 juni 2025.

255 Aldus de [aankondiging](#) voor open monumentendag.

Wat willen kanton- en handelsrechters ter zitting bereiken?

griffiers hier met de toga over de arm de zittingszalen binnenkomen via het publieke gedeelte van het gebouw. Net als op de andere bezochte locaties in Gelderland en Amsterdam zit de rechtbank vervolgens al klaar voordat de partijen de zaal worden binnengelaten. In de zittingslocaties van de rechtbank Gelderland is in de meeste zalen een portret van de koning en koningin te vinden.

De zittingslocatie Apeldoorn is gekoppeld aan die in Zutphen. In de onderzoeksperiode hielden twee rechters van de rechtbank Zutphen afwisselend zitting in Apeldoorn. De zittingslocatie Nijmegen is gekoppeld aan de rechtbank Arnhem. Hier was tijdens de onderzoeksperiode slechts één rechter werkzaam. Deze zittingslocaties ademen de sfeer van de voormalige kantongerechten (in Nijmegen is de rechtbank daadwerkelijk in het pand van het oude kantongerecht gehuisvest). Het pand in Apeldoorn is zo klein dat partijen elkaar niet goed kunnen ontlopen in de wachtruimtes. Hoewel er een aparte overlegkamer is, wordt deze niet of nauwelijks gebruikt. Zo heb ik meegemaakt dat advocaten in toga en al hun schikkingsoverleg buiten op de hoek van de straat gingen voeren om toch even vertrouwelijk te kunnen praten.

Het gebouw van de rechtbank Amsterdam aan de Zuidas – het zakelijk en juridisch knooppunt net buiten de Ring Amsterdam, waar ook de grootste advocatenkantoren van de stad zijn gevestigd – is in mei 2021 in gebruik genomen en dus nog relatief nieuw. Het persbericht bij de opening vermeldt dat het gebouw tien etages hoog is en een oppervlakte van ruim 60.000 m² heeft. Het telt vijftig zittingszalen en heeft ruimte voor duizend rechtbankmedewerkers en tweehonderd medewerkers van ketenpartners.²⁵⁶ Een opvallende verschijning op het plein voor de rechtbank is het vijf meter hoge beeld 'Love or Generosity', gemaakt door kunstenaar Eisenman. Het beeld doet denken aan een grote, vriendelijke reus, een bukkende figuur in trainingsbroek die drie attributen opraapt van het plein: een uil (symbool voor wijsheid), een pijl (symbool voor volharding en focus) en een eikel (symbool voor bescherming tegen het kwaad). Het beeld is bedoeld om de rechtbank een laagdrempelig karakter te geven: 'Geen bewaker maar een zachtaardig schepsel dat een moment van ontspanning, troost en relativering geeft. En zo de inherente emoties van bezoekers kan doorbreken en bij passanten een glimlach op hun gezicht tovert.'²⁵⁷ Of het daadwerkelijk deze uitwerking heeft, valt niet te zeggen. Wel denk ik dat de entree voor veel bezoekers indrukwekkend groot is. Wie om 8.40 uur voor de eerste

256 Rechtbank Amsterdam, 'Nieuwe rechtbank verbindt Zuidas met de stad Amsterdam', 28 april 2021.

257 Rechtbank Amsterdam, 'Eerste kunstwerk voor de nieuwe Amsterdamse rechtbank 'Love or Generosity' van Nicole Eisenman', 23 november 2020.

Wat willen kanton- en handelsrechters ter zitting bereiken?

zittingen van die dag komt, moet in een lange rij staan voor het detectiepoortje en de bagagescanner. Deze zijn ook op de locaties van andere rechtbanken te vinden, maar doen in Amsterdam denken aan de veiligheidscontrole op Schiphol. Die extra controle is er niet voor niets: kort voor aanvang van het onderzoek zijn nog ernstige bedreigingen geuit tegen een rechter en diens gezin.²⁵⁸ Bezoekers worden na de veiligheidscontrole opgewacht door behulpzame gastheren en -vrouwen, die de weg wijzen naar de juiste bodebalie. De medewerkers in het publieke ontvangstgedeelte van de rechtbank vormen een divers gezelschap. Rechters komen via een besloten gedeelte en aparte ingangen de zittingszalen binnen. Het kantoorgedeelte van de rechters is afgesloten voor alle buitenstaanders, ook voor mij. Afspraken met rechters konden daardoor alleen plaatsvinden in het 'overgangsgebied' op de vijfde verdieping, waar zich een groot bedrijfsrestaurant en circa twintig vergaderzalen bevinden. Dit gedeelte is weliswaar ook afgesloten voor publiek, maar via een toegangspas wel toegankelijk voor mij. Door het gebouw heen hangen kunstwerken en zijn wisselende tentoonstellingen; er zijn aanzienlijk minder portretten van de koning en koningin te vinden dan in de rechtbank Gelderland. Eén zittingszaal is ontworpen door studenten rechtsgeleerdheid van de Universiteit van Amsterdam en van de Rietveldacademie.²⁵⁹ De reguliere zittingszalen voor civiele zaken hebben echter nogal kale wanden en missen daglicht. Sommige zittingszalen zijn bovendien vrij klein: naast partijen en hun advocaten is in deze zalen slechts één rij stoelen voor overige aanwezigen beschikbaar en ook de afstand tussen de rechter en partijen is een stuk kleiner dan in de zittingslocaties van de rechtbank Gelderland. De rolzittingen en zorgverzekeringszaken die in hoofdstuk 5 worden besproken, vinden daarentegen in ruime zalen plaats; dat geldt ook voor zaken die door een meervoudige rechtbank worden behandeld, zoals besproken in paragraaf 7.3.

4.3 Achtergrond van de respondenten

De respondentengroep omvat 24 respondenten: 3 team/afdelingsvoorzitters (waaronder 2 senior rechters en 1 senior gerechtsambtenaar); 1 rechter die naast zijn werkzaamheden als bestuursrechter als zittingscoach fungeert en in het kader van intervisietrajecten veel rechters in actie ziet en van feedback voorziet; voorts 12 (senior) kantonrechters en 8 (senior) handelsrechters. In totaal hebben 15 rechters in de respondentengroep de functie van senior rechter.

258 Loes Reijmer, *Rechter online belaagd om uitspraak predikers, rechtbank doet aangifte*, *De Volkskrant* 25 februari 2025. Zie ook de opinie van 'de Togadriehoek' in *De Telegraaf* 25 februari 2025, *De rechtsstaat kalft af*.

259 Mr., *'Studenten ontwerpen zittingszaal van de toekomst'*, 11 september 2018.

Wat willen kanton- en handelsrechters ter zitting bereiken?

Bij de selectie van de rechters is zoals gezegd gestreefd naar diversiteit qua gender, ervaring en achtergrond. In de respondentgroep zitten 13 mannen en 11 vrouwen. 4 rechters hebben (na hun eerdere werkervaring en opleiding tot rechter) minder dan 5 jaar ervaring, 8 rechters hebben tussen 10 en 15 jaar ervaring, 8 tussen 15 en 20 en 3 hebben meer dan 20 jaar ervaring als rechter.

De rechters met minder dan 10 jaar ervaring zijn de beroepsgroep binnengekomen via de in 2015 vernieuwde rio-opleiding. Opvallend is dat zij allemaal een achtergrond in de advocatuur hebben. Zij hebben 5 tot 10 jaar ervaring als advocaat op diverse rechtsgebieden, meestal in het civiele recht. In hun opleiding tot rechter is in vergelijking met collega's die eerder zijn toegetreden tot de beroepsgroep meer aandacht besteed aan zittingsvaardigheden, schikkingsvaardigheden en communicatie. Het cursusaanbod van de SSR staat open voor alle rechters, maar voor de nieuwe toetreders waren dit verplichte cursusonderdelen.

De afdelingen kanton en handel zijn bij beide rechtbanken organisatorisch gescheiden, echter zijn bij beide rechtbanken handelsrechters werkzaam die ook kantonzaken behandelen. Bij de rechtbank Amsterdam worden kantonzaken met een geldelijke waarde tussen € 5.000 en € 25.000, met uitzondering van de arbeidsrechtzaken, behandeld door handelsrechters. De verruiming van de competentiegrens van de kantonrechter per 1 juli 2011 van € 5.000 naar € 25.000 heeft er in Amsterdam niet toe geleid dat deze zaken door andere rechters behandeld worden. Wel gelden uiteraard voor deze zaken de procesregels voor kantonzaken en zijn partijen voor deze zaken dus ook niet verplicht om een advocaat in te schakelen, tenzij ze niet zelf in persoon ter zitting kunnen verschijnen.²⁶⁰ Ook bij de rechtbank Gelderland zijn er handelsrechters die tevens kantonzaken behandelen. Daar heeft dat meer te maken met de krapte in het personeelsbeleid en met de specialisaties van de betreffende rechters, onder andere in het arbeidsrecht (een belangrijk rechtsgebied voor de kantonrechter).

Bij de zittingslocaties Arnhem en Zutphen zijn er meer onderlinge contacten tussen kantonrechters en handelsrechters dan in Amsterdam, waar beide afdelingen op verschillende verdiepingen van het (toch al veel grotere) gebouw kantoor houden en elkaar minder tegenkomen. In Arnhem en Zutphen is bovendien regelmatig sprake van onderlinge uitwisseling van rechters, vooral wanneer een meervoudige kamer moet worden ingesteld. Op de kleine zittingslocaties in Apeldoorn en Nijmegen werken de rechters vaker in een vaste combinatie met gerechtsjuristen. Zij zijn

260 Art. 87 lid 5 Rv. Zie ook art. 79 en 80 Rv.

Wat willen kanton- en handelsrechters ter zitting bereiken?

doorgaans goed op elkaar ingespeeld. Het betreft rechters en griffiers die uit de directe omgeving komen, graag dichtbij huis werken en het als pluspunt benoemen dat zij de jurisdictie goed kennen.

4.4 De door rechters gewenste zittingscultuur

In de interviews is rechters gevraagd om in algemene zin te omschrijven wat hun associaties zijn bij het begrip zittingscultuur en wat zij in algemene zin willen bereiken ter zitting. De antwoorden van kanton- en handelsrechters komen in grote lijnen overeen. Het blijkt dat de meeste van hen (niet zo verwonderlijk) daarbij denken aan de sfeer waarin de zitting plaatsvindt:

'Voor mij is altijd belangrijk de sfeer op zitting; dat ligt voor mij ook dicht bij de cultuur van de zitting. Dus ik probeer ook in uit de hand gelopen conflicten in ieder geval een prettige werksfeer te creëren. Dat is belangrijk voor mij en dus zittingscultuur is wat mij betreft de sfeer die je op zitting probeert te bewerkstelligen.'²⁶¹

'Dan denk ik aan een sferisch samenstel, een sfeergerelateerd samenstel van dingetjes die er gebeuren op zitting. Nou, dat is niet een hele wetenschappelijke definitie, ha ha! (...) Maar goed, de sfeer, omgangsvormen, de wijze waarop gecommuniceerd en hoe dat beleefd wordt op zitting. Zoiets zou dan een definitie zijn daarvan denk ik.'²⁶²

Deze omschrijving komt een aardig eind in de buurt van de definitie die in paragraaf 2.2 is gegeven, zij het dat deze omschrijving vooral het niveau van de artefacten omvat (de waar te nemen praktijken), en niet de dieperliggende lagen van de uitgedragen opvattingen en onderliggende waarden aanboort. Dat die uitgedragen opvattingen en onderliggende waarden wel degelijk een rol spelen, blijkt al snel uit de antwoorden die rechters geven op de vraag wat zij als wenselijke zittingscultuur zien. Daarop is namelijk het meest gegeven antwoord: dat partijen zich gehoord voelen.

'Dat ze het idee hebben dat ze hun verhaal hebben kunnen doen en dat ik ook geluisterd heb, want dat is nog weer iets anders.'²⁶³

261 Respondent AH11.

262 Respondent AK04.

263 Respondent GK07.

Wat willen kanton- en handelsrechters ter zitting bereiken?

Rechters geven aan dat de zitting weliswaar ook bedoeld is voor henzelf om inlichtingen te vergaren met het oog op de te nemen beslissing, maar dat ze het belangrijker vinden dat de zitting respectvol en laagdrempelig is zodat partijen voldoende gelegenheid krijgen om hun zegje te doen. De respondenten beseffen dat een rechtszitting een enerverende aangelegenheid is voor rechtzoekenden en dat zenuwen de rechtzoekenden in de weg kunnen zitten. Het antwoord 'dat partijen zich gehoord voelen' gaat dan ook veelal gepaard met de wens om toegankelijk over te komen:

'Ik vind het vooral belangrijk dat mensen zich op hun gemak voelen bij mij.'²⁶⁴

'Ik probeer partijen op hun gemak te stellen en een beetje *low profile* aanwezig te zijn op zo'n zitting. (...) Eigenlijk probeer ik altijd het gesprek aan te gaan met mensen.'²⁶⁵

De geïnterviewde rechters benadrukken dat zij een respectvolle en liefst niet te formele sfeer nastreven:

'Ik vind het wel belangrijk dat er op een zitting een bepaalde sfeer is zodat iedereen goed aan bod komt en dat, waar het kan, het luchtig is en waar mensen netjes met elkaar omgaan. Maar ook weer niet te strak in de kaders. Mensen mogen van mij best wel ook af en toe onderling wat zeggen of een keer voor een beurt praten of zo. Ja, ja, dat is denk ik ook een cultuur.'²⁶⁶

De respondenten noemen ook andere aspecten. Zo gebruiken de rechters de zitting om zich een beter beeld te vormen van de motieven en redeneerwijzen van partijen en om het conflict in context te plaatsen.

'Het is natuurlijk logischerwijs het moment om vragen die je hebt naar aanleiding van wat je gelezen hebt te stellen. Daar gaat het natuurlijk in de eerste plaats om. Maar ik probeer zeker ook altijd een goed beeld te krijgen van de mensen die daarachter zitten en wat hun motieven zijn en of daar misschien nog andere motieven spelen dan alleen maar de juridische motieven. (...) Je probeert een beetje meer gevoel te krijgen bij: wat heb ik hier precies [bij de hand]? En ik probeer dat eigenlijk altijd zo goed mogelijk in een constructieve sfeer te doen,

264 Respondent GK10.

265 Respondent GH09.

266 Respondent GK02.

Wat willen kanton- en handelsrechters ter zitting bereiken?

dus ik probeer altijd het gesprek aan te gaan. Ik probeer ook, als het kan, te toetsen of er bij de wederpartij een beetje begrip en inzicht is in de andere kant. En soms is dat ook het moment waarop je ook kan zeggen dat je het misschien menselijkerwijs wel begrijpt, maar dat het juridisch niet te halen valt. Dus een beetje verwachtingsmanagement zit er ook in. En ik probeer natuurlijk te kijken of er ruimte is om partijen alsnog zelf tot een oplossing te laten komen.²⁶⁷

En deze rechter voegt daar nog aan toe:

'De sfeer is heel belangrijk. En ja, effectiviteit, hè. Want je zit niet alleen maar voor de leuk. Je moet natuurlijk allerlei dingen opsporen.'²⁶⁸

Uit het geheel van antwoorden blijkt dat rechters gefocust zijn op de doelen van de mondelinge behandeling en menen dat die doelen het beste bereikt worden als zij een laagdrempelige sfeer creëren. Het houdt hen bezig hoe zij op procespartijen overkomen. En hoewel geen van de respondenten spontaan de elementen benoemt die volgens sociaalpsychologische inzichten cruciaal zijn voor ervaren procedurele rechtvaardigheid van rechtzoekenden – *voice, due consideration, neutrality, respect en trust*²⁶⁹ – kan uit hun antwoorden wel degelijk worden afgeleid dat de inzichten vanuit de sociale psychologie ingang hebben gevonden in de beroepsgroep. Dat geldt dan met name voor het aspecten 'gehoord worden' en 'respectvolle bejegening'. Neutraliteit, betrouwbaarheid en deskundigheid benoemen de respondenten niet spontaan, maar daaruit kan uiteraard niet worden opgemaakt dat ze die aspecten minder belangrijk zouden vinden. Net zo goed kunnen ze deze waarden niet noemen, omdat ze die als vanzelfsprekend aanwezig achten.

Dat rechters het nastreven van procedurele rechtvaardigheid centraal stellen is niet zo verwonderlijk, aangezien de afgelopen jaren veel aandacht is uitgegaan naar responsieve rechtspraak en een persoonsgerichte aanpak, zoals in de inleiding al ter sprake kwam. In de opleiding en nascholingscursussen van rechters wordt bijvoorbeeld aandacht besteed aan de bevindingen van onderzoek naar procedurele rechtvaardigheid (zie [par. 2.8](#)). Bovendien sluiten de inzichten vanuit de sociaalpsychologische theorie nauw aan bij de normatieve verplichtingen die rechters toch al op grond van (o.a.) artikel 6 EVRM hebben, zoals hoor en wederhoor en een neutrale, onpartijdige houding. Een verschil tussen beide perspectieven is

267 Respondent GK11.

268 Respondent GK07.

269 Tyler 2007, p. 30. Zie [par. 2.8](#).

Wat willen kanton- en handelsrechters ter zitting bereiken?

dat de (verdrags)bepalingen objectieve waarborgen beogen te bieden voor een behoorlijke rechtspleging en een eerlijk proces, terwijl de sociaalpsychologische kijk op procedurele rechtvaardigheid de beleving van partijen centraal stelt.²⁷⁰ Het juridische perspectief is bovendien prescriptief van aard ('zo hoort het'), terwijl het psychologische perspectief descriptief is ('zo wordt het daadwerkelijk ervaren').²⁷¹ In de uitspraken van de geïnterviewde rechters is dit onderscheid minder duidelijk; beide perspectieven lopen door elkaar heen. De respondenten menen dat als zij partijen veel ruimte geven en de mogelijkheid bieden om op elkaar te reageren (hoor en wederhoor toepassen) de kans groter is dat partijen de zitting als procedureel rechtvaardig ervaren. Dat is echter geen automatisme, zoals we hebben gezien in paragraaf 2.8: hoe rechters denken dat partijen de zitting ervaren, komt niet altijd overeen met hoe partijen de zitting daadwerkelijk ervaren.²⁷² Zo is het maar de vraag of partijen de sfeer ter zitting als 'laagdrempelig' ervaren. De rechtszaal is duidelijk het domein van de rechter, die speelt een thuiswedstrijd; de partijen zijn er te gast.

4.5 Hoe zien rechters hun rolinvulling?

In de interviews is rechters gevraagd hoe zij aankijken tegen het debat over de rol van de rechter als geschilbeslechter dan wel als probleemoplosser en hoe zij hun eigen rol zien. Met welke rol hebben zij meer affiniteit? En zijn er daarnaast nog andere rollen te vervullen?

De meeste respondenten zijn wat aarzelend in het benoemen van hun rol en benadrukken dat hun werk elementen van zowel geschilbeslechter als probleemoplosser heeft. Er zijn enerzijds respondenten die zeggen dat hun primaire rol die van geschilbeslechter is. Achterliggende probleemoplossing kan een enkele keer wel aan de hand zijn, maar wordt gezien als complicerend. Soms blijkt wel ter zitting dat er nog andere kwesties spelen. Rechters zeggen bijvoorbeeld daar

270 Hoewel bij het beoordelen van de onpartijdigheid van de rechter ook de *schijn* van partijdigheid wordt betrokken.

271 Ansems (2024, p. 202-203) noemt naast de onderscheidingen procedureel-distributief (dat ik hier onbesproken laat), prescriptief-descriptief, ook nog het onderscheid reactief-proactief. Bij benaderingen van procedurele rechtvaardigheid gaat het meestal over hoe 'ontvangers' van procedurele rechtvaardigheid daarop reageren (reactief dus). Maar beslissers, zoals rechters ('gevers'), kunnen ook geïnteresseerd zijn in wat zij nu kunnen doen om partijen het gevoel te geven dat zij rechtvaardig behandeld zijn (proactief).

272 Grootelaar e.a. 2022, p. 258-259.

Wat willen kanton- en handelsrechters ter zitting bereiken?

aandacht aan te geven, maar dat blijft meestal beperkt tot het partijen erop wijzen dat ze die kwesties in een onderlinge regeling kunnen neerleggen om in één keer van alle problemen verlost te zijn, en een aanbod om daarbij te helpen.²⁷³

Een enkele rechter neemt stellig afstand van de rol van probleemoplosser, ook al ziet ze dat door haar handelen desondanks met enige regelmaat problemen worden opgelost:

'Ik ben geen probleemoplosser, zij het dat er wel eens een probleem wordt opgelost. Ik beslis in geschillen en omdat ik beslis, kan ik soms ook dingen oplossen.'²⁷⁴

En op de vraag wat haar tegenstaat aan de term probleemoplosser, reageert ze met:

'Ik vind dat wij ons dan een rol aanmeten (...) die verwachtingen wekt die je niet kan waarmaken bij partijen. (...) Onze primaire taak is het recht toepassen, een beslissing nemen en dat zo te doen dat het een beslissing is die iedereen had kunnen nemen.'²⁷⁵

In deze visie is de juridische geschilbeslechting dus het uitgangspunt en het oplossen van problemen bijvangst.²⁷⁶ Er zijn ook rechters die deze verhouding juist andersom zien: zij zien zichzelf juist in eerste instantie als probleemoplosser.

'Probleemoplosser, dat is denk ik primair de invalshoek, met in het achterhoofd: als dat niet lukt, dan ben ik degene die beslist.'²⁷⁷

Een rechter die onlangs nog een cursus over schikkingsvaardigheden heeft gedaan, zegt:

'Ik zie mezelf niet alleen als een geschilbeslechter, maar ook wel als een conflict-oplosser. Ja, dat is wel hoe ik mijn rol zie. Ik denk ook dat partijen daarvoor wel naar een rechter komen: niet alleen om een beslissing te krijgen, maar ook om [een oplossing te bereiken]. Ik heb ook een tijd gevraagd aan het begin van: wat

273 Respondent GH09.

274 Respondent AH08.

275 Respondent AH08.

276 Vgl. Van der Kraats 2022, p. 15.

277 Respondent GK11.

Wat willen kanton- en handelsrechters ter zitting bereiken?

hoopt u te bereiken op de zitting vandaag? En het viel mij op dat negen van de tien keer het antwoord niet is van 'ik wil gelijk krijgen, ik wil vonnis', maar 'ik wil een oplossing'. (...) Tegelijkertijd probeer ik me er ook van bewust zijn niet mijn invloed te overschatten. Want sommige conflicten kun je helemaal niet oplossen. (...) Maar ik zie het wel echt ook als een functie van de rechter en voor mij persoonlijk om te proberen partijen weer in een soort overlegmodus te krijgen om te kijken of ik ze tot elkaar kan brengen. En dat lukt soms beter dan anders.²⁷⁸

De geïnterviewde rechters zijn zich ervan bewust dat zij slechts een momentopname van het conflict tussen partijen zien en dat zij veelal geen zicht hebben op het gehele conflict. Ook beseffen ze dat sommige problemen niet 'oplosbaar' zijn en dat sommige partijen niet meer tot elkaar te brengen zijn. Wel zeggen alle respondenten dat zij altijd vragen of partijen bereid zijn om te praten over een onderlinge regeling, zelfs in zaken waarin het zeer onwaarschijnlijk is dat deze tot stand komt.

Welke andere rollen zien rechters voor zichzelf weggelegd?

Sommige respondenten zien voor zichzelf een educatieve rol weggelegd:

'Duidelijkheid geven over de rechtspositie, hoe het rechtens is. Uitleggen waarom dat zo is. Uitleggen wie wat moet bewijzen. (...) Dat is in zekere zin een educatieve rol, want het civiele recht is ook wel een beetje een beslismodel om op een gegeven moment te kunnen zeggen: daar wordt de knoop doorgehakt.'²⁷⁹

Sommige respondenten zien voor zichzelf ook wel een verzoenende taak weggelegd en proberen daar invulling aan te geven door bij partijen na te vragen wat de verwachtingen over en weer waren, wanneer eventuele misverstanden zijn ontstaan en begrip te kweken bij beide partijen over hoe het conflict is geëscaleerd en dat dat misschien niet de bedoeling was. Deze respondent ziet zichzelf soms de rol van 'boze ouder' aannemen:

'Soms moet je mensen ook gewoon aanspreken op kinderachtig gedrag vind ik.'²⁸⁰

278 Respondent AH11.

279 Respondent GH09.

280 Respondent GK11.

Wat willen kanton- en handelsrechters ter zitting bereiken?

Eén respondent vindt dat zijn rol soms erg lijkt op die van een mediator of een maatschappelijk werker, een rolvermenging waar in de literatuur juist voor gewaarschuwd wordt.²⁸¹

‘Een groot deel van mijn taak is geschilbeslechter. En soms denk ik wel eens: ben ik hier de mediator of de maatschappelijk werker? En ja, vaak ben ik dat. De mevrouw in die zaak die u als eerste hebt gezien: ik denk dat ik meer maatschappelijk werker was dan dat ik rechter was op enig moment.’ (Deze zaak wordt beschreven in kader 6.4 in [par. 6.4.](#))²⁸²

Deze kantonrechter, tot slot, benadrukt het algemene, generalistische karakter van het werk:

‘Je bent echt een soort huisarts hier.’²⁸³

De respondent bedoelt hiermee vooral te zeggen dat een kantonrechter, net als een huisarts, een grote variëteit aan zaken voorgelegd krijgt en dus generalistische kennis nodig heeft. In een ander opzicht gaat mijns inziens de vergelijking met de huisarts mank. De huisarts kan namelijk doorverwijzen naar een specialist als het probleem de eigen kennis te boven gaat. Die mogelijkheid heeft een kantonrechter niet.²⁸⁴

4.6 Wat zien rechters van elkaars aanpak ter zitting?

Voor beantwoording van de vraag of er in een (afdeling of team van een) rechtbank een gedeelde zittingscultuur is, moet gekeken worden naar wat rechters überhaupt van elkaars aanpak ter zitting zien of horen. Dat is maar zeer beperkt. Rechters blijken na afronding van hun opleiding niet of nauwelijks meer mee te kijken bij hun collega's, tenzij zij onlangs nog van afdeling zijn gewisseld of zelf de rol van opleider vervullen. In dat geval wonen ze de zitting van de rechter-in-opleiding bij om feedback te geven.

281 Vranken & Snel 2019, p. 5. Zie [par. 2.4.](#)

282 Respondent AK07.

283 Respondent GK10.

284 De wet kent niet de mogelijkheid van meervoudige kantonrechtspraak, zie hierover HR 22 november 2024, [ECLI:NL:HR:2024:1724](#), [RvdW 2024/1144](#). Wel heeft de kantonrechter ingevolge art. 98 Rv de mogelijkheid om een zaak door te verwijzen naar een meervoudige kamer anders dan kanton, maar dat gebeurt zelden of nooit en heeft volgens een van de respondenten het nadeel dat de specifieke expertise, bijvoorbeeld ten aanzien van arbeidsrecht, daar juist ontbreekt. Partijen kunnen ook niet altijd in hoger beroep tegen een uitspraak van een kantonrechter. Daarvoor geldt een appelgrens van € 1.750 (art. 332 lid 1 Rv).

Wat willen kanton- en handelsrechters ter zitting bereiken?

De meeste respondenten geven aan dat zij minder dan één keer per jaar bij een zitting van een andere rechter zitten. Voor sommigen is het al jaren geleden dat zij bij een ander hebben gekeken. Op dit punt lijkt er weinig te zijn veranderd ten opzichte van eerder onderzoek.²⁸⁵

Ook de afdelings- en teamvoorzitters zeggen maar beperkt zicht te hebben op de aanpak van de verschillende rechters. Hooguit hebben ze een globaal beeld van welke rechters meer vonnisgericht en welke meer schikkingsgericht zijn, maar hierover houden zij geen gegevens bij en het is geen onderwerp van de functioneringsgesprekken met rechters. Als ik hen vertel in eerdere publicaties wel eens gelezen te hebben dat er lijstjes circuleren met schikkingspercentages van rechters,²⁸⁶ zeggen ze daar niet mee bekend te zijn en dat idee ook af te wijzen. Of een rechter al dan niet schikt wordt gerekend tot de professionele autonomie van rechters. Ook rechters zijn niet bekend met dergelijke lijstjes.

De handelsrechters hebben globaal wel een beter beeld van de aanpak van collega's dan kantonrechters, omdat ze af en toe meervoudig zitten. Voor beide typen rechters geldt dat ze hun informatie ook halen uit de verhalen van gerechtssecretarissen, die wél een breder beeld hebben van de variëteit in aanpak aangezien ze verschillende rechters ter zitting assisteren. Sommige rechters zijn er optimistisch over dat gerechtssecretarissen vrijuit spreken, ondanks het verschil in hiërarchie. Andere verwachten dat zij om die reden juist niet het achterste van hun tong zullen laten zien, hoe toegankelijk rechters zich ook naar hen opstellen.

De geïnterviewde rechters zeggen vrijwel allemaal het jammer te vinden dat ze zo weinig zien van de aanpak van collega's ter zitting. Intervisie zou eigenlijk goed zijn, maar sneeuwt onder in de dagelijkse bezigheden.

'Nu hebben we toevallig recent besloten op de kantonrechtersvergadering: kom jongens, we gaan weer koppeltjes maken. En dan liefst een beetje tegengestelde [koppels], waarvan de secretarissen zeggen: die doen het wel echt anders. De ene zit daar heel actief, de andere zit veel meer gewoon rustig luisterend.

285 Marseille e.a. (2014, p. 85) constateren dat rechters weliswaar benieuwd zijn naar de werkwijze van hun collega's en of hun eigen aanpak daarvan afwijkt, maar van kennisuitwisseling als onderdeel van professionaliteit is nauwelijks sprake.

286 Hoevenaars (2021, p. 34) schrijft: 'Voor kantonrechters is 'de zaak regelen' een expliciet onderdeel van de dagelijkse praktijk. Zozeer zelfs dat verschillende rechtbanken individuele scorekaarten van percentages van afgehandelde zaken over de voorgaande periode bijhouden en aan het personeel rapporteren.'

Wat willen kanton- en handelsrechters ter zitting bereiken?

Ja, de ene is heel fel en kritisch, de ander is heel aardig. Nou, laten we die eens bij elkaar zetten; dat is interessant om van elkaar te leren. En dat gaan we nu weer doen, maar dat doen we dan één keer en ja, dat weet ik nu al: daarna doen we het weer heel lang niet. Iedereen zit gewoon die zittingen weg te beuken en je hebt gewoon heel weinig ruimte om dan nog eens een middag bij iemand anders te gaan zitten kijken. Maar je zou het wel moeten doen.²⁸⁷

Het is niet alleen om praktische redenen dat het er niet zo vaak van komt. Een respondent benoemt ook dat er onder rechters een 'enorme terughoudendheid' is om elkaar feedback te geven vanuit de gedachte 'niemand matigt zich een oordeel over mij aan, anders dan de rechter in hoger beroep die mijn vonnis beoordeelt'.²⁸⁸

Intervisie met betrekking tot de aanpak ter zitting is dus niet verplicht voor rechters. Wel is er in Amsterdam een zittingscoach die op verzoek kan worden ingeschakeld om feedback te geven op de aanpak ter zitting. Rechters die dat doen krijgen daar ook twee punten voor in het kader van de permanente opleiding. Enkele geïnterviewde rechters die de zittingscoach hadden ingeschakeld, waren hierover zeer positief en zeiden er veel aan te hebben gehad. De betreffende zittingscoach is een ervaren senior rechter bij de afdeling bestuursrecht, die een dag in de week als coach fungeert. Hij geeft rechters op een niet-oordelende wijze feedback op de zitting door hen terug te koppelen wat hij heeft gezien en ervaren ter zitting, zonder in termen van 'goed' of 'fout' te spreken. Hij bespreekt de feedback mede aan de hand van begrippen uit de theorie van procedurele rechtvaardigheid (m.n. *explanation* en *voice*) en de theorie over *circles of energy* van stemcoach Roodenburg.²⁸⁹

287 Respondent AK03.

288 Respondent AK06.

289 Roodenburg 2017 (oorspronkelijk 2008). Zij onderscheidt in haar boek drie cirkels van energie waarin mensen zich kunnen bevinden: aan de ene kant van het spectrum een cirkel waarin mensen naar binnen zijn gekeerd en op zichzelf zijn gericht; aan de andere kant van het spectrum een cirkel waarin mensen juist heel erg naar buiten treden, ongefocust zijn en zich mogelijk zelfs agressief uiten en een te verkiezen derde cirkel: de middenpositie, waarbij de spreker zowel energie uitstraalt als openstaat om te luisteren naar de ander. Roodenburg geeft tips over hoe sprekers zelf in de middelste cirkel kunnen blijven en hoe zij het beste om kunnen gaan met gesprekspartners die daar niet in zitten.

Wat willen kanton- en handelsrechters ter zitting bereiken?

4.7 Hoe kijken rechters aan tegen verschillen in aanpak?

Hoewel rechters feitelijk weinig collega's ter zitting in actie zien, hebben ze op basis van hun algemene collegiale contacten, ieders inbreng op vergaderingen en de indrukken van gerechtssecretarissen wel een globaal beeld van verschillen in aanpak. Eerdere empirische onderzoeken hebben die verschillen ook in beeld gebracht (zie par. 3.4); de meeste respondenten zijn met de uitkomsten daarvan wel globaal bekend doordat ze er bijvoorbeeld in het kader van een cursus kennis van hebben genomen. Hoe kijken rechters aan tegen verschillen in aanpak en stijl tussen rechters?

Om te beginnen erkennen de geïnterviewde rechters dat die verschillen in aanpak er zijn, ook al zit er een stramien in de aanpak van zittingen.

'Dat is gewoon een feitelijkheid.'²⁹⁰

'De zitting heeft natuurlijk een bepaald stramien en een functie in het proces. En iedereen brengt ook zijn eigen cultuur mee. We doen het allemaal op dezelfde manier, maar ook heel verschillend, afhankelijk van wie je bent. Ik denk ook dat je het alleen maar echt goed kan doen als je jezelf bent op die zitting. En dus zijn die zittingen ook verschillend en zal de cultuur ook verschillend zijn.'²⁹¹

Respondenten benadrukken dat het belangrijk is dat rechters hun eigen stijl kunnen hebben en dat de zittingsdynamiek het ook niet toelaat dat een zitting altijd op dezelfde manier zou plaatsvinden. Een rechter die naar eigen zeggen tijdens zijn opleiding door zijn opleiders nogal in een keurslijf werd gedrongen, zegt:

'Mijn overtuiging is: je moet jezelf kunnen zijn als rechter. Als je als rechter daar zit, dan ben jij de centrale persoon, jij moet die zitting leiden. Als je bezig bent met wat anderen daarvan vinden – Ga je wel snel genoeg? Stel je wel de juiste vragen? Doe je het wel in de juiste volgorde? – dan is het net zoals met voetballers: dan kom je niet tot bloei. Je moet het op je eigen manier kunnen doen. Dan moet je het natuurlijk wel oog voor feedback hebben, denk ik, en voor reflectie en intervisie. Maar ik denk dat dat heel belangrijk is.'²⁹²

290 Respondent GK05.

291 Respondent AH08.

292 Respondent AK06.

Wat willen kanton- en handelsrechters ter zitting bereiken?

De verschillen die rechters zelf zeggen waar te nemen (of vermoeden aanwezig te zijn) gaan met name over de stijl en aanpak van de rechter. De een stelt zich actiever op dan de ander: stelt meer vragen, doet zelf suggesties. De een stelt zich bovendien toegankelijker op dan de ander; sommige rechters zouden bewust meer afstand creëren. Ook wijst een respondent erop dat de ene collega er juridisch-inhoudelijk wat scherper in staat dan de ander en bijvoorbeeld ook advocaten terechtwijst als die in zijn ogen een juridisch verkeerde inschatting maken.²⁹³ Ook wordt genoemd: dat sommige collega's meer aandringen op een schikking of zelfs schikkingsdruk uitoefenen²⁹⁴ en dat de een vaker mondelinge uitspraak doet dan de ander.²⁹⁵

Welke verschillen in aanpak en stijl zijn volgens rechters wel en niet acceptabel? Schikkingsdwang uitoefenen wordt door de meeste geïnterviewden gezien als zeer onwenselijk. Met name de jongere rechters, die vanuit de advocatuur de rechterlijke macht zijn binnengekomen, hebben vanuit hun ervaring als advocaat nog voorbeelden vers in het geheugen van rechters die een schikking wilden afdwingen en hebben voor zichzelf bedacht dat zij het zó dus niet willen aanpakken. Meer in het algemeen hechten zij eraan dat de vaste onderdelen van de mondelinge behandeling standaard aan bod komen. Hoewel 'uniformering van de aanpak' een moeilijk begrip is in de rechtspraak, denkt deze rechter dat in dat opzicht 'nog wel stappen te zetten zijn':

'Nu hangt het denk ik toch wel af van wie je treft op zitting en hoe die zitting verloopt. En elke zitting verloopt anders, want dat hangt af van: wie zijn de partijen? Waar gaat de zaak over? Waar zijn ze het wel over eens? (...) Je kunt van tevoren bedenken: hoe ga ik zo'n zitting nou aanpakken? En op zitting loopt dat toch weer anders. Maar ik denk wel dat er *best practices* te vinden zijn, waarvan ik zou denken nou, misschien zou iedereen die moeten kunnen [toepassen]. (...) [Neem bijvoorbeeld] de indeling van de zitting. Er zijn nog steeds handelsrechters en kantonrechters die het niet standaard over een schikking hebben op een zitting. Dat is toch al lang een aanvaard onderdeel van een zitting? Ook de manier waarop je dat schikkingsgesprek voert: wat doe je wel, wat doe je niet? Dat is heel erg afhankelijk van ieders taakopvatting, dus dat is wel gevoelig natuurlijk, maar dat zou je meer kunnen uniformeren.'²⁹⁶

293 Respondent AK03.

294 Respondent GK02.

295 Respondent AK04.

296 Respondent GK03.

Wat willen kanton- en handelsrechters ter zitting bereiken?

De geïnterviewden vinden het over het algemeen niet problematisch dat rechters een eigen communicatiestijl hebben, maar de aanpak ter zitting dient voor procespartijen en advocaten enigszins voorspelbaar te zijn.

‘Kijk, wat de rechter wel minimaal moet doen is structuur bieden, partijen laten uitpraten en zich gehoord laten voelen. (...) Ik zou het wel fijn vinden als wij hier in Gelderland alles een beetje op dezelfde manier van A tot Z zouden geleiden. Dat het voor partijen wel voorspelbaar is, dat ze bijvoorbeeld weten van: ik ga naar Gelderland, dan weet ik dat ik eerst zelf nog mag pleiten. (...) Ik zou het onwenselijk vinden als een rechter zelf denkt: ik heb gewoon alleen maar mijn eigen vragen en doe. Dus dat bedoel ik met stijl. Er moet wel een minimale mate van structuur zijn en ja, dat mensen zich gehoord kunnen voelen en hun zegje kunnen doen. Maar daar word je als het goed is wel op aangenomen en in de opleiding op gewezen.’²⁹⁷

In de advocatuur wordt er volgens de respondenten nog wel eens over geklaagd dat zittingen onvoorspelbaar verlopen, waardoor advocaten soms onnodige voorbereidingen treffen en het moeilijk vinden om de cliënt goed voor te bereiden.²⁹⁸ Een rechter die zelf advocaat en gerechtsjurist is geweest vindt dat allemaal wel meevallen. Een advocaat die ziet dat een uur tijd is uitgetrokken voor een zitting kan bovendien zelf ook wel bedenken dat hij dan geen pleitnota van tien kantjes kan gaan voorlezen.²⁹⁹

De algemene indruk van respondenten is dat de verschillen tussen rechters in de afgelopen jaren zijn afgenomen. Een lijdelijke, ‘sfinx-achtige’ opstelling komt volgens rechters zelden meer voor (ik heb dit in één arbeidsrechtzaak aangetroffen, zie [par. 6.2](#)). Rechters proberen allemaal het gesprek aan te gaan met partijen, laagdrempelig te zijn en zich ter zitting actief op te stellen.

‘Plaatselijke verschillen tussen rechters zullen er ongetwijfeld zijn. Ik denk wel dat die verschillen misschien steeds iets kleiner aan het worden zijn. Ik denk dat die verschillen vroeger groter waren. Tussen de meer traditionele lijdelijke rechters en de actieve rechters. Dat dat allemaal wel iets naar elkaar toe aan het groeien is.’³⁰⁰

297 Respondent GH04.

298 Zie hierover ook Ten Haaft 2019, p. 474.

299 Respondent GK02.

300 Respondent AH11.

Wat willen kanton- en handelsrechters ter zitting bereiken?

Verskillende factoren hebben mogelijk een rol gespeeld bij de afname van verschillen. Voor de kantonrechters geldt dat deze inmiddels zijn ingebed in de rechtbanken. Hoewel sommige respondenten het betreuren dat in de loop der jaren zoveel kantonlocaties zijn gesloten, zien zij ook dat de verschillen tussen rechters daardoor zijn afgenomen, doordat deze rechters nu werkzaam zijn in de rechtbanken.

'Kantonrechters zaten natuurlijk vroeger met 69 kantons, soms echt alleen op hun toko. En dan wist je gewoon dat als je als werkgever voor een arbeidszaak naar [plaatsnaam] moest, dan had je meer pech, want dat is een rooie gemeente. (...) De uitkomsten waren vaker ten gunste van de werknemers. Nou, dát is onwenselijk als die kleur er zo in zit, maar dat is denk ik door de schaalvergroting wel veranderd.'³⁰¹

Ook de opleiding wordt meermaals genoemd als factor voor de afname van verschillen. Waar tot omstreeks 20-25 jaar terug rechters die wilden schikken nog wel eens als rechtsweigeraars werden gezien, is de tijdsgeest nu anders. In de opleiding is tegenwoordig meer aandacht voor zittings- en schikkingsvaardigheden. Een opleidingsrechter geeft aan het 'fascinerend' te vinden om een zitting bij te wonen van een rechter in opleiding en daar zelf ook altijd nog veel van te leren, omdat de nieuwe rechters tegenwoordig beter worden opgeleid in kwesties als hoe breng je schikkingen tot stand, geef je wel of niet een voorlopig oordeel en andere schikkingsvaardigheden.³⁰²

4.8 Conclusie

De bevindingen geven goed weer welke zittingscultuur de respondenten als wenselijk zien en hoe zij aankijken tegen eventuele verschillen tussen rechters. Daarover komt een eenduidig beeld naar voren; rechters benadrukken dezelfde aspecten, namelijk dat partijen zich gehoord voelen, dat hoor en wederhoor heeft plaatsgevonden en dat partijen zich op hun gemak voelen ter zitting (voor zover dat binnen die setting mogelijk is). Behalve dat rechters de zitting gebruiken om zelf informatie te vergaren die nodig is om een beslissing te kunnen nemen, benadrukken zij dus dat de zitting vooral voor partijen bedoeld is: om hun geschil (al dan niet via hun procesvertegenwoordigers) in context te kunnen plaatsen en om over en weer op elkaar te kunnen reageren. Daarbij gaat het niet louter om de (juridische) inhoud van de zaak, maar bij uitstek ook over het conflict tussen partijen: hoe zich dat

301 Respondent GK05.

302 Respondent GH06.

Wat willen kanton- en handelsrechters ter zitting bereiken?

ontwikkeld heeft, hoe partijen dat netjes kunnen afhechten en hoe zij in de toekomst verder kunnen. Vrijwel alle geïnterviewde rechters benadrukken dat een actieve, belangstellende en laagdrempelige houding bijdraagt aan een in hun ogen goede zittingscultuur. Zij nemen nadrukkelijk afstand van het beeld van de rechter als sfinx, en waarschuwen er aan de andere kant ook voor dat de rechter niet moet doorschieten in zijn schikkingstaak. Een rechter mag geen schikking afdwingen.

In deze opvattingen is geen wezenlijk verschil aangetroffen tussen de Amsterdamse en de Gelderse rechters en evenmin tussen kantonrechters en handelsrechters. Deze bevindingen bevestigen de bevinding van Van der Kraats dat er nauwelijks verschillen in taakopvatting zijn tussen kantonrechters en handelsrechters.³⁰³ Hoewel diverse rechters aangeven dat de zittingscultuur bij handelsrechters doorgaans formeler van aard is dan bij kantonrechters, benadrukken ook handelsrechters dat zij benaderbaar willen zijn en het belangrijk vinden dat partijen zich gehoord voelen. Wel zijn accentverschillen aangetroffen in taakopvatting tussen rechters: sommige rechters zien zichzelf meer als geschilbeslechter, andere meer als probleemoplosser. Rechters vinden het echter lastig om hierin een keuze te maken; zij benadrukken dat het werk beide aspecten omvat. Ook in dit opzicht zijn geen wezenlijke verschillen aangetroffen tussen de rechtbanken of tussen kantonrechters en handelsrechters. Eerder zijn er aanwijzingen dat rechters die relatief kort geleden zijn toegetreden tot de beroepsgroep en dus ook relatief kort geleden de rio-opleiding hebben gevolgd, meer affiniteit hebben met de rol van probleemoplosser dan rechters die al langer werkzaam zijn binnen de rechterlijke macht en via de voormalige rio-opleiding zijn binnengekomen.

Uiteraard is het niet zo dat wat rechters zéggén te willen bereiken een-op-een overeenkomt met wat rechters daadwerkelijk dóén op zitting. Zoals gezegd (par. 1.5) bestaat in interviews altijd een risico op sociaalwenselijke antwoorden. Eén rechter benoemde dit ook toen ik haar vroeg welke sfeer zij nastreeft ter zitting: 'Nu ga ik allemaal politiek correcte antwoorden geven', om vervolgens gepassioneerd aan te geven dat wat zij écht belangrijk vindt, is dat mensen zich 'senang' voelen ter zitting. In de volgende hoofdstukken zal ook op basis van de observaties worden nagegaan wat rechters daadwerkelijk doen om de zitting laagdrempelig te houden en partijen het gevoel te geven dat zij rechtvaardig behandeld worden. Daaruit zal blijken dat voor zover er al verschillen in taakopvatting zijn waargenomen – naar aanleiding van de vraag met welke rol respondenten meer affiniteit hebben (geschilbeslechter of probleemoplosser) – deze verschillen ter zitting niet zo zichtbaar tot uitdrukking

303 Van der Kraats 2017, p. 118-119.

Wat willen kanton- en handelsrechters ter zitting bereiken?

komen. Sommige respondenten die in de interviews benoemen niet zoveel op te hebben met de term probleemoplossing, stellen zich ter zitting evengoed actief op in hun informatievergaring en in het beproeven van een schikking. Omgekeerd komt het ook voor dat een rechter die zichzelf juist primair als probleemoplosser ziet, een zaak voorgelegd krijgt waarin geen schikking of oplossing te bereiken is, en dan maar de knoop doorhakt conform de rol van geschilbeslechter. Het hangt dus ook van andere factoren dan de taakopvatting af hoe rechters zich daadwerkelijk ter zitting opstellen.

De rolzitting en de behandeling van zorgverzekeringszaken

5.1 Inleiding

Rolzittingen en de zogenoemde 'zorgbulkzittingen' (de laatste worden alleen op de rechtbank Amsterdam gehouden) zijn juridisch-inhoudelijk weinig complex, maar vanuit een oogpunt van zittingscultuur des te interessanter, omdat ze voor rechtzoekenden veelal een eerste kennismaking met de rechtbank zijn. De rechter kan bij deze zittingen een goede eerste indruk vestigen bij de rechtzoekende. Zij zijn als het ware het visitekaartje van de rechtbank.³⁰⁴ Omdat de behandeling van dit soort zaken door rechters zelf als weinig formeel worden beschouwd, worden deze zaken als eerste besproken (de behandeling van de overige kantonzaken wordt in hoofdstuk 6 besproken en de meer formele behandeling van handelszaken in hoofdstuk 7).

De rolzittingen en de zorgbulkzittingen doen een groot beroep op de communicatieve vaardigheden van rechters, aangezien zij in korte tijd moeten schakelen van de ene naar de andere zaak en daarbij te maken krijgen met heel uiteenlopende typen mensen en problemen. De rolzitting biedt gedaagden de gelegenheid om hun zaak mondeling te bepleiten. Daarmee wordt geprobeerd invulling te geven aan de toegankelijkheid en laagdrempeligheid van de kantonprocedure.³⁰⁵ De 'zorgbulkzitting' biedt verweerders de gelegenheid om een betalingsregeling met de wederpartij te treffen.

Dat de mogelijkheid bestaat om mondeling verweer te voeren is van groot belang, vooral omdat het in veel gevallen gaat om mensen die geen rechtsbijstand hebben, over weinig juridische kennis beschikken en weinig of geen ervaring hebben met de gang van zaken op een rechtbank. Dit vraagt van rechters dat zij zich toegankelijk opstellen en bijvoorbeeld eenvoudige taal gebruiken in hun uitleg van de procedure. Ook vraagt het van rechters een extra actieve houding, gericht op rechtsbescherming.³⁰⁶

304 Ippel & Heeger-Hertter 2006, p. 169; Janssen, Van der Kraats & Van den Bos 2025, p. 38.

305 Van der Kraats 2017, p. 25.

306 Van der Kraats 2022, p. 17.

5.2 Het verloop van de rolzitting

De rolzitting is een regiezitting om te bepalen wat er met een zaak dient te gebeuren die aanhangig is gemaakt. De zaak wordt nog niet inhoudelijk behandeld. Vroeger werden de ingediende zaken feitelijk ingeschreven op een rol papier; tegenwoordig zijn dit soort administratieve handelingen uiteraard gedigitaliseerd, maar de aanduiding 'rol' is gebleven. Ook zijn de dossiers van de zaken nog tastbaar aanwezig op een karretje in de rechtszaal. De rechter weet van tevoren niet welke rechtzoekenden komen opdagen en kent de inhoud van de dossiers niet. Aanwezigheid bij de rolzitting is niet verplicht en overbodig als de gedaagde schriftelijk verweer wil voeren. In veruit de meerderheid van de zaken komt geen van de partijen opdagen. De rolzitting is vooral bedoeld om gedaagden een laagdrempelige gelegenheid te geven om mondeling verweer te voeren tegen een ingediende vordering, waarna een beslissing genomen kan worden over hoe de zaak verder zal worden behandeld: via een schriftelijke uitwisseling van standpunten of via een mondelinge behandeling (een inhoudelijke rechtszitting). De rechter kan zo nodig ook uitstel verlenen voor het indienen van een verweerschrift.

Uit onderzoek bij de rechtbank Midden-Nederland uit 2006 kwam naar voren dat er onder rechtzoekenden veel onduidelijkheid bestond over doel en verloop van de rolzitting. Veel aanwezigen hadden vooraf niet begrepen dat de zitting niet verplicht was. Sommigen hadden helemaal geen verweer (zij betwistten de vordering niet, maar konden wegens geldproblemen niet aan hun financiële verplichtingen voldoen), of hadden al schriftelijk verweer gevoerd en hadden daarom dus ook niet hoeven te komen.³⁰⁷ Recent is opnieuw onderzoek gedaan naar de ervaringen van rechtzoekenden met de rolzitting.³⁰⁸ 122 rechtzoekenden werden na afloop van de zitting geïnterviewd (de zaken zelf zijn niet geobserveerd). Daaruit kwam opnieuw naar voren dat veel mensen vooraf niet precies hadden begrepen wat de bedoeling van de rolzitting was en wat er van hen verwacht werd. Sommigen hadden bijvoorbeeld verwacht een betalingsregeling te kunnen treffen. Desondanks waren de ondervraagden over het algemeen positief over de rolzitting. Uit hun verhalen bleek dat de rechter uitleg had gegeven over de procedure, dat ze hun kant van de zaak naar voren hadden kunnen brengen en dat hun verweer naar de wederpartij zou worden gestuurd. Niet altijd was het hen na afloop duidelijk wat bijvoorbeeld de gevolgen zijn van het erkennen dan wel betwisten van de geldvordering.³⁰⁹ Uit

307 Ippel & Heeger-Hertter 2006; Janssen, Van der Kraats & Van den Bos 2025.

308 Janssen, Van der Kraats & Van den Bos 2025. Zie ook Janssen, Van den Bos & Van der Kraats 2026.

309 Janssen, Van der Kraats & Van den Bos 2025.

De rolzitting en de behandeling van zorgverzekeringszaken

de interviews kregen de onderzoekers de indruk dat de aanpak van de rechter nogal kon verschillen. Sommige rechtzoekenden mochten bijvoorbeeld zelf hun voorkeuren doorgeven over mondeling of schriftelijk verder procederen; sommigen kregen uitgebreid de gelegenheid om mondeling verweer te voeren, terwijl anderen te horen kregen dat ze het verweer beter zelf op papier konden zetten. Sommigen mochten in het Engels het woord voeren, terwijl anderen te horen kregen dat ze later maar moesten terugkomen met een tolk. Bij de ene rechtbank mochten de rechtzoekenden een voor een de rechtszaal binnen; bij de andere moesten rechtzoekenden tegelijkertijd naar binnen, hetgeen de ondervraagden ervoeren als een gebrek aan privacy. Een verschil met het onderzoek uit 2006 is dat bij de meeste rechtbanken tegenwoordig standaard een schuldenfunctionaris aanwezig is, om rechtzoekenden voorlichting te geven of te kunnen wijzen op het bestaan van schuldhulpverlening. De auteurs bepleiten een meer uniforme aanpak van de rolzitting, waarbij de kantonrechter een actieve en rechtsbeschermende rol aanneemt.³¹⁰

Ten behoeve van dit onderzoek naar zittingscultuur zijn 2 rolzittingen van de rechtbank Amsterdam en 2 rolzittingen van de rechtbank Gelderland (1 in Arnhem en 1 in Zutphen) bijgewoond. Hierbij passeren in totaal 28 zaken de revue. In Amsterdam en Arnhem mogen de rechtzoekenden een voor een naar binnen. De aanwezigen worden op alfabetische volgorde van achternaam tot de zittingszaal toegelaten, wat betekent dat rechtzoekenden met een achternaam beginnend met een Z de pech kunnen hebben dat zij soms een of twee uur moeten wachten tot zij aan de beurt zijn. In Amsterdam zijn 2 rechtzoekenden overigens alvast eerder naar binnen gegaan wanneer ze horen dat de zitting openbaar is, om te zien hoe het er in de zittingszaal aan toegaat. In Zutphen worden de rechtzoekenden gezamenlijk binnengelaten en wanneer daar vervolgens een vraag op komt ('Is het normaal dat wij hier zo samen zitten?') de keuze gelaten om het vervolg gezamenlijk of apart te doen (het werd gezamenlijk).³¹¹

Een ander verschil is dat de zittingen in Amsterdam door een kantonrechter worden gedaan, in Arnhem door een rechter die zowel handelszaken als kantonzaken behandelt en in Zutphen door een stafjurist/adviseur. Zij stelt zich ter zitting voor als een senior gerechtsjurist en niet als adviseur, aangezien zij niet bij partijen de indruk wil wekken dat zij partijen kan adviseren. Ook merkt ze hierbij op: 'Ik ben dus geen rechter.'

310 Janssen, Van der Kraats & Van den Bos 2025.

311 Zaak RolG3.

De rolzitting en de behandeling van zorgverzekeringszaken

Op de andere zittingslocaties van de rechtbank Gelderland wordt de rolzitting eveneens regelmatig door een gerechtssecretaris gedaan. Over deze praktijk is in de rechtbank Gelderland wel enige discussie, niet omdat eraan getwijfeld wordt of gerechtssecretarissen dat inhoudelijk wel zouden aankunnen, maar omdat dit bij rechtzoekenden mogelijk verwarring kan opleveren en bovendien tot problemen kan leiden als de rechtzoekende een wrakingsverzoek of een klacht zou willen indienen. Een rechter waarschuwt ervoor niet te gemakzuchtig om te gaan met deze rechtsstatelijke waarborgen:

'Ook omdat ik denk dat als je één vinger geeft, er ook van andere zaken, bijvoorbeeld van een eenvoudige ontbinding en ontruiming wegens een betalingsachterstand, gezegd kan worden: kan een secretaris dat niet doen? (...) Dat is de *slippery slope* waarvoor we moeten waken.'³¹²

Het standaardverloop van een rolzitting is dat de rechter zich vergewist wie hij voor zich heeft, controleert of de dagvaarding goed is uitgebracht en aan de gedaagde vraagt of het klopt wat in de vordering staat. Als de vordering niet wordt betwist, volgt in de regel binnen twee tot vier weken een 'erkenntisvonnis', waarin de vordering wordt toegewezen, tenzij deze niet rechtmatig is.³¹³ Als de vordering wel wordt betwist, kan de gedaagde ter zitting zijn of haar zienswijze naar voren brengen, die wordt verwerkt in het proces-verbaal van de zitting. Ook wordt de gedaagde gevraagd bewijsstukken te overleggen, eventueel kunnen die ook nog later (uiterlijk binnen vier weken) naar de rechtbank worden opgestuurd. De rechter/jurist geeft vervolgens informatie over het vervolg van de procedure.

Van de 28 geobserveerde zaken zijn er 15 min of meer volgens dit stramien behandeld. De behandeling van deze zaken neemt tussen de tien en twintig minuten in beslag. Onder deze zaken zijn er 4 waarin uiteindelijk geen mondeling verweer wordt opgenomen en nog eens 2 waarin dat wel gebeurt, maar de personen in kwestie ook sterk wordt geadviseerd zelf het verhaal binnen vier weken op schrift te stellen en/of rechtsbijstand te zoeken. Zo wordt een gedaagde die alleen Engels spreekt te kennen gegeven dat hij er goed aan doet om rechtshulp en tolkenbijstand te zoeken, omdat de officiële taal in de rechtbank nu eenmaal Nederlands is. Uit wat de gedaagde over zijn situatie vertelt, blijkt dat hij als kleine ondernemer flinke schulden heeft gemaakt. Na afloop gaat hij wel mee met de schuldenfunctionaris.³¹⁴

312 Respondent GK08.

313 Zie art. 154 Rv.

314 Zaak RolA9.

De rolzitting en de behandeling van zorgverzekeringszaken

In een andere zaak geeft de gedaagde aan dat het gedeeltelijk klopt wat in de dagvaarding staat. Het blijkt een heel verhaal te zijn met een voorgeschiedenis die zes jaar teruggaat. Hij zou het op papier zetten, maar dat is nog niet gelukt wegens problemen in de familiesfeer. Rechter: 'Dit is wel uw moment om te reageren. Wellicht is het zinvol dat u het zelf op papier zet, chronologisch.' 'Maar kan dat nu dan nog?', vraagt de man, hij heeft al twee keer uitstel gekregen. De rechter geeft aan dat het procesreglement hem ruimte geeft om van de regels af te wijken. De gedaagde krijgt nog vier weken uitstel. Hij wordt emotioneel en moet huilen. De rechter komt achter de zittingstafel vandaan om hem eigenhandig een glaasje water te brengen. Gedaagde: 'Het hakt er toch in. Sorry.' Binnen dertien minuten verlaat de man al excuserend de rechtszaal.³¹⁵ Zijn verhaal staat nog steeds niet op papier en het blijft onduidelijk of dat dan in de komende vier weken wél gaat lukken.

Eén zaak is nog vermeldenswaardig.³¹⁶ De rechter neemt hier wel het mondelinge verweer op, hoewel de gedaagde (een kleine ondernemer) tegen de huisregels van de rechtbank in, haar dochtertje van circa vijf jaar oud meeneemt in de zittingszaal. Ze verontschuldigt zich ('kon geen oppas vinden') en zegt tegen haar dochtertje dat ze achter in de zaal mag zitten. De rechter sputtert wat tegen: 'Dat is eigenlijk niet de bedoeling, maar vooruit, ik zal het toelaten.' Het dochtertje gaat op een iPad een spelletje spelen waarvan de bliepjes duidelijk hoorbaar zijn. De rechter concentreert zich op het mondelinge verweer, waarbij ze de gedaagde naar voren vraagt om toe te lichten waarom ze bepaalde stukken heeft ingediend. 'Deze facturen, wat wilt u hiermee zeggen?' en 'Even punt voor punt, want ik weet van niets. Waarom wilt u dat de rechter dit stuk leest?'

In de bijgewoonde zittingen in Amsterdam dicteren de rechters het mondelinge verweer in zakelijke en samengevatte vorm aan de griffier. Op deze manier wordt alvast een juridische vertaalslag gemaakt. Aangezien de meeste gedaagden niet over juridische kennis beschikken en regelmatig ook maar gebrekkig Nederlands spreken, spreekt de rechter in verschillende taalregisters (formeel en informeel). Het verhaal van de gedaagde wordt eerst omgezet in juridische taal 'Ik betwist de vordering' en vervolgens weer terugvertaald naar de gedaagde: 'Dat betekent dat u het niet eens bent met wat mevrouw wil.'³¹⁷ Deze aanpak vergt van zowel de rechter als de griffier veel aandacht en energie, te meer omdat het geen uitzondering is dat op een rolzitting tien zaken of meer de revue passeren.

315 Zaak RolG13.

316 Zaak RolA10.

317 Zaak RolA11.

De rolzitting en de behandeling van zorgverzekeringszaken

De rol van de rechter bij de rolzitting vertoont soms gelijkenis met die van een rechtshulpverlener. Een mogelijke valkuil daarbij is dat de rechter zijn onpartijdigheid uit het oog verliest, aangezien ze slechts één kant van de zaak hoort en de wederpartij niet ter zitting aanwezig is. In kader 5.1 ga ik dieper in op een zaak waarin de gerechtsjuriste zich daarvan bewust was. De zaak illustreert de emotionele claim die gedaagden soms kunnen leggen op de rechter (in dit geval jurist) en hoe daarmee omgegaan wordt: vriendelijk, maar zakelijk en neutraal.

Kader 5.1 – Karma (zaak RolG3)

Gedaagden (een echtpaar) zijn eigenaren van een gebakskraam. De vrouw is gekleed in een felgekleurde jumpsuit met tijgerprint; de man draagt een T-shirt waarin zijn gespierde armen vol tatoeages goed uitkomen. Hoewel ze voor de tweede keer in de rechtbank zijn, kijken ze hun ogen uit en zijn ze zichtbaar onder de indruk van de zaal en de gang van zaken. Eerst krijgen ze samen met een andere gedaagde een gezamenlijke uitleg over de procedure. Hierop vraagt de vrouw of het 'normaal' is dat zij zo bij elkaar zitten. De senior gerechtsjurist die de zaak behandelt, legt de aanpak uit en geeft ook aan dat partijen ook afzonderlijk van elkaar het woord kunnen doen, als ze dat willen. Dat hoeft echter niet.

Het echtpaar wil uitgebreid hun kant van de zaak vertellen en legt daarbij nogal een emotionele claim op de juriste, die zij bovendien tutoyeren. Ze gaan er als vanzelfsprekend vanuit dat de juriste zich nog alle details van de zaak herinnert en zijn vol verontwaardiging over de wederpartij. 'Wat mij het meeste steekt is dat ze zeggen dat wij – hoe noemden ze dat nou ook alweer? – de 'vermoorde onschuld' spelen. Joh, doe effe normaal. Het is toch onzin eigenlijk.' De wederpartij zou te veel in rekening hebben gebracht voor transport en reparatiewerkzaamheden aan hun wagen. 'Hun rekenen met datums die niet bestaan!' De vrouw vraagt zich hardop af waarom een juridische procedure nodig was. 'Verschrikkelijk, ik krijg er hartkloppingen van.' De juriste geeft ruimte aan het stel om hun verhaal te doen, maar probeert het ook zakelijk te houden: 'Als ik het goed begrijp zegt u dat u best bereid bent om te betalen, maar wilt u vooral weten: hoe komt u nu tot dit bedrag?' Na een uitweiding zegt de vrouw: 'Ik hoopte al dat wij jullie weer zouden krijgen.' (Ze bedoelt dat dezelfde jurist en griffier ook voor deze tweede ronde naar de zaak zouden kijken.) Juriste: 'Ik wil niet de indruk wekken dat u gelijk krijgt.' De juriste benadrukt dat zij nu niet over de inhoud gaat, maar dat de kantonrechter zich daarover gaat buigen. Vrouw: 'Ik weet niet hoe dit allemaal werkt; het voelt niet eerlijk.'

De rolzitting en de behandeling van zorgverzekeringszaken

De juriste stelt voor even naar voren te komen om de stukken te laten zien. 'Zullen we er even een kopie van maken?' De zaak duurt nog even voort – de totale behandeling duurt twintig minuten – en de juriste vat nogmaals samen: U heeft wel de opdracht gegeven, de werkzaamheden zijn verricht, maar de uren kloppen volgens u niet.' Ze legt uit dat er nu twee rondes zijn geweest; het is nu aan de rechtbank om een vonnis te schrijven. Dat kan een eindvonnis zijn of een tussenvonnis. 'Kunnen wij dan niets meer zeggen?', wil de vrouw weten. In haar stem klinkt teleurstelling door. De juriste legt uit dat de behandeling van de zaak dan nu is gesloten. 'Het is nu aan de rechter om daar chocola van te maken.'
Vrouw: 'Wij geloven in het recht en in karma.'

Vrouw bij het naar buiten gaan tegen juriste: 'Ik moet het toch even vragen: ben je naar de kapper geweest?' Man: 'Ik zei nog: zeg dat nou niet...' Vrouw: 'Het staat leuk hoor!'

De in kader 5.1 beschreven zaak illustreert onder meer dat de behandelend rechter of jurist in sommige zaken een grote sociale afstand moet overbruggen, doordat de rechtzoekende uit een andere subcultuur afkomstig is en weinig kennis van de gang van zaken heeft. Zo doorbreekt de gedaagde (op een onschuldige manier) de ongeschreven gedragscode dat togadragers niet zozeer als persoon, maar als ambtsdragers aangesproken dienen te worden. Dat dit uitgerekend bij een gerechtsjurist gebeurt en niet bij een rechter kan toeval zijn. Ik vermoed dat het echtpaar zich niet anders had opgesteld als de gerechtsjuriste een kantonrechter was geweest. Of zo'n opmerking over het kapsel ook bij een oudere, mannelijke kantonrechter zou zijn gemaakt, valt echter te betwijfelen. Geslacht en leeftijd kunnen er in de ogen van rechtzoekenden toe doen; voor jonge vrouwelijke juristen is het daarom extra hard werken om hun gezag te vestigen. De zaak illustreert echter ook dat het institutioneel gezag bij partijen doorgaans hoog is en dat de rechter/jurist daarnaast ook op een persoonlijke manier gezag kan winnen.³¹⁸ Bij institutioneel gezag gaat het om het gezag dat partijen hebben voor het instituut rechtspraak. De entourage van het gerechtsgebouw en van de rechtszaal (in dit geval een grote rechtszaal), de vaste opstelling van de aanwezigen, de toga's, de vaste rituelen, zoals het binnenlaten van partijen door de bode, dragen daaraan bij. Met deze symbolen

318 Vgl. Verburg 2018, p. 169 die nog een stap verder gaat en zegt dat door ontwikkelingen zoals individualisering, grotere mobiliteit in woonplaats, werk en relatie, hogere opleidingsniveaus, toegang tot informatie via internet en sociale media, de rechter het vandaag de dag vooral van het persoonlijke gezag moeten hebben.

De rolzitting en de behandeling van zorgverzekeringszaken

wordt gezag *ingeboezemd*, terwijl persoonlijk gezag door de gezagsdrager kan worden *gewonnen* door zich op een bepaalde manier op te stellen. Rechters/juristen kunnen persoonlijk gezag winnen door belangstelling te tonen voor de specifieke situatie van de rechtzoekende, door begrijpelijke taal te gebruiken en op een neutrale manier begrip te tonen voor de situatie, waardoor de rechtzoekende weet dat de rechter/jurist geïnteresseerd is in hem en zijn zaak en hij niet louter een van de vele dossiers is die 'afgedaan' moeten worden.³¹⁹

De zaak laat ook zien dat het voor gedaagden belangrijk is om mondeling hun verhaal te kunnen doen, ook al is het geldelijk belang naar rechtbankbegrippen gering. In dit geval gaat het om een rekening van € 1.200 met bijkomende kosten: een geringe vordering in de administratie van de rechtbank, maar voor deze kleine ondernemers serieus geld. Vanwege het geringe financiële belang en personeelstekort wordt in dit soort kleine zaken niet altijd een mondelinge behandeling gepland. Daarbij speelt ook een rol dat die mondelinge behandeling anders pas na vier tot zes maanden zou kunnen plaatsvinden, terwijl een schriftelijke afdoening van de zaak veel sneller is. In plaats van een mondelinge behandeling, waarop beide partijen hun standpunten hadden kunnen toelichten en eventueel nog hadden kunnen schikken, komen gedaagden nu na repliek en dupliek voor de tweede keer langs de rolrechter, waarbij ze duidelijk laten doorschemeren dat ze het jammer zouden vinden als ze er niets meer over kunnen zeggen. Dat partijen *recht* hebben op een mondelinge behandeling en daartoe een verzoek kunnen indienen dat de rechter niet zomaar naast zich neer kan leggen,³²⁰ is vermoedelijk bij weinig mensen bekend. Ook zullen zij niet weten dat het de bedoeling van de wetgever was dat in alle zaken een mondelinge behandeling zou plaatsvinden.³²¹ Bij de observaties van de rolzittingen heb ik meermalen gezien (niet in de hiervoor beschreven zaak) dat de gedaagde wordt gevraagd naar zijn voorkeur voor verdere behandeling (mondeling of schriftelijk), maar dat daaraan wordt toegevoegd dat de rechtbank niet altijd gehoor kan geven aan die voorkeur.

Wat gebeurde er in de resterende dertien zaken die niet inhoudelijk zijn besproken? In vier gevallen komt de gedaagde of diens gemachtigde nog gehaast het verweerschrift of enkele producties afleveren, al dan niet onder excuses voor de

319 Verburg 2018, p. 170; zie ook Hol 2009, p. 206 en 209.

320 Art. 87 lid 1 en lid 8 Rv, zie ook Boeve, Verkerk & Van der Kraats 2026; Alt 2023; De Groot & Steenberghe 2019, p. 146-148.

321 De Bock (2015, p. 67-68) beschrijft de volgens haar problematische praktijk waarin de mondelinge behandeling achterwege blijft, waar de wetgever in 2019 verandering in wil brengen.

De rolzitting en de behandeling van zorgverzekeringszaken

late aflevering of het feit dat het niet meer is gelukt om nog tabbladen tussen de producties aan te brengen. Rechter: 'Geen stress; het is goed aangekomen.'³²² Deze personen staan binnen enkele minuten weer buiten.

In drie gevallen blijkt er bij nader inzien geen zaak aanhangig te zijn. Zo is één zaak ingetrokken, zonder dat de gedaagden daarvan op de hoogte zijn.³²³ Een tweede zaak is niet bekend bij de rechtbank.³²⁴ Voor de zekerheid laat de rechter de griffier even naar de postkamer bellen, maar ook daar zijn geen stukken binnengekomen. Nadat de rechter de vermelding van de woonplaats van de gedaagde ziet, gaat het haar dagen: vermoedelijk heeft de advocaat van de wederpartij de zaak bij de verkeerde rechtbank aangebracht. Zij raadt de gedaagde aan contact op te nemen met de wederpartij en zo nodig in te brengen dat hij onnodig een dag vrij heeft genomen en reiskosten heeft gemaakt. Ook een derde zaak blijkt bij nader inzien (nog) geen zaak te zijn.³²⁵ In deze zaak komt de eiser opdagen. Het blijkt dat hij niet heeft begrepen dat hij na het dagvaarden van de wederpartij ook de zaak had moeten aanbrengen bij de rechtbank en daarbij griffierecht had moeten betalen. De rechter verwijst naar het procesreglement voor de regels over het correct aanbrengen van de zaak (een document dat mijns inziens niet erg toegankelijk is voor rechtzoekenden).³²⁶ De eiser, die voor niets de reis heeft gemaakt van Groningen naar Arnhem, neemt het sportief op: 'We dachten even een paar duizend euro op te halen, maar dat gaat dus niet door.'³²⁷

In nog drie andere gevallen komt de gedaagde niet, maar de eiser wel opdagen. Een van de betrokkenen heeft eveneens een lange reis gemaakt, dit keer vanuit Rotterdam naar Arnhem voor de behandeling van de zaak die drie minuten in beslag neemt.³²⁸ Dit betreft een gemachtigde in een arbeidszaak die naar eigen zeggen 'instructies van hogerhand' heeft gekregen om naar de rolzitting te gaan om te zien hoe ze ervoor staan. De rechter zegt voorzichtig te moeten zijn en geen inhoudelijke beoordeling te kunnen geven. Uit het feit dat gedaagde niet is komen opdagen, kan voorzichtig worden afgeleid dat mogelijk geen verweer is gevoerd. In dat geval kan het zijn dat verstek wordt verleend en volgt een simpele toets of de vordering niet

322 Zaak RolA13.

323 Zaak RolA1.

324 Zaak RolA5.

325 Zaak RolG4.

326 Toevallig was een dag voor deze zitting een nieuwe versie van kracht geworden. Zie [Landelijk procesreglement voor civiele dagvaardingszaken bij de rechtbanken handel en kanton](#), 1 juli 2025.

327 Zaak RolG4.

328 Zaak RolG8.

De rolzitting en de behandeling van zorgverzekeringszaken

onrechtmatig of ongegrond is. Het lijkt erop dat het een verstekvonnis wordt, maar de rechter houdt nadrukkelijk een slag om de arm, ten slotte is hij niet de rechter die de uiteindelijke beslissing zal nemen in deze zaak. In de volgende zaak heeft de eiseres verzet tegen een verstekveroordeling aangetekend.³²⁹ Zij hoopte de wederpartij (een grote verzekeringsmaatschappij) ter zitting te treffen. 'Maar ik begrijp nu dat het helemaal niet de bedoeling is dat ik iets mag zeggen.' De rechter legt de procedure uit: het gaat er bij dit soort zittingen om de gedaagde de gelegenheid te geven verweer te voeren, dan bepaalt een andere rechter of er een zitting plaatsvindt of dat er nog een schriftelijke ronde plaatsvindt. Deze mevrouw – die haar omvangrijke dossier in een zwart rolkoffertje vervoert – komt voor de verandering welbespraakt over. Zo geeft zij aan dat zij het een 'moreel-ethische kwestie vindt'; gebruikt woorden als 'verwittigd', 'fait accompli' en 'onacceptabel'. Tegelijk blijkt al uit het feit dat zij verwachtte de wederpartij te treffen dat ook zij de procedure bij de rolrechter vooraf niet goed heeft begrepen. Ze merkt bovendien op het 'al spannend genoeg te vinden om hier te zijn'.

Nog drie gedaagden hebben de reis naar de rechtbank voor niets gemaakt. In één geval is al schriftelijk uitstel verleend.³³⁰ In het tweede geval heeft de gedaagde al schriftelijk verweer gevoerd.³³¹ De rechter legt uit dat zij alleen de 'regievoering' doet – een term die ook andere rechters bezigen en waarbij rechtzoekenden weliswaar knikken, maar die misschien toch niet helemaal begrijpelijk voor ze is. Deze rechter verwijst niet naar het procesreglement, maar geeft de rechtzoekende de tip om ook eens op rechtspraak.nl te kijken hoe een rolzitting verloopt. In het derde geval komt de gedaagde om het vonnis op te halen, wat niet gaat, omdat het vonnis per post wordt opgestuurd.³³² 'Eigenlijk' komt deze persoon ook even langs, voor de tweede keer nu, om even door te geven dat hij nu op eigen initiatief bezig is met bewindvoering. De behandelend gerechtssecretaris: 'Heel goed, wat dapper! Het is belangrijk om overzicht en rust te krijgen.' Wellicht heeft de gedaagde de verwachting dat hij toch ook nog even zaken kan doen, want hij vertelt: 'Er is namelijk inmiddels wel voor € 135 aan loonbeslag gelegd.' De gerechtssecretaris geeft de man het advies aan de eisende partij uit te leggen dat hij met de bewindvoering bezig is en wenst hem het beste.

329 Zaak RolA6.

330 Zaak RolA12.

331 Zaak RolA7.

332 Weliswaar staat nog altijd onderaan een vonnis dat het in het openbaar wordt uitgesproken, maar dat gebeurt feitelijk alleen nog in mediagevoelige zaken. Van der Kraats, Van Lent & Hoeken 2025, p. 2.

De rolzitting en de behandeling van zorgverzekeringszaken

Op alle bezochte locaties is tijdens de zitting een schuldenfunctionaris van de rechtbank of een schuldhulpverlener van de gemeente aanwezig. In Amsterdam gaat het om schuldhulpverleners van Buurtteam, onder wie een hulpverlener die specifiek gericht is op kleine ondernemers. In Arnhem gaat het om een schuldenfunctionaris van de rechtbank en een medewerkster van Oprecht, een schuldhulporganisatie voor Arnhemse jongeren. Aangezien bij de rechtbank Amsterdam de meeste gedaagden ook uit de gemeente Amsterdam komen, kunnen de meeste rechtzoekenden daar rechtstreeks aan de schuldhulpverlening gekoppeld worden. Bij de rechtbank Gelderland (die meer dan vijftig gemeentes onder haar hoede heeft) fungeert de schuldenfunctionaris van de rechtbank als *linking pin* met de gemeentelijke schuldhulpverlening. De indruk is dat de aanwezigheid van schuldenfunctionarissen en de grotere aandacht voor schuldproblematiek verschil kan maken in de vroege opsporing van problematische schulden.³³³ Dat geldt voor de rolzittingen en nog meer voor de behandeling van de zogenoemde 'zorgbultzaken' (zie de volgende paragraaf). Wel moeten de rechter in Arnhem en de jurist in Zutphen door de griffier worden herinnerd aan de aanwezigheid van de schuldenfunctionaris, anders vergeten zij mogelijk aandacht daaraan te schenken. Het feit dat een rechtzoekende een vriendelijk gezicht achter in de rechtszaal ziet, maakt het voor hen waarschijnlijk minder anoniem en laagdrempeliger om mee te gaan. Het is mijns inziens dan ook een gemiste kans als een rechter niet specifiek verwijst naar de aanwezige schuldenfunctionaris in de rechtszaal, vooral als de gedaagde terughoudend is ten aanzien van hulpverlening.³³⁴

In een vijfde van de zaken (6 van de 28) gaan de rechtzoekenden mee met de schuldenfunctionaris.³³⁵ In enkele andere gevallen met schuldproblematiek hebben de gedaagden al schuldhulp. In één geval zegt de gedaagde 'niet zoveel op te hebben' met de gemeente.³³⁶

In kader 5.2 ga ik dieper in op een zaak waarin de gedaagde in contact wordt gebracht met een schuldenfunctionaris, waardoor verdere escalatie van de schuldenproblematiek mogelijk verholpen kan worden.

333 Zie hierover ook Bureau Bartels 2022, p. 70-71.

334 Zaak RolG7.

335 Zie bijvoorbeeld zaak RolA15 in kader 5.2.

336 Zaak RolG7.

Kader 5.2 – Klopt het of klopt het niet? (zaak RolA15)

Een taxichauffeur komt bij de rolzitting. Zijn tandartsrekening is vanwege verschillende aanmaningen en kosten voor de juridische procedure uitgegroeid van € 78 naar ruim € 300. 'Klopt het dat ze nog geld van u krijgen?' De man geeft aan dat hij inderdaad bij de tandarts is geweest, maar dat hij het er niet mee eens is dat hij moet betalen en bovendien niet kán betalen. De man spreekt gebrekkig Nederlands, praat zachtjes en de rechter moet veel vragen stellen om het verhaal boven tafel te krijgen en te achterhalen waar hij het niet mee eens is.

Het blijkt dat de taxichauffeur een aantal maanden terug is mishandeld, waardoor hij niet meer heeft kunnen werken en schulden heeft gemaakt. Zijn tandartsbezoek was ook een gevolg van deze mishandeling. De rechter toont begrip voor de situatie en wijst erop dat er iemand van Buurteam aanwezig is, met wie meneer kan spreken over zijn schulden. Hij wijst er echter ook op dat hij wel een beslissing zal moeten nemen in de civiele zaak die voorligt.

Rechter: 'Het is een hele lastige situatie voor u. Even terug naar waarvoor u nu hier bent. Ik kan twee dingen doen. U kunt zeggen: ja, het klopt, dan krijgt u een vonnis en dan zult u moeten betalen met kosten. Dan gaan wij wel kijken of die extra kosten allemaal eerlijk zijn. Dat kan betekenen dat u minder extra kosten hoeft te betalen, maar rekt u zich niet rijk. Dan zijn er geen extra kosten voor deze rechtszaak. Het alternatief is dat u zegt: ik ben het niet eens met extra kosten. Dan gaat u in tegen [naam factureringsmaatschappij]. Daar komen kosten voor de procedure bij.'

De man weet het niet: 'Ik twijfel wat ik moet doen, wat u zou willen?' Rechter: 'U bent toevallig laatste in rij; daardoor hebben we de tijd. Misschien kunt u even met iemand van het buurtteam gaan praten; daarna kunt u zeggen wat u wilt. Maar de extra kosten gaan we sowieso bekijken in verband met de consumentenbescherming.'

De man gaat mee met de medewerkster van het Buurtteam. Terwijl dat gesprek buiten de zittingszaal plaatsvindt, rekt de rechter mij voor welke proceskosten er voor de man bijkomen als hij verweer gaat voeren en de vordering vervolgens gedeeltelijk wordt toegewezen (volgens de rechter de meest waarschijnlijke uitkomst). Hij zal dan het griffierecht van de wederpartij en de deurwaarderskosten moeten vergoeden, wat neerkomt op ongeveer € 300.

De rolzitting en de behandeling van zorgverzekeringszaken

De buitengerechtelijke incassokosten en de wettelijke rente, waar de facturingsmaatschappij ook om gevraagd heeft, zullen niet worden toegewezen, ongeacht of gedaagde dit nu wel of niet aanvoert. De rechter is namelijk gehouden tot ambtshalve toetsing van regels van het Europees recht in consumentenzaken. Aangezien de facturingsmaatschappij in haar algemene voorwaarden een bepaling over de buitengerechtelijke kosten heeft staan die indruist tegen het Besluit vergoeding buitengerechtelijke incassokosten, worden deze kosten ambtshalve buiten toepassing gelaten. Het is mij dan inmiddels duidelijk dat gedaagde voor wat betreft zijn kosten beter af zal zijn met een toewijzend vonnis dan met een procedure op tegenspraak.

Tien minuten later komen de gedaagde en de medewerkster van het Buurtteam terug. De medewerkster voert het woord: 'We hebben de zaak doorgesproken. Hij weet gewoon dat hij moet betalen voor de tandarts, maar dat was vanwege de mishandeling. Hij had geen keus. Ik heb meneer aangemeld bij schuldhulp voor ondernemers. Voor de rechtszaak in verband met de mishandeling heeft meneer via het Juridisch Loket een advocaat gevonden. Maar hij zegt dat hij daar nooit contact mee heeft gehad. Die zou wel hebben gezegd dat meneer geen spreekrecht heeft. Hoe kan dat? Hij is klemgereden en mishandeld door drie mensen.' De rechter houdt zich op de vlakke omdat hij de details van de zaak niet kent, maar raadt de man aan de dagvaarding en bewijzen van andere kosten die hij heeft gemaakt mee te nemen om aan de advocaat te laten zien. 'U mag namelijk altijd een verzoek tot schadevergoeding indienen.' Voor wat betreft de voorliggende zaak gaat het nu om de 'allersimpelste actie', aldus de rechter: 'U zegt: het klopt dat ik die tandartsrekening moet betalen. Wij gaan naar de extra kosten kijken en het kan zijn dat daardoor kosten wegvallen. Maar rekent u zich niet rijk. U krijgt het vonnis over vier weken. Als daarin staat dat u geld moet betalen en u kunt het niet betalen, bespreek het dan met Buurtteam. Vaak kun je het nog wel in stukjes betalen. Heeft u nog vragen? (nee) Heel veel sterkte dan bij de rechtszaak en de komende tijd.'

Deze zaak illustreert onder meer dat er de afgelopen twintig jaar veel is veranderd bij de rolzitting. Naast de vaste aanwezigheid van schuldhulpverleners is op de achtergrond het Europese recht de zittingszaal in geslopen bij de ambtshalve toetsing

De rolzitting en de behandeling van zorgverzekeringszaken

in consumentenzaken.³³⁷ Een eenvoudig erkenisvonnis heeft daardoor meer voeten in aarde, waardoor de vonnistermijn bij deze rechtbank (Amsterdam) in dit soort zaken is opgeschoven van twee naar vier weken. De ratio achter ambtshalve toetsing en de financiële consequenties voor de gedaagde zijn zo ingewikkeld dat de rechter hierover tegenover de gedaagde niet in detail treedt.³³⁸ Vanuit zijn kennis en ervaring weet de rechter heel goed wat vanuit een oogpunt van rechtsbescherming de beste optie is voor de gedaagde en in een subtiel samenspel met de medewerkster van het Buurtteam wordt de zaak in die richting bewogen. Het advies van de rechter om de bewijsstukken van de gemaakte kosten onder de aandacht van de advocaat te brengen, met het oog op een eventuele vordering tot schadevergoeding, moet ook in dat licht worden gezien.

5.3 De behandeling van zorgverzekeringszaken

Bij de rechtbank Amsterdam worden zorgverzekeringszaken van verzekeraar Achmea al sinds 2006 op een aparte zitting behandeld; vanaf 2019 gebeurt dat op basis van een artikel 96 Rv-procedure. Het gaat om eenvoudige incassozaken waarin een betalingsachterstand van de zorgverzekeringspremie is ontstaan. In een artikel 96 Rv-procedure wordt een gezamenlijk verzoek ingediend bij de kantonrechter om de zaak te behandelen op de wijze als door de kantonrechter bepaald.³³⁹ Voor deze specifieke procedure is het griffierecht beperkt tot € 90 (kosten die bovendien gedragen worden door Achmea), terwijl een gedaagde die een dagvaardingsprocedure verliest en de proceskosten van de wederpartij moet

337 Richtlijn 93/13/EEG inzake bescherming tegen oneerlijke bedingen in contracten is weliswaar al meer dan dertig jaar oud, maar het heeft lange tijd geduurd totdat rechters in Nederland de bepalingen uit deze richtlijn concreet gingen toepassen. In 2005 speelde de richtlijn in Nederland nog geen rol van betekenis, zie Pavillon 2006. Dit veranderde pas met het verschijnen van het eerste rapport hierover van het Landelijk Overleg Voorzitters Civiele en Kantonsectoren (LOVCK 2010). Zie ook Micklitz & Reich 2014 en Pavillon 2014.

338 Het is bovendien nog vele malen ingewikkelder dan hier beschreven is, aangezien de jurisprudentie met betrekking tot de ambtshalve toetsing in consumentenzaken nog volop in beweging is en rechtbanken hier verschillend invulling aan geven. Zie specifiek over zaken tegen deze factureringsmaatschappij André Moerman, 'Oneerlijk rente- en incassobeding nog steeds niet aangepast', *Schuldinfo.nl*, 3 januari 2025. Meer in het algemeen over ambtshalve toetsing in consumentenzaken: Loos 2023.

339 Feitelijk wordt het verzoek door Achmea ingediend en wordt de komst van de verweerder aangemerkt als instemming met de keuze voor deze procedure (art. 96 lid 2 Rv).

De rolzitting en de behandeling van zorgverzekeringszaken

vergoeden, aanzienlijk duurder uit is.³⁴⁰ De verzekerde wordt op een laagdrempelige manier, via een WhatsApp-bericht, herinnerd aan de zitting. De zitting vindt plaats in een weinig formele sfeer. De rechter en griffier zitten zonder toga. Bij de zitting zijn standaard twee vertegenwoordigers van Achmea aanwezig en twee medewerkers van een gemeentelijke schuldhulpverleningsorganisatie. Tijdens de zitting verrichten deze veel feitelijk uitzoekwerk. De medewerkers van de schuldhulpverlening zijn afwisselend ter zitting aanwezig en spreken ook buiten de zittingszaal met betrokkenen (vandaar dat het handig is dat zij met twee personen zijn). Het doel van de zitting is te onderzoeken of tussen partijen een betalingsregeling kan worden afgesloten. Als dat het geval is, worden de gemaakte afspraken in een proces-verbaal neergelegd, door Achmea, de verzekerde en de rechter ondertekend en afgegeven in executorialie vorm.³⁴¹ Hoger beroep is in artikel 96 Rv-zaken niet mogelijk.

De rechtbank is in samenwerking met de gemeente Amsterdam en Achmea tot deze procedure overgegaan om bij te dragen aan de duurzame oplossing van schuldenproblematiek. De ervaring leerde dat gedaagden bij een reguliere behandeling van zaken nauwelijks verweer voerden en niet kwamen opdagen bij de zitting, terwijl het opkomstpercentage in 2021 in deze pilot 38% was en mensen ook buiten de rechtbank om een betalingsregeling hebben getroffen nadat zij een oproep voor de zitting kregen. In 51% van alle verzoekschriften werd voor of op de zitting een betalingsregeling getroffen of loste de verzekerde buiten de rechter om de betalingsachterstand af.³⁴² Voor Achmea biedt deze procedure de mogelijkheid om met een moeilijk te bereiken groep verzekerden in contact te komen en hen aan te sporen tot duurzaam betaalgedrag. De gemeente wil door 'vroegsignalering' verdere escalatie van schuldenproblematiek voorkomen.³⁴³

340 Voor zaken met een waarde van niet meer dan € 500 gaat het om griffiekosten van € 135 en dat bedrag loopt op naar € 340 voor zaken tussen € 500 en € 1.500 tot maximaal € 1.461 voor zaken met een waarde van meer dan € 12.500. Tarieven 2025. Zie rechtspraak.nl/griffierechten. Hier komen dan nog de kosten voor procesvertegenwoordiging en incassokosten bij. Een betalingsachterstand van € 500 kan in een dagvaardingsprocedure al snel uitmonden in een verdubbeling van de kosten (Grootelaar & Schelfhout 2022, p. 10; per 1 januari 2024 zijn de griffierechten verlaagd, zie 'Griffierechten verlaagd', nieuwsbericht 1 december 2023, [Rijksoverheid.nl](https://rijksoverheid.nl)).

341 Grootelaar & Schelfhout 2022, p. 20-22.

342 In totaal is op deze wijze in ruim 60% van de zaken contact gelegd tussen de verzekerde en de schuldhulpverlening. Gegevens over februari tot en met september 2021. Grootelaar & Schelfhout 2022, p. 32-33.

343 Grootelaar & Schelfhout 2022, p. 23.

De rolzitting en de behandeling van zorgverzekeringszaken

In het kader van het onderzoek naar zittingscultuur is bij één rechter een zitting bijgewoond, waarin elf van dergelijke zaken zijn behandeld. Deze zaken nemen gemiddeld tien minuten in beslag. In zeven gevallen wordt ter plekke een betalingsregeling getroffen. In de overige vier gevallen wordt de zaak aangehouden, hetzij omdat de verweerder aangeeft tijdelijk geen inkomsten te hebben, maar wel een verbetering van de situatie voorziet, hetzij omdat er in het kader van de schuldhulpverlening nog dingen uitgezocht moeten worden. In zeven van de elf zaken gaat de gedaagde na afloop mee met een schuldhulpverlener voor nader overleg.

Tijdens de zitting valt de grote variëteit aan mensen op. Zo betreft het onder meer twee daklozen, een asielzoeker, kleine ondernemers die arbeidsongeschikt zijn geworden, een studente die naast haar studie drie dagen in de week werkt om mee te kunnen betalen aan de huur van haar moeder, mensen die vanwege een financieel penibele situatie een betalingsachterstand hebben en mensen die aangeven technische problemen te ondervinden bij het betalen van de premie. Sommigen zijn goed in staat het woord te voeren, één vrouw leest een verklaring voor, anderen antwoorden maar spaarzaam op de gestelde vragen. Eén verweerder overcompenseert met formeel taalgebruik. Op een vraag van de vertegenwoordigster van de zorgverzekeraar of hij denkt dat het hem gaat lukken om weer maandelijks zijn premie te gaan betalen, zegt hij bijvoorbeeld: 'Daarop kan ik niet bevestigend antwoord geven.' In twee gevallen wordt de zitting in het Engels gehouden. In twee andere zaken beheersen de verweerders nauwelijks Nederlands of Engels (deze zaken worden aangehouden). Sommige verweerders lijken sterk onder de indruk van de entourage (een grote zittingszaal) en het grote aantal aanwezigen (de rechter, twee griffiers, twee vertegenwoordigers van Achmea, twee schuldhulpverleners, twee communicatieadviseurs die toevallig bij deze zitting aanwezig waren om de schuldhulpverleners te coachen, nog een toehoorder en de onderzoekster). 'Volle bak!', constateert ook de rechter.

Bij aanvang van de zitting wordt al snel duidelijk dat de procesvertegenwoordiger van Achmea en de schuldhulpverleners elkaar kennen en goed op elkaar ingespeeld zijn. Zij zitten al voor aanvang in de zittingszaal en spreken elkaar buiten aanwezigheid van verweerders bij hun voornaam aan. De rechter heeft ook eerder in deze samenstelling gewerkt, maar moet er bij de eerste zaak weer even inkomen. Het betreft een asielzoeker die alleen Arabisch spreekt. De rechter schakelt over op het Engels. De gedaagde geeft aan niet te begrijpen waarvoor hij betaalt. '€ 900 for what?' Hij heeft inderdaad een verzekering, maar heeft geen idee waarvoor hij zich verzekerd heeft. 'I don't know the rules.' Hij heeft bovendien geen werk. De rechter constateert: 'Then I don't think we can do business here' en ter verdere verklaring: 'I don't think

De rolzitting en de behandeling van zorgverzekeringszaken

you can come to an arrangement.’ De vertegenwoordigster van de zorgverzekeraar dringt desondanks aan op een afspraak met de schuldhulpverlening. De man blijkt wel een uitkering te hebben. Zij geeft aan: dan wil ik liever om een aanhouding vragen. De man geeft opnieuw aan: *‘I don’t have an idea of the rules here.’* Rechter: *‘It is only about money, so don’t worry.’* (Hoewel asielzoekers inderdaad veelal nog belangrijker zaken aan hun hoofd hebben, is een verzoekschrift tot betaling van € 900 natuurlijk wel degelijk een groot punt van zorg voor deze betrokkene.) Als de verweerder de zittingszaal verlaat met een medewerkster van Buurtteam, licht de procesvertegenwoordigster van Achmea voor de rechter toe: ‘Ik denk dat hij een beetje bijles nodig heeft: hij heeft wel inkomen, maar weet niet hoe het werkt.’ De zaak wordt opnieuw ingeroosterd voor over drie maanden. Na de behandeling van de volgende zaak komt de medewerkster van het Buurtteam terug in de zittingszaal met een update. De man blijkt uit een asielzoekerscentrum te komen, en ondanks de forse schuld soms wel te betalen, en ook een inkomen te hebben. ‘Een betalingsregeling is misschien wel mogelijk hoor’, zegt ze tegen de medewerkster van de zorgverzekeraar. ‘Onderling praten we hier wel even verder over.’³⁴⁴

Ter zitting tekent zich al snel een patroon af. Bij aanvang heet de rechter steeds de verweerder welkom en legt uit wie de aanwezigen zijn. De procedure wordt in eenvoudige bewoordingen uitgelegd:

‘We hebben u gevraagd om even langs te komen omdat het erop lijkt dat u een betalingsachterstand heeft. En we willen kijken of we dat misschien kunnen regelen, misschien door een betalingsregeling te treffen.’

‘U bent verzekerd bij Zilveren Kruis/Achmea. Nu ziet het ernaar uit dat u een betalingsachterstand heeft bij Zilveren Kruis. Klopt dat? De bedoeling van deze zitting is om te onderzoeken of er zonder extra kosten voor u een betalingsregeling kan worden opgesteld, zodat het opgelost kan worden.’

Kader 5.3 geeft een indruk van de wijze waarop zorgverzekeringszaken worden behandeld.

344 Zaak AK10.

Kader 5.3 – Een zacht voorstel (zaak AK13)

Verweerder schetst zijn situatie: 'Het kan allemaal verkeren. Ik ben 53 jaar, hbo-geschoold, ex-ondernemer, ex-huiseigenaar en dakloos. Het is een enorme bureaucratie waar je in belandt, enorm veel papierwerk. Ik heb het huis aan mijn vrouw en kinderen gelaten, ik gun het hun dat zij daar hun jeugd kunnen spenderen. Dat had ik ook anders kunnen doen, maar ik heb er geen spijt van.' Omdat hij goede connecties heeft, heeft hij weer een postadres en heeft hij een uitkering kunnen aanvragen. Naast de achterstand bij Zilveren Kruis (€ 1.700) heeft hij echter ook bij de Belastingdienst nog een schuld van € 6.000 openstaan. 'Nu ik een postadres heb, ben ik weer bezig met iets nieuws opstarten. Maar met zo'n uitkering moet je enorm oppassen dat je niet alles weer kwijtraakt, want de regels zijn heel strikt. Je mag niet erbij werken of niet ondernemen of je raakt alles weer kwijt. Ik moet uitzoeken hoe ik weer iets kan opstarten, zonder dat ik alles weer kwijtraak.'

De rechter toont zich begripvol: 'Wat een nare situatie. U bent niet de enige. Het kan verkeren. (...) Heeft u nagedacht over wat u vandaag zou kunnen afspreken?' Verweerder ziet het rooskleurig in: hij heeft vanaf volgende week € 950 inkomen, terwijl hij geen woonkosten heeft en alleen zijn eten hoeft te betalen. Het voorstel van de medewerkster van Zilveren Kruis om de betaling van de premies weer te gaan oppakken en voor de schuld een betalingsregeling van € 25 per maand te treffen noemt hij 'een heel zacht voorstel. Ik had zelf € 100 in gedachten'. De medewerkster van Zilveren Kruis vindt dat juist 'erg veel'. Ze rekent met gedaagde mee: hij moet van die € 950 behalve zijn eten ook nog alimentatie betalen, de maandelijkse premie, plus € 25 per maand afbetaling. En het is niet zijn enige schuld. Zo blijft er toch niet veel over. Beter is om een laag bedrag af te spreken, dat is realistischer. Dat gebeurt en de afspraken worden door de rechter vastgelegd in een proces-verbaal. Ook wordt afgesproken dat er over een jaar weer contact zal zijn. 'Hopelijk staat u er dan weer heel anders voor.'

Als blijkt dat er financiële problemen zijn, vraagt de rechter standaard door of er ook andere schulden zijn. De vragen naar andere schulden en achterliggende problemen hebben niet tot doel om die problemen mee te nemen in de behandeling van de voorliggende zaak, maar om zicht te krijgen op de totale schuldenlast en de mogelijkheden tot terugbetaling. Daarmee willen de aanwezigen bijvoorbeeld voorkomen dat het 'ene gat met het andere wordt gedicht' en dat de betrokkene zich zo nog verder in de problemen werkt. De medewerkster van Achmea kan ter

De rolzitting en de behandeling van zorgverzekeringszaken

plekke in haar computersysteem nagaan wat de laatste stand van zaken is bij de betalingen en ook administratieve aanpassingen doen. Zo wordt in een aantal zaken de datum voor automatische afschrijving van de premie aangepast, zodat deze beter aansluit bij de financiële situatie van de betrokkene. De medewerkster van het Buurtteam kan in haar systeem zien of er al een budgetplan is opgemaakt en wat dat behelst. Als er een betalingsregeling wordt getroffen, komt het regelmatig voor dat de vertegenwoordigster van Achmea en de schuldhulpverleners de verweerder in bescherming nemen tegen een te optimistische inschatting van de eigen situatie, zoals ook gebeurt in de zaak in kader 5.3. Het overleg over de betalingsregeling vindt in de zittingszaal plaats, soms onder leiding van de rechter, soms treden partijen direct met elkaar in overleg. De rechter dringt niet aan op een betalingsregeling, maar dat is ook niet nodig: in de geobserveerde zittingen geven de meeste mensen aan een regeling te willen treffen. De rechter faciliteert het onderlinge overleg tussen partijen en hij zet de afspraken op papier. Hij houdt de sfeer waar mogelijk luchtig.

‘Daarmee is het klaar. Zullen we dat ook nog even met een handtekeningetje eronder doen? Dan hebben we iets meer zekerheid.’

De rechter toont zich tijdens de zitting begripvol, benoemt de situatie als ‘vervelend’ of ‘naar’, en wenst de betrokkene sterkte of succes.

‘Werk ze. Ik hoop dat het leven iets makkelijker voor je wordt.’

De opluchting bij verweerders, als de zaak voorbij is, is meestal goed te merken. Zo leeft een verweerder zichtbaar op als er een betalingsregeling is getroffen en hij van de rechter te horen krijgt dat ‘de zaak is opgelost’ (verweerder moet wel nog zijn achterstand van € 200 betalen). De man doorbreekt de conventionele omgangsvormen binnen de rechtbank, zonder dat hem dat wordt kwalijk genomen: ‘Hey man, ik mag gaan?’ De vertegenwoordigster van de zorgverzekeraar geeft hem haar visitekaartje mee en drukt hem op het hart dat als hij problemen heeft met de betaling (een storing in het systeem, of als betalen een keer niet lukt) dat hij dan rechtstreeks op dat nummer met haar contact kan opnemen. De verweerder kijkt haar in de ogen en zegt: ‘Jij herkent mijn stem als ik u bel’, waarop de vertegenwoordigster van de zorgverzekeraar lacht: ‘Nou, dat weet ik niet hoor...’³⁴⁵

De rolzitting en de behandeling van zorgverzekeringszaken

De observaties illustreren enerzijds de geroutineerde en efficiënte wijze van afdoening. Nadat de rechter na de tweede zaak de bode al had geïnstrueerd 'als er eentje uitgaat kan er weer een naar binnen', constateert hij bij de zevende zaak met zichtbare tevredenheid: 'Het tempo zit er nu lekker in.' Anderzijds illustreren ze het persoonlijke karakter van de zitting. In een tijdsbestek van gemiddeld tien minuten komt het wel degelijk tot een persoonlijk gesprek, waarbij verweerder zijn situatie kan uitleggen, partijen elkaar in de ogen kijken en de rechter belangstelling toont voor de situatie van verweerder zonder dat de sfeer beladen overkomt. Eerder wordt soms iets te luchtig gesproken over 'oplossingen', terwijl verweerder doorgaans nog een traject van maanden of jaren door moet alvorens de schuld daadwerkelijk is opgelost. Kanttekening daarbij is dat slechts één rechter is geobserveerd.

5.4 Conclusie

De gang van zaken tijdens rolzittingen of zorgbulkzittingen onttrekt zich voor een groot deel aan het publiek. Voor deze zaken is weinig belangstelling. Een journalist of rechtenstudent zal men er niet snel aantreffen; het aantal onderzoekers dat hiernaar onderzoek heeft gedaan is op minder dan één hand te tellen. De maatschappelijke relevantie van deze zittingen is echter groot. In het huidige tijdsgewricht waarin de digitalisering op allerlei terreinen al zo ver is doorgevoerd en er tegelijkertijd zo veel mensen zijn die grote moeite hebben met lezen en schrijven³⁴⁶ of geen Nederlands kennen, kan het belang van mondeling verweer niet overschat worden.

Uit de observaties blijkt dat hoewel deze zaken routinematig worden behandeld, het wel mogelijk is om de behandeling een persoonlijk karakter te geven. Wat betreft het eerste aandachtspunt in dit onderzoek van formaliteit, valt op dat er veel aspecten zijn die erop wijzen dat rechters de zittingen zo min mogelijk formeel willen laten verlopen, zonder dat hun bejegening informeel wordt. Rechtzoekenden zelf willen nog wel eens vervallen in informaliteit ('Ben je naar de kapper geweest?', 'Hey man, mag ik gaan?'), waarop door de geobserveerde rechters luchtig wordt gereageerd. De observaties laten verder voorbeelden zien waarbij partijen via WhatsApp zijn opgeroepen, juridisch taalgebruik wordt 'vertaald' voor de rechtzoekende, er wordt overgeschakeld naar het Engels, gedaagden uitstel wordt gegeven om hun verhaal op papier te

³⁴⁶ In 2016 telde de Algemene Rekenkamer 2,5 miljoen mensen tussen de 16 en 75 jaar die laaggeletterd zijn. Volgens de [Stichting Lezen en schrijven](#) zijn dat er inmiddels 3 miljoen. Deze mensen missen basisvaardigheden om volwaardig mee te kunnen draaien in de samenleving. Zo hebben zij moeite met lezen, schrijven of rekenen, of ontbreekt het hen aan digitale vaardigheden (Algemene Rekenkamer 2016).

De rolzitting en de behandeling van zorgverzekeringszaken

zetten, een rechter zelf een glaasje water komt brengen en er wordt afgeweken van de regel dat kinderen niet aanwezig mogen zijn ter zitting. Deze voorbeelden wijzen allemaal in de richting van 'niet zo formeel'. Daar staat tegenover dat rolzittingen en zorgbultzittingen in grote rechtszalen plaatsvinden en dat er veel professionals bij aanwezig zijn. Dat maakt wellicht dat de zitting door rechtzoekenden zelf niet als laagdrempelig wordt ervaren. Ook is de tijdsdruk bij de behandeling van zaken merkbaar, hoewel rechters hun best doen om daar tegenover rechtzoekenden niet openlijk over te spreken.

Wat betreft het tweede aandachtspunt (rolinvulling van rechters) valt op dat de rechters in de geobserveerde zaken nadrukkelijk oog hebben voor eventuele andere schulden of achterliggende problemen. Zij gebruiken deze informatie vooral om de zaak die voorligt beter in perspectief te kunnen plaatsen en daarbij rechtsbescherming en maatwerk te kunnen bieden, en dus niet om die achterliggende problemen zelf ter hand te nemen (zoals in de literatuur wel eens karikuraal wordt geschetst). Met de inschakeling van schuldenfunctionarissen kunnen rechters bijdragen aan duurzame hulpverlening, zonder zelf in de rol van maatschappelijk werker te hoeven kruipen. Daarbij is mogelijk de verleiding wel groot om een deel van de voorlichting die de rechter moet geven, bijvoorbeeld over de financiële consequenties van de verschillende afdoeningsmogelijkheden, aan de schuldenfunctionaris over te laten, vooral als het gaat om mensen die zich minder goed kunnen uitdrukken of geen Nederlands kennen.

Het feit dat rechtzoekenden zonder rechtsbijstand komen (het derde aandachtspunt) heeft tot gevolg dat rechters werkzaamheden verrichten die normaal gesproken meer bij een rechtshulpverlener passen, zoals het op papier zetten van verweer, voorlichting geven over de procedure en een enkele keer licht juridisch advies geven ('U mag altijd een verzoek tot schadevergoeding indienen'). Hiermee treden rechters niet zozeer buiten hun rol, maar er is wel sprake van enige ambiguïteit. De observaties laten zien dat de geobserveerde rechters in rolzaken voorzichtig zijn om niet te laten doorschemeren wat de uitkomst van de zaak zal zijn, ook al weten zij meestal wel wat de meest waarschijnlijke uitkomst zal zijn. Hiermee bewaken zij hun eigen onpartijdigheid en houden zij een slag om de arm, omdat de beslissing uiteindelijk door een andere rechter genomen zal worden.

Wat betreft het vierde aandachtspunt (oog voor procedurele rechtvaardigheid) valt op dat de geobserveerde rechters hun best doen om binnen de beperkt beschikbare tijd de rechtzoekenden de gelegenheid te geven om zijn of haar zegje te doen. De grootste uitdaging voor rechters hierbij is dat ze elke keer opnieuw

De rolzitting en de behandeling van zorgverzekeringszaken

de moeite moeten nemen om de aanwezigen in de rechtszaal voor te stellen, de procedure uit te leggen, eraan te denken om de rechtzoekenden te wijzen op de mogelijkheid van schuldhulpverlening en te beseffen dat al deze informatie voor rechtzoekenden waarschijnlijk nieuw is en dus tijd nodig heeft om even te bezinken. Dat gebeurt lang niet in alle gevallen. Voor rechtzoekenden staat vaak veel op het spel. Ook al lijkt een betalingsachterstand van bijvoorbeeld € 500 niet zo groot, voor rechtzoekenden gaat het wel degelijk om veel geld. Bovendien liggen aan de zaak veelal oorzaken ten grondslag die niet van de ene op de andere dag verdwijnen, zoals arbeidsongeschiktheid bij zzp'ers of een echtscheiding. Het is dan ook een valkuil om te makkelijk bij deze zaken te spreken over probleemoplossing.

De zittingscultuur in kantonzaken

6.1 Inleiding

De kantonrechtspraak is vanaf 2002 geïntegreerd binnen de rechtbanken.³⁴⁷ Waar vroeger elk stadje van enige betekenis wel een eigen kantongerecht had, is het aantal zittingslocaties om redenen van efficiëntie in de loop der tijd sterk teruggebracht. Omstreeks de millenniumwisseling telde Nederland nog 64 zittingslocaties; dat aantal is inmiddels gehalveerd.³⁴⁸ De kantonrechter heeft van oudsher een wat andere rolinvulling en aanpak dan de civiele handelsrechter. Volgens door Van der Kraats in 2017 geïnterviewde rechters waren de verschillen toen nog altijd merkbaar: 'De kantonrechter zou in vergelijking met de civiele rechter pragmatischer en praktischer zijn, sneller en efficiënter beslissen, sneller tot de kern komen en knopen doorhakken, minder geneigd zijn de regels precies te volgen, sneller werken vanwege de grote hoeveelheid zaken, actiever, minder lijdelijk zijn, meer de regie voeren, (ook in taal) dichterbij partijen staan, meer ervaring hebben en kortere en efficiëntere uitspraken schrijven.'³⁴⁹

Verschillen tussen kantonrechters en handelsrechters worden ook door mijn respondenten benoemd. Het zijn vooral de kantonrechters die benoemen dat zij praktischer zijn en dichterbij de mensen staan dan handelsrechters. Deze Amsterdamse kantonrechter verwoordt dit als volgt:

'Hier hebben we echt *dedicated* kantonrechters in een aparte afdeling met een daarbij passende *vibe*, die echt gericht zijn op doorpakken, oplossingen soms een beetje kort door de bocht afsnijden, die niet de behoefte voelen om alles juridisch uit te pluizen. We zijn niet van de wet los, maar we voelen niet de behoefte om nou voortdurend te denken aan het ontwikkelen van de juridische wetenschap. Dat is óók belangrijk, maar daarvoor kan de kantonrechter zich niet altijd lenen, daar is gewoon geen tijd voor. Het [proces] moet vooruit en mensen moeten verder met hun leven. (...) De kantonrechter is de gewone mensenrechter: de rechter die gewend is om het niet te ingewikkeld te maken en gewoon oplossingen wil regelen. Maakt niet uit in welke taal: moet het in het Engels

347 Van der Kraats 2017, p. 25. Zie ook p. 26-29.

348 Eshuis 2017; Eshuis 2019b.

349 Van der Kraats 2017, p. 210.

De zittingscultuur in kantonzaken

gezegd worden? Dan doen we het in het Engels. Als je een andere taal spreekt, spreek je een andere taal. Als je iemand moet bellen, dan bel je iemand. Als er even gemaïld moet worden, dan mail je even gewoon. Heel praktisch gericht.³⁵⁰

Voor zowel kanton als handel geldt dat de afgelopen decennia in het teken hebben gestaan van harmonisatie en vereenvoudiging van procedures, waardoor de verschillen tussen beide vormen van rechtspraak metertijd lijken af te nemen. Uit het door Van der Kraats verrichte dossieronderzoek blijkt dat de wijze waarop civiele rechters en kantonrechters het procesrecht toepassen veel meer overeenkomsten dan verschillen laat zien. Er zijn wel verschillen bij de ervaring en doorlooptijd, maar die hebben vooral een organisatorische achtergrond.³⁵¹ Kantonrechters schrijven inderdaad kortere vonnissen, maar dat hangt ook samen met hun ervaring. Verschillen in taakopvatting zijn niet of nauwelijks in het onderzoek gebleken.³⁵² Het is de vraag of bij de zittingscultuur (nog) verschillen zichtbaar zijn voor wat betreft de aandachtspunten van dit onderzoek: 1) formaliteit van de zitting; 2) rolinvulling van rechters; 3) (on)gelijke procesverhoudingen tussen partijen en 4) procedurele rechtvaardigheid.

In het onderzoek zijn bij de rechtbank Amsterdam, buiten de 11 zorgverzekeringszaken die al in paragraaf 5.3 zijn besproken, nog 24 kantonzaken (bij 11 verschillende rechters) bijgewoond. Bij de rechtbank Gelderland zijn 31 kantonzaken bijgewoond op verschillende zittingslocaties: 15 zaken in Arnhem (bij 6 verschillende rechters), 4 zaken in Zutphen (bij 2 rechters), 9 zaken in Apeldoorn (bij 2 verschillende rechters) en 3 zaken in Nijmegen (bij 1 rechter). In totaal zijn dus 55 kantonzaken geobserveerd bij 22 verschillende rechters. Deze zaken hebben de volgende (voorlopige) uitkomst. Voorlopig, omdat partijen in de aanloop naar de vonnisdatum altijd alsnog kunnen schikken.

350 Respondent AK04.

351 Vooral de meer ervaren rechters worden tot kantonrechter benoemd en de snellere doorlooptijd heeft ook te maken met de planningstermijnen die in de organisatie worden vastgesteld. Ook waar het gaat om de kwaliteit van de procedure blijkt de organisatorische context van belang. Zo levert volgens Van der Kraats het houden van een comparitie een belangrijke bijdrage aan de kwaliteit, maar de beslissing om al dan niet een comparitie te beleggen is niet in alle gerechten een beslissing die door een zaaksrechter wordt genomen.

352 Van der Kraats 2017, p. 119.

Tabel 6.1 (Voorlopige) uitkomst van de mondelinge behandeling

(Voorlopige) uitkomst	Aantal zaken	%	Bijzonderheden
Mondelinge uitspraak	3	5%	In alle gevallen werd de vordering toegewezen.
Verstekvonnis	10	18%	In nog eens 2 gevallen was de gedaagde/verweerder afwezig, maar was deze persoon wel vertegenwoordigd ter zitting.
Zaak gaat voor vonnis	24	44%	In 2 gevallen kwam de eiser niet opdagen.
Geschikt	13	24%	In de meeste gevallen zijn partijen op de gang tot overeenstemming gekomen; in enkele gevallen is de regeling geheel of gedeeltelijk onder leiding van de rechtbank tot stand gekomen.
Aangehouden	5	9%	In enkele zaken wilden partijen nog langer onderhandelen om er zelf uit te komen; als dat niet zou lukken, zou de kantonrechter alsnog uitspraak doen. Ook werd een zaak aangehouden om de gedaagde in de gelegenheid te stellen een bewindvoerder te vinden of om alsnog de huurachterstand te voldoen.
Verwezen naar mediation	0	0%	In 2 geobserveerde zaken verkende de rechter wel de mogelijkheid van mediation, maar in beide gevallen was een van partijen daartoe niet bereid.
Totaal	55	100%	

Het verloop van de mondelinge behandeling wordt in de volgende paragraaf verder uitgediept. Daarna wordt apart ingegaan op schikkingspraktijken (par. 6.3) en de manier waarop rechters omgaan met ongelijke procesverhoudingen tussen partijen (par. 6.4). Ook wordt aandacht besteed aan een relatief nieuw verschijnsel binnen de kantonrechtspraak: de mondelinge uitspraak (par. 6.5) en aan een uitkomst waar in dit onderzoek geen gebruik van is gemaakt, namelijk mediation (par. 6.6). Het hoofdstuk wordt afgesloten met een conclusie over de vier aandachtspunten.

6.2 Het verloop van de mondelinge behandeling in kantonzaken

De mondelinge behandeling verloopt in kantonzaken per zaak verschillend. Ook zijn er stijlverschillen per rechter. In veel gevallen verloopt de behandeling vrijwel geheel aan de hand van vragen van de kantonrechter. In zaken waarin procesvertegenwoordigers (advocaten, deurwaarders, juridisch adviseurs) betrokken

De zittingscultuur in kantonzaken

zijn wordt bekeken of gemachtigden pleitnotities hebben voorbereid; als dat het geval is krijgen zij doorgaans kort de gelegenheid om die voor te dragen. Het komt echter ook voor dat de rechter begint met vragen aan de partijen en de gemachtigden pas daarna het woord laat voeren voor 'het juridische verhaal'.³⁵³

In de meeste gevallen onderzoekt de kantonrechter of partijen tot een schikking kunnen komen, maar soms gebeurt dat niet.³⁵⁴ Een enkele keer wordt de zaak niet of nauwelijks inhoudelijk behandeld, omdat partijen al bij het begin aangeven te hopen er onderling uit te komen en er met een klein beetje duwen en trekken van de kantonrechter al meteen een schikking tot stand komt. Kortom, de variatie is groot. Een van mijn respondenten verzuchtte dan ook:

'Er is geen blauwdruk eigenlijk. Ik wil niet zeggen: je doet maar wat. Maar nee, wat er gebeurt is afhankelijk van de hele setting, de hele zitting, de partijen, het onderwerp van geschil en hoe je iemand inschat.'³⁵⁵

De behandeling van zaken vindt vrijwel altijd op de rechtbank plaats. Slechts in uitzonderlijke gevallen wil de kantonrechter nog wel eens op de fiets springen voor een 'schouw' ter plaatse. Dat kan bijvoorbeeld nuttig zijn in zaken waarin geluidsoverlast of stankoverlast speelt: aspecten die moeilijk in dossiervorm te vatten zijn.

Bij kantonzaken is vaak sprake van enige tijdsdruk (meer dan bij handelszaken), omdat minder tijd wordt ingepland voor de zaken en regelmatig drie, vier of vijf zaken achter elkaar worden gepland bij dezelfde rechter. Via een A/B/C-categoriseringssysteem dat wordt toegepast door de griffie wordt standaard een uur uitgetrokken voor een eenvoudige kantonzaak, anderhalf uur voor een meer ingewikkelder zaak en twee uur voor arbeidsrechtzaken en andere complexe zaken, zoals zaken met een vereniging van eigenaren (vve-zaken). Zaken over ontbinding en ontruiming van huurruimtes (in rechtbankjargon: de O&O-zaken) worden ook wel gebundeld op één 'huurbulksitting', waarbij (in Arnhem) voor elke zaak 25 minuten wordt gepland. Bij de rechtbank Amsterdam heb ik vergelijkbare zaken bijgewoond waarvoor een uur is uitgetrokken.

353 Zie bijvoorbeeld zaak GK07, besproken in kader 6.1.

354 Bijvoorbeeld in één geval sluit de rechter de mondelinge behandeling en benoemt meteen de vonnisdatum (zaak AK31, besproken in par. 6.2). In een ander geval doet de rechter mondeling uitspraak zonder de mogelijkheid van een schikking te verkennen (zaak AK21, besproken in par. 6.5).

355 Respondent GK07.

Een voorbeeld van tijdsdruk doet zich voor bij de zittingslocatie Apeldoorn, waar ik observeer dat vijf zaken achter elkaar zijn gepland, waaronder twee arbeidsrechtzaken. De tweede zaak (een complexe ontslagzaak) loopt een uur uit, waardoor de lunchpauze vervalt, en de derde zaak acht minuten later van start gaat. Uiteindelijk zijn de rechter en gerechtssecretaris op deze intensieve dag tussen 9.30 en 17.10 uur continu in touw met alleen korte pauzes als partijen de gang op gaan voor schikkingsoverleg. Ook bij de rechtbank Amsterdam observeer ik dat een rechter na een intensieve rolzitting in de ochtend, 's middags nog een complexe vve-zaak behandelt. Zulke intensieve zittingsdagen zijn echter uitzonderlijk; meestal worden bij kanton drie zaken achter elkaar gepland, waarbij regelmatig ook nog een zaak uitvalt of veel sneller behandeld kan worden doordat een van de partijen niet komt opdagen. Van de 55 geobserveerde zaken is in 10 zaken de gedaagde afwezig (en ook niet vertegenwoordigd); deze zittingen duren gemiddeld maar circa negen minuten. In 2 zaken komt bovendien de eiser niet opdagen; ook deze zaken kunnen snel worden behandeld. De overige zaken, waarin dus beide partijen wel aanwezig zijn, duren gemiddeld 74 minuten. Zaken die worden geschikt duren gemiddeld ruim 89 minuten.

Rechters vragen een enkele keer zelf om een aanpassing van het rooster, waarbij de meest complexe zaak of de zaak die naar verwachting nog geschikt kan worden naar het einde van de reeks wordt verschoven. Ook komt het voor dat, als blijkt dat partijen meer tijd nodig hebben voor schikkingsoverleg, eerst de volgende zaak wordt behandeld, om vervolgens de eerdere zaak weer in te voegen. In dit verband viel de term 'simultaan schaken'. Respondenten geven aan dat het een zekere druk legt op de behandeling van de zaak als ze weten dat de partijen in de volgende zaak al zitten te wachten, maar dat uitloop soms onvermijdelijk is. Ik heb in zes zaken geobserveerd dat de zaak te laat van start gaat (maximaal dertig minuten) wegens uitloop van de vorige zaak. In vier zaken wordt vijf tot vijftien minuten gewacht met aanvang van de zitting omdat een van de betrokkenen niet komt opdagen of de rechtbank een seintje heeft gegeven in de file te staan. De overige zaken gaan op tijd of maximaal vijf minuten later van start.

In het vervolg van deze paragraaf wordt beschreven hoe de introductie en inhoudelijke bespreking van kantonzaken verloopt. Verderop in de paragraaf worden twee typen zaken uitgelicht (huurzaken en arbeidszaken) om het verschil in aanpak te illustreren van de uiteenlopende typen van zaken die aan kantonrechters worden voorgelegd. Daaruit zal ook blijken dat veel zaken die kantonrechters behandelen helemaal niet zo eenvoudig zijn als vaak gesuggereerd wordt. Huurzaken zijn niet zozeer vanuit juridisch oogpunt complex, maar wel vanuit humanitair oogpunt, zeker als de zaak tot

De zittingscultuur in kantonzaken

gevolg heeft dat de gedaagde dakloos dreigt te worden. Arbeidsrechtzaken hebben vaak een ingewikkelde conflicthistorie, zijn veelal juridisch complex en, zoals hiervoor al bleek, tijdrovend.

Introductie

De zaak wordt uitgeroepen door de bode. Een enkele keer zijn de bodes heel druk en haalt de griffier de partijen op. Verder maak ik één keer mee dat de rechter zelf partijen (en mij) van de gang ophaalt.³⁵⁶ Bij binnenkomst stelt de kantonrechter vast wie de aanwezigen zijn en wijst ze hun plaats. De introductie gebeurt soms vrij anoniem in de trant van 'welkom bij deze zitting van de kantonrechter. Naast mij zit de griffier, die aantekeningen maakt van deze zitting.' Vaker stellen rechters zich voor bij hun achternaam. Een respondent zegt dat desgevraagd altijd te doen, zodat partijen de zekerheid hebben dat er geen rechterswisseling heeft plaatsgevonden.³⁵⁷ Een enkele keer wordt bij de introductie van de zaak ook de griffier bij naam voorgesteld en wordt benoemd dat de griffier bij de beoordeling van de zaak betrokken zal zijn. Zo stelt een kantonrechter zich als volgt voor:

'Welkom bij de rechtbank. Mijn naam is ... en naast mij zit secretaris, mevrouw ..., specialist in vve-zaken. Samen gaan wij uw zaak behandelen.'³⁵⁸

Deze manier van voorstellen geeft aan dat sommige rechters tegenwoordig bewust minder afstand creëren tussen henzelf en partijen, maar ook tussen henzelf en de griffiers. Zij willen naar partijen toe transparant zijn over wie er bij de besluitvorming is betrokken en bovendien de griffiers erkenning geven voor de rol die zij vandaag de dag spelen.³⁵⁹ Dat deze openheid van zaken niet door iedereen op waarde wordt geschat, blijkt nadat de zaak een uur op streek is en de kantonrechter aangeeft te willen schorsen, omdat hij (naar eigen zeggen) de behoefte voelt om even met zijn secretaris te overleggen. Tijdens de schorsing op de gang zegt de eiser – een

356 Dit betreft een rechter die zich ook tijdens de behandeling van zaken naar verhouding beweeglijk opstelt. Zo haalt zij bijvoorbeeld zelf de kopieën uit de fax, terwijl dat normaal gesproken een taak van de griffier is, en komt zij meerdere keren de rechtszaal inlopen, onder meer om via de telefoon van een advocaat iets te zeggen tegen diens cliënt.

357 Respondent GK02.

358 Zaak AK27.

359 Uitgebreid over de inbreng van gerechtssecretarissen bij rechterlijke besluitvorming: Holvast 2017.

gepensioneerd advocaat die vaker met dit bijltje heeft gehakt – tegen de wederpartij: ‘Deze rechter weet het ook niet, die moet overleggen met zijn secretaris!’ In zijn ogen tast de omgang tussen rechter en griffier het gezag van de rechter aan.³⁶⁰

Na de introductie volgt doorgaans een korte typering of samenvatting van de zaak in de trant van ‘u bent hier omdat u het niet eens bent over...’ Deze typering is doorgaans beperkt tot enkele zinnen. In één geval geeft een kantonrechter ter zitting een korte samenvatting van de zaak, waarbij ze vermeldt dit normaal gesproken nooit te doen, maar nu voor het begrip van de onderzoekster wel (‘anders is het niet te volgen’).³⁶¹ In het belang van de openbaarheid van rechtspraak is het inderdaad bevorderlijk voor het begrip van de zaak bij toehoorders die het dossier niet kennen als de rechter bij aanvang van de zaak een samenvatting geeft. Veel rechters doen dat dus alleen summier of heel snel, waardoor een toehoorder die het dossier niet kent de eerste tien minuten van de mondelinge behandeling zelf maar moet uitvogelen waar de zaak over gaat. Een samenvatting van de zaak is volgens sommige respondenten echter niet alleen voor toehoorders van belang, maar ook voor partijen en advocaten. Weliswaar weten zij natuurlijk al waar hun zaak om gaat, maar de samenvatting geeft hun een idee of de rechter de kern van de zaak voor ogen heeft op een manier zoals zij dat zelf ook zien. Voor partijen biedt de introductie bovendien de gelegenheid om aan de situatie van de rechtszaal en de communicatie met de rechter te wennen. In paragraaf 4.4 kwam ter sprake dat veel rechters het belangrijk vinden dat partijen bij aanvang van de zitting even rustig kunnen ‘landen’. Vanwege de strakke planning is daar echter bij kantonzaken niet veel tijd voor. De zaak gaat meestal zonder al te veel plichtplegingen meteen van start, soms in een vliegend tempo. Dat laatste is vooral geobserveerd bij de meer seniore kantonrechters met tien jaar (of veel meer) werkervaring.

360 Zaak AK27. Het kan ook zijn dat hij bij de wederpartij twijfel wil zaaien over de deskundigheid van de rechter om zo zijn kansen op een (voor hem gunstige) schikking te vergroten. Het gaat hier overigens om een mannelijke rechter en een vrouwelijke gerechtssecretaris. De reden dat ik dat toevoeg is dat ik vermoed – maar dat is niet meer dan een gedachte-experiment – dat een dergelijke aanpak door een vrouwelijke rechter nog eerder als gezagsverlies zou worden opgevat door partijen, te meer als een relatief jong ogende vrouwelijke rechter zichzelf op deze manier zou introduceren met naast zich een oudere mannelijke griffier die dan als specialist wordt voorgesteld. Hiermee wil ik niet zeggen dat rechters zich niet op deze manier zouden moeten voorstellen; wel illustreert het de gewijzigde omgangsvormen die typerend zijn voor de zittingscultuur anno 2025 (en die niet geheel vrij zijn van genderbias).

361 Zaak AK33.

De zittingscultuur in kantonzaken

Sommige rechters nemen meer tijd voor de introductie, brengen meer structuur aan in de mondelinge behandeling van zaken en nemen de moeite om procespartijen mee te nemen in die structuur. Dit is met name geobserveerd bij rechters die de beroepsopleiding minder dan tien jaar geleden hebben afgerond of recent een cursus zittingsvaardigheden hebben gevolgd. Sommige van deze rechters behandelen zowel handelszaken als kantonzaken. Een voorbeeld biedt de introductie in de zaak beschreven in kader 6.1.

Kader 6.1 – Een gelaagde aanpak (zaak GK07)

Eiser heeft bij het bedrijfje van gedaagde een auto met gebreken gekocht. Hij stelt de gedaagde aansprakelijk voor de reparatiekosten. De rechter wil bij aanvang van de zaak eerst even van eiser horen hoe het nu gesteld is met de auto, aangezien er tussen dagvaarding en mondelinge behandeling doorgaans enkele maanden tijd zit en er intussen van alles kan zijn gebeurd wat relevant is voor de zaak. Vervolgens legt de rechter uit wat er komt kijken bij een consumentenkoop. Hij legt uit de zaak 'gelaagd' te willen behandelen. Eerst wil hij bekijken: is er een gebrek? Vervolgens: is er een herstelmogelijkheid geboden? En tot slot: wat is de omvang van de schade? Hij kondigt aan daarover vragen te hebben, zowel aan eiser als aan gedaagde, en dat hij daarna de gemachtigden aan het woord zal laten voor 'het juridische verhaal'. In zijn vraagstelling aan partijen geeft de rechter aan de hand van het besliskader aan waarom hij bepaalde vragen stelt. Dit biedt hem de mogelijkheid om op een neutrale, onpartijdige manier kritische vragen te stellen. Bijvoorbeeld: 'Als er gebreken blijken te zijn, dan is de eerste stap om de verkoper in de gelegenheid te stellen om de gebreken te herstellen. Maar is dat ook gebeurd?'

De gelaagde aanpak blijkt tijdens de zitting de gemachtigde van gedaagde ook op een idee te hebben gebracht. Hij wil namelijk een verweer dat volgens hem al impliciet in de stukken zit, graag nog wat explicieter stellen, namelijk dat gedaagde niet in verzuim is gekomen.

Het zal niet verbazen dat een heldere structuur, die ook expliciet wordt aangekondigd en consequent wordt doorgevoerd, de behandeling van de zaak ten goede komt, vooral als deze in klare taal wordt gegeven (termen als 'gebrek' of 'herstelmogelijkheid' zijn in deze mogelijk al moeilijk te begrijpen voor een gedaagde die zelf gebrekkig Nederlands spreekt) en wordt afgesloten met een

laatste vraag, zoals ook in deze zaak gebeurt: 'Is dan alles gezegd wat van belang is?' Een dergelijke actieve houding van de rechter kan dan soms wel tot gevolg hebben dat er argumenten op tafel komen die in het partijdebat onopgemerkt zijn gebleven, zoals in de zaak in kader 6.1. Of dat wel of niet 'erg' is, laat ik graag aan juristen over; mijn indruk is dat dit in elk geval in dit soort zaken niet als probleem wordt ervaren door de kantonrechters die ik heb gesproken. Dat kan anders zijn bij bijvoorbeeld meervoudige handelszaken, zoals besproken in paragraaf 7.3, waarbij rechters veel meer op hun hoede zijn en advocaten zeer alert zijn op de strikte toepassing van het procesrecht.

Wat in het voorbeeld in kader 6.1 tot slot nog opvalt is dat de weergave van het besliskader verduidelijkt waarom bepaalde vragen worden gesteld. Dat voorkomt dat een partij zich voortdurend stilletjes zit af te vragen waarom de rechter nu uitgerekend deze vraag stelt. Deze aanpak sluit aan bij een inzicht vanuit de communicatiewetenschap. Daarin wordt gewezen op het belang van metacommunicatie: communicatie over communicatie, bijvoorbeeld: 'Ik stel deze vraag, omdat...'³⁶² Bij metacommunicatie bekijkt de spreker de gesprekssituatie meer vanuit een helikopterstandpunt. De spreker probeert door extra tekst en uitleg te geven begrip te kweken voor waarom bepaalde dingen op een bepaalde manier gezegd worden. Hiermee kunnen ook misverstanden worden voorkomen, bijvoorbeeld over de onpartijdigheid van de rechter.

Type zaken

Om de variëteit in aanpak van rechters bij de mondelinge behandeling nog beter in kaart te brengen, ga ik, zoals al aangekondigd, in deze paragraaf dieper in op twee typen zaken: de zaken over ontbinding en ontruiming van huurruimte (O&O-zaken in rechtbankjargon) en arbeidsrechtzaken.

Bij O&O-zaken staat doorgaans een woningbouworganisatie of particuliere verhuurder tegenover een huurder die meer dan drie maanden huurachterstand heeft. In juridisch opzicht valt er dan voor de gedaagde meestal niet veel meer te redden, maar rechters onderzoeken ambtshalve nog wel, onder meer, of rechten van kinderen in het geding zijn en of er sprake is van onredelijk bezwarende bedingen. Rechters proberen bovendien mee te denken over oplossingsrichtingen, bijvoorbeeld door te vragen of de persoon in kwestie uitwijkmogelijkheden heeft om te verblijven bij familie of vrienden. Een enkele keer wordt ter zitting bereikt dat de ontruimingstermijn wordt opgerekt ter overbrugging van een moeilijke periode. In totaal heb ik 23 huurzaken

362 Oomkes 1986, p. 51.

De zittingscultuur in kantonzaken

bijgewoond, waarbij het 1 keer gaat om een recreatiewoning en 1 keer om de huur van een deelauto (deze beide zaken zijn geschikt en worden hierna nog besproken).³⁶³ In totaal zijn 5 huurzaken geschikt en 3 aangehouden, waaronder de zaak die in kader 6.2 beschreven wordt. In 1 geval geeft de woningbouwvereniging expliciet aan dat een ontruimingsvonnis louter wordt gebruikt als 'stok achter de deur' om gedaagde tot meer betalingsdiscipline te bewegen. Dit vraagt van de rechter een vonnis te wijzen waarvan bij voorbaat duidelijk is dat het niet de bedoeling is het uit te voeren, onder voorwaarden die door de woningbouwvereniging worden bepaald.

Het is mij opgevallen dat dit soort zaken soms ultrakort (in maximaal 25 minuten) op een 'huurbulking' behandeld worden, terwijl er soms ook een uur of langer voor wordt uitgetrokken. De uitdagingen waar rechters voor staan bij dit soort zaken zijn sterk vergelijkbaar aan die van de zorgbulkingen die in paragraaf 5.3 ter sprake kwamen: in 6 van de 23 zaken is de gedaagde niet vertegenwoordigd, terwijl het zaken zijn die diep ingrijpen in de leefwereld van gedaagden. De gedaagden komen kwetsbaar, soms ook psychisch labiel over, en getuigen niet van juridische kennis. Ter zitting vraagt de rechter doorgaans door op eventuele andere schulden en wordt de gedaagde, als dat niet al in gang is gezet, gewezen op instanties voor schuldhulpverlening. Bij de meeste zittingen zijn schuldhulpverleners echter niet standaard aanwezig, zoals bij de rolzittingen en de zorgverzekeringszaken wel het geval is. Soms speelt er ook strafrechtelijke problematiek, zoals drugsgerelateerde kwesties. De krapte op de woningmarkt wordt pregnant duidelijk daar woningbouworganisaties een zerotolerancebeleid hanteren en zo snel mogelijk woningen weer beschikbaar willen stellen aan de woningmarkt.

Een voorbeeld van een huurzaak biedt de in kader 6.2 beschreven zaak. Deze zaak is zowel interessant vanwege de probleemoplossende rolinvulling van de rechter als de persoonsgerichte aanpak en de ongelijke procesverhoudingen tussen partijen.

363 Respectievelijk zaak GK13 (kader 6.3) en zaak AK28 (kader 6.4).

Kader 6.2 – Weinig keuze (zaak AK06)

Gedaagde huurt samen met haar tien jaar oude dochter een woning die net boven de grens van sociale woningbouw zit. Na een relatiebreuk staat zij er alleen voor. Van haar inkomen kan ze de huurprijs wel betalen, maar ze heeft schulden gemaakt. Met de woningcorporatie is al eens eerder een betalingsregeling getroffen, waar gedaagde zich ook aan gehouden heeft. Daarna is de huurachterstand echter opnieuw opgelopen; inmiddels staat de teller op ruim € 7.600. Mevrouw is zonder advocaat naar de zitting gekomen. De woningcorporatie laat zich vertegenwoordigen door een deurwaarder.

De rechter neemt de tijd en de rust om vast te stellen wie de partijen zijn en om zichzelf, de griffier en mij voor te stellen. Ze inventariseert of iedereen over dezelfde stukken beschikt (dat is het geval) en legt uit hoe de zitting zal verlopen. Ook geeft ze een korte samenvatting van de zaak. Daarna stelt ze diverse vragen om zicht te krijgen op de financiële situatie van mevrouw. Door de vragen rustig op te bouwen en op respectvolle wijze te stellen komt een oplossingsrichting in zicht (onderbewindstelling). De vrouw wordt ruimte gelaten om zelf in te zien en te accepteren dat deze oplossing noodzakelijk, zo niet onvermijdelijk is.

De rechter toont daarbij empathie en interesse in de persoonlijke situatie van gedaagde en haar dochter. Een greep uit haar vragen:

- 'Hoe is het zo gekomen dat u weer een huurachterstand heeft?' Mevrouw zegt met psychische en lichamelijke problemen te kampen.
- 'Ik heb begrip voor uw situatie, maar u had al die tijd wel inkomen. Waarom heeft u dan toch de huur niet betaald?' Mevrouw vertelt depressief te zijn (geweest) en het geld te hebben gependeed aan dingen waar ze blijer van werd.
- 'Heeft u hulp bij uw financiën?' Mevrouw vertelt dat zij op de rolzitting in contact is gebracht met iemand van het Buurteam. Er zijn gegevens uitgewisseld en ook heeft zij met hulp van het Buurteam een budgetplan opgesteld. Daarna zijn de contacten verwaterd.
- 'Heeft u nog andere schulden?' Mevrouw zegt nog een studieschuld te hebben en nog wat kleinere schulden, maar niks zo groot als deze. De deurwaarder vertelt echter later tijdens de zitting dat mevrouw nog een schuld heeft van ruim € 20.000 voor kinderopvangtoeslag.
- 'Heeft u er wel eens aan gedacht om bewind aan te vragen?' De rechter legt dit eerst in de week en komt er later in de zitting op terug. Mevrouw zegt dat ze daar wel eens aan gedacht heeft en dat dat misschien wel een goed idee zou zijn.

De zittingscultuur in kantonzaken

- 'Groeit de financiële situatie u soms boven het hoofd?' Gedaagde erkent dat het voor haar moeilijk is om de eindjes aan elkaar te knopen. 'Dus u vindt het moeilijk om uw financiën te plannen?'
- 'Zou u bereid zijn om u onder bewind te laten stellen?' Mevrouw zegt dat ze beseft dat ze geen keuze meer heeft; het zal wel moeten.

De rechter verzacht: 'Het kan ook leerzaam zijn en het geeft u misschien wat meer rust in deze hectische tijd.' Maar ze laat ook door haar vraagstelling merken dat mevrouw inderdaad weinig keuze heeft.

- 'Wat zou het voor u en uw dochtertje betekenen als de huurovereenkomst ontbonden zou worden en u het huis uit zou moeten?' De gedaagde zegt dat ze niet echt een sociaal netwerk heeft om op terug te vallen, hooguit voor één dag.

De rechter gaat intussen ook het gesprek met de deurwaarder aan en wil onder meer van hem weten hoe hij deze zaak interpreteert in het licht van recente jurisprudentie van de Hoge Raad dat bij een dreigende ontruiming ook de belangen van het minderjarige kind moeten worden meegenomen. Ook wil ze weten – in het kader van de ambtshalve toetsing in het consumentenrecht – hoe gemachtigde aankijkt tegen het huurprijswijzigingsbeding in de overeenkomst van de woningcorporatie. Door naar gemachtigde toe een zakelijke, meer kritische toon aan te slaan, wordt ook deze naar de oplossingsrichting gemasseerd die de rechter voor ogen heeft. De rechter legt ondertussen even uit aan mevrouw: 'Wij rechters moeten, ook als u daar niet zelf expliciet om vraagt, toetsen of de werkwijze juridisch in orde is volgens de wet en de uitspraken van hogere rechters.' Ze geeft niet weer wat haar voorlopig oordeel daarover is.

Gemachtigde geeft aan de problematiek in de jurisprudentie van de Hoge Raad een belangrijke ontwikkeling te vinden en dat zijn cliënt bij voorkeur een regeling zou treffen om daaraan tegemoet te komen. De rechter oppert dat zij een voorwaardelijke ontbinding en ontruiming zou kunnen afspreken onder voorwaarde dat mevrouw zich onder bewind laat stellen. Ze suggereert dat die afspraak ook in een proces-verbaal in plaats van een vonnis kan worden geregeld.

De gemachtigde van eiser zegt ervoor open te staan. Het zou meer zekerheid geven als mevrouw zich onder bewind laat stellen. Hij geeft aan dat zijn cliënt belang heeft bij een vonnis, aangezien een bewindvoerder zich ook weer kan terugtrekken, maar met een voorwaardelijk vonnis kan de woningbouworganisatie leven. Wel zou hij daarin nog het voorbehoud willen opnemen dat mevrouw de lopende huur betaalt.

Voordat ze afsluit, zegt de rechter: 'Nog even op mijn spiekbriefje kijken of ik niet nog een vraag ben vergeten.' De rechter toont hiermee ook haar eigen menselijke kant.

De rechter kondigt aan dat ze de zaak zes weken zal aanhouden om mevrouw de gelegenheid te bieden een bewindvoerder te vinden. De gemachtigde van de wederpartij interrumpeert: 'Die termijn is wel erg kort, het is misschien niet mogelijk om op zo'n korte termijn al een bewindvoerder te vinden'. De rechter maakt er acht weken van, maar zegt 'de vaart er wel graag in te willen houden'. Rechter: 'Dan dank ik iedereen voor uw komst en zie ik u over acht weken terug. Fijne dag verder.'

De behandeling van deze zaak duurde 35 minuten.

Hoewel het natuurlijk nog maar de vraag is of de gedaagde uit het voorbeeld in kader 6.2 daadwerkelijk de stap naar de hulpverlening zal zetten, biedt deze zaak een voorbeeld van 'achterliggende probleemoplossing'. De rechter behandelt namelijk niet louter de vordering die voorligt, maar probeert breder zicht te krijgen op de achterliggende schuldenproblematiek en daar ook een oplossingsrichting voor aan te bieden. Dat deze zaak acht weken wordt aangehouden mag dan minder mooi ogen in de statistieken over doorlooptijden, maar als het lukt om de gedaagde onder bewind te laten stellen, worden mogelijk toekomstige problemen en nieuwe rechtszaken voorkomen. Dat voor deze oplossing wordt gekozen, is deels ook te danken aan de opstelling van de gemachtigde van de wederpartij, die op het laatst nog een suggestie doet in het belang van de gedaagde. Dat gedaagde onder bewind komt te staan is óók in het belang van de woningcorporatie die – vanwege de consumentenbescherming en bescherming van minderjarige kinderen – een ontruiming mogelijk niet gedaan krijgt en zich op deze manier beter verzekerd ziet van huurinkomsten dan de afgelopen maanden het geval was. De opstelling past ook bij de sociale verantwoordelijkheid die woningcorporaties van oudsher hebben. De grote woningbouworganisaties voeren vele van dit soort rechtszaken per jaar bij de rechtbanken, in dit geval in Amsterdam, en werken met vaste deurwaarderskantoren. De deurwaarders zijn dus wel enigszins bekend met de rechters en hun jurisprudentie.

Heel anders van aard zijn de arbeidsrechtzaken. Hierbij gaat het veelal om ontslag, soms op staande voet, of om zaken over achterstallig loon. Deze zaken kunnen juridisch ingewikkeld zijn en vragen een gedegen voorbereiding van de rechter. Niet altijd is op voorhand duidelijk wat de eiser (bijvoorbeeld de

De zittingscultuur in kantonzaken

ontslagen medewerker) wil bereiken: terug in dienst of toch ontbinding van de arbeidsovereenkomst met wederzijds goedvinden. De behandeling van deze zaken kan verschillende vormen aannemen. Zo heb ik in zaken over ontslag op staande voet een verschillende aanpak van rechters gezien. In één zaak stelt de rechter zich geheel lijdelijk op; dit is de enige zaak in mijn steekproef waarin de rechter zich als een sfinx opstelt. Het is een zaak waarin de rechter – zo vertelt hij mij na afloop – ervan overtuigd is dat de gedaagde liegt. Hij geeft de gemachtigden in deze zaak het woord, stelt enkele vragen aan de gedaagde, geeft vervolgens gelegenheid voor een tweede termijn, waarna hij de vonnistermijn vaststelt. De mogelijkheid van een schikking wordt in deze zaak dus niet onderzocht. Ook is aan de houding of de gelaatsuitdrukking van de rechter niets af te lezen.³⁶⁴

In een tweede zaak blijken partijen de feiten zeer verschillend te interpreteren en stelt de rechter zich juist actief op om te achterhalen wat er nu precies is gebeurd. De gedaagde betwist bericht van ontslag te hebben ontvangen. Hierover stelt de rechter kritische vragen aan beide partijen. Onder meer wil de rechter van verzoeker (de ontslagen medewerker) weten of hij ook in zijn spambox heeft gekeken of heeft gezien dat er meldingen waren van de server dat er storingen waren in de bezorging; van verweerder wil de rechter weten waarom de werkgever geen ontvangstbevestiging heeft gevraagd, niet had geappt of gemaïld. Ook op een ander punt, of het ontslag wel ‘onverwijld’ gegeven is, bestaat verschil van mening en vraagt de rechter stevig door. Aan het einde van de inhoudelijke behandeling stelt de rechter de vraag hoe verder te gaan vanaf dit punt:

‘Want ik kan natuurlijk een beschikking maken, daar ben ik voor. Maar zou het nog zinvol kunnen zijn dat u onderling nog in overleg treedt om te kijken of u tot elkaar kunt komen? De situatie is erg ‘zwart wit’: als het ontslag wel onverwijld is gegeven, dan is er het probleem dat de brieven mogelijk niet ontvangen zijn. En zo niet, dan gaat dat uit van de situatie dat de brieven wel zijn ontvangen. We kunnen wel vaststellen dat meneer een contract had voor bepaalde tijd en we weten over welke periode geen loonbetaling heeft plaatsgevonden. Zou u niet willen nadenken of er een middenweg bereikt kan worden, zodat u de risico’s verdeelt?’³⁶⁵

364 Zaak AK31.

365 Zaak AK26.

De rechter vraagt na of partijen hebben geprobeerd er in het voortraject samen uit te komen. 'Eigenlijk niet', zegt de advocaat van verzoeker, maar het kan geen kwaad om dat nu te proberen. Beide partijen tonen zich bereid. De rechter schorst de zitting voor een kwartier, maar geeft aan:

'Neemt u vooral rustig de tijd. Na een kwartier zal de griffier wel even komen kijken of u de behandeling al wilt voortzetten, maar als u langer nodig heeft, is dat geen probleem.'

Uiteindelijk duurt de schorsing 35 minuten. De gemachtigden van partijen hebben elkaar dan inmiddels drie keer benaderd op de gang. Terug in de zittingszaal blijken ze er op hoofdlijnen uit te zijn: de arbeidsovereenkomst zal per vandaag op neutrale gronden worden ontbonden; het ontslag wordt ingetrokken. Er is geen vaste vergoeding afgesproken; afgesproken is dat over een periode van zes maanden nog 70% van het salaris wordt betaald.

Bij het op schrift stellen van de afspraken voegt de rechter nog belangrijke punten toe. Zo wil ze onder meer weten of deze afspraak inclusief of exclusief vakantiegeld is, of er nog een aparte transitievergoeding is afgesproken en of beide partijen hun eigen kosten dragen. Over het ontbreken van een transitievergoeding heeft ze een aantal vervolgvragen, waardoor de advocaat van verzoeker zich realiseert dat dit mogelijk een probleem kan opleveren bij het UWV; daarom wordt uiteindelijk toch voor een vast bedrag gekozen, waarin de transitievergoeding is verdisconteerd. De rechter wil verder nog weten wanneer er betaald moet worden (binnen twee weken). Ook wordt afgesproken dat er nog een voorschot wordt betaald. Maar, bedenkt de rechter, wat nu als verzoeker gebruikmaakt van zijn recht om de vaststellingsovereenkomst binnen twee weken te herroepen? Om deze reden wordt de betaling van het voorschot vastgesteld op twee weken en een dag. De rechter geeft aan ook nog te moeten controleren of verweerder wel bevoegd is om de vennootschap te vertegenwoordigen. Ze wil de volmacht zien. Die blijkt in orde te zijn. De laatste details komen nog aan de orde. Het vakantiegeld kan volgens de rechter niet bij het einde van de arbeidsovereenkomst worden uitbetaald, maar bij de eindafrekening, anders zou het al vandaag moeten gebeuren. Na al deze aanpassingen lezen partijen de overeenkomst door en gaan ze akkoord.

De aanpak van deze twee zaken is volstrekt verschillend; dat wil nog niet zeggen dat deze rechters, als ze elkaars zaak hadden moeten behandelen, ook anders hadden gehandeld. Uit de beschrijving van de tweede zaak blijkt in elk geval dat de actieve houding van de rechter niet beperkt blijft tot de vraagstelling in het inhoudelijke deel

De zittingscultuur in kantonzaken

van de zaaksbehandeling, maar zich ook uitstrekt tot de inhoud en de details van de schikking. Ik heb vaker geobserveerd dat rechters de afspraken tussen partijen nog met relevante punten aanvullen.

6.3 Schikkingspraktijken

Van de 55 bijgewoonde zaken zijn er 13 geschikt (24%). Het betreft 5 huurzaken, 3 zaken over openstaande rekeningen of niet-terugbetaalde leningen, 2 arbeidsrechtzaken, 2 consumentenkoopzaken, en 1 vve-zaak. Als de 10 zaken waarin de gedaagde niet verscheen buiten beschouwing blijven, komt het percentage schikkingen uit op 29%. Dat komt ongeveer overeen met schattingen van enkele van mijn respondenten dat een op de drie à vier zaken met een mondelinge behandeling wordt geschikt. Ook komt deze schatting overeen met schattingen in eerder empirisch onderzoek dat circa 30% van de zaken die aan de kantonrechter wordt voorgelegd met een schikking eindigt.³⁶⁶ Hierbij moet bedacht worden dat dit alleen gaat om zaken op tegenspraak waarin een mondelinge behandeling heeft plaatsgevonden. Verstekzaken zijn dus niet meegerekend.

De meeste respondenten zijn van mening dat procespartijen in het algemeen beter af zijn met een schikking dan met een vonnis. De voordelen daarvan worden veelal benoemd tijdens de zitting: vandaag nog een punt zetten achter het geschil, geen nieuwe procedures meer hoeven te voeren, het scheelt in kosten en tijd. Soms worden deze voordelen ook in relatie tot een vonnis benoemd: zelf afspraken maken geeft zekerheid, het is nog maar de vraag wat de juridische beoordeling gaat opleveren of: de zaak is erg zwart-wit en een juridische beoordeling doet daardoor niet recht aan de relatie tussen partijen. Meestal laat de rechter het bij aansporingen, om daaraan toe te voegen: 'Maar het is aan u.' Zij dringen niet altijd aan op schikkingsoverleg, bijvoorbeeld in zaken die principieel van aard zijn en waarbij de uitkomst zwart-wit zal zijn (waar het gaat om vragen als 'is er wel of niet sprake van een arbeidsrelatie' of 'mocht een van de contractspartijen wel of niet de overeenkomst opzeggen'). Ook doen ze dat niet altijd in zaken waarin het evident is dat een van de partijen het juridische gelijk aan zijn zijde heeft.

³⁶⁶ Verschoof en Van Rossum (2018) komen uit op 29%. In 2010 kwam Van der Linden uit op een percentage tussen 22,7 en 41,3%. Volgens Marseille e.a. (2014, p. 28) verschillen de schikkingspercentages per rechter, per rechtsgebied en per rechtbank van 30 tot 50%. Het gaat hier om schattingen van rechters en rechtbanken, en dus niet om harde cijfers.

De ene rechter begeleidt het schikkingsoverleg meer dan de ander; soms vindt dat overleg bovendien in de zittingszaal plaats. In gevallen waarin een van de procespartijen niet vertegenwoordigd is, wordt soms extra uitleg gegeven of wordt de persoon in kwestie nog in de gelegenheid gesteld om een schikking eerst nog met een schuldhulpverlener of rechtsbijstandverlener te bespreken, alvorens deze definitief wordt (zie [par. 6.4](#)). In één geval is geobserveerd dat de kantonrechter namens de gedaagde in onderhandeling treedt met de gemachtigde van de eiser en zo een vorm van ongelijkheidscompensatie biedt die andere rechters doorgaans te ver vinden gaan.³⁶⁷ Een enkele keer laat een rechter zich (in positieve zin) uit over de getroffen schikking. De voor- en nadelen van een schikking ten opzichte van een vonnis worden niet altijd neutraal geschetst en niet altijd toetsen rechters of de veronderstelde nadelen van doorprocederen ook daadwerkelijk op de zaak van toepassing zijn.³⁶⁸ Wel lijken de geobserveerde rechters zich bewust van het risico van dwangschikkingen. Of dat ook betekent dat procespartijen minder dwangschikkingen ervaren is de vraag.

Als rechters soms toch sterk aandringen op een schikking doen ze dat onder meer om te voorkomen dat de positie van (kwetsbare) partijen nog verder verslechtert; dat wordt echter niet altijd begrepen of geapprecieerd.³⁶⁹ Ik heb één zaak geobserveerd waarbij het onduidelijk is waarom de rechter aandringt op een schikking, terwijl dat tot een uitkomst leidt die voor de gedaagde een slechter resultaat is dan (volgens de betreffende rechter) bij een vonnis het geval zou zijn geweest.³⁷⁰ Vermoedelijk handelt deze rechter vanuit de algemene aanname dat schikken altijd beter is voor partijen, omdat een schikking berust op wederzijdse instemming, meteen duidelijkheid geeft en doorgaans beter wordt nageleefd. Voor de rechtbank als organisatie heeft het ook voordelen als zaken geschikt worden omdat schikkingen veel minder bewerkelijk zijn dan vonnissen. De voorkeur voor schikkingen kan dus ook geïnterpreteerd worden vanuit een welbegrepen eigenbelang van rechters of hun organisatie. Een relativering hierbij is dat de vonnissen doorgaans uitgewerkt worden door gerechtssecretarissen, waardoor het eigenbelang van rechters bij een schikking ook weer niet zo groot is als soms wordt gedacht.³⁷¹ Rechters erkennen dat er een organisatiebelang bestaat, maar

367 Zie de verderop in kader 6.4 beschreven zaak AK28.

368 Zoals ook Van der Linden (2008, p. 98) al constateerde.

369 Zie bijvoorbeeld de in kader 7.1 beschreven zaak AH07 ([par. 7.2](#)).

370 Zaak GK18.

371 Zie het onderzoek van Van der Linden (2010, p. 148), besproken in [par. 3.4](#). Daaruit bleek dat een derde van de ondervraagde partijen en advocaten de indruk had dat rechters eigen belangen hebben bij een schikking.

De zittingscultuur in kantonzaken

benadrukken dat voor hen de belangen van partijen en de bereidheid van partijen om verder te onderhandelen veel belangrijker zijn in hun overweging om wel of niet een schikking (verder) te beproeven. De observaties bevestigen dat.

Een voorbeeld waarin alle ingrediënten voor een schikking volgens de rechter aanwezig zijn en de schikking na bemiddeling door de rechter vervolgens ook tot stand komt, wordt beschreven in kader 6.3. Het betreft hier een kort geding.

Kader 6.3 – Alle ingrediënten voor een schikking (zaak GK13)

Een eigenaar van een camping vraagt in kort geding om ontruiming van de jaarplaats van gedaagde. Gedaagde heeft eerder een aanbod tot beëindiging van de huurovereenkomst na een bedenktijd van 2,5 maand aanvaard. Hij had de keuze uit twee opties, waarbij ofwel 1) het recreatiepark zijn chalet zou verwijderen ofwel 2) hij zelf zijn chalet zou verwijderen; in dat geval zou hij een bedrag van € 10.000 meekrijgen. Gedaagde had gekozen voor de tweede optie, maar daar kwam hij drie dagen voor de ontruimingsdatum op terug. Afspraak is afspraak, stelt eiser nu bij monde van zijn advocaat: gedaagde moet het park verlaten.

Gedaagde is samen met zijn partner ter zitting aanwezig. Hij heeft last-minute een advocaat ingeschakeld; dat was nog niet bij de rechtbank bekend. Zijn advocaat deelt zijn spreekantekeningen uit en licht kort toe dat gedaagde al ruim twintig jaar op het park verblijft. Hij wijst erop dat een kort geding in dit soort zaken doorgaans een definitief karakter heeft: eenmaal ontruimd is er geen weg meer terug. Volgens de advocaat is er geen spoedeisend belang: gedaagde veroorzaakt geen overlast en betaalt zijn huurpenningen netjes op tijd (eiser betwist dit). Hij heeft alleen nog geen alternatieve huisvesting gevonden. De beëindigingsovereenkomst is volgens gedaagde onder druk tot stand gekomen; er zou sprake zijn van misbruik van omstandigheden en dreiging met procedures. Gedaagde is bereid te vertrekken zodra er een plek vrijkomt bij een ander recreatieoord.

Na deze korte uiteenzettingen van de advocaten stelt de rechter verschillende typen vragen:

- Vragen van feitelijke aard, onder meer over de betaling van huurpenningen, de precieze opbouw van de bedragen (rechter: 'Als ik dit optel, kom ik niet op dat bedrag') en over de reden dat gedaagde nog niet het park heeft verlaten. (Gedaagde: 'Alle campings zitten vol. Dus blijf ik.')

- Vragen die de advocaten in de gelegenheid stellen om hun standpunt nog verder toe te lichten, zoals aan de advocaat van gedaagde: 'U spreekt van misbruik van omstandigheden, waar zit hem dat precies in?' En een kritische vervolgvraag: 'U zegt: meneer is onder druk gezet, maar hij heeft toch best wat bedenktijd gehad?'
- Vragen die de advocaten in de gelegenheid stellen te reageren op wat de wederpartij naar voren heeft gebracht, zoals aan de advocaat van eiser: 'Wilt u reageren op het punt van het spoedeisend belang?'
- Vragen aan partijen over hun belangen bij de zaak. Zo wil hij van gedaagde weten hoeveel maanden per jaar hij verblijft in zijn chalet. Gedaagde aarzelt bij de beantwoording van deze vraag (mogelijk verblijft hij tegen de regels in min of meer permanent op het park, *N.D.*). De rechter licht toe: 'Ik vraag het omdat ik wil weten hoe belangrijk die plek is voor u.' (Gedaagde: 'Zo bezien is het mijn huis.') Ook wil de rechter weten welke acties gedaagde heeft ondernomen om ergens anders een plek te vinden en ook: 'Stel, de vordering wordt toegewezen en u moet twee weken nadat het vonnis is gewezen ontruimen. Wat zou dat voor u betekenen?' (Gedaagde wijst op de woningnood en antwoordt: 'Dan heb ik niks meer').

Daarna geeft de rechter nog gelegenheid te spreken in tweede termijn: 'Dat betekent niet dat de zitting dan is afgelopen. Zoals gezegd kunnen we nog bekijken, in het tweede deel van de zitting, of u er wellicht nog samen uit kunt komen. Ik hoor u een aantal dingen zeggen die daarbij zouden kunnen helpen. Maar eerst nog de tweede termijn.'

De advocaat van eiser heeft nog een kort, maar krachtig slotpleidooi, waarbij hij onder meer betwist dat er druk is uitgeoefend ('Dat zie ik echt niet terug in het dossier') en hij benadrukt dat de problemen van gedaagde niet voor risico van de camping komen. De advocaat van gedaagde benoemt vooral praktische problemen bij een korte ontruimingstermijn en doet alvast een schot voor de boeg voor een onderlinge regeling: een verlengde ontruimingstermijn van zes maanden (zoals hij subsidiair had gevraagd) is misschien wat aan de lange kant, maar vier maanden is voor gedaagde wel haalbaar en voor de wederpartij mogelijk ook acceptabel.

De rechter sluit de tweede termijn en legt de vraag op tafel hoe het nu verder moet. Hij wijst erop dat partijen samen een lange geschiedenis hebben op het park, sinds drie jaar al met elkaar in gesprek zijn over hun problemen en hoe daaruit te komen. Hij benadrukt dat een kort geding in zoverre bijzonder is dat hij moet gaan beoordelen wat de waarschijnlijke uitkomst van een bodemprocedure zou zijn. Voor beide partijen kan dat betekenen dat ze mogelijk niet alles krijgen waar ze om vragen. Een bodemprocedure gaat lang duren. 'Procedures waar u niet op zit te wachten', neemt de rechter aan. 'Er lag echter een voorstel op tafel waar u het over eens was. Dan denk ik: hier liggen alle ingrediënten op tafel om een afspraak te maken.' Hij doelt op de ontruimingstermijn ('U zegt: twee weken is te snel, de andere kant zegt: vier maanden is aan de ruime kant'), maar ook op verrekening van de betalingsverplichting die eiser nog heeft ten aanzien van gedaagde (vanwege al betaalde voorschotten). Hij geeft gedaagde mee: 'Als ik vonnis moet wijzen krijgt u die vier maanden niet. Mijn afweging zal zijn: hoe snel kan er ontruimd worden? Niet: hoeveel tijd heeft u nodig.' 'Ik snap ook dat u zegt: we hebben al zo'n lange geschiedenis; mogelijk biedt dat ruimte voor het maken van een afspraak. Wilt u dat vandaag nog met elkaar bekijken?' De advocaten willen dat wel even overleggen met hun cliënten en de zitting wordt een kwartier geschorst. Op de gang treden de advocaten ook onderling in overleg. Als de griffier voorzichtig komt informeren hoe het ervoor staat, geven ze aan nog enkele minuten nodig te hebben.

Na hervatting van de zitting blijken partijen er niet uit te zijn gekomen. Ze delen de inhoud van de schikkingsonderhandelingen met de rechter. De advocaat van eiser licht toe: ons voorstel was ontruiming binnen zes weken plus betaling van € 5.000; dat hebben we nog verruimd naar acht weken, maar daar is geen akkoord op gekomen. Gedaagde geeft aan dat hij voor 6 augustus (elf weken na de zitting) wel weg wil zijn, mits hij € 10.000 krijgt. Dan haalt hij zelf zijn chalet weg.

De rechter constateert dat er een verschil is in het bedrag en in de termijn en hij vraagt aan eiser: 'Zit het voor u vooral in het bedrag of in de termijn?' De campingeigenaar geeft aan dat hij inmiddels niet meer zo'n haast heeft met de ontruiming, omdat het hoogseizoen voor de deur staat. Maar hij maakt zich ook zorgen: stel dat er een datum wordt afgesproken en deze wordt niet nagekomen? Ligt de boel dan het hele seizoen overhoop? Al die spullen die wegmoeten. 'Hoe lang gaan wij eigenlijk midden op ons park tegen al die werkzaamheden aankijken?'

De rechter legt uit dat dat voor risico van gedaagde komt en dat als er vandaag afspraken worden gemaakt, deze worden neergelegd in een proces-verbaal waarmee een deurwaarder zo nodig meteen aan de slag kan als de wederpartij zich niet aan de afspraken houdt.

De rechter houdt partijen voor: het gaat om het bedrag en om het moment. Maar als partijen het vonnis afwachten, dan zitten zij ook al bijna halverwege die termijn.

Partijen treden nu in de rechtszaal verder met elkaar in onderhandeling. Eiser biedt € 7.500 met voorwaarden, maar gedaagde houdt voet bij stuk: 'Dan maar een bodemprocedure.'

De rechter houdt gedaagde voor: 'Ik denk dat die € 7.500 geen gek voorstel is. En weet u waarom? Stel: u vraagt een vonnis, dan heeft u daarmee die geldbedragen die eerder genoemd zijn niet in de hand. De voorwaarde was: u was weg, maar dat is niet gebeurd. (...) U heeft het nu zelf in de hand. U zegt: € 7.500 is te weinig, maar dat is meer dan ik kan toewijzen in deze procedure en ook in bodemprocedure. Stel dat u verliest, dan heeft u niets. (...) Ik denk dat het een redelijk voorstel is, maar het is aan u.'

Gedaagde gaat niet akkoord en dan blijkt ook waarom: 'Ik ga voor de € 10.000; anders red ik het financieel niet. Ik moet een kraan huren om het chalet weg te halen.'

Op dit punt gekomen bemoeit de zoon van eiser, die op de publieke tribune de zaak heeft gevolgd, zich met de zaak door op fluistertoon te overleggen met zijn vader. Eiser overlegt met zijn advocaat en zegt dan: 'Ik zeg het maar gewoon: ik betaal die € 10.000 en we spreken af 1 augustus: dan moet alles weg zijn, het chalet, alles.'

De rechter naar gedaagde: 'Dat is een hele harde deadline.'

'Goed, dan gaan we dat opschrijven.' De rechter begint te dicteren: 'De gedaagde zorgt ervoor dat zijn jaarplaats op [naam recreatiepark] met al hetgeen dat zich daarin of daarop bevindt uiterlijk op 1 augustus 2025 zal zijn verlaten en ontruimd.'

De zittingscultuur in kantonzaken

Op dit punt gekomen ontstaat er een samenwerking tussen de advocaten en de rechter om de afspraken zo goed mogelijk op papier te krijgen. Zo voegt de advocaat van eiser toe dat de spullen van meneer van het gehele park moeten worden verwijderd. De advocaat van gedaagde wijst er op zijn beurt op dat meneer wel weer toegang moet krijgen tot het park (eerder was de slagboom voor hem geblokkeerd).

De rechter dicteert verder: '(...) en dat die jaarplaats ter vrije en algehele beschikking aan het recreatiepark wordt gesteld. Zowel het chalet als alle andere spullen dienen te worden verwijderd van het recreatiepark. (...) Indien niet uiterlijk op 1 augustus wordt voldaan aan het gestelde (...), wordt het recreatiepark eigenaar van alle zaken, inclusief het chalet.'

Nu wil de rechter van partijen weten: hoe zit het met die gebruiksvergoeding? Hoe gaan we dat omschrijven? Kunnen we het jaarbedrag delen door 365 en dan vermenigvuldigen met het aantal dagen waarvoor die vergoeding vereist was? Hierover ontstaat discussie; partijen zijn het niet eens over welke betalingen nu wel en niet zijn gedaan. De rechter waarschuwt dat als partijen geen concreet bedrag noemen, deze afspraak niet executeerbaar is. Partijen komen er echter niet uit. Rechter: 'We gaan nu een punt zetten. Of er nu wel of niet betaald is, is mij niet duidelijk; wel kunnen we opnemen dat u het onderling verder gaat uitzoeken.' Hij dicteert verder: 'Partijen zullen in onderling overleg vaststellen of en zo ja in hoeverre gedaagde al betalingen heeft verricht voor betalingen na (datum)'. 'Hebben we dan alles?' Partijen zijn akkoord. De rechter neemt dan alleen nog de standaardbepaling op met betrekking tot de finale kwijting (zonder uit te leggen aan partijen wat deze inhoudt) en dat ieder zijn eigen proceskosten betaalt. De procedure zal hiermee worden doorgehaald.

De griffier print de afspraken in drievoud uit; partijen lezen de afspraken door en gaan akkoord.

De rechter sluit af: 'Dan was dit het. Ik wens u [eiser] succes met uw bedrijf. En ik wens u [gedaagde] succes met vinden van een nieuwe plek. Bedankt voor uw komst en wel thuis.'

Aangezien de behandeling van deze zaak tien minuten langer duurde dan de geplande anderhalf uur laat de rechter de bode vrijwel meteen nadat partijen de rechtszaal hebben verlaten alweer de volgende zaak uitroepen.

Vanuit een oogpunt van zittingscultuur biedt de in kader 6.3 beschreven zaak veel aanknopingspunten om de rol van de rechter onder de loep te nemen. Op de vraag of deze rechter meer affiniteit heeft met de rol van probleemoplosser of met die van geschilbeslechter, antwoordt deze rechter in het interview:

‘Ik denk niet dat het een kwestie is van meer affiniteit met het een of met het ander. Ik denk dat we in het huidige tijdsgewricht allebei zijn: dat je op zitting meer probleemoplosser bent en als het niet tot een schikking komt, meer geschilbeslechter.’³⁷²

Die dubbelrol komt in kader 6.3 duidelijk tot uitdrukking. De rechter neemt een actieve houding aan ten aanzien van het achterhalen van zowel feiten als belangen. Hij moedigt partijen bovendien aan om in onderling overleg te treden en – nadat de eerste toenaderingspogingen van partijen zijn mislukt – neemt het voortouw om de ‘ingrediënten’ te identificeren aan de hand waarvan verder onderhandeld kan worden: de ontruimingstermijn en de bedragen die over en weer betaald moeten worden. In zoverre stelt deze rechter zich op als probleemoplosser. In het interview zegt deze rechter daarover:

‘Dan weet je wat het speelveld is en wat de knoppen zijn waaraan nog gedraaid kan worden.’³⁷³

De rol van geschilbeslechter is echter ook zichtbaar, bijvoorbeeld op het moment dat de rechter de verwachtingen manageert van gedaagde en duidelijk maakt dat hij de ontruimingstermijn en bedragen die gedaagde voor ogen heeft niet zal toekennen. De mogelijke toepassing van het recht werpt hier zijn schaduw vooruit. De rechter zegt echter niet dat gedaagde geen kans van slagen heeft en hij benadrukt dat partijen een lange geschiedenis met elkaar hebben, waarmee hij juist aanstuurt op een onderlinge regeling. De rollen van probleemoplosser en geschilbeslechter wisselen elkaar dus af.

De vragen naar de belangen van partijen plaatsen het probleem in context. Daardoor wordt duidelijk dat het chalet voor gedaagde niet louter een recreatieplek is, maar zijn huis. De rechter moet wel eerst het vertrouwen winnen van gedaagde om antwoord te krijgen op zijn vraag. Het gebruik van metacommunicatie – ‘Ik vraag het omdat ik wil weten hoe belangrijk die plek is voor u’ – helpt daarbij. Gedaagde heeft niet alleen belang bij het verkrijgen van een nieuwe staanplaats elders, maar ook een

372 Respondent GK03.

373 Respondent GK03.

De zittingscultuur in kantonzaken

(onuitgesproken) belang om de procedure te vertragen teneinde tijd te winnen om een nieuwe plek elders te vinden. Dit geeft hem onderhandelingsruimte die hij ook benut ('Dan maar een bodemprocedure'). Dit illustreert dat *underdogs* in juridische procedures toch *agency* kunnen hebben, ook al staan zij juridisch gezien zwak.

Door na de schorsing door te vragen naar de belangen van partijen, komen er nog nieuwe gezichtspunten op tafel. Het blijkt dan ook dat die belangen kunnen veranderen tijdens de procedure: waar de campingeigenaar bij het aanbrengen van de zaak nog belang had bij een zo kort mogelijke ontruimingsprocedure, lijkt dat belang enkele maanden later, ten tijde van de mondelinge behandeling minder urgent te zijn, omdat hij in het hoogseizoen liever geen bouwwerkzaamheden wil op zijn camping. Voor gedaagde blijkt na doorvragen een hoog schikkingsbedrag extra van belang te zijn.

De aanpak van de rechter heeft naar mijn inschatting partijen geholpen om het conflict te ontdoen van emoties en scherper te zien op welke punten onderhandeld kan worden. Dat het tot een schikking is gekomen is evenwel vooral te danken aan de schappelijke opstelling van eiser, die uiteindelijk hetzelfde bedrag aanbiedt als wat hij al in het voortraject heeft aangeboden.

Het schikkingsresultaat kan worden afgewogen tegen de hypothetische situatie dat de rechter wél uitspraak had gedaan. Partijen weten echter nooit helemaal zeker hoe dat vonnis zou hebben geluid. In deze zaak is het wel duidelijk dat eiser geheel of gedeeltelijk in het gelijk zou worden gesteld, mede vanwege het voorlopige oordeel dat de rechter tussen neus en lippen doorgeeft ('Ik denk dat die € 7.500 geen gek voorstel is. En weet u waarom? (...) dat is meer dan ik kan toewijzen in deze procedure en ook in bodemprocedure. Stel dat u verliest, dan heeft u niets. (...) Ik denk dat het een redelijk voorstel is, maar het is aan u'). Het is de vraag of eiser door € 10.000 te bieden uiteindelijk iets is opgeschoten met deze procedure. Bij een toewijzend vonnis had hij immers minder of niets hoeven te betalen en was gedaagde hoogst waarschijnlijk ook veroordeeld tot betaling van de advocaat- en proceskosten. Die laatste kosten komen nu voor rekening van eiser. Wat deze procedure hem in elk geval heeft opgeleverd is de zekerheid dat als gedaagde zich niet aan de afspraken houdt, hij meteen zelf actie kan ondernemen en het chalet mag weghalen, en de zekerheid dat hierover geen nieuwe procedures meer gevoerd kunnen worden (het punt van de finale kwijting). Ook kan het zijn dat eiser deze oplossing beter vindt passen bij de onderlinge relatie met de wederpartij.

Of eiser de plussen en minnen van een minnelijke schikking ten opzichte van een vonnis vooraf goed doordacht heeft en of hij hierover goed is geïnformeerd door zijn advocaat, is echter de vraag.³⁷⁴ Ter zitting weet hij nog niet dat in het proces-verbaal neergelegde afspraken hem een executoriale titel geven. De kosten-batenafweging van een schikking ten opzichte van een vonnis is voor partijen moeilijk ter plekke te maken. Zoals in de meeste bijgewoonde zaken komt dit in deze zaak ook niet expliciet ter sprake. Ik heb het vaker geobserveerd dat de afspraken tussen partijen voor wat betreft proceskosten en finale kwijting worden vastgelegd zonder nadere uitleg. Eenmaal zo ver gekomen dat de afspraken op papier staan, laten geen van de betrokken partijen de onderlinge regeling nog uit handen glijpen. Dat geldt ook voor de rechter in de beschreven zaak, die doorpakt wanneer partijen het onderling niet eens worden over de gebruiksvergoeding en voor dat probleem zelf een oplossing bedenkt ('We gaan nu een punt zetten. Of er nu wel of niet betaald is, is mij niet duidelijk; wel kunnen we opnemen dat u het onderling verder gaat uitzoeken').

Al met al kan geconcludeerd worden dat de rol van de rechter in deze zaak actief en bemiddelend van aard is en gericht op probleemoplossing van partijen. Het resultaat is dat de campingeigenaar de zekerheid heeft dat het terrein ontruimd zal worden; gedaagde heeft meer tijd en geld gekregen om zelf het terrein te verlaten. Het 'achterliggende probleem' dat gedaagde geen woonruimte heeft, kan de rechter uiteraard niet verhelpen. De rechter kan bijdragen aan probleemoplossing en doet dat ook, binnen de grenzen van zijn bevoegdheden en expertise. Deze zaak maakt bovendien opnieuw duidelijk dat de rechter weliswaar een belangrijke rol vervult in zowel het verloop van de zaak, als in de uitkomst daarvan en in de sfeer ter zitting, maar daarin ook sterk afhankelijk is van de medewerking en opstelling van zowel partijen als hun advocaten. Als partijen niet tot overeenstemming waren gekomen, had de rechter zich alsnog van zijn geschilbeslechtende kant laten zien en had de zaak bijgevolg een hele andere uitkomst gehad.

In het vervolg van dit hoofdstuk zullen nog meer zaken aan bod komen waarin is geschikt. In het bijzonder worden zaken uitgelicht waarbij ongelijke procesverhoudingen een rol spelen.

374 Van der Bent (2023) roept advocaten op om voorafgaande aan de mondelinge behandeling een goede analyse te maken van de zaak, waarbij proceskansen, procesrisico's en de daaraan verbonden kosten worden afgewogen en met de cliënt onder meer te bespreken hoe de zitting ongeveer zal verlopen en wat de gewenste uitkomst is.

6.4 Ongelijke procesverhoudingen

Behalve dat rechters hun aanpak afstemmen op het type zaak, stemmen zij die ook af op de persoon en behoeftes van de procespartijen. Daarbij is met name van belang of procespartijen zich laten bijstaan. Extra aandacht is geboden in zaken waarin de underdog (bijvoorbeeld de huurder die zijn woning moet verlaten of de ontslagen werknemer) niet vertegenwoordigd is, terwijl de wederpartij – niet zelden een *repeat player* – wél vertegenwoordigd is. Zoals besproken in paragraaf 2.7 zeggen kantonrechters dan veelal ongelijkheidscompensatie te bieden.³⁷⁵

Desgevraagd geven de rechters voorbeelden van de wijze waarop ze niet-vertegenwoordigde partijen helpen:

'Partijen komen binnen, maar ze hebben geen idee wat ze zeggen. Dus als ze dan bijvoorbeeld zeggen dat ze vinden dat zij nog geld tegoed hebben, zeg ik: oké, maar wilt u dan ook een eis in reconventie instellen? Want dat moet, dan komt er een mini-procedure in de procedure. Daar ga ik me dan ook over uitlaten. Of zegt u eigenlijk dat u minder wil betalen omdat u vindt dat u ook nog geld tegoed krijgt? Dat maakt uit voor het juridische oordeel, dus dat leg ik dan vaak ook wel uit. Dan ben ik wat meer aan het uitleggen om ze een beetje bij de hand te nemen. (...) Of als ze met een hele ordner komen, dat gebeurt ook wel, en denken dat ze een uur lang mogen pleiten, dan leg ik ook uit: dat is echt niet de bedoeling. [Over te laat ingediende stukken die hij vrijwel altijd nog meeneemt in de procedure:] Ik ben niet iemand die heel snel dingen om proceseconomische redenen afwijst.³⁷⁶

Een andere respondent maakt de vergelijking tussen geen rechtsbijstand hebben of slechte rechtsbijstand hebben:

'Kijk, als iemand met gemachtigde komt en de ander komt niet met gemachtigde, dan ga je die ander wel een beetje... in ieder geval in het procesrechtelijke, steunen. Dus je hebt iets meer geduld, je gaat wat verdiepende vragen stellen of je gaat zeggen van: goh, wat bedoelt u nu eigenlijk te zeggen? Het komt voor dat je denkt: weet iemand echt niet wat hij zegt? En volgens mij komt er niet helemaal uit wat erin zit. En dan ga je misschien eens helpen. Als een advocaat die geacht wordt van alles in huis te hebben, een argument

375 Hovenaars 2021.

376 Respondent GK10.

laat liggen, dan denk ik: je laat hem liggen, oké, dan niet. Terwijl anders zou ik misschien wel een beetje soort van kunnen zeggen: zou je niet zus of zo. Dan help je een klein beetje.³⁷⁷

Op de vraag of dat betekent dat ook iemand die zonder advocaat komt soms beter af is dan als hij of zij met een minder goede of een slechte advocaat komt, antwoordt deze respondent:

‘Nee, die is altijd minder goed af. Nou ja... als ie met een slechte advocaat komt... dat is vreselijk. Als je met een slechte advocaat komt, dat is ook te zien in onderhandelingen, een slechte advocaat is het ergste wat een mens kan overkomen. Serieus. Verschrikkelijk, dan zit ik echt met de billen bij mekaar. En in zo’n geval ga ik niet de adviseursrol overnemen, want daar heb je die adviseur voor. Ik kan een voorlopig oordeel geven, maar als [dat niet aankomt bij die] slechte advocaat, dan zie je iemand eigenlijk ten onder gaan. Dus ja, een slechte advocaat is denk ik het slechtste wat je kan hebben. Dan beter geen advocaat, omdat je dan inderdaad nog een klein beetje geholpen kan worden in de zin van dat je af en toe even [zegt] van: goh, begrijp ik u nou zo dat u eigenlijk dit of dat bedoelt te zeggen?’³⁷⁸

Een van de respondenten legt uit dat hij regelmatig het schikkingsoverleg in de rechtszaal begeleidt, vooral als een van de partijen niet vertegenwoordigd is. Hij legt uit hoe hij dan te werk gaat:

‘Het is altijd ingewikkeld als de ene partij niet en de andere partij wel een advocaat heeft. Die begeleid ik wel uitdrukkelijk. Dus dan ga ik meer uitleggen, nou ja, alleen maar om een beetje de ongelijkheid wat weg te nemen. Dan is dat fijn dat het in openheid plaatsvindt, zodat ook de andere kant, die advocaat ziet, hoe ik dat doe. En dat ik niet die partij aan het helpen ben ofzo, maar dat het meer zo is dat die gewoon meer begeleiding nodig heeft om een weloverwogen besluit te nemen.’³⁷⁹

Op mijn vraag hoever deze respondent geneigd is daarin mee te gaan en of het zo kan zijn dat hij bijvoorbeeld de persoon die niet vertegenwoordigd is adviseert om een bod te accepteren, antwoordt hij:

377 Respondent AK03.

378 Respondent AK03.

379 Respondent GK08.

De zittingscultuur in kantonzaken

'Nee, advies dat is het niet. Maar ik ga wel uitdrukkelijker even de scenario's aflopen: in dit geval zou de schikking dit inhouden, dan wordt het op deze manier afgedaan. En als ik vonnis moet gaan wijzen, dan zal het dát zijn. Daarbij kan ik gewoon terugvallen op wat we allemaal besproken hebben. En dan geef ik vaak het voorbeeld van: 'Eigenlijk is het een beetje zoals in de Miljoenenjacht: je hebt nu een koffertje in je handen en je krijgt een bod van de bank. Verkoop je het voor dat bedrag? Of ga je door, hopend op een hoger of een lager bedrag? In het kader van een schikking is nu gegarandeerd dat de andere partij dit gaat betalen. En als u door gaat procederen, nou ja, dan weet u, dat hebben we besproken, dan liggen hier de ingewikkeldheden. Daar zal misschien nog een nadere bewijsronde over moeten komen. En als het u dan lukt, dan kan dat tot dit resultaat leiden. Als u daarin niet slaagt, ja, dan kan het wel eens een heel ander verhaal worden.' Daar neem je – zeker als een partij in een kantonzaak geen gemachtigde heeft – iets meer tijd voor. Die heeft niet een raadsman die hem of haar daarover kan adviseren.'³⁸⁰

In de literatuur heeft onder anderen Ahsmann betoogd dat de dubbelrol van de rechter (beslissers en bemiddelaar) innerlijke tegenstrijdigheden en verwarring op kunnen leveren. De rechter zou dan te veel op een mediator gaan lijken en niet meer 'vrij' staan op het moment dat toch nog een beslissing moet worden genomen.³⁸¹ Dezelfde respondent reflecteert op deze kritiek:

'Ik zie dat echt gescheiden. Ik zeg tegen partijen op zitting en zo doe ik het ook: de griffier maakt vanaf nu geen aantekeningen meer. Dus het maakt geen onderdeel van de procedure uit. Mijn vonnis pel ik af op basis van alles wat ik daarvoor aan de orde heb gesteld. En dat een partij bereid is geweest om te zeggen 'ik heb € 10.000 gevorderd, maar ik neem in het kader van een schikking genoeg met € 5.000' en de gedaagde aan de andere kant heeft dat niet aangenomen, nou ja, jammer dan. Als ik uitkom op € 10.000, dan wordt het € 10.000. Dan ga ik niet in het kader van dat de ander zegt wat dan de schade zou zijn en er was bijvoorbeeld een beroep op matiging gedaan, dat ik dan denk 'ik ga toch matigen, want hij was wel bereid om dat deel op te geven'. Dat speelt echt geen rol. Goed... het is lastig, want misschien speelt het ergens onbewust wel een rol. Bewust ben ik er niet mee bezig om wat ze in het kader van eventuele schikking bereid waren te doen, dat ik dat meeneem in mijn beslissing. Maar ja, het zit in je hoofd, dat kan ik niet ontkennen.'

380 Respondent GK08.

381 Ahsmann 2024b.

Over het al dan niet zelf begeleiden van schikkingsoverleg wordt door mijn respondenten verschillend gedacht. De respondent die hierna aan het woord wordt gelaten benadrukt dat hij niet geneigd is om het schikkingsoverleg zelf te gaan begeleiden, maar tegelijkertijd vertelt hij dat hij dat bij familie- en jeugdzaken soms wel doet. Bijvoorbeeld bij het vaststellen van een omgangsregeling in de weekenden, dat hij wel eens zelf een andere tijdsverdeling voorstelt, als een eerder voorstel van partijen zelf op problemen stuit. Het verschil zit in het praktische, feitelijke karakter van zo'n kwestie. Als de vragen meer juridisch van aard zijn, is voorzichtigheid geboden en is het volgens hem niet zonder meer wenselijk als de rechter zelf de onderhandelingen gaat begeleiden:

'Ik denk dat het gevaar is dat als het niet lukt en je moet vervolgens een beslissing gaan nemen over het geschil, terwijl je min of meer onderdeel van de onderhandelingen bent geweest... Dat lijkt me wel ingewikkeld. Het lijkt me dat je in ieder geval goed voor ogen moet houden dat je jezelf niet in de wielen rijdt. Voor je het weet ben je toch bezig om mensen naar elkaar toe te brengen. Dan moet je wel heel zeker zijn van je voorlopige oordelen die daar denk ik een rol in spelen. En dan moet het niet zo zijn dat als het alsnog niet tot een oplossing komt, dat jij dan in je vonnis net iets anders doet dan dat je als argumentatie hebt gebruikt om partijen in beweging te krijgen. Dus ik zal niet zeggen dat het niet kan, maar dat moet je wel heel goed scherp hebben denk ik.'³⁸²

De observaties bevestigen de bevindingen uit de interviews dat rechters bij niet-vertegenwoordigde partijen extra informatie en uitleg geven en – als een schikking wordt bereikt – erop toezien dat de niet-vertegenwoordigde partij goed op de hoogte is van de inhoud van de afspraken en uit vrije wil daarmee instemt. In twee gevallen dringt de rechter erop aan dat de gedaagde de gemaakte afspraken eerst nog bespreekt met een rechtshulpverlener of schuldhelpverlener; de zaak wordt om die reden aangehouden. Hieronder bevindt zich ook een zaak waarin de rechter voor de gedaagde onderhandelt met de wederpartij (een deurwaarder). De deurwaarder had hier tegenwicht kunnen bieden of bezwaar kunnen maken, maar doet dat uiteindelijk niet. Het betreft een rechter die in het interview onder verwijzing naar deze zaak aangeeft zich ook wel eens een soort maatschappelijk werker te voelen, zoals al aangehaald in paragraaf 4.5. Deze zaak wordt besproken in kader 6.4.

382 Respondent GK11.

Kader 6.4 – Als rechter en als mens (zaak AK28)

Gedaagde, die zonder procesvertegenwoordiging ter zitting is verschenen, heeft nog drie facturen openstaan bij een bedrijf voor deelauto's. Over de twee kleine facturen zegt mevrouw dat 'die wel kunnen kloppen'. Zij is het echter niet eens met de grootste factuur, van circa € 3.400 voor gebruik van een auto en schade die daarbij zou zijn ontstaan bij een ongeval. Zij betwist dat ze bij het ongeval betrokken was en geeft aan de auto al eerder te hebben teruggezet. Het gaat om een ongeval dat al drie jaar terug zou hebben plaatsgevonden en waarvan de rechter nog geen stukken heeft gezien. De gemachtigde van eiser – een deurwaarder – geeft aan die stukken zelf ook pas de avond ervoor te hebben gekregen; hij zou ze graag nog aan het dossier toevoegen. De rechter zegt dat hij betwijfelt of hij de gemachtigde nog wel de kans daarvoor wil geven. Het ongeval heeft drie jaar geleden plaatsgevonden en toch heeft eiser zo lang gewacht met de zaak aanbrengen. De wens staat echter genoteerd. De deurwaarder geeft weer wat in het schaderapport staat; ook bevatten de stukken een ooggetuigeverklaring. De rechter wil van gedaagde weten of het klopt wat er gezegd wordt. Hij heeft hierover veel vragen aan beide partijen. Onder andere wil hij precies weten waar dat ongeval zou hebben plaatsgevonden. Omdat de straatnaam geen van de aanwezigen iets zegt, zegt hij: 'Daar hebben wij Google Maps voor!' Hij tovert Google Maps op een scherm tevoorschijn en alle aanwezigen kunnen zien dat het ongeluk vlakbij een specifieke bouwmarkt zou zijn gebeurd. Mevrouw geeft aan daar helemaal niet geweest te zijn en alleen maar in een ander stadsdeel een rondje te hebben getoerd.

Rechter richt zich weer tot eiser: 'Goed, dit is één kant van het verhaal. De andere kant van het verhaal is – en dat zal vast niet helemaal onverwachts voor u komen – dat het hier gaat om een consumentenoverkomst op grond waarvan de rechter naar Europees recht gehouden is om ambtshalve onderzoek te doen naar de vraag of de klant wel een eerlijk contract krijgt aangeboden. En nu wil het geval dat mijn collega net drie weken terug ook al een zaak had van hetzelfde deelautobedrijf en dat daarin is geconstateerd dat het bestel- en betaalproces bij het bedrijf niet in orde is. Bij het online bestelproces moet duidelijk blijken dat het bestelproces gepaard gaat met een betaalverplichting. Dat was bij dit bedrijf niet in orde.' De gemachtigde werpt tegen dat de praktijk verschillend is per rechtbank. 'Oneerbiedig gezegd maakt elke rechtbank er zijn eigen feestje van.' De geconstateerde problemen zijn inmiddels verholpen.

Hierover wisselen de rechter en de gemachtigde van eiser van gedachten, waarna de rechter de gedaagde probeert te betrekken bij dit gesprek: 'Ik zal het uitleggen, want ik zie een groot vraagteken boven uw hoofd. Het gaat erom dat in de maatschappij veel grote bedrijven zijn die veel sterker zijn dan de consument. Om toch ervoor te zorgen dat de condities eerlijk zijn, heeft het Europees Hof van Justitie rechters de opdracht gegeven om de algemene voorwaarden van de contracten te onderzoeken, ook als mensen daar zelf niet om vragen. Dat kan als consequentie hebben dat de overeenkomst niet geldt. Nu is het natuurlijk wel zo dat u er wel gebruik van heeft gemaakt en dat u een lidmaatschapsrelatie heeft, dus dat kan knarsen met het algemeen belang. U heeft eerder gezegd dat u voor die twee eerste facturen wel verantwoording wil nemen.' Hierop vroeg de gedaagde: 'Mag ik een vraag stellen of is dat raar?' Rechter: 'Nee, hoor, ga uw gang.' Mevrouw vertelt dat zij sinds twee jaar in de schuldsanering zit. Zij is bijna klaar met dit traject, maar het wordt moeilijk om het af te ronden door deze zaak. Mevrouw valt onder de zorg van het Buurtteam. Als ze dit vertelt, wordt ze emotioneel en moet ze huilen. De rechter reageert begripvol, vat samen en benoemt dat mevrouw geldzorgen heeft, maar wel verantwoording wil nemen voor de twee facturen. 'Het is wel even zwaar, maar we moeten het er even over hebben. Wat zou u kunnen missen? Hoe groot is de totale schuld? U hoeft dat niet te zeggen.' Gedaagde wil het wel zeggen: het gaat om circa € 30.000. 'Jammer dat deze procedure zo laat kwam, anders had ik het mee kunnen nemen. Ik hoop dat we eruit komen dat ik weer verder kan.'

Rechter: 'Zullen we het aan de gemachtigde vragen?'

De rechter geeft (zonder dat partijen daarom hebben gevraagd) zijn voorlopig oordeel. Hij is kritisch op twee punten: 1) het bestelproces: dat was niet op orde; 2) de botsing: daarover heeft mevrouw best een sterk verhaal, terwijl dit van de kant van eiser onvoldoende is onderbouwd. De rechter geeft aan twijfels te hebben over de toedracht van het ongeval. Eiser heeft echter alle gelegenheid gehad om de stukken hierover aan te leveren en heeft dat nagelaten. De rechter is niet genegen eiser alsnog gelegenheid daarvoor te bieden.

De rechter vraagt de gemachtigde van eiser: 'Nu u zo mijn voorlopig oordeel heeft gehoord en u weet in welke situatie mevrouw verkeert, is er dan ook overleg mogelijk met uw cliënt?' De deurwaarder brengt nog een aantal voor mevrouw belastende punten naar voren en geeft aan dat zijn cliënt best bereid is wat water bij de wijn te doen, maar niet voor het hele bedrag. De schade is eenzijdig veroorzaakt en een getuige heeft gezien dat iemand wegrende.

De zittingscultuur in kantonzaken

Rechter: 'Ja, maar is dat mevrouw geweest?' De gemachtigde moet erkennen dat dit niet meer te achterhalen is.

De rechter vervolgt: 'Als er stukken hierover in het dossier hadden gezeten, dan had ik dat kunnen controleren, maar de gegevens zijn gewoonweg te laat ingediend. Dat komt voor rekening en risico van het bedrijf. Zo werken de regels van het juridische spel nu eenmaal: ik moet het kunnen controleren. Dat is het risico als je het aan mij overlaat. Kan eiser nog iets aanbieden?'

De gemachtigde reageert: 'Mijn cliënt gaat niet de volledige schade op zich nemen. Zij stelt zich ook op het standpunt dat ze wel failliet kan gaan als zij elke schade op zich moeten nemen. Dan wacht cliënt wel het vonnis af en dan zal ze in appel alsnog de stukken indienen. Voor mijn cliënt spelen er ook grote belangen.'

De rechter maakt het wat concreter: 'Maar als u nu denkt: die ruim € 3.400, daar moet (vanwege de onvolkomenheden in het bestel- en betaalproces) ruim de helft van af, dan zitten we op (rekent even snel uit) 1.575. Als we dat dan in stukjes kunnen doen, zijn we dan klaar?'

Hij legt uit aan gedaagde: 'Dit is niet mijn taak, maar dat is het aanbod waar u altijd over na kunt denken, ook later.' En constateert dat mevrouw is alleen gekomen en niemand heeft om mee te praten. Hij suggereert dat zij met haar contactpersoon van Buurtteam bespreekt of dit binnen het budgetplan past. Hij geeft aan dat er eigenlijk twee opties zijn: 'Of ik wijs vonnis en dat zou wel eens een stuk lager voor u kunnen uitpakken, maar dan is er het risico dat eiser in hoger beroep gaat. Of u gaat kijken of die € 1.500 in het budgetplan past. Maar ik wil graag dat u goed overwogen beslist. Is er een kans dat u uw contactpersoon van Buurtteam vandaag te pakken krijgt? Of we wachten bijvoorbeeld 24 of 48 uur af totdat mevrouw haar contactpersoon heeft gesproken. Dan kunnen we in het proces-verbaal opnemen dat er een afspraak is en dat in stukjes wordt betaald.'

De rechter wil gedaagde goed voorlichten over wat de afspraak zou kunnen zijn, dus legt hij nogmaals uit: 'Het bedrijf vermoedt dat u betrokken bent geweest bij het ongeval, maar wat u daarover vertelt is ook een goed verhaal. Er is een kans dat ik zeg: de kosten van het ongeval gaan van de prijs af, de twee kleinere facturen moet u wel betalen. De kans is groot dat dit minder zal zijn dan € 1.575.'

Dan heeft u over vier weken de uitspraak. Het alternatief is dat u bespreekt met uw contactpersoon: ik heb een aanbod van € 1.575 en dan zijn we klaar. Dan bent u ervan af. Dat is wat er op tafel ligt. U kunt dat overleggen, maar we willen graag over twee weken horen wat u kiest. Snapt u wat ik zojuist gezegd heb? Vertelt u mij eens wat u denkt dat ik gezegd heb.' De gedaagde zegt dat ze het begrijpt en begint met de laatstgenoemde optie (overleg). Ze hapert echter bij de andere optie. De rechter vult aan: 'De tweede optie is dat ik beslis en dat zal waarschijnlijk lager uitpakken dan die € 1.575, maar wel met de kans dat het proces nog niet is afgelopen. Begrijpt u het? Want de opties zijn wel wat gek.'

De gedaagde zegt dat het haar wel steekt dat ze moet betalen voor iets wat ze niet heeft gedaan. 'Waarom zou ik wegrennen?' Ze wordt opnieuw emotioneel. 'Maar het is ook allemaal best onduidelijk hoe de dingen gaan bij [naam bedrijf] met die betaalknopjes en zo', vindt ze. Ze geeft aan dat ze toch op het aanbod in wil gaan, maar vraagt of ze misschien € 100 per maand kan betalen. Waarop de rechter reageert met: '€ 75 per maand kan misschien ook wel', gemachtigde van eiser aankijkend. De rechter schorst de zitting voor tien minuten.

Na terugkeer in de zittingszaal vraagt de rechter aan gedaagde: 'Bent u een beetje bijgekomen?' Hij benadrukt wederom dat mevrouw het alleen moet doen, zonder juridische ondersteuning, en dat het in zo'n geval ook zijn taak is om rechtsbescherming te bieden. 'Dus ja, het gaat om € 1.575, maar dan denk ik: maak er € 1.500 van.' De gemachtigde van eiser knikt. 'Hoppakee. Ik zat aan een lager bedrag te denken, maar u geeft aan dat uw cliënt in dat geval hoger beroep wil. Dan denk ik: ja, als rechter begrijp ik hoe dat werkt binnen ons juridische systeem, maar als mens denk ik dan: jongens, maak er € 1.000 van.' Waarop de gemachtigde van eiser reageert: 'Ik denk dat ik dat er wel bij cliënt doorheen krijg.'

De rechter benadrukt wel dat mevrouw het nog moet overleggen. 'Dan gaan we het nu heel praktisch aanpakken en alvast proces-verbaal opmaken, maar u tekent nog niet. U gaat het met budgetbeheer bespreken, dan laat u het binnen een week weten. En als we niets horen, dan ga ik als rechter uitspraak doen.'

De rechter stelt de vaststellingsovereenkomst op voor een bedrag van € 1.000 in termijnen van € 75 per maand. Dan vraagt hij aan de gemachtigde van eiser of € 50 per maand ook een optie is, aangezien dat voor haar beter in te passen zou zijn, 'of is dat net iets te veel van het goede? Ik wil voorkomen dat mevrouw met uw bedrijf een deal sluit, maar dan elders weer een probleem heeft'.

De zittingscultuur in kantonzaken

De gedaagde geeft aan dat € 75 gaat lukken. De rechter rekent uit: 'Dan is mevrouw dertien maanden bezig met afbetalen. Als ze daarentegen € 60 per maand betaalt is ze maar een paar maanden langer bezig.' De gemachtigde gaat akkoord. De laatste details worden geregeld. De rechter herhaalt nog één keer dat, als mevrouw hiermee akkoord gaat, niet meer aan de afspraak kan worden getornd. Mevrouw gaat het met budgetbeheer overleggen en laat het de rechtbank binnen een week weten. De rechter resumeert: 'Dat is voor woensdag om 12 uur. Dat is de afspraak, maar stel nu dat er iets geeks gebeurt (bijvoorbeeld uw schuldhulpverlener is ziek of zo), laat het ons dan even weten. Wij horen uiterlijk woensdag om 12 uur van u en zo ja, dan is de zaak klaar; zo nee, dan volgt er uitspraak. Dat zal voor u een gunstiger uitspraak zijn, maar met de mogelijkheid dat [naam bedrijf] in hoger beroep gaat. We noemen het een conceptafspraken en als u akkoord gaat is het definitief.'

Mevrouw geeft aan opgelucht te zijn. De rechter bedankt de gemachtigde van eiser expliciet voor het meedenken en sluit de zitting.

Bij de behandeling van de in kader 6.4 beschreven zaak biedt de rechter op meerdere vlakken ongelijkheidscompensatie aan gedaagde: hij geeft niet alleen extra uitleg en informatie, maar doet ook zelf meerdere voorstellen om een gunstiger regeling te treffen voor gedaagde. De keuze waarvoor zij staat (akkoord gaan met de regeling of de gunstiger uitspraak afwachten met risico op hoger beroep) lijkt op een *prisoner's dilemma* en de rechter controleert of gedaagde het allemaal goed begrijpt. Het blijft onduidelijk of dat het geval is. In het interview geeft deze rechter aan wel enige verwantschap te voelen met een maatschappelijk werker, maar mijns inziens neemt hij meer nog de rol van een rechtshulpverlener aan. Daarmee gaat deze rechter een paar stappen verder dan zijn collega's waarschijnlijk zullen doen.

Bij het bieden van extra rechtsbescherming kan meespelen om welke procedure het gaat. Bij een kort geding ligt de lat voor eiser hoger, onder meer omdat die ook moet aantonen dat er sprake is van een spoedeisend belang. Dit speelt in de zaak beschreven in kader 6.5. Ook in deze zaak houdt de rechter de beslissing aan.

Kader 6.5 – Alsnog betalen (zaak GK12)

In dit kort geding heeft de voorzieningenrechter al verstek verleend wanneer gedaagde met zijn gemachtigde (een vriend) alsnog twaalf minuten na aanvang van de zitting buiten adem komt aanhollen. Het verstek wordt hiermee gezuiverd.³⁸³ Na een lange inhoudelijke behandeling houdt de voorzieningenrechter het verzoek om ontbinding en ontruiming van een particuliere huurwoning wegens structurele wanbetaling aan, omdat gedaagde na dagvaarding meerdere keren heeft aangeboden de achterstand te willen voldoen. Op de vraag waarom hij dat dan niet gewoon heeft gedaan, antwoordt gedaagde dat de verhuurder heeft gezegd dat hij de zitting sowieso zou laten doorgaan en dat hij toen dacht dat in dat geval de rechter hier maar beter over kan oordelen. Bij de wederpartij is het vertrouwen dat gedaagde zijn betalingsgedrag zal veranderen helemaal weg. Na een korte schorsing, waarbij de rechter en de griffier de zaal verlaten en alle aanwezigen kunnen blijven zitten, laat de rechter weten dat hij gedaagde nog een week de tijd wil geven om zijn betalingsachterstand te voldoen en licht hij daarbij toe dat de combinatie van twee factoren hem tot dat besluit hebben gebracht. Ten eerste het feit dat gedaagde geen professionele rechtsbijstand heeft (een advocaat zou hem immers meteen hebben geadviseerd de achterstand te betalen) en ten tweede de aard van de procedure: een kort geding (een procedure met ingrijpende gevolgen). Hij zegt aan gedaagde dat, als dit een bodemprocedure was geweest, het waarschijnlijk niet goed voor hem zou uitpakken. De kern is immers dat hij een achterstand heeft en meerdere keren afspraken niet is nagekomen. De rechter wil graag over een week van de gemachtigde van eiser horen of meneer betaald heeft en of dat consequenties heeft voor de vordering. Bij de inhoudelijke behandeling heeft hij al laten doorschemeren dat met de betaling mogelijk het spoedeisend belang bij de procedure komt te vervallen. De advocaat van eiser vraagt om een proces-verbaal van de zitting. 'Daar wil ik de griffier maar niet mee opzadelen', aldus de rechter. De advocaat vraagt nog welke garanties er dan zijn voor nakoming in de toekomst. 'Dan maken we het te ingewikkeld', aldus de rechter, 'maar dat moet ik meewegen bij mijn uiteindelijke beslissing.'

383 Bij de behandeling van de zaak was niet even gewacht op gedaagde, zoals ik bij andere zaken wel regelmatig heb meegemaakt. De zaak ging twee minuten na de geplande tijd van start. Voor uitleg over verstekverlening en zuivering, zie Van Nispen 2026.

Leuk detail in deze zaak: de advocate van eiser is relatief jong en onervaren; elke keer als zij het woord wil vragen, steekt ze haar vinger op, waarna de rechter opmerkt: 'Het is alsof ik voor de klas sta!'³⁸⁴

Of gedaagde goed heeft begrepen wat hier gebeurt valt te betwijfelen. Ik interpreteer het zo dat de rechter (meer dan gebruikelijk) zijn rechtsbeschermende rol aanneemt en ongelijkheidscompensatie biedt, omdat de gedaagde niet vertegenwoordigd is en een kort geding extra ingrijpende consequenties kan hebben. De rechter vertelt later in het interview dat de gedaagde inderdaad betaald heeft, maar dat het verzoek om ontbinding en ontruiming niet is ingetrokken. De rechter heeft vervolgens het verzoek afgewezen, onder meer omdat in deze zaak al veertien jaar bekend is dat de gedaagde onbetrouwbaar is in zijn betalingsgedrag. Als verhuurder vindt dat het nu toch echt klaar is, dan moet hij dat maar in een bodemprocedure uitleggen, aldus de rechter.

6.5 De mondelinge uitspraak

De mogelijkheid van een mondelinge uitspraak bestaat nog niet zo lang in civiele zaken: sinds september 2017 (sinds 1989 bestond al wel de mogelijkheid om mondeling tussenvonnis te wijzen, maar daar werd weinig gebruik van gemaakt).³⁸⁵ De mogelijkheid is ingevoerd op aandringen van de rechtspraak vanuit de gedachte dat het mondeling overbrengen van de uitspraak zou bijdragen aan het begrip en de acceptatie van de uitspraak bij rechtzoekenden: door hun uitleg en taalgebruik zouden rechters beter kunnen aansluiten bij het begripsniveau van de rechtzoekende. Een tweede reden is efficiëntie, zowel voor partijen (die sneller duidelijkheid krijgen en bijvoorbeeld eerder tot executie van het vonnis kunnen overgaan), als voor de rechter en griffier (die minder tijd hoeven te besteden aan vonnis schrijven).³⁸⁶ De introductie van het mondelinge vonnis bracht in de beroepsgroep discussie mee over voor welke zaken deze vorm nu wel of niet geschikt is, hoe uitgebreid en gemotiveerd een mondelinge uitspraak moet zijn en of de snelle afhandeling wellicht ook tot negatieve beeldvorming bij rechtzoekenden kan leiden, doordat zij het idee kunnen krijgen dat het vonnis al klaar lag.³⁸⁷ Voordat ik weergeef hoe mijn respondenten in dit debat staan, volgt hier eerst een beschrijving van de zaken waarin mondeling uitspraak werd gedaan.

384 Zaak GK12.

385 Messer 2022, p. 420.

386 Van der Kraats, Van Lent & Hoeken 2025, p. 2; Van der Kraats 2019.

387 Van der Kraats, Van Lent & Hoeken 2025, p. 2-3.

In de drie gevallen waarin de rechter mondeling uitspraak doet (alle bij de rechtbank Amsterdam), betreft het relatief eenvoudige zaken of zaken waarbij de bewijzen zeer tegen het verhaal van gedaagde spreken. In één zaak heeft de gehele mondelinge behandeling, inclusief de mondelinge uitspraak, een hoog educatief gehalte: de gedaagde krijgt (op respectvolle wijze, zonder badinerend te doen) een lesje verbintenissenrecht voor beginners. Het gaat om een loonvorderingszaak, waarbij het contract met een zzp'er door de werkgever (een eenmanszaak) is beëindigd. De zzp'er houdt de werkgever vervolgens aan de opzegtermijn in het (verder niet betwiste) contract. De werkgever weet duidelijk niet van het bindende karakter van contracten ('Mevrouw had gewoon aangegeven 'ik blijf beschikbaar en hou mij aan het contract', maar daar had ik helemaal niet om gevraagd!'). Saillant detail: de werkgever heeft wel een professioneel gemachtigde, maar die heeft hem blijkbaar niet over het bindende karakter van het contract voorgelicht; hij komt met formele verweren die de rechter vriendelijk maar beslist van tafel veegt. Na een uitgebreide bespreking van de zaak aan de hand van pleitnotities en veel vragen van de rechter volgt een korte schorsing, waarna de rechter mondeling uitspraak doet. Daarin legt ze in eenvoudige taal stap voor stap uit wat van beide partijen volgens het contract verwacht wordt en op welke punten gedaagde is tekortgeschoten.³⁸⁸ Opvallend is nog dat de rechter (met meer dan 25 jaar ervaring) niet de mogelijkheid van een schikking onderzoekt en partijen ook niet betreft in haar beslissing om al meteen uitspraak te doen. In andere zaken is een andere aanpak geobserveerd, waarbij de rechter eerst helderheid geeft over rechten en plichten of over de bewijslastverdeling en daarmee impliciet het oordeel laat doorschemeren, waarna partijen gelegenheid krijgen voor onderling overleg. In de hiervoor beschreven zaak laat de rechter echter ter zitting weten dat de zaak erg zwart-wit ligt en een 'winnaar en verliezer' kent en dat zij 'de knoop zal doorhakken'.³⁸⁹ Deze rechter stelt zich dus alleen als geschilbeslechter op.

De twee andere zaken met een mondelinge uitspraak betreffen beide vorderingen tot ontbinding en ontruiming van een woning nadat de politie drugs heeft aangetroffen. In de eerste zaak is de gedaagde (huurster) niet ter zitting aanwezig om nadere tekst en uitleg te geven. Volgens een verklaring die haar advocaat voorleest is ze niet naar de zitting gekomen, omdat zij de hele nacht wakker heeft gelegen van zorgen en angst. Zij heeft geprobeerd bewijzen te verzamelen, maar heeft het gevoel met lege handen te staan. Een familielid zou misbruik van haar hebben gemaakt, net nu het met haar niet goed gaat. Volgens de voorzieningenrechter is het 'een overduidelijk dossier'

388 Zaak AK21.

389 Helaas gaf deze rechter aan geen tijd te hebben voor een interview, anders had ik haar hierover kunnen bevragen.

De zittingscultuur in kantonzaken

en de advocaat weerspreekt dat niet. De rechter vraagt nog of ze de gedaagde kan bellen, maar de advocaat geeft aan: beter van niet. Rechter: 'Ik mag haar ook niet bellen? Dan denk ik dat het een strategische zet is.' Zij overlegt met haar secretaris of ze mondeling uitspraak zal doen. De advocaat stelt nog voor dat hij zelf mevrouw even belt. Dat is volgens de rechter een goed idee, aangezien ze 'met 1-0 achterstaat en een hoop uit te leggen heeft'. De advocaat stuit echter op de voicemail. De rechter overlegt met eiser en de advocaat van gedaagde of zij mondeling uitspraak zal doen. 'Ik heb uw toestemming daarvoor niet nodig, maar heeft u argumenten voor of tegen?' Die hebben ze niet, waarna de voorzieningenrechter mondeling de vordering toewijst en kort de gronden dicteert ten behoeve van het proces-verbaal.³⁹⁰ Opmerkelijk in deze zaak is dat mondeling uitspraak is gedaan, terwijl een van de partijen afwezig was. Volgens de wet mag dat namelijk alleen als vanwege een spoedeisend belang de schriftelijke uitspraak niet kan worden afgewacht.³⁹¹ Nu is dit weliswaar een kort geding, maar uit niets blijkt dat een schriftelijke uitspraak niet kan worden afgewacht.

In de tweede zaak doet de voorzieningenrechter mondeling uitspraak nadat partijen eerst nog tevergeefs hebben getracht een onderlinge regeling te treffen over de termijn van lege oplevering. Zij kondigt aan te overwegen een mondelinge uitspraak te doen, maar daarvoor even te willen schorsen, waarbij ze non-verbaal de reacties van partijen en hun advocaten peilt. Na afloop van de zitting licht ze toe dat, als ze merkt dat het op weerstand duidt of als partijen of advocaten zeggen liever een schriftelijke uitspraak te willen, ze dan niet gaat pushen om toch mondeling uitspraak te doen. De schorsing dient ertoe om de overwegingen voor de beslissing kort op papier te zetten. In dit soort zaken mag de verhuurder doorgaans vanaf vier weken na de vonnisdatum tot ontruiming overgaan. Aangezien de vonnisdatum bij een schriftelijke uitspraak in een kort geding normaal gesproken twee weken na de mondelinge behandeling zou vallen, geeft de voorzieningenrechter de gedaagde twee weken extra tijd om de woning te verlaten, zodat hij niet gedupeerd is door het feit dat zij mondeling vonnis wijst. In dit geval leidt een mondelinge uitspraak dus niet tot tijdswinst of -verlies voor een van de partijen.

In deze zaak valt verder op dat de gedaagde in de war is. Volgens zijn advocaat erkent gedaagde 'dat het fout is geweest dat hij mensen in zijn huis heeft gelaten; hij realiseert zich dat het huis onder zijn verantwoordelijkheid valt en dat hij beter toezicht had moeten houden. Mijnheer heeft schizofrenie, waarvoor hij behandeld wordt

³⁹⁰ Zaak AK33.

³⁹¹ Art. 29a lid 1 j° lid 5 Rv.

(zowel in Nederland als in Marokko), daarom is mijnheer meerdere keren in Marokko geweest. Als hij zijn huis uit moet, wordt hij dakloos; je hoeft geen psycholoog of psychiater te zijn om te zien dat dat een noodsituatie is.³⁹² Het valt mij op dat de rechter bij het uitspreken van het mondelinge vonnis vooral de advocaat van de gedaagde aankijkt. Met de gedaagde zelf valt ook moeilijk te communiceren; de rechter heeft al meerdere keren moeten terugschakelen naar eenvoudiger taalgebruik om antwoorden te krijgen op eerdere vragen. Op mijn vraag hoe zij het geven van een mondelinge vonnis in zo'n zaak ervaart, geeft ze aan:

'Er is altijd wel een bepaalde spanning om het te vertellen, want je kijkt opeens iemand in de ogen en je zegt: je moet vertrekken. Ja, toch even wat anders dan dat je dat lekker zelf vanuit je bureautje opschrijft en dan anoniem de wereld instuurt. Dat is heel direct.'

In nog drie andere zaken zeggen de rechters na afloop te hebben overwogen een mondelinge uitspraak te doen, maar daarvan te hebben afgezien. Het betreft alle drie zaken die volgens de rechters in kwestie overduidelijk tot een afwijzing zouden leiden, maar waarbij er in communicatief opzicht grote uitdagingen zijn, omdat de betrokken (natuurlijke) personen veel tijd en voorbereiding in de zaak hebben gestoken, sterk overtuigd zijn van hun eigen gelijk, hemel en aarde bewegen om dat gelijk te krijgen en de signalen van de rechter dat dit niet zal gebeuren, niet oppikken. Deze rechters zien af van een mondelinge uitspraak omdat zij het idee hebben dat dit bij de betrokkene mogelijk niet goed zal overkomen en mogelijk het vertrouwen in het rechtssysteem (verder) zal aantasten.

'Ik vind het in veel zaken geen recht doen aan de zaak voor de partijen. Het is ingewikkeld, er ligt een dik dossier, en dan ga ik in vijf minuten even vertellen hoe het zit. Zeker de partij die geen gelijk krijgt: ik denk dat hij zich niet gehoord voelt, onvoldoende in ieder geval.'³⁹³

Uit deze uitspraak blijkt wederom dat sommige respondenten zich bewust zijn van inzichten over ervaren procedurele rechtvaardigheid. Met name het aspect van *due consideration* zou onvoldoende tot uitdrukking komen bij een mondelinge uitspraak.

392 Zaak AK07.

393 Respondent AH08.

De zittingscultuur in kantonzaken

Een van de ondervraagde Gelderse rechters zegt in zaken over ontbinding en ontruiming van huurwoningen nooit mondeling uitspraak te doen, ook al is het evident wat de uitkomst zal zijn:

'Als het om iemands woonhuis gaat, wil ik in elk geval de schijn hebben dat ik daar nog langer over nadenk.'³⁹⁴

Voor sommige rechters voelt het bij tijd en wijle doen van mondelinge uitspraken als een morele verantwoordelijkheid:

'Ik vind het heel goed om af en toe te voelen wat een uitspraak doet met partijen. We verschuilen ons altijd maar achter dat papier. We nemen de meest ingrijpende beslissingen en zien partijen dan nooit meer. Af en toe vind ik het goed om dat even te voelen en ook echt te horen van de partij wat een impact het heeft. En ik ben wel altijd heel streng. Ik zeg altijd: u mag niet onderbreken en na de uitspraak is de zitting gesloten, pakt u uw spullen en gaat u naar huis. Er is geen mogelijkheid meer voor discussie. En dat doen ze dan ook, maar soms hoor ik toch – en dat vind ik zo fijn – zo'n zucht van opluchting bij een partij. Of dan zie je alles van iemand afglijden... daar krijg ik kippenvel van.'³⁹⁵

Volgens Messer, een groot voorstander van het mondeling vonnis, is het ook een kwestie van lef hebben, een aspect dat bij de selectie van rechters voor de opleiding een grotere rol zou kunnen spelen.³⁹⁶ Meerdere respondenten refereren eraan dat zij binnen andere afdelingen van de rechtbank veel vaker mondeling uitspraken deden: in strafzaken, bewindzaken, BOPZ-zaken, faillissementszaken. Ook daar speelt mee dat het om beslissingen gaat die diep ingrijpen in het persoonlijk leven van mensen. Dat zij bij kanton terughoudender zijn met het geven van mondelinge uitspraken heeft enerzijds met juridische complexiteit te maken, maar ook met praktische obstakels. Zo wijzen verschillende respondenten erop dat de planning van zaken (meerdere zaken achter elkaar in één blok) onvoldoende mogelijkheden biedt om tijdens een schorsing de mogelijkheden van een mondeling vonnis af te wegen, zeker als er meerdere verweren zijn gevoerd en de berekening van posten (buitengerechtigde kosten, griffierechten, wettelijke rente, eventuele huurdoorberekeningen en

394 Respondent GK08.

395 Respondent GH04.

396 Messer 2022, p. 422.

dergelijke) precisie vergt. In theorie kunnen rechters dit bij de voorbereiding van de zaak al meenemen, maar ook dat lukt in de praktijk niet. Bovendien speelt volgens deze respondent daarbij ook mee dat:

'... als je dat in je voorbereiding al bedenkt, dat dat ook een bepaalde druk legt op je zitting die ik onprettig vind. Omdat je dan al aan het denken bent: ik moet straks misschien vonnis wijzen. (...) Dan zit je eigenlijk al in een soort frame van: dit is wat ik er nu van vind. Het risico is dan dat je dan een bias krijgt, omdat je dan alles wat je hoort gaat plaatsen in dat frame. Kan ik dat wegschrijven? Kan ik dat ontmantelen? Dus ik vind dat ook gewoon geen fijne manier om de zitting in te gaan.'³⁹⁷

Een reden voor terughoudendheid in sommige zaken zou ook kunnen zijn dat rechters zich niet helemaal veilig voelen om mondeling uitspraak te doen. Geen van mijn respondenten noemen het punt van veiligheid, maar ik kan mij goed voorstellen dat rechters dat intuïtief laten meewegen, zeker als er een vermoeden is van psychiatrische problematiek. Van alle 86 bijgewoonde zaken is er 1 zaak (wederom een ontbinding en ontruiming van een huurwoning), waarbij de sfeer zeer gespannen is en ik zelf automatisch op mijn hoede ben (dat geldt ook voor de rechter, blijkt desgevraagd na afloop). Ook in deze zaak lijkt de gedaagde – een rechtenstudent – verward. Hij komt met een waslijst aan klachten en verzoeken om informatie, die volgens de rechter geen relevantie hebben voor de rechtsvraag die voorligt. De studentenhuisvestingorganisatie – met drie man sterk aanwezig ter zitting – heeft met deze student veel te stellen gehad, zo blijkt ter zitting. In deze zaak doet de rechter geen mondelinge uitspraak, maar geeft al wel aan welke kant het vonnis zal uitgaan:

'Ik zal nadenken over alles wat naar voren is gebracht. Maar ik zeg u vast waar u rekening mee moet houden. U zult huur moeten betalen; anders moet u de woning verlaten. Dat zeg ik nu zodat u nog tot [vonnisdatum] heeft om een alternatief te zoeken. De stukken waarom u gevraagd heeft zijn niet relevant voor de vraag of u huur moet betalen. Houd u er rekening mee dat de uitkomst niet is wat u wilt. U kunt de gemeente vragen voor hulp.'³⁹⁸

De gedaagde verliet uiteindelijk rustig de rechtszaal.

397 Respondent AH11.

398 Zaak GK23.

De zittingscultuur in kantonzaken

Al met al is een mondeling vonnis waarschijnlijk eenvoudiger te geven in eenvoudige zaken waar het gaat om zakelijke geschillen dan in zaken waarin de beslissing diep ingrijpt in het persoonlijk leven, de betrokkene verward is en/of ook nog eens geen procesvertegenwoordiger heeft die eventueel nazorg kan bieden.

6.6 Verwijzing naar mediation

Zoals gezegd is geen enkele zaak verwezen naar mediation. Het komt wel in twee zaken aan de orde, maar partijen willen niet.

Uit eerder onderzoek is bekend dat ter zitting weinig naar mediation wordt doorverwezen. Zo hebben ook Verschoof en Van Rossum in hun honderd onderzochte zaken niet eenmaal meegemaakt dat de zaak werd aangehouden voor doorverwijzing naar mediation.³⁹⁹ Desgevraagd geven de door mij geïnterviewde rechters daarvoor de verklaring dat zaken al in een voorstadium op geschiktheid voor mediation worden gescreend. Mijn indruk is dat deze selectie grotendeels is gedelegeerd aan stafjuristen en zich onttrekt aan het gezichtsveld van rechters. Rechters kunnen ook nog in een tussenvonnis voorafgaand aan de mondelinge behandeling partijen proberen te bewegen tot mediation.⁴⁰⁰ Ik kreeg niet de indruk dat dit leeft bij mijn respondenten. De meeste gaan ervan uit dat mediation een gepasseerd station is op het moment van de mondelinge behandeling.

Steenberghe wijst erop dat, als de rechter de mogelijkheid van mediation niet aan de orde stelt, partijen ter zitting daarover ook niet zelf zullen beginnen.⁴⁰¹ Een verwijzing naar mediation is zijns inziens vooral nuttig in zaken waarin het onderliggende probleem niet (geheel) wordt opgelost door een rechterlijke uitspraak en partijen voor de toekomst belang hebben bij een goede verstandhouding. Zeker als er ook nog buiten de procespartijen andere partijen betrokken zijn, kan een verwijzing naar mediation nuttig zijn, mits partijen bereid en (met hulp) in staat zijn om aan een oplossing te werken.⁴⁰² Burengeschillen, zoals vve-zaken, zijn bij uitstek zaken die zich hiervoor lenen. In een van de twee gevallen waarin mediation bij de geobserveerde zittingen ter sprake komt, betreft het een vve-zaak. De rechter probeert het laagdrempelig en aantrekkelijk te maken door erop te wijzen dat zij ter plekke iemand van het mediationbureau (van de rechtbank Amsterdam) naar de zittingszaal kan laten

399 Verschoof & Van Rossum 2018, p. 51.

400 Over tussenvonnissen, zie Ahsmann 2024a, p. 405-406.

401 Steenberghe 2019, p. 459.

402 Steenberghe 2019, p. 461-462.

komen om de mogelijkheid van mediation toe te lichten en te verkennen, maar de partijen zien daar geen heil in. Het conflict is zo complex en gejuridiseerd, dat een van de belanghebbenden (een bewoner van de flat) tegen de rechter zegt: 'Ik benijd u niet, mevrouw de rechter.'⁴⁰³

De andere zaak waarin mediation ter sprake komt is een ontslagzaak waarin een eerdere poging tot mediation niet is geslaagd. Volgens de ontslagen medewerker is de arbeidsrelatie niet zo verstoord dat hij niet terug in dienst zou kunnen; hij wil graag nog verder op het pad van mediation. De werkgever ziet dat echter niet zitten, ook omdat de werknemer een klokkenluidersmelding heeft gedaan waardoor een van de leidinggevendenden emotioneel ontdaan is.⁴⁰⁴ Afgaande op de gepubliceerde uitspraak heeft de rechtbank het verzoek om ontbinding van de arbeidsovereenkomst afgewezen omdat de werkgever niet aan zijn herplaatsingsinspanningen heeft voldaan, waaronder meewerken aan een mediationtraject. Deze zaak wordt behandeld in de zittingslocatie Apeldoorn, waar de rechter geen mediationbureau achter de hand heeft om ter plekke een medewerker te sturen, maar uiteraard wel een beroep kan doen op het mediationbureau van de grotere zittingslocaties.

6.7 Conclusie

De zittingscultuur van de geobserveerde kantonrechters laat zich typeren als pragmatisch en probleemoplossend. De zaken die kantonrechters behandelen zijn zeer verschillend van aard: soms juridisch eenvoudig, maar vanuit humanitair oogpunt ingewikkeld (bijvoorbeeld huurzaken waarbij een ontbinding en ontruiming tot gevolg heeft dat de gedaagde op straat komt te staan), soms juridisch complex en tijdrovend (arbeidsrechtzaken). Kantonrechters moeten veelal schakelen tussen situaties waarbij ze soms te maken hebben met financieel en psychologisch kwetsbare rechtzoekenden die soms wel en soms niet worden vertegenwoordigd, en zaken waarbij partijen wel rechtsbijstand van een advocaat hebben.

Wat valt uit de bevindingen te concluderen met betrekking tot de vier aandachtspunten: 1) formaliteit van de zitting; 2) rolinvulling van rechters; 3) (on)gelijke procesverhoudingen tussen partijen, en 4) procedurele rechtvaardigheid?

403 Zaak AK01.

404 Zaak GK10.

De zittingscultuur in kantonzaken

Formaliteit van de zitting

Ten aanzien van de formaliteit van de zitting valt op dat de geobserveerde kantonrechters het liefst procesrechtelijke formaliteiten uit de weg gaan. Een enkele keer moet daaraan wel aandacht worden besteed omdat een advocaat daarop staat, maar rechters staan bijvoorbeeld te laat ingediende stukken meestal nog toe. Wel wordt doorgaans grondig gecontroleerd of een gedaagde op de correcte wijze is opgeroepen ter zitting, als deze niet komt opdagen. Als een gedaagde te laat is, wordt doorgaans vijf tot tien minuten gewacht voordat de zitting van start gaat, en als deze dan toch nog komt opdagen, wordt het verstek 'gezuiverd'. De zittingen gaan doorgaans zonder al te veel plichtplegingen van start. De griffier wordt soms – net als de rechter – bij naam voorgesteld. Dit laatste is een relatief nieuw verschijnsel. Al met al is de zitting van de kantonrechter op een oplopende schaal van formaliteit 'minder formeel'. Rechtzoekenden kunnen dat anders ervaren.

Rolinvulling van rechters

Op één rechter na – die een lijdelijke aanpak had⁴⁰⁵ – stellen alle rechters zich ter zitting actief op, zowel op het gebied van 'waarheidsvinding' als waar het gaat om ambtshalve toetsing, ongelijkheidscompensatie of het beproeven van een schikking (de ambtshalve toetsing speelt overigens meer in Amsterdam dan in Gelderland). Regelmatig heb ik geobserveerd dat de rechter verder kijkt dan het juridische geschil en dat andere uitkomsten worden bereikt dan volgens een louter juridische afweging zouden zijn bereikt.⁴⁰⁶ Ook bij het op schrift stellen van schikkingen voegen rechters uit eigen beweging nog tal van belangrijke aspecten toe die procespartijen (of hun gemachtigden) anders mogelijk zouden zijn vergeten.

Verschillende keren heb ik geobserveerd dat sommige repeat players als verhuurmaatschappijen, woningbouwverenigingen, elektriciteitsbedrijven en zorgverzekeraars bij monde van hun procesvertegenwoordigers veelal best bereid blijken om mee te denken met de belangen van de wederpartij. Soms worden ze daartoe gedwongen door jurisprudentie (bijvoorbeeld waar het gaat om de ambtshalve toetsing in consumentenzaken of de jurisprudentie omtrent de ontruiming van woningen van gezinnen met jonge kinderen). Maar de bewustwording van het belang van vroegsignalering van schuldenproblematiek speelt hierbij mogelijk ook een rol. We zagen dit al eerder bij de behandeling van zorgverzekeringzaken aan de hand van artikel 96 Rv bij de rechtbank Amsterdam (zie [par. 5.3](#)). Ook in andere rechtbanken is er aandacht voor schuldenproblematiek en zijn er contacten tussen

405 Zaak AK31.

406 Zie bijvoorbeeld zaak AK06, beschreven in kader 6.2.

schuldenfunctionarissen van de rechtbanken en schuldhulpverleningsorganisaties van de gemeente. Een schuldenfunctionaris is echter niet standaard aanwezig bij bijvoorbeeld huurzaken.

(On)gelijke procesverhoudingen tussen partijen

Kantonrechters hebben veelvuldig te maken met procesconstellaties waarbij de ene partij wel en de andere partij niet vertegenwoordigd is, of waarbij beide partijen niet vertegenwoordigd zijn. Uit eerder onderzoek⁴⁰⁷ is al bekend dat rechters zeggen ongelijkheidscompensatie te bieden; mijn onderzoek geeft nu voor het eerst ook op basis van observaties weer hoe rechters dat doen. Zij gaan in de praktijk soms iets verder dan ze in interviews aangeven. Rechters geven niet alleen extra uitleg en hulp bij het verwoorden van problemen, maar nemen het soms ter zitting op voor de gedaagde, ook in de onderhandeling van een schikking (dat is althans één keer geobserveerd).⁴⁰⁸ Sommige rechters begeleiden in zaken met ongelijke procesverhoudingen het schikkingsoverleg tussen partijen in de rechtszaal, omdat zij zich ervan willen vergewissen dat de niet-vertegenwoordigde partij goed begrijpt welke scenario's voorliggen. Niet alle respondenten vinden dat een goed idee; sommigen wijzen op het risico van rolvervaging.

Procedurele rechtvaardigheid

Uit de wijze waarop rechters omgaan met ongelijke procesverhoudingen blijkt al dat rechters procedurele rechtvaardigheid belangrijk vinden. Zij proberen binnen de beperkte tijd de procespartijen zo goed mogelijk mee te nemen in de juridische afwegingen die gemaakt moeten worden, bijvoorbeeld door het schetsen van de besliskaders of de scenario's (beslissing versus schikking). Dat neemt niet weg dat het vermoedelijk voor procespartijen zeer lastig is om ter plekke bijvoorbeeld die scenario's te overzien en af te wegen. Vaak komt dat ook neer op het maken van een kosten-batenanalyse die moeilijk ter plekke gemaakt kan worden. Ook valt op dat sommige zaken in hoog tempo van start gaan, waarbij rechters (vooral de meer seniore rechters) meteen doorstoten naar wat volgens hen de kern van het geschil is. Voor een rustige 'landing' van partijen bij aanvang van de zitting is dan minder tijd. Geobserveerd is dat rechters die minder dan tien jaar rechter zijn of onlangs nog cursussen zittingsvaardigheden hebben gevolgd, hier meer tijd voor nemen en de inhoudelijke behandeling van de zaak meer naar onderwerp structureren.

407 Hoevenaars 2021.

408 Zaak AK28, beschreven in kader 6.4.

De zittingscultuur in handelszaken

De afdelingen handel behandelen alle civiele zaken – behalve familierechtzaken – die een geldelijke waarde van € 25.000 of meer vertegenwoordigen, zoals eigendomsgeschillen of verzekeringsschades. Vaak zijn het zakelijke geschillen tussen bedrijven of verzekeraars, maar het kan ook gaan om een particulier tegenover een bedrijf of verzekeraar, bijvoorbeeld in letselschadezaken. Een belangrijk verschil met kantonzaken is dat partijen verplicht zijn een advocaat in te schakelen. Hierdoor hebben de zittingen een meer formeel en juridisch-inhoudelijk karakter. Een ander verschil is dat handelszaken in een meervoudige kamer kunnen worden behandeld, wat ook bijdraagt aan het formelere karakter van de zittingen. Uit de jaarverslagen van de Rechtspraak is echter bekend dat dit slechts in 7% van de zaken gebeurt.⁴⁰⁹ In communicatief opzicht staan de handelsrechters deels voor dezelfde uitdagingen als de kantonrechters en deels voor andere. In dit hoofdstuk ligt de nadruk op aspecten van zittingscultuur die zich vooral (maar niet uitsluitend) bij handelszaken voordoen, zoals de interactie tussen rechters en advocaten en de strikte toepassing van hoor en wederhoor en tijdsmanagement.

De handelsrechters die geïnterviewd zijn voor dit onderzoek benoemen de variatie aan zaken, de complexiteit van zaken en het meervoudig zitten als aantrekkelijkheden van het vakgebied. Zij benoemen vaker dan kantonrechters de 'juridische puzzel' en het voordeel dat er juridisch gedebatteerd kan worden omdat er advocaten bij zijn.⁴¹⁰ Ook schrijven handelsrechters vaker dan kantonrechters nog wel eens zelf een uitspraak, zij het dat de meeste vonnissen door gerechtsjuristen worden geschreven, onder verantwoordelijkheid van een rechter.

In het kader van het onderzoek zijn 21 handelszaken bijgewoond, waaronder 14 comparities in dagvaardingszaken, 4 kortgedingzaken en 3 verzoekschriftprocedures. Het betreft onder meer bouwzaken, letselschadezaken, verzekeringsschades, beslagzaken en een erfrechtzaak. 5 zaken zijn door een meervoudige kamer behandeld. In 1 zaak doet de rechter meteen mondeling uitspraak. In 14 zaken is het bij sluiting van de zitting duidelijk dat de rechter schriftelijk vonnis zal wijzen. In 3 gevallen wordt een werkafspraken gemaakt, waarbij partijen nog nader schikkingsoverleg voeren en het de rechter laten weten als zij daar niet uitkomen, zodat alsnog vonnis gewezen kan worden. In 2 zaken wordt een schikking tussen

409 De Rechtspraak, Jaarverslag 2024, p. 66.

410 Bijvoorbeeld respondent GH04.

partijen getroffen. In 1 zaak wordt de beslissing aangehouden om gedaagde in de gelegenheid te stellen bewijs aan te leveren van de reden van zijn verhindering ter zitting. In geen van de zaken wordt naar mediation verwezen.

In dit hoofdstuk wordt het chronologisch verloop van de mondelinge behandeling beschreven. Aparte aandacht wordt besteed aan de meervoudige behandeling van zaken (par. 7.3). Op het continuüm van minst formeel (hoofdstuk 5), naar iets formeler (hoofdstuk 6) naar meest formeel (hoofdstuk 7) vormen deze meervoudig behandelde zaken als meest formeel het logische sluitstuk.

7.1 Voorafgaand aan de mondelinge behandeling

De voorbereiding

In de wetswijzigingen van de laatste jaren, besproken in paragraaf 3.2, staat steeds de bevordering van een efficiënte en snelle procesvoering voorop. De rechter dient regie te voeren op de procedure en kan dat onder meer doen door vooraf een zittingsagenda op te stellen of partijen te bevelen gegevens te overleggen die betrekking hebben op de zaak.⁴¹¹ De gedachte is dat de rechter in de agenda specifieke onderwerpen of probleempunten benoemt, zodat partijen zich gericht op de mondelinge behandeling kunnen voorbereiden. Dat zou het proces van hoor en wederhoor bevorderen en ervoor kunnen zorgen dat partijen de rechter zo volledig mogelijk kunnen voorlichten.⁴¹² De advocatuur pleit al geruime tijd voor het opstellen van zittingsagenda's, zodat advocaten vooraf beter weten waar zij aan toe zijn.⁴¹³ In de interviews zijn handelsrechters gevraagd naar hun ervaringen met zittingsagenda's.

Bij de rechtbank Zutphen hebben rechters naar eigen zeggen goede ervaringen met zittingsagenda's. Een van de handelsrechters uit Zutphen vertelt dat hij altijd vooraf weergeeft aan partijen op welke punten nog nadere informatie nodig is. Ook geeft hij in dit stadium wel eens een voorlopig oordeel. Bijvoorbeeld geeft hij eerst weer hoe de bewijslastverdeling is geregeld, waarna hij opmerkt dat er vooralsnog onvoldoende bewijs is voor een bepaalde stelling. Handig is dan – volgens deze respondent – dat de rechter na de zitting geen bewijsopdracht meer hoeft te geven omdat partijen voldoende in de gelegenheid zijn geweest om bewijs te leveren (daar zullen andere rechters mogelijk anders over denken). Lastig is wel dat advocaten de zittingsagenda niet altijd met hun cliënt delen, waardoor de boodschap alsnog als een verrassing

411 Art. 22 lid 1 Rv.

412 Hartendorp 2019, p. 264.

413 Ten Haaft 2019, p. 489.

De zittingscultuur in handelszaken

komt. De aanpak waarbij vooraf een zittingsagenda wordt rondgestuurd, vergde wel een grote omschakeling in de werkwijze van rechters, aangezien zaken veel eerder moeten worden voorbereid, maar toen dat eenmaal gedaan was bleek het 'een prima systeem'. De advocatuur vindt het volgens hem ook prettig.⁴¹⁴

Desgevraagd zeggen de meeste andere respondenten niet met een zittingsagenda te werken, ofwel omdat de tijd of de discipline ontbreekt om de zaak ruim van tevoren voor te bereiden ofwel omdat de onderwerpen naar hun mening voor de hand liggen. Eén rechter zegt dat hij wel een paar keer geprobeerd heeft zijn vragen in een agenda te verwerken, maar dat het de tijdsinvestering niet waard was. Hij werd bovendien geconfronteerd met een wrakingsverzoek, omdat een van de partijen van mening was dat hij met de formulering van een bepaalde vraag de wederpartij op een bepaald spoor zou hebben gezet, waardoor hij zou zijn gaan 'meeprocederen'. Het wrakingsverzoek is ongegrond verklaard. 'Als ik deze vragen gewoon op zitting had gesteld, was me dit nooit gebeurd', aldus deze rechter.⁴¹⁵ Hij zegt wel eens gezien te hebben dat rechters bij een andere rechtbank vooraf 'hele vragenlijsten' opsturen. Hij vindt dat niet wenselijk, omdat partijen dan met een 'voorgekookt verhaal' komen, wat ten koste gaat van de 'zittingsdynamiek'. Een andere respondent ziet wel voordelen, vooral als zo'n agenda ervoor zorgt dat partijen ontbrekende stukken indienen of de juiste personen meenemen naar de zitting (bijvoorbeeld personen in een bedrijf die daadwerkelijk iets kunnen vertellen over de relevante werkprocessen), maar zegt dat deze werkwijze alleen gaat werken als deze in het werkproces is geïntegreerd. Als nadeel ziet hij dat zaken regelmatig voor de zitting worden ingetrokken, waardoor de tijdsinvestering gemoeid met het opstellen van de agenda min of meer voor niets is geweest.⁴¹⁶

Behandelingsduur

In de onderzochte rechtbanken zien de rechters de aan hen toegewezen zaken enkele maanden van tevoren voor het eerst langskomen. Dit is voor hen het moment om te checken of zij vrij zijn om de zaak te behandelen.⁴¹⁷ Ook biedt het mogelijkheid om zo nodig aan te geven dat meer tijd vereist is voor de zaak. Desgevraagd geven de geïnterviewde handelsrechters aan dat doorgaans voldoende tijd wordt gepland voor handelszaken. Standaard is dat anderhalf uur voor een enkelvoudige zaak

414 Respondent GH09.

415 Respondent AH11.

416 Respondent GK02

417 Dat wil zeggen dat er geen (potentiële) belangenconflicten zijn, bijvoorbeeld in verband met nevenactiviteiten of een eerdere werkring van de rechter.

en drie uur voor een meevoudige zaak. Zij vragen zelden extra tijd aan bij de planning. Verderop in dit hoofdstuk zal blijken dat hier soms wel aanleiding toe is bij zaken waarbij sprake is van een samenloop van omstandigheden (zaken met een internationaal karakter, waarbij tolken worden ingeschakeld en partijen deels online aanwezig zijn).⁴¹⁸ Een Amsterdamse handelsrechter heeft bij de planning aangegeven dat zij graag maximaal twee zaken verspreid over de dag wil doen, één 's ochtends, één 's middags, om optimaal ruimte te houden voor schikkingsoverleg.⁴¹⁹ Een andere Amsterdamse handelsrechter benoemt dat het fijn is dat de volgende zaak pas twee uur later wordt gepland, zodat er zo nodig een half uur uitloop mogelijk is. Ter zitting geeft hij in de introductie voor partijen aan dat die mogelijkheid er is. Prompt loopt deze zaak vijftig minuten uit.⁴²⁰ Twee andere zaken lopen uit vanwege schikkingsoverleg. Verder lopen twee meevoudig behandelde zaken uit de tijd. De resterende 16 zaken (van de 21 in totaal) kunnen binnen de beschikbare tijd worden afgerond.

Bijna alle zaken beginnen ofwel stipt op tijd ofwel binnen vijf minuten (19 zaken). Eén zaak start met een kleine vertraging van tien minuten. Eén zaak start twintig minuten later dan gepland. Dit is een zaak waarin de gedaagde niet komt opdagen, omdat zijn dochter die ochtend met hoge koorts in het ziekenhuis zou zijn opgenomen (zo blijkt uit een e-mail die hij die ochtend heeft verstuurd). Volgens verzoeker is sprake van voortdurende vertragingstactieken. Er lopen meerdere procedures tegen deze gedaagde en elke keer gebeuren er onverwachte dingen, bijvoorbeeld trekt de advocaat zich terug uit de zaak om dan twee dagen later (als het hof besluit de zaak toch door te laten gaan) gewoon weer te verschijnen. De rechter laat aan verzoeker weten dat een ziek kind met hoge koorts in het ziekenhuis op zichzelf een omstandigheid is op grond waarvan uitstel gevraagd kan worden. Ze heeft echter ook de omstandigheden gehoord waardoor eiser twijfelt aan de oprechtheid van de verklaring en heeft daarom besloten gedaagde de kans te geven zijn verzoek om aanhouding met bewijs te onderbouwen binnen een nog nader te bepalen (maar korte) termijn. Als gedaagde dat niet doet, zal de rechtbank vonnis wijzen. Als gedaagde het verzoek wel onderbouwt, zal een nieuwe zitting worden gepland. Daarvoor worden meteen de agenda's getrokken. De rechter heeft over een week nog een gaatje, en anders wordt het veel later, aangezien ze een maand op vakantie gaat. Vanwege de vakantie van de rechter, gecombineerd met de onzekerheid of gedaagde het bewijs zal aanleveren, wordt de vonnisdatum ofwel heel snel (binnen twee weken)

418 Zie zaak GH01, besproken in [par. 7.3](#).

419 Respondent AH09.

420 Zaak AH11.

ofwel zes weken nadien gezet. De rechtbank zal een proces-verbaal opmaken van de zitting waarin dit alles is opgenomen, zodat verweerder ook op de hoogte is en een termijn zal worden gesteld voor nadere bewijslevering. Verzoeker noemt het 'een anticlimax', maar zegt dat deze oplossing zeer gewaardeerd wordt. Ook op een ander punt wordt in deze zaak pragmatisch omgegaan: verzoeker heeft een conceptconclusie bijgevoegd, naar eigen zeggen om de rechtbank volledig te informeren, maar rijkelijk laat en voorbij de termijn van tien dagen. Verzoeker geeft aan een pleitnota te hebben gemaakt waarin die conceptconclusie is verwerkt. Die kan hij ter zitting voorlezen en dat wil hij graag doen. De rechter besluit de conceptconclusie als voorgehouden ter zitting aan te merken.

7.2 Het verloop van de mondelinge behandeling

In het verloop van de mondelinge behandeling van handelszaken is doorgaans duidelijk het vaste stramien te herkennen van 1) opening en afstemming; 2) inhoudelijke behandeling, waarbij eiser standaard als eerste het woord mag voeren en dan gedaagde, meestal gevolgd door een tweede termijn; 3) onderzoek naar schikking en 4) afsluiting. Op elk van deze fases wordt in deze paragraaf kort ingegaan.

Fase 1 - Opening en afstemming

Nadat de zaak is uitgeroepen door de bode, is het binnentreden van partijen typisch een moment waarop de advocaten zich van hun hoffelijke kant laten zien door uitdrukkelijk de deur voor de wederpartij open te houden. Veelal is het de advocaat van eiser die zo de deur voor alle aanwezigen openhoudt. De rechtbank zit dan al klaar en knikt doorgaans partijen vriendelijk toe. Gewoonlijk zit de eisende partij links van de rechter en de gedaagde partij rechts, echter bij de rechtbank Amsterdam is het precies andersom (dit is historisch zo gegroeid). De advocaten zitten doorgaans aan de binnenzijde van partijen. Dit is typisch een ongeschreven regel die via socialisatie wordt overgedragen (jonge advocaten zijn hiermee nog niet altijd bekend, waardoor zij nog wel eens aan de buitenkant gaan zitten). Aan de binnenkant zittend zijn advocaten het logische eerste aanspreekpunt voor de rechter. Bovendien vormen zij zo een buffer tussen partijen, waarmee voorkomen wordt dat partijen onderling in gesprek gaan of gaan kibbelen (wat bij kantonzaken soms voorkomt, maar bij handelszaken niet is geobserveerd). Als er meerdere eisers of gedaagden zijn, zit er in de meeste rechtszalen niets anders op dan ook het 'verdachtenbankje' in het midden in gebruik te nemen, wat voer is voor een grap tussen de rechter en de advocaten.

De rechter geeft partijen doorgaans rustig de tijd om de tassen uit te pakken en heet dan de aanwezigen welkom. Na de opening en de inventarisatie van aanwezigen volgt vaak een korte samenvatting van de zaak en een korte uitleg van de doelen van de mondelinge behandeling. Een rechter benoemt bijvoorbeeld de doelen van informatie achterhalen en op het einde in gesprek gaan over het verdere verloop. 'Dat kan twee kanten op: of ik zal de knoop doorhakken en vonnis schrijven of u treedt nader met elkaar in overleg.'⁴²¹ Sommige rechters geven weer hoelang de zitting ongeveer zal duren. Rechters checken vervolgens of zijzelf en alle betrokken partijen over dezelfde stukken beschikken, wat doorgaans het geval is. Anders dan bij kantonzaken heb ik bij handelszaken slechts een enkele keer opgemerkt dat op het allerlaatst stukken aan het dossier werden toegevoegd,⁴²² een indicatie dat de betrokken partijen – ook omdat zij procesvertegenwoordiging hebben – zich beter aan de regels van het procesreglement houden. De introductie duurt doorgaans niet langer dan vijf tot tien minuten.

Hierna is er variatie in aanpak: sommige rechters gaan nu meteen door naar de inhoudelijke beoordeling van de zaak, maar er zijn ook rechters – met name rechters bij wie de opleiding of een cursus over communicatie- en schikkingsvaardigheden nog vers in het geheugen zit – die op dit punt aangekomen eerst contact leggen met partijen. Dit heeft een tweeledig doel: bij partijen de spanning te laten verminderen doordat ze even stoom kunnen afblazen en vervolgens ook meer openstaan om te luisteren ('dan is dat maar vast gezegd'); en voor zichzelf om inzicht te krijgen in de achtergrond en de actuele stand van het conflict.⁴²³ Niet zelden komen er naar aanleiding van een dergelijke vraag emoties los bij partijen. Het mag dan doorgaans gaan om zakelijke relaties en zakelijke conflicten, maar ook daar spelen persoonlijke verhoudingen tussen partijen een rol, bijvoorbeeld doordat partijen jarenlang goed hebben samengewerkt, maar dat niet kunnen volhouden wegens financiële problemen. In een zaak waarin dit speelt, geeft de rechter ruimte voor die emoties.⁴²⁴ Ze kondigt aan graag eerst iets meer te horen over de achtergrond om de zaak in context te kunnen plaatsen en vraagt aan partijen: 'Wilt u kort iets zeggen over hoe u ervoor staat en wat u wil bereiken met deze procedure? Wat zit u dwars?' Gedaagde 1 is erg emotioneel, moet huilen en geeft de spreekgelegenheid door aan haar zakenpartner, gedaagde 2. Ook de eiser komt aan het woord. Nadien blijkt

421 Zaak AH04.

422 Zaak AH07, zie kader 7.1.

423 Zie hierover uitgebreid Steenberghe 2019, p. 399-400. De aanpak ('een belangenrondje maken') is vanuit de nieuwe zaaksbehandeling uit het bestuursrecht overgenomen. Zie Verburg 2019, p. 79-82 en 107-108.

424 Zaak AH04.

De zittingscultuur in handelszaken

dat gedaagden met pijn in hun hart afscheid hebben moeten nemen van hun bedrijf dat in de coronajaren in financieel zwaar weer kwam te verkeren. Gedaagde 1 heeft door alle oplopende schulden en de stress die daarmee gepaard ging psychologische problemen ontwikkeld en is nog steeds niet in staat te werken. Ook een schuld aan haar ouders is nog niet afbetaald. De rechter luistert aandachtig en bedankt alle partijen vervolgens nadrukkelijk voor hun inbreng voordat zij het woord aan de advocaten geeft.

Volgens de respondenten die ik over deze aanpak sprak, maakt het eigenlijk niet zoveel uit welke vraag je precies stelt, als beide partijen maar even hun ei kwijt kunnen. Op dit punt wordt strikt vastgehouden aan gelijke behandeling van eiser en gedaagde door aan hen min of meer dezelfde vraag te stellen. Als minder effectief wordt gezien om partijen op dit punt op elkaar te laten reageren, omdat zij dan mogelijk de gevoelens van de andere partijen zouden bagatelliseren en kwetsen (kortom: wel gelijke behandeling; geen hoor en wederhoor). Het idee is partijen alleen even gelegenheid te bieden te benoemen wat voor hén belangrijk is. Sommige rechters (dat geldt niet voor de rechter in de hiervoor genoemde zaak) hebben nog een derde – meer instrumentele – reden om vragen te stellen over wat partijen voor ogen staat met de procedure, namelijk om een haakje te vinden voor het beproeven van een schikking, later in de zitting.

Uit het onderzoek naar ervaren procedurele rechtvaardigheid (zie par. 2.8) is bekend dat mensen het belangrijk vinden om hun gezichtspunt naar voren te kunnen brengen (*voice*). Dat vergroot het gevoel van rechtvaardigheid, vooral als mensen het gevoel hebben dat degene die de beslissing neemt daadwerkelijk luistert, het standpunt in overweging neemt (*due consideration*) en dat de beslisser neutraal en betrouwbaar is en hen met respect bejegt.⁴²⁵ Vanuit deze wetenschap is het dus aan te raden om bij aanvang van de zitting contact te maken met partijen om hun de gelegenheid te bieden te zeggen waar het hun bij deze procedure om te doen is.

Het is de vraag of het daadwerkelijk niet uitmaakt welke vraag daarbij gesteld wordt, zoals rechters zeggen. Op basis van de observaties sluit ik niet uit dat de verschillende typen vragen een verschillende uitwerking hebben op partijen. Zo heeft een vraag over de gemoedstoestand van betrokkenen ('Hoe is het voor u om vandaag hier te zitten?') een persoonlijk karakter. Deze vraag geeft partijen inzicht in hoe de wederpartij de procedure ervaart en met name hoe zwaar dat op hen drukt. Dat kan begrip kweken in situaties waarin één partij daar bijvoorbeeld licht over denkt. Het kan

425 Grootelaar, Hulst & Van den Bos, p. 95.

er ook toe leiden (zoals in hiervoor beschreven zaak bij gedaagde 1 het geval was) dat mensen vanwege hun emoties niet uit hun woorden kunnen komen. In sommige gevallen kunnen vragen naar de gemoedstoestand mogelijk zelfs overkomen als zout in de wonden wrijven. Zo gaf een rechter op een studiemiddag een voorbeeld van een zaak waarbij deze vraag naar haar mening ongepast was, namelijk een erfrechtzaak waarin de betrokkene onterfd was. De rechter zou in een dergelijk geval maar beter zelf kunnen bedenken hoe dat voor de betrokkene is.

Zo ook kan een andere variant van een beginvraag – ‘Waar is het misgegaan in de communicatie?’ – verzoenend werken als beide partijen toegeven niet op alle fronten even handig te zijn geweest en dat het allemaal niet zo bedoeld was. Maar voor hetzelfde geld leidt deze vraag tot nieuwe discussies tussen partijen over hoe het allemaal zo gekomen is en wordt het lastig voor de rechter om de blik van partijen op de toekomst te richten. In één bijgewoonde zaak heeft deze vraag eerder een escalerende dan de beoogde de-escalerende uitwerking.⁴²⁶

Vragen over de verwachtingen van partijen bij de procedure of waar het partijen in de kern om te doen is bieden zicht op belangen en verwachtingen van partijen. Hierbij kunnen partijen zelf kiezen hun antwoord een persoonlijk karakter te geven of een meer zakelijk karakter. Due consideration is daarbij van belang, zoals gezegd. Vanuit dat gezichtspunt is het van belang dat partijen merken dat de rechter met de ‘belangenvraag’ oprechte (zij het professionele) belangstelling toont voor hun persoon en hun zaak en dat de vraag niet hoofdzakelijk wordt gesteld om partijen tot schikkingsoverleg te bewegen. Contact maken met partijen heeft intrinsieke waarde; voorkomen moet worden dat dit een instrumentele lading krijgt, te meer omdat dit bij partijen de indruk kan wekken dat de rechter een persoonlijk belang heeft bij het treffen van een schikking.⁴²⁷

In vrijwel alle bijgewoonde handelszaken verloopt de communicatie tussen de rechter en partijen naar mijn mening respectvol, echter één bijgewoonde zaak verloopt vanuit een oogpunt van procedurele rechtvaardigheid problematisch.⁴²⁸ Het betreft een zaak van een patiënte die aanspraak wil maken op vergoeding van een medicijn en haar apotheek (eisers) versus een zorgverzekeraar (gedaagde). De patiënte krijgt

426 Zaak AH03.

427 Uit het onderzoek van Van der Linden (2010, p. 148; besproken in par. 3.4) bleek al dat een derde van de ondervraagde partijen en advocaten de indruk had dat rechters eigen belangen hebben bij een schikking.

428 Zaak GH03.

De zittingscultuur in handelszaken

aanvankelijk geen enkele aandacht van de rechtbank. In tweede termijn vraagt de advocaat van eiser of partijen ook zelf nog het woord mogen voeren, waarop de voorzitter laat weten dat beide kanten strikt tien minuten krijgen en dat hij dan zelf maar moet bepalen hoe hij die tijd invult. Het pleidooi van de advocaat verloopt vervolgens gehaast; de apotheker neemt nog een halve minuut van de spreektijd in beslag en de laatste veertig seconden zijn aan een arts die als deskundige fungeert. Vervolgens gaat de beurt naar de wederpartij. De advocaat van de gedaagde verzekeraar gebruikt veel retoriek en bedient zich van aannames over het gedrag van de patiënte, die dat hoofdschuddend en fronsend aanziet en zichtbaar wil reageren. Dat gaat de rechtbank kennelijk aan het hart, want de voorzitter richt zich uiteindelijk – de zaak is dan ruim anderhalf uur op streek – tot eiseres zelf: ‘U bent partij in dit geding, maar u bent nog helemaal niet aan het woord geweest, ik wil u kort de gelegenheid geven om zelf het woord te voeren.’ Ze dringt erop aan dat mevrouw het kort houdt, waarop die meteen reageert: ‘Ik zal het kort houden. Alle negen middelen die de advocaat (van de wederpartij) noemt heb ik geprobeerd. Ik heb er steeds zelf voor betaald. Het zou voor mij heel veel makkelijker zijn om een geregistreerd middel te proberen.’ Ze praat snel en met emotie in de stem. ‘Echt schandelijk wat er door de advocaat van de wederpartij wordt beweerd.’ Ze is twee minuten aan het woord, waarna de rechter de mondelinge behandeling sluit en de vonnisdatum bepaalt.

Deze eiseres heeft uiteindelijk kort iets kunnen zeggen, maar het moment waarop en de manier waarop dat gebeurt doen er ook toe. De behandeling van deze zaak maakt een zeer gehaaste indruk. De rechter kijkt tijdens de behandeling van de zaak meerdere keren op de klok die recht tegenover haar hangt – op zichzelf een handige plek, zij het dat de klok een beetje hoog hangt, waardoor een blik op de klok alsnog opvalt. Uiteindelijk wordt deze zaak bijna drie kwartier voor de geplande eindtijd afgesloten.⁴²⁹ Dit betreft overigens een van de meervoudig behandelde zaken die in paragraaf 7.3 nog uitgebreider besproken worden. Tijdsmanagement speelt in al deze zaken een grote rol. Wisman en Heeroma wijzen erop dat de ‘belangenvraag’ een disbalans teweeg kan brengen, met name waar een partij in persoon, vaak als eiser, optreedt tegen een professionele partij: ‘Het komt voor dat de eiser in reactie op de belangenvraag een zeer emotioneel betoog houdt, terwijl de vertegenwoordiger van de gedaagde, die beroepshalve bij de zaak betrokken is, daar alleen een zakelijk antwoord op heeft. Dat kan iets ongemakelijks geven.’⁴³⁰ Het kan zijn dat de rechter

429 Zaak GH03.

430 Wisman & Heeroma 2020, p. 5.

in deze zaak om deze reden eiseres aanvankelijk niet aan het woord laat (ik heb het haar niet kunnen vragen); hoe dan ook is het vanuit een oogpunt van procedurele rechtvaardigheid beter om dat wel te doen.

Fase 2 - Inhoudelijke behandeling

De inhoudelijke behandeling van handelszaken staan in het teken van de pleidooien van de advocaten en de vragen van de rechtbank. De termen 'pleidooi' en 'pleitnota' worden echter vermeden. Liever spreekt men over 'spreekaantekeningen'. De achtergrond hiervan is dat rechtbanken en andere gerechten al heel lang de spreektijd van advocaten willen inperken of zelfs willen afschaffen. Ippel en Heeger-Hertter maken hier in hun onderzoek naar zittingen van de rechtbank Midden-Nederland in 2006 ook al melding van. Door het pleitverbod dat daar toen was ingesteld, voelden advocaten zich in de marge geduwd. De slingerbeweging zou te veel in de beweging van een informele conversatie gaan.⁴³¹

In 2019 heeft de wetgever het recht op pleidooi afgeschaft. Sindsdien staat in de wet dat de rechter *partijen* in de gelegenheid stelt hun stellingen toe te lichten en nader te onderbouwen.⁴³² Het pleidooi is volgens De Groot 'van oudsher vooral een gelegenheid voor de rechtshulpverlener van een partij om haar standpunt ten overstaan van de rechter mondeling uiteen te zetten, en niet zozeer voorzien als instrument voor interactie tussen partijen en de rechter over het geschil'.⁴³³ De rol van advocaten is met de afschaffing van het pleidooi verder teruggedrongen, uiteraard tot verdriet van sommige advocaten. Volgens advocaat Kaaks lijkt de mondelinge behandeling tegenwoordig meer op een spreekuur van de rechter die zijn vragenronde houdt, wat regelmatig verzandt in een 'kringgesprek'. Het pathos dat volgens klassieke retorici, zoals Cicero, zo van belang is om te overtuigen in een rechterlijke procedure dreigt zo te sneuvelen, aldus deze advocaat.⁴³⁴

Inderdaad heb ik weinig retorische overtuigingskracht aangetroffen in de geobserveerde pleidooien, hoewel ik er in enkele meervoudig behandelde zaken nog wel iets van terugzag.⁴³⁵ Een kringgesprek is het ook niet. De mondelinge behandeling biedt doorgaans een uitgebreide bespreking van feiten en juridische argumenten, waarbij zowel partijen als advocaten ruimschoots aan bod komen.

431 Ippel & Heeger-Hertter 2006, p. 112-113 en 170.

432 Art. 87 lid 2.

433 De Groot 2019, p. 141.

434 Kaaks 2019.

435 Bijvoorbeeld in de megazaak besproken in kader 7.4.

De zittingscultuur in handelszaken

De aanspreekvormen zijn niet meer zo formeel als vroeger het geval was, maar nog altijd wel formeel. Een enkele keer worden rechters door advocaten nog met 'edelachtbare' aangesproken (ook geobserveerd bij gemachtigden in kantonzaken), maar gangbaarder is 'meneer of mevrouw de rechter'. Omgekeerd worden advocaten bij titel en naam aangesproken ('Meester Jansen, ga uw gang'). Waar advocaten in kantonzaken lang niet altijd hun pleidooi uitschrijven, is dat in handelszaken wel gebruikelijk. Griffiers zijn daar overigens blij mee, aangezien het hun veel typ- en denkwerk scheelt. De geïnterviewde rechters zijn er minder blij mee en zitten zich soms tijdens het voordragen van de spreekantekeningen 'gewoon gierend te vervelen'⁴³⁶ omdat de informatie al bekend is uit het dossier, maar zij staan het wel toe.⁴³⁷ De respondenten benoemen dat het pleiten nu eenmaal hoort bij het spel, waarbij ieder zijn of haar rol vervult. Met name respondenten met eerdere werkervaring als advocaat zijn hierover berustend. Bijvoorbeeld:

'Als ik zie dat een advocaat een pleitnota heeft, dan sta ik vaak wel toe om die eerst voor te dragen. Dat komt ook deels doordat ik zelf advocaat ben geweest, want er zullen vast rechters zijn die dat niet toestaan, maar ik weet hoe dat is. Hun cliënten willen het ook graag, want die hebben misschien wel veel geld betaald voor die pleitnota (die misschien niet relevant is). Maar dan hebben ze in ieder geval het idee dat hun advocaat echt zijn best heeft gedaan.'⁴³⁸

Het advocaten toestaan te spreken wordt door meerdere respondenten impliciet gekoppeld aan inzichten over procedurele rechtvaardigheid. Wát er gezegd wordt heeft voor hun eigen informatie meestal geen meerwaarde, maar dient het rechtvaardigheidsgevoel van de rechtzoekende.

Als rechters beginnen met het stellen van vragen aan partijen, wordt advocaten meestal verzocht hun pleitnotities nog even te bewaren en zich vervolgens te beperken tot die passages die nog nieuw licht werpen op de zaak. Herhaling dient daarbij voorkomen te worden, zo krijgen advocaten te horen. Het voordeel van beginnen met vragen stellen is volgens een respondent dat bijvoorbeeld voorkomen kan worden dat advocaten uitweiden over aspecten die voor de beslissing uiteindelijk niet van belang zijn, bijvoorbeeld de vraag of algemene voorwaarden ter hand zijn

436 Respondent GK07.

437 In één bijgewoonde kantonzaak nam de kantonrechter niet zelf een pleitnota in ontvangst (de griffier wel), naar eigen zeggen omdat hij zich dan beter kan concentreren op het betoog van de advocaat. Zaak AK31.

438 Respondent GK10.

gesteld, terwijl de rechter al weet: al zijn ze ter hand gesteld, die bepaling uit de algemene voorwaarden is toch niet relevant.⁴³⁹ Deze aanpak vergt wat meer flexibiliteit en improvisatievermogen van advocaten.

In de meeste bijgewoonde handelszaken wordt de inhoudelijke behandeling in twee termijnen (twee spreekrondes) gedaan. Bij die tweede termijn wordt advocaten gemaand om het kort te houden en herhaling te voorkomen. Sommige rechters hebben een methode ontwikkeld, waarbij een tweede termijn niet altijd meer nodig is. Zo probeert deze rechter dat te vermijden door de onderwerpen al in de eerste termijn uitputtend te behandelen:

'Officieel heb je een eerste en tweede termijn, alleen ik probeer dat te voorkomen. Ik wil eerst advocaten de gelegenheid geven, want ze hebben het voorbereid. Dat willen ze gewoon vertellen. En dan probeer ik zoveel mogelijk partijen aan het woord te laten. Maar mijn vragen zijn geclusterd. Dus bijvoorbeeld: hoe is de overeenkomst tot stand gekomen? En vervolgens: hoe is toen dat gebrek geconstateerd? Toen is de deskundige erbij gekomen, hoe is dat gegaan? En dat probeer ik dan steeds zo te clusteren. En na elk rondje vragen per onderwerp rond ik het af. Dan vraag ik partijen: hebben jullie nog aanvullende opmerkingen over het tot stand komen van de overeenkomst? Ja, dan gaan we nu door naar het volgende onderwerp. In het ideale geval zou je zo'n agenda van tevoren naar partijen sturen, zodat ze zich daarop kunnen voorbereiden. Dat lukt mij bijna nooit. Maar het maakt in de praktijk ook niet zoveel uit, omdat ik partijen ook geruststel door te zeggen dat ik aan de hand van mijn vragen het hele geschil ga doornemen. En aan het einde hebben ze dat gevoel ook. Dat weet ik, want aan het einde stel ik nog een keer die vraag: 'Ik heb al mijn vragen gesteld en ik heb alles besproken, wilt u nog wat zeggen?' Soms krijg je dan nog een korte reactie, maar heel vaak ook niet meer. Dan is het echt uitputtend behandeld. En dan hoeven advocaten ook niet nog een tweede termijn om weer te reageren. En dat doe ik omdat ik zo antwoord krijg op mijn vragen. Advocaten willen reageren op elkaar en dat is heel vaak niet relevant voor mij. Dat klinkt heel stom, maar 90% van wat ze mij vertellen weet ik al of doet niet terzake.'⁴⁴⁰

439 GK07.

440 Respondent GH04.

De zittingscultuur in handelszaken

De mondelinge behandeling laat in de meeste gevallen een goede samenwerking zien tussen alle aanwezige professionals: de rechter, de griffier en de advocaten. Ieder speelt daarin zijn of haar rol, maar de rechter neemt hierin wel het voortouw (de procesdeelnemers zijn wat dat betreft niet geheel gelijkwaardig). Laat een van de aanwezigen een steekje vallen, dan wordt diegene daar in de regel niet meteen op afgebrand. Rechters zijn zich ervan bewust – zeker de rechters die zelf ook advocaat zijn geweest – dat advocaten hun reputatie niet alleen naar de rechtbank hoog te houden hebben, maar vooral naar hun eigen cliënt. Kleine vergissingen worden dus in de regel op een hoffelijke wijze en met zo min mogelijk gezichtsverlies rechtgezet in de trant van ‘u bedoelde hier wellicht te zeggen dat...’.

In één zaak (een letselschadezaak) was de rechter expliciet kritisch op de werkwijze van de advocate. De advocate had zich volgens haar op de verkeerde dingen gefocust, namelijk op het vaststellen van de omvang van de schade, terwijl het causaal verband tussen het ongeluk en het letsel nog niet was aangetoond. Het ging hier overigens om een rechter die niet zelf als advocaat heeft gewerkt. (Zie kader 7.1.)

Kader 7.1 – Een advocate laat haar cliënt bungelen (zaak AH07)

Een advocaat staat een Turkse man bij in een letselschade deelgeschillen-procedure. Deze man is drie maanden nadat hij naar Nederland is gekomen, aangereden door een auto. Hij stelt (via een meegebrachte tolk) dat hij door het ongeluk blijvende schade heeft opgelopen en niet meer kan werken. Volgens de rechter heeft de advocate zich op de verkeerde dingen gefocust, namelijk op het vaststellen van de omvang van de schade, terwijl het causaal verband tussen het ongeluk en het letsel nog niet is aangetoond. Ze is over de aanpak van de advocaat niet te spreken en laat dat duidelijk merken.

Het begint er al mee dat de advocate van verzoeker de correspondentie over de schikkingsonderhandelingen heeft meegestuurd met de stukken. De rechter reageert hierop met: ‘Dat is niet zo chic hè, dat mag niet. Maar ik heb ze nu wel gezien.’⁴⁴¹ Even later, als de rechter inventariseert welke voorschotten inmiddels in de zaak zijn betaald, merkt ze op: ‘Ik moest nogal puzzelen wat er nu is betaald, dat stond niet duidelijk in het verzoekschrift. Wel handig om dat helder op te nemen.’ De rechter is even later ook kritisch over de wijze waarop de advocaat de producties heeft aangeleverd: zonder toelichting en index.

441 Gedragsregel 27 voor advocaten.

'Zo'n index is een goeie, ook voor een volgende keer; anders is het voor de rechtbank nogal een gedoe om het allemaal uit te zoeken.' De advocate heeft aanvullende producties te laat ingezonden, namelijk een dag voor de zitting. Dit keer is het de advocaat van de wederpartij (een verzekeraar) die hierover kritisch is: 'Dat is niet netjes, maar het zij zo, het verandert het standpunt niet.' Deze advocaat brengt een argument in waarover de rechter later zegt: 'Ik vind het vervelend om te zeggen, maar ik ben het op dit punt volstrekt eens met de verzekeraar: de medische stukken vormen de basis, zonder info van de fysiotherapeut of de orthopedisch chirurg komen we niet verder.' De advocate werpt tegen dat er gaandeweg wel gegevens zijn aangeleverd, maar dat het moeilijk bleek om aan die gegevens te komen. Zij heeft zich geconcentreerd op de schade die meneer al die tijd heeft geleden en dat was veel werk om in kaart te brengen. Zonder vergoeding van de buitengerechtigde kosten wordt het haar als belangenbehartiger moeilijk gemaakt om haar werk te doen. De rechter merkt op dat er wel degelijk voorschotten zijn verstrekt, maar 'nergens blijkt dat u keihard hebt gerend om die stukken te krijgen'. Ze vervolgt: 'Ik zal u duidelijkheid geven: het is uw taak om het voor verzoeker rond te krijgen; dat ligt op uw weg. (...) U stelt dat er sprake is van blijvende invaliditeit als gevolg van het ongeval. Maar steeds hangt boven de markt: we missen stukken. Waar ik mij druk om maak: u gaat er niet uitkomen op basis van deze medische stukken. (...) De zaak speelt al drie jaar en het dossier is nog niet klaar. Hoe verwacht u dat het nu wel gaat lukken? Uw cliënt bungelt; de bal ligt bij u. (...) Ik zie de poging ook niet. De advocaat start opnieuw de discussie over buitengerechtigde kosten, waarop de rechter reageert met: 'Als u ervaren bent in letselschadezaken, dan weet u dat het schadeverhaal pas in beeld komt als de medische situatie duidelijk is.'⁴⁴²

De achterliggende reden dat deze rechter zo fel is op de aanpak van de advocate is dat zij van mening is dat de verzoeker veel beter af zou zijn met een schikking. Voor hem staat veel op het spel, hij zal op korte termijn in de schuldhulpverlening terechtkomen; het is maar de vraag of hij in zijn woning kan blijven wonen en ook zijn verblijfsvergunning is onzeker. Zijn schuldhulpverlener is ook bij de zitting aanwezig, maar heeft geen inbreng. Volgens de rechter is de route die verzoeker en zijn advocaat voor ogen hebben (benoeming van een onafhankelijke deskundige) een langetermijnstrategie met een uiterst onzekere uitkomst, terwijl verzoeker nú gebaat is bij een oplossing.

442 De advocate is blijkens het advocatentableau vijf jaar werkzaam als advocaat en niet lid van een specialistenvereniging.

De zittingscultuur in handelszaken

De rechter spreekt verzoeker aan: 'Het is mij duidelijk dat het water u aan de lippen staat. Als er een deskundige benoemd moet worden, dan gaan daar maanden overheen. Dat zeg ik niet om u een vervelend gevoel te geven, maar het is wat het is. Bent u zich daarvan bewust?' En even later: 'Waar ik u naartoe aan het masseren ben – ook al ziet u dat misschien niet zo – is dat ik mij heel erg zorgen maak over het vervolg. Ik ben bang dat u kiest voor de onafhankelijke expertise en dat u dan maar moet wachten, wachten, wachten. Ik denk dan: hoe dan? Dan is het misschien toch beter om met elkaar hoog over de zaak te regelen, nu, vandaag.'

Meerdere keren schetst de rechter het traject van benoeming van een deskundige: eerst zal er de nodige informatie achterhaald moeten worden, vervolgens komt er een discussie over wie er als deskundige benoemd moet worden; dan zal het erover gaan welke vragen aan de deskundige gesteld moeten worden; vervolgens moet bekeken worden welke deskundige beschikbaar is. Die moet dan eerst benoemd worden. Vervolgens komt die pas na drie maanden met een rapport. Daar gaan partijen het vast niet over eens zijn. Het is ook nog maar de vraag wat daar dan uitkomt. Komt daaruit dat het letsel blijvend is? Of komt daar uit dat meneer al een versleten knie had? Dat laatste lijkt niet onaannemelijk, aangezien verzoeker tot aan het ongeluk drie jaar in de bouw heeft gewerkt.

Als ter zitting blijkt dat het eerdere aanbod van verweerder nog steeds staat, last de rechter een schorsing in. De advocate heeft inmiddels ook aangegeven met haar cliënt te willen overleggen. Eerder wilde hij niet akkoord gaan met het aanbod. Rechter: 'Nu moet u doorpakken voor uw cliënt.' Het overleg levert echter geen akkoord op. Partijen liggen te veel uit elkaar.

De rechter schetst opnieuw twee scenario's: 'In het meest gunstige geval ligt er een deskundigenrapport dat goed voor u uitpakt, waarin de deskundige aangeeft dat er sprake is van aanhoudende klachten, dan volgt er een zak met geld. Maar in het slechte scenario is dat niet de conclusie van de deskundige en heeft u al die tijd op zwart zaad gezeten. En daar komen dan bij de kosten van de procedure en van de deskundige. Ik zeg dit niet om u een rotgevoel te geven of om u onder druk te zetten. Maar er zitten enorme risico's aan. Als mens maak ik me ook zorgen. Tussen gelijk hebben en gelijk krijgen zit nog een heleboel. Ik weet niet wat er is geboden, maar misschien moet u er toch over denken om te middelen.'

De advocate verzekert de rechter dat zij haar cliënt goed heeft voorgelicht, maar dat hij echt niet wil schicken.

De rechter sluit af met de constatering dat dit een onbevredigend einde van de zitting is. Na afloop laat ze mij weten niet anders te kunnen dan het verzoek om benoeming van een deskundige af te wijzen.

De beschreven zaak illustreert dat rechters soms moeilijke dilemma's ervaren, omdat zij vanuit hun ervaring weten dat de weg die partijen willen inslaan een doodlopende is. Net als de kantonrechter aangehaald in kader 6.4 zegt ze zich als rechter en als mens zorgen te maken. Haar handelen is te begrijpen vanuit haar bezorgdheid, maar zij stuit daarbij op tegenstand. De advocaat van de verzekerder wil wel meewerken, echter de advocaat van verzoeker pakt naar haar mening niet door en legt de vinger toch al steeds op de verkeerde plek. Ook verzoeker zelf werkt niet mee. Als verzoeker zelf het woord vraagt, is het eerste wat hij (via zijn tolk) zegt: 'Allereerst wil ik zeggen dat ik respect heb voor de beslissing die u zult nemen.' Gedurende de zitting legt hij meerdere keren uit welke operaties hij allemaal heeft ondergaan. Dat de operatieverslagen niet de weg naar het dossier hebben gevonden en dat mede daardoor niet kan worden vastgesteld of er een causaal verband is tussen het ongeluk en het letsel en de arbeidsongeschiktheid – de kern van het probleem – lijkt niet tot hem door te dringen. De communicatie met verzoeker verloopt moeizaam. Gedurende de zitting lopen de emoties op: verzoeker moet huilen, wordt boos, verheft zijn stem. Het is ook maar de vraag of verzoeker heeft meegekregen dat zijn advocate volgens de rechter steken heeft laten vallen. Hoewel de rechter aan het begin van de zitting zegt: 'Mevrouw de tolk, u zegt het als ik te snel ga, hè', doet de tolk dat niet, terwijl het tempo van de zitting erg hoog ligt. De tolk vertaalt naar eigen zeggen 'samenvattend'. Behalve dat het tempo erg hoog ligt, gebruikt de rechter vaak figuurlijk taalgebruik, dat moeilijk te vertalen is, zoals 'de bal ligt bij de advocaat', 'het water staat verzoeker aan de lippen', 'verzoeker zit al die tijd op zwart zaad', 'de advocaat moet doorpakken'. Ik betwijfel of verzoeker goed heeft begrepen welke risico's hij precies loopt en wat daar de financiële consequenties van zijn. Een handelsrechter zal het informeren van de rechtzoekende normaal gesproken grotendeels aan de advocaat overlaten, maar als over de kwaliteit van de rechtsbijstandverlening twijfels bestaan, zoals in deze zaak, wordt het een ander verhaal. In zo'n zaak gaat een handelsrechter net zo goed compenseren om de persoon in kwestie in bescherming te nemen. De dilemma's zijn vergelijkbaar met die van de kantonrechter die ongelijkheidscompensatie biedt bij een niet-vertegenwoordigde partij. Volgens een door Hoevenaars hierover

De zittingscultuur in handelszaken

geïnterviewde kantonrechter is het doorgaans nog erger als een partij slecht wordt vertegenwoordigd dan helemaal niet wordt vertegenwoordigd.⁴⁴³ In dit soort gevallen is er sprake van communicerende vaten: hoe minder een advocaat doet, hoe meer de rechter in actie moet komen en vice versa.

Fase 3 - Onderzoek naar schikking

Advocate Ten Haaft erkent in een publicatie het belang van het beproeven van een schikking door rechters en wijst erop dat rechters daarin ook kunnen slagen, zelfs als de advocaten van de partijen voorafgaand aan de procedure al van alles in het werk hebben gesteld om tot een schikking te komen.⁴⁴⁴ Zij benoemt echter ook enkele ergernissen die in de advocatuur leven. Sommige rechters zouden naar de mening van advocaten te veel aandringen op het belang van een onderlinge overeenkomst, op het drammerige af. Met name wordt als ergerlijk ervaren dat rechters advocaten daarbij zouden wijzen op de gedragsregel dat de advocaat voor ogen dient te houden dat een regeling in der minne veelal de voorkeur verdient boven een proces.⁴⁴⁵ Het 'rondje gang' is in sommige gevallen niet meer dan een ritueel, omdat het partijen al duidelijk is dat zij niet zullen schikken. Als partijen vervolgens uitspreken dat die schikkingsbereidheid er niet is, zou volgens Ten Haaft die mededeling voor de rechter voldoende moeten zijn om de schikkingspogingen te staken.⁴⁴⁶

Hoe gaat dat in de bijgewoonde zaken? In de meeste van de 21 geobserveerde zaken informeert de rechter bij partijen naar de bereidheid om onderling in overleg te treden. Meestal blijkt dan al vrij snel dat een van de partijen of beide partijen daartoe niet bereid zijn. In 12 van de 21 geobserveerde zaken wordt de mondelinge behandeling een of meerdere keren geschorst om partijen gelegenheid te bieden voor overleg met hun advocaat en schikkingsonderhandelingen met elkaar. Daarbij wordt ofwel een tijdsduur afgesproken (tien tot vijftien minuten), waarna de griffier poolshoogte komt nemen, ofwel wordt afgesproken dat partijen zelf mogen

443 Hoevenaars 2021, p. 33: 'Beter geen advocaat, dan een slechte advocaat.'

444 Ten Haaft 2019, p. 499.

445 Ten Haaft 2019, p. 498. Het gaat om regel 5 van de *Gedragsregels advocatuur 2018*. De toelichting bij deze gedragsregel vermeldt: 'De advocaat is de gids van de cliënt bij het vinden van een oplossing en tegelijkertijd de poortwachter naar een juridische procedure. In het algemeen is het belang van een cliënt meer gediend met de-escalatie en een snelle en rechtvaardige oplossing. Hoewel een advocaat daar waar mogelijk en in het belang van zijn cliënt om een geschil door een schikking op te lossen in het oog moet houden, behelst regel 5 geen absolute verplichting daartoe; het gaat erom dat een advocaat zich voldoende inzet om tussen partijen tot een oplossing te komen.'

446 Ten Haaft 2019, p. 499.

aankloppen als zij klaar zijn met het overleg. In 3 zaken wordt niet geschorst omdat een van de partijen ter zitting al aangeeft dat schikkingsoverleg geen zin heeft. In 1 geval dient de schorsing niet om tot schikkingsoverleg te komen, maar wil de rechter overleggen met de griffier over de mogelijkheid van een mondeling vonnis (wat zij uiteindelijk niet doet). In de geobserveerde zaken wordt de mogelijkheid van een schikking meestal nog wel even verder verkend nadat partijen aangeven er nog niet uit te zijn gekomen,⁴⁴⁷ maar er wordt niet verder aangedrongen als blijkt dat partijen écht niet tot elkaar kunnen komen.

In 2 zaken wordt daadwerkelijk een schikking getroffen. In 1 zaak gebeurt dat duidelijk niet *dankzij* de opstelling van de advocaten, maar eerder *ondanks* de opstelling van de advocaten (zie kader 7.2).

Kader 7.2 – Wie het laatst lacht... (zaak AH08)

Deze zaak betreft een sterk gejuridiseerd bouwgeschil tussen een vve en een bouwbedrijf. De vve stelt het bouwbedrijf aansprakelijk voor de kosten van herstelwerkzaamheden voor werkzaamheden aan een galerijvloer die in 2012 niet goed zouden zijn uitgevoerd. Partijen zijn hierover al negen jaar verwickeld in een juridisch debat, tot en met de Hoge Raad en weer terug naar een gerechtshof, dat oordeelde dat het bouwbedrijf aansprakelijk is. Nu ligt alleen de schadestaat nog voor. De vordering is ruim € 135.000. Gedaagde is onder meer van mening dat de herstelwerkzaamheden veel goedkoper uitgevoerd hadden kunnen worden en betwist dat ze aansprakelijk is voor alle kosten. Ook speelt een rol dat de facturen weinig gespecificeerd zouden zijn en niet duidelijk te relateren zouden zijn aan de opdracht. Deze punten worden betwist door partijen. Bij dit geschil heeft zich nog een andere partij (een interveniënt) gevoegd. De advocaat van interveniënt gaat liever op de achterste rij (de publieke tribune) zitten dan tussen partijen in, in het beklagdenbankje. De zaak staat gepland op een vrijdagmiddag om 14.30 uur. Ik sluit niet uit dat de planning van de zaak op een late vrijdagmiddag heeft bijgedragen aan de uitkomst van deze zaak.

447 Op een manier vergelijkbaar aan de kantonzaak GK13, beschreven in kader 6.3.

De zittingscultuur in handelszaken

De rechter heeft een rustige, bedachtzame uitstraling. Ze kondigt aan dat ruim de tijd is genomen voor de zitting (2 uur) en dat er ook ruimte zal zijn voor eventueel onderling overleg. Ze zegt dat ze zich niet gaat wagen aan een samenvatting van de zaak, omdat partijen daarvan al op de hoogte zijn en ze mogelijk daarin een vergissing zou kunnen maken gezien de omvang van het dossier. Ze benadrukt waar het vandaag om gaat: de schadestaat. De rechtbank wordt geacht de schade te schatten; ze kondigt aan dat misschien daarvoor een deskundige zal moeten worden benoemd.

Wat volgt is een uitvoerige eerste termijn, waarbij de advocaten hun argumenten naar voren brengen en *en passant* over en weer verwijten maken. Tussendoor heeft de rechter korte interventies, waarbij ze een van de advocaten verzoekt iets langer stil te staan bij punten die betwist worden door de wederpartij, teneinde zo de standpunten scherper te krijgen. Als een van de advocaten opnieuw een ergernis naar voren brengt, maakt ze een gebaar dat doet denken aan dat van een zegenende priester en zegt ze: 'Ik ben neutraal, naar beide partijen.'

De zaak is al dik anderhalf uur op weg, het is inmiddels 16 uur, als de rechter tegen de betrokkenen zegt: 'Gaat het nog? Heeft u behoefte aan een korte schorsing, een sanitaire stop? Als u op de achterste rij ook behoefte heeft aan een glaasje water, neemt u dan gerust.' De rechter heeft dan al meerdere keren laten weten dat zij alle tijd heeft. Ze kondigt aan dat ze kort wil schorsen om over de zaak na te denken. Daarna zal ze gelegenheid geven voor de tweede termijn en wil ze met partijen bespreken hoe verder te gaan. 'Want heeft u al nagedacht over of u vandaag nog met elkaar in gesprek wil gaan om te kijken of u er in een onderlinge regeling uit kunt komen? Heeft u daarvoor nog iets van mij nodig?' De advocaat van gedaagde geeft aan dat er al wel overleg over en weer is geweest, maar dat het zou helpen om een voorlopig oordeel te krijgen over de cruciale punten van het geschil. De advocaat van eiser bevestigt dat. De rechter geeft aan dat ze de schorsing zal gebruiken om te kijken of het haar lukt om al een voorlopig oordeel te geven, maar het is een complexe zaak en als ze er iets over zegt, wil ze ook graag dat het goed doordacht is.

De schorsing duurt ruim twintig minuten en er is geen overleg tussen partijen of hun advocaten.

Na de schorsing geeft de rechter eerst gelegenheid voor de tweede termijn. Dit levert geen nieuwe gezichtspunten op. Daarna geeft ze haar voorlopige oordeel, met nadruk op voorlopig. Er volgt een tweede schorsing van krap een half uur, waarbij er twee keer overleg is tussen de advocaten. Terug in de rechtszaal blijkt dat partijen er niet uit zijn gekomen, het verschil is te groot: € 20.000. De rechter beaamt dat dat verschil op het totaal van de vordering best groot is, maar al pratende blijkt dat het werkelijke verschil bij nader inzien € 10.000 is (het startpunt van de onderhandeling wordt echter niet genoemd). De rechter oppert dat dat toch niet meer zo'n groot verschil is en dat partijen ook zouden kunnen besluiten om te middelen, ook gezien het feit dat de voordelen van een onderlinge regeling wel groot zijn. 'Dat voorkomt verder procederen en kosten. Dan bent u ervan af. (...) Voor alle duidelijkheid: van mij hoeft u niks hoor, ik schrijf met alle plezier een vonnis, maar dan bent u het misschien daarover weer niet eens en zou er weer een hoger beroep kunnen volgen.'

Op dit punt aangekomen mengt de gedaagde zelf (de bouwondernemer) zich in de discussie. Hij vraagt waarom de bedragen niet worden genoemd. De rechter legt uit: 'Dat doen we meestal niet, ook om mijn hoofd schoon te houden.' De advocaat van eiser benoemt nog dat partijen zelf nog wel hebben aangegeven dat het meerwaarde kan hebben om met z'n tweeën een keer een kop koffie te drinken; wellicht dat dat de doorslag zou kunnen geven. De rechter legt aan partijen uit dat ze in dat geval gerust terug mogen komen om de regeling in een proces-verbaal te laten neerleggen en dat dat met de stempel van de rechtbank dezelfde kracht heeft als een vonnis. Ze geeft weer op welke datum het vonnis verwacht kan worden, maar geeft partijen het dringende advies om verder in gesprek te gaan, ook om verdere kosten te besparen. Ze zegt bovendien dat ze pas over twee weken aan het vonnis zal beginnen en oppert dat partijen die eerste twee weken gebruiken voor verder overleg. 'Ik hou de vonnisdatum wel aan om er enige druk op te houden.'

Het is dan inmiddels 17.30 uur op de vrijdagmiddag. De gedaagde (de bouwondernemer) buigt zich voorover, kijkt langs alle advocaten de vertegenwoordiger van de vve in de ogen en vraagt: 'Zullen wij samen even naar buiten gaan?'

Alle andere betrokkenen blijven zitten in de zittingszaal, waarna wat neutrale gesprekjes volgen, niet over de zaak. En als het wat langer duurt: 'Ze zullen toch niet nu die kop koffie aan het drinken zijn?' Vijf minuten later komen partijen binnen: ze zijn eruit. 'En', wil de advocaat van eiser weten, 'wat is het bedrag?'

De zittingscultuur in handelszaken

De vertegenwoordiger van de vve noemt het bedrag. 'Goed gedaan!' roept zijn advocaat, '...van beide partijen' haast hij zich er achteraan te zeggen. Iedereen lacht. Hierop zegt de gedaagde: 'De echte lachenden zitten naast mij en naast hem [verzoeker], die krijgen hun facturen namelijk wel betaald!'

Wat precies de doorslag geeft om tot een schikking te komen, is geen harde wetenschap. Het is de combinatie van factoren – de stand van het geschil, het moment van de zitting, de opstelling van de rechter en de bereidheid van partijen – die in elke zaak net weer een beetje anders kan zijn. De rechter scheidt in deze zaak de voorwaarden door rust en neutraliteit uit te stralen, door aan te geven dat zij alle tijd heeft en door de indruk te wekken dat zij vanwege haar jarenlange ervaring boven dit ene geschil staat. Uiteindelijk is het de gedaagde zelf die de doorslag geeft, maar dat zou misschien zonder deze voorwaardenscheppende factoren niet zijn gebeurd.

Fase 4 - Afsluiting

Tot enkele jaren terug werd nog regelmatig ter zitting het proces-verbaal opgemaakt. De rechter dicteerde dit dan aan de griffier, waarna het werd geaccordeerd door partijen. Dit is in geen van de geobserveerde zaken meer opgemerkt. De griffier maakt wel aantekeningen van de zitting voor het geval er hoger beroep wordt aangespannen. In 2019 zijn enkele nieuwe modaliteiten opgenomen in de wet.⁴⁴⁸ Sindsdien kunnen onder meer geluidsopnames van de zitting worden gemaakt ter vervanging van het proces-verbaal. In één meervoudige zaak is geobserveerd dat met toestemming van de aanwezigen een geluidsopname meeloopt, niet bedoeld als vervanging van het proces-verbaal, maar ter ondersteuning van de verslaglegging door de griffier.⁴⁴⁹

Het afschaffen van het (standaard) opstellen van een proces-verbaal is een efficiëntieslag, waarbij nog niet alle rechters op één lijn zitten, zoals deze Amsterdamse handelsrechter vertelt:

'Iedereen is heel erg gehecht aan zijn eigen stijl. (...) Het is heel moeilijk om afspraken te maken. (...) De rechters van de oude stempel zijn inmiddels wel aan het uitsterven, maar het rechterlijk domein is voor veel collega's nog steeds wel heilig. Dus bijvoorbeeld over het proces-verbaal hebben we geprobeerd afspraken te maken, maar dat is best ingewikkeld. De een wil het zus doen, de

448 Art. 90 lid 7 Rv.

449 Zaak AH06, beschreven in kader 7.4.

ander wil het zo doen (...) Rechtsvordering laat nu verschillende modus open. (...) Vroeger moest je een proces-verbaal maken en dan moest je dat eigenlijk ook al op zitting voorlezen aan partijen. Dat was heel omslachtig. (...) Het kostte altijd veel tijd en leverde gedoe op ter zitting, ruzie over wat er een uur geleden gezegd was. Dus daar zijn we op een gegeven moment mee gestopt en toen zijn we het proces-verbaal na afloop gaan opsturen. Toen kregen we allemaal brieven terug van: ja, maar dát is niet gezegd, zó heb ik dat niet bedoeld. Of: dít had ik ook nog willen zeggen. (...) Dus dat is allemaal een beetje gaan schuiven en nu is het [opmaken van een proces-verbaal] niet meer verplicht. Nu zijn er collega's die zeggen: ik stuur het gewoon niet meer op en als er hoger beroep wordt ingesteld, dan krijgen partijen wel wat – net als bij kanton gebeurt. En er zijn collega's die wel een klassiek pv sturen, soms wel tien pagina's lang, afhankelijk van de griffier, en dan heb je weer een heel boekwerk. En er is ook een nieuwe stijl: een soort blokkenschema, waarin je chronologisch in een soort tabel ziet wat mensen hebben gezegd. Dat vinden anderen er dan weer niet uit zien. Dus ja, ze zijn ook verschillend.⁴⁵⁰

7.3 Meervoudige behandeling van zaken

De selectie van zaken voor de meervoudige kamer gebeurt door de teamvoorzitter, of namens de teamvoorzitter door de rolrechter of door juridisch medewerkers. Er zijn geen wettelijke criteria om te bepalen welke zaken meervoudig behandeld worden. Ook de code zaakstoedeling geeft daarover geen uitsluitsel. Respondenten geven aan dat in de praktijk met name wordt gelet op het geldelijk belang, de complexiteit van de zaak en potentiële media-aandacht. Zaken kunnen ook naar een meervoudige kamer worden verwezen vanwege opleidingsdoeleinden, aangezien rechters in opleiding ervaring moeten opdoen met het voorzitten van een meervoudige kamer. Het is dan ook niet automatisch de rechter met de hoogste anciënniteit die de meervoudige kamer voorziet. Verder is het gebruikelijk dat alle leden vragen stellen ter zitting.

Handelsrechters kunnen ook zelf een zaak die bij nader inzien erg complex is (bijvoorbeeld vanwege complexe tegenvorderingen) doorverwijzen naar de meervoudige kamer,⁴⁵¹ maar dat komt volgens de respondenten niet vaak voor. De samenstelling van rechters van de meervoudige kamer vindt plaats op basis van

450 Respondent AH11.

451 Art. 15 lid 2 Rv.

De zittingscultuur in handelszaken

maatwerk. Dit is anders dan bij de enkelvoudige zaken, die tegenwoordig aselekt en via een geautomatiseerd systeem aan een rechter worden toegewezen, tenzij bijzondere expertise vereist is of er bijzondere omstandigheden zijn.⁴⁵²

Alle vijf meervoudig behandelde zaken die zijn bijgewoond betreffen zakelijke geschillen van bedrijven of organisaties. De procesconstellatie is duidelijk 'repeat player versus repeat player'. Partijen zijn onder meer een stichting voor massaschade, een bouwonderneming, een bank, een vervoersmaatschappij, een kredietmaatschappij en een zorgverzekeraar. Bij de behandeling van deze zaken zijn van beide kanten meerdere professioneel betrokkenen aanwezig. Zij worden bijgestaan door elk twee of drie advocaten, met soms nog stagiaires op de publieke tribune. Voor de behandeling van meervoudige zaken wordt doorgaans meer tijd gereserveerd dan voor enkelvoudige handelszaken, variërend van twee en een half tot vier uur. Er zijn twee thema's die sterk in het oog springen bij deze meervoudige handelszaken: tijdsmanagement en hoor en wederhoor. Aan beide aspecten wordt strak de hand gehouden.

Eén zaak verloopt bijzonder efficiënt en valt bovendien op omdat het de enige zaak is waarin uitdrukkelijk toestemming van procespartijen wordt gevraagd voordat een voorlopig oordeel wordt gegeven (zie kader 7.3).

Kader 7.3 – Voorlopig oordeel na toestemming partijen (zaak GH02)

Voor deze meervoudig behandelde zaak is drie uur uitgetrokken. Het betreft een zakelijk conflict over de verstrekking van een krediet. Onder meer staat ter discussie of dit krediet rechtstreeks aan gedaagde is verstrekt (zoals eiser beweert) of via een moedermaatschappij dat inmiddels failliet is (zoals gedaagde beweert). De voorzitter geeft een korte vlotte introductie in gewone spreektaal ('Even kijken wie er allemaal aanwezig zijn'). Hij stelt de rechtbank voor en de griffier ('Zij denkt met ons mee'). En hij geeft kort de doelen van de mondelinge behandeling weer: 'We gaan de zaak bespreken en aan het eind van de zitting gaan we kijken of er nog een mogelijkheid bestaat dat u er in onderling overleg uitkomt.'

452 Zie de Rechtspraak, [Code Zaaktoedeling](#), 1 april 2021 en de [bestuursreglementen](#) per gerecht (niet te verwarren met de zaaksverdelingsreglementen, waarin louter wordt bepaald welk type zaken binnen welke locaties van de rechtbanken worden behandeld). Deze regelingen zijn mijns inziens voor niet-ingewijden niet erg toegankelijk.

Vervolgens ontstaat een korte onderhandeling over de spreektijd van de advocaten. Gedaagde geeft namelijk aan dat tien minuten wel wat aan de korte kant is. Dat had de advocaat van gedaagde weliswaar eerder aan moeten geven, maar niettemin vraagt de voorzitter hoeveel tijd hij dan denkt nodig te hebben. Nou... 25 minuten. Dat is te lang, vindt de voorzitter. 'Kijk, als u nu een of twee minuten extra nodig heeft, dan is dat geen probleem, maar 25 minuten is wel heel erg lang, dus u zult een selectie moeten maken in wat u wel en niet naar voren wil brengen.' De advocaat van eiser geeft aan eigenlijk ook wel twaalf tot dertien minuten nodig te hebben in plaats van de tien minuten die zijn voorschreven. De voorzitter hakt resoluut de knoop door: 'Ik geef u elk vijftien minuten en na vijftien minuten kap ik het af. Helder? Mooi, dan mag u [advocaat eiser] beginnen.'

De advocaat van eiser spreekt snel en is fel van toon. Hij gaat systematisch elf argumenten af. Eiser heeft al gelijk gekregen van de kortgedingrechter. De advocaat gaat vervolgens de argumenten van de wederpartij af. De vordering in reconventie is volgens hem 'met de haren erbij gesleept'; de wederpartij trekt een 'rookgordijn' op en neemt een 'slachtofferrol' aan. De zaak is nog geen twintig minuten op streek als de advocaat van de wederpartij het woord krijgt. Deze heeft eerst nog een punt van orde: 'Wat gebeurt er met de niet-voorgelezen tekst?' Ook op dit punt is de voorzitter tamelijk resoluut: 'Wat niet wordt voorgelezen, daar gaat een pennenstreek doorheen. Dat doet de griffier.' De advocaat van gedaagde geeft aan in dat geval de passages uit de eis in reconventie noodgedwongen achterwege te laten. Hij verzoekt de rechtbank om die nog in een schriftelijke ronde te bespreken. De rechtbank parkeert dit punt voor na de schorsing. De advocaat van gedaagde leest vervolgens op rustige toon zijn pleitnota op. Onder meer brengt hij naar voren dat er niets mis was met de onderneming, maar dat er te weinig krediet in is gestoken ('een auto zonder olie kan ook niet draaien'). De wederpartij wil geen bewijs van betaling overleggen; hij vraagt de rechtbank daar iets van te vinden of een bevel tot overlegging te geven. Volgens gedaagde is eiser aan het verkeerde adres; die had zich moeten melden in het faillissement van een ander bedrijf. Omwille van de tijd moet de advocaat het hierbij laten. De rechter constateert dat beide partijen de spreektijd hebben overschreden.

De rechtbank heeft vervolgens vragen aan partijen zelf, onder meer over het feitelijk verloop van de verschaffing van het kapitaal. Het zijn neutrale vragen, gericht op waarheidsvinding, bijvoorbeeld:

De zittingscultuur in handelszaken

- 'Wie waren er bij dat overleg aanwezig?' en naar de andere kant: 'Klopt dat?'
- 'U zegt: in dat gesprek is verzocht om af te spreken... Maar dat wordt betwist door gedaagde. Hoe kijkt u daarnaar?' En een kritische vervolgvraag: 'Dat is wat u afleidt, maar kunt u het zich ook herinneren?'

De emoties lopen wat hoger op. Volgens advocaat van gedaagde geeft de eisende partij een 'vals beeld van de juridische werkelijkheid'. Hij doet een onverwachts beroep op de actio pauliana.⁴⁵³ De voorzitter reageert met: 'Help mij even: in hoeverre is hier dan sprake van schuldeisersbenadeling? En hoe is gedaagde dan schuldeiser? Moet dan niet een schuldeiser van [bedrijf gedaagde] die pauliana actie doen?'⁴⁵⁴ De voorzitter sluit dit punt af en gaat door naar een ander onderwerp. De advocaat van eiser wil nog reageren, krijgt van een van de bijzitters het woord, maar de voorzitter sluit af. 'Uw standpunten zijn mij helder.'

De voorzitter vraagt vervolgens aan de advocaat van eiser: 'Er is bij herhaling gevraagd om de betalingsbewijzen. Kunnen die niet gewoon verstrekt worden?' Ja, geeft de advocaat aan, 'daar zit niets bijzonders in, maar dan willen wij op onze beurt ook graag inzage in stukken van de wederpartij.'

Na anderhalf uur zegt de voorzitter: 'Ik ben door mijn vragen heen. Ik kijk even naar links en rechts.' De bijzitters hebben geen vragen meer. 'Mevrouw de griffier, heeft u vragen?' Ook niet. 'Dan houden we een korte tweede termijn voor de puntjes op de i en dan kijken we hoe de zaak verder gaat.'

In de tweede termijn reageert de advocaat van eiser nog op de pleitnota van de wederpartij, waarbij hij handig teruggrijpt op de eerdere vragen van de rechtbank 'De pauliana, precies zoals u zegt: de vennootschap kan dat niet zelf doen.' De voorzitter heeft dat niet zo concreet gezegd, maar had hierover wel enkele kritische vragen gesteld.

453 Een middel om rechtshandelingen te vernietigen die door de schuldenaar zijn verricht en waardoor schuldeisers zijn benadeeld in hun verhaalsmogelijkheden.

454 Een leerzaam punt voor twee studenten rechtsgeleerdheid die de zitting bijwonen in verband met een opdracht voor hun studie; eveneens wederom een voorbeeld van een hoffelijke manier om een advocaat te wijzen op een gebrek aan inzicht.

De voorzitter rondt af: 'Goed, ik had vijf minuten in mijn hoofd; die zijn inmiddels wel om. De andere partij heeft dan ook vijf minuten.' De advocaat van gedaagde vraagt alsnog aandacht voor de eis in reconventie.

Tien minuten later sluit de voorzitter het inhoudelijke deel van de mondelinge behandeling en stelt de vraag: 'Hoe nu verder? Waar ik op aansloeg was dat dit geloof ik al de zesde keer is dat u tegenover elkaar zit in een rechtbank. Is dit het staartje of is er nog meer, speelt er nog meer?' Volgens eiser is dit het staartje. Voorzitter: 'Als dit klaar is, is het klaar?' Inderdaad. De voorzitter vraagt: 'Hoe zou u met deze zaak verder willen? Wilt onder de leiding van de rechtbank vandaag kijken of u een oplossing kunt bereiken, of wilt u het tot achter de komma uitgedroogd hebben?' (In tegenstelling tot alle eerder geformuleerde vragen over de feiten van de zaak is deze vraag met betrekking tot het procedeedrag van partijen niet neutraal geformuleerd.) Eiser geeft aan 'tot het gaatje' te willen gaan. Voorzitter: 'Ik kijk dan nog even naar de andere kant, hoewel dat dan eigenlijk al geen zin meer heeft als een partij er zo in staat. Hoe zit u in de wedstrijd?' Gedaagde geeft aan: 'Niet tot het gaatje; daar hebben alleen advocaten plezier van.' Hij geeft onder meer aan dat er eerder overleg is gevoerd en dat daar niet veel meer van te verwachten is.

De voorzitter gaat terug naar eiser met de vraag of dan de insteek is dat vonnis volgt. 'Dat mag natuurlijk, maar...' De advocaat van eiser bevestigt dat er al eerder onderhandeld is en geeft aan dat het hele debacle zijn cliënt veel geld heeft gekost. Eiser staat wel open voor overleg, maar 'dan moet er wel bewogen worden'. De voorzitter reageert met: 'Oké, dat is een iets ander verhaal' en vraagt aan gedaagde: 'Is er ruimte?' Gedaagde antwoordt: 'Het lijkt ons het verstandigst dat u daar gewoon een oordeel over velt.'

Een van de bijzitters biedt aan dat de rechtbank een voorlopig oordeel kan geven. 'Dan moeten we natuurlijk even schorsen, want we zitten meervoudig. Dan kunnen we dat best doen, op onderwerp a of b. Kan de rechtbank er al iets van vinden? Dat kan u wellicht helpen om vandaag het boek dicht te doen.' De advocaat van eiser vindt het sowieso goed om even te schorsen. 'Dan kunnen we dat met cliënt bespreken.'

De zitting wordt geschorst voor ruim tien minuten.

Na de hervatting blijkt dat partijen graag het hulpaanbod aannemen en de rechtbank vragen om een voorlopig oordeel over de vraag of er nu wel of niet een krediet is verstrekt en over de tegenvordering.

De voorzitter benadrukt dat het oordeel voorlopig is, 'dat zit 'm al in de naam'. Hij zegt onder meer dat zoals de rechtbank er nu tegenaan kijkt het meest waarschijnlijke oordeel is dat [eiser] rechtstreeks aan [gedaagde] het kapitaal heeft verstrekt, niet via [ander bedrijf dat inmiddels failliet is]. Er is nog wat twijfel of dat voor het gehele bedrag is; dat is minder duidelijk. De voorzitter vraagt partijen: 'Biedt dat aanknopingspunt om met elkaar in gesprek te gaan? Dat betekent dat er door [gedaagde] een serieus bedrag betaald zal moeten worden. Geeft deze informatie u aanleiding om te verkennen of u toch verder met elkaar het gesprek wil voeren?' en kijkt daarbij naar gedaagde. Het blijft even stil – dit voorlopig oordeel komt duidelijk hard aan. De advocaat van gedaagde bevestigt dit: 'Ik denk dat we dit even moeten verwerken.' Hij wil graag even met zijn cliënt overleggen en vraagt om een schorsing van een paar minuten om na te gaan of het zin heeft om met elkaar in gesprek te gaan.

De voorzitter schorst de vergadering voor vijf minuten (het worden er acht).

Bij terugkeer krijgt de advocaat van gedaagde als eerste het woord. Hij merkt op dat het voor cliënten vooral moeilijk is dat de eis in reconventie zo snel van tafel is. Maar dat het wat hen betreft toch wel zin heeft om te praten, tenminste als eiser ook afstapt van het standpunt 'ik ga tot het gaatje'. De voorzitter geeft aan dat met elkaar moeten bespreken. 'Zal ik dan toch even schorsen? Is het handig als wij dan even gaan lunchen? Half uur?' Hierop reageert eiser (comfortabel met armen over elkaar): 'Ik heb niet zo lang nodig.' Ook zijn advocaat geeft aan: 'Het zou korter kunnen, als u dat met uw eetlust kunt combineren.' (Dit is het enige moment in de zitting waarop wat humor doorklinkt.)

De voorzitter stelt voor om tien minuten te schorsen (het worden er twintig).

Bij terugkeer in de zaal vraagt de voorzitter: 'Wie mag ik het woord geven?' De advocaat van eiser geeft aan dat partijen te ver uit elkaar liggen en vraagt om een vonnis. De andere advocaat beaamt dat. Voorzitter: 'Dan kijk ik even naar de griffier voor de vonnisdatum. Dat is [datum]. Houdt u er wel rekening mee dat we dat niet altijd halen. Wees niet verbaasd als het een paar weken later wordt.'

Met als laatste woorden 'dank voor uw komst' sluit de voorzitter de zitting, een half uur voor de geplande eindtijd.

Zoals gezegd is deze zaak van alle meervoudig behandelde zaken het meest voortvarend behandeld (door de verkorte weergave lijkt het wellicht nog korter en voortvarender dan in werkelijkheid het geval was). Uit oogpunt van zittingsmanagement valt op dat de voorzitter niet alleen de interactie tussen rechtbank en partijen en hun advocaten aan het managen is, maar ook de dynamiek tussen de voorzitter en de bijzitters. De leden van de rechtbank vullen elkaar aan met vragen en suggesties, zoals de suggestie om een voorlopig oordeel te geven. Het is echter niet gebruikelijk dat een bijzitter zich ook bemoeit met de beurtwisseling in de interactie met partijen (wie wanneer aan het woord is); dat is doorgaans het domein van de voorzitter. De aanpak om eerst te schorsen alvorens tot een voorlopig oordeel te komen is logisch, omdat de afzonderlijke leden daarover eerst overeenstemming moeten bereiken. Een handelsrechter van de andere rechtbank vertelt in het interview dat zij een collega er wel eens op heeft aangesproken dat deze het voorlopig oordeel er meteen al uitfloopte. Een dergelijke vorm van 'telepathisch raadkameren' is niet de bedoeling.⁴⁵⁵ Interessant in de in kader 7.3 weergegeven zaak is tot slot dat de voorzitter het voorlopig oordeel presenteert in de vorm van een voorspelling van de eigen uitspraak ('zoals de rechtbank er nu tegenaan kijkt is het meest waarschijnlijk oordeel dat...').⁴⁵⁶ Het is in handelszaken vaak geobserveerd dat rechters een voorlopig oordeel geven, maar meestal gebeurt dat *en passant* en zonder eerst te overleggen met partijen, zoals beschreven in de letselschadezaak in kader 7.1 ('U gaat er niet uitkomen op basis van deze medische stukken').

In een van de andere Gelderse meervoudige zaken⁴⁵⁷ heeft de voorzitter ook een voortvarende opzet voor ogen, maar loopt zij tegen onbegrip bij een van de partijen en tal van praktische problemen in de communicatie aan, waardoor de zaak ruim uit de tijd loopt. De gehele behandeling neemt uiteindelijk vijf uur in beslag. Om te beginnen houden de advocaten zich niet aan de spreektijd en vervallen zij – ondanks waarschuwingen van de voorzitter – in herhaling. In deze zaak spelen verder onder meer interculturele communicatieproblemen en tolkproblemen een rol. Vragen moeten meerdere keren gesteld worden aan de Chinese eigenaar van een

455 Respondent AH08.

456 Vgl. Alberstein & Amir 2025, p. 103: '*Judges predict their own ruling, and in cases where the pretrial judge is also the presiding judge on the case, this has a strong effect on the parties.*'

457 Zaak GH01.

De zittingscultuur in handelszaken

bedrijf, die samen met zijn vrouw en zoon ter zitting aanwezig is, maar steeds krijgt de rechtbank geen adequaat antwoord op de vragen. Deze personen zijn intussen onrustig aanwezig, lopen regelmatig heen en weer om op net iets te luide fluistertoon onderling overleg te voeren. Online zijn nog zes personen plus twee tolken (Chinees-Nederlands en Engels-Nederlands) aanwezig. Hoewel voor de behandeling drie uur staan gepland en al snel duidelijk wordt dat deze tijd ontoereikend zal zijn, verlaat de tolk Chinees onder protest van de voorzitter twintig minuten voor de geplande eindtijd de hybride zitting wegens een andere afspraak. De zitting wordt voortgezet in het Engels, waarbij de voorzitter de verklaringen van partijen en hun procesvertegenwoordigers ook samenvat in het Nederlands ten behoeve van de griffier. Als een van de advocaten dan ook nog even wil inbreken om wat te zeggen, grijpt de voorzitter in: 'U mag straks aanvullen. Het wordt even heel lastig. We moeten hard werken om de verklaring van [eiser] goed op papier te krijgen.' Zij kondigt aan welke onderwerpen ze na de schorsing verder wil bespreken. 'Dan weet u dat vast.' De schorsing valt om 13.00 uur (de oorspronkelijk geplande eindtijd) en wordt samengenomen met de lunch.

Na de hervatting draagt de rechtbank zelf ook niet helemaal bij aan een ordelijk verloop, want de griffier en één lid van de rechtbank komen pas enkele minuten later binnen. De tolk Engels is – geluk bij een ongeluk – ook na de lunch beschikbaar; een kwartier na de hervatting sluit ook de tolk Chinees weer aan. Zowel over de vertaling als over de inhoud van de zaak is er voortdurend geroezemoes aan de kant van eiser, waar de vrouw nu ook een automatisch vertaalprogramma op haar telefoon heeft aangezet (de betrokkenen spreken Kantonees, terwijl de tolk Mandarijn spreekt⁴⁵⁸). Aan de kant van eisers gebeurt alles nogal luid: een telefoon gaat luid af, er wordt te luid in microfoons gesproken en er wordt voortdurend luid een neus opgehaald. De voorzitter krijgt het verwijt dat ze 'een leidende vraag stelt', maar werpt dit van zich en wordt daarbij ook in bescherming genomen door een van de bijzitters (het is mij ook niet opgevallen dat die vraag in enig opzicht leidend is). Intussen krijgt de rechtbank nog steeds geen duidelijke antwoorden op de vragen. De voorzitter maakt het rondje af door aan alle betrokkenen te vragen of ze nog iets willen opmerken, hetgeen ze allen willen. Het is dan inmiddels 15 uur (de zaak is om 10 uur van start gegaan). Aangezien de voorzitter in haar introductie had aangegeven de mondelinge behandeling ook te willen gebruiken om de mogelijkheid te verkennen van schikkingsoverleg, stelt ze toch nog maar de vraag of partijen daartoe bereid zijn. Gedaagde ziet hiertoe geen ruimte, geeft aan dat het gat te groot is en dat 'de taart vergroten' te ingewikkeld is, zonder voorlopig oordeel. Een voorlopig oordeel kan de

458 De verschillen in uitspraak tussen deze twee talen zijn groot (Dalte 2020).

rechtbank echter nog niet geven, wel geeft de voorzitter verheldering op het punt van de bewijslastverdeling. Na een korte schorsing, bedoeld voor partijen om kort met hun advocaten te overleggen, blijkt inderdaad dat partijen vandaag althans niet verder willen onderhandelen. Ruim vijf uur na aanvang sluit de voorzitter de zitting.

Een zaak als deze maakt goed duidelijk dat de rechter weliswaar een belangrijke inbreng heeft, maar dat de proceshouding en het gedrag van partijen, advocaten en tolken ook zeer bepalend kunnen zijn voor de sfeer ter zitting. Dit is een van de weinige voorbeelden in mijn steekproef waarbij de samenwerking tussen de procesdeelnemers niet goed verloopt. Desgevraagd geven rechters aan dat de ervaring leert dat zaken met een internationaal karakter, waarbij tolken moeten worden ingeschakeld en ook nog een deel van de partijen online aanwezig is, al snel uit de tijd lopen. Het is dan ook aan te raden voor dit soort zaken standaard meer tijd uit te trekken.⁴⁵⁹

Tot slot beschrijf ik nog één zaak, die de rechter zelf een 'megazaak' noemt. Deze zaak, van een bouwbedrijf (A) tegen een grote vervoersmaatschappij (B), is de enige geobserveerde zaak waarvan ik heb kunnen vaststellen dat er ook journalisten in de zaal aanwezig zijn. Dit is duidelijk een zaak waarbij volgens de typologie van Van Deursen 'directe, niet-juridische macro-effecten' aan de orde zijn. Met macro-effecten doelt hij op de mogelijke gevolgen van een rechterlijke uitspraak voor niet rechtstreeks bij de procedure betrokkenen (anders dan micro-effecten die zien op de gevolgen van een rechterlijke beslissing voor procespartijen).⁴⁶⁰ De gevolgen kunnen juridisch van aard zijn, bijvoorbeeld als de rechtbank een precedent schept door een bepaald juridisch leerstuk op te rekken of juist in te perken. Maar in geval van deze zaak gaat het om feitelijke macro-effecten, namelijk de grote financiële gevolgen voor de onderaannemers, die dan ook met meer dan gemiddelde belangstelling de zaak vanuit de zaal volgen. Van Deursen heeft op basis van rechtspraakonderzoek en interviews met rechters geen aanwijzingen gevonden dat de aanwezigheid van macro-effecten van invloed is op de uitkomst van zaken. Wel kan het leiden tot een grotere behoedzaamheid of tot extra jurisdisering.⁴⁶¹ Die grotere behoedzaamheid en extra jurisdisering is in deze zaak ook ter zitting merkbaar.

459 Over problemen in de communicatie ter zitting via tolken zie Doornbos 2010 en Jacobs 2015. Voor rechters binnen de strafrechtspleging is een [best practice guide](#) beschikbaar, die ook voor andere rechtsgebieden relevant is.

460 Van Deursen 2024, p. 68.

461 Van Deursen 2024, p. 121 e.v.

De zittingscultuur in handelszaken

De zaak biedt ook goede aanknopingspunten om dieper in te gaan op de interactie tussen de rechtbank en de advocaten. Een voor deze zaak relevant inzicht vanuit de communicatiewetenschappen is dat mensen (hier: procespartijen en advocaten) niet alleen op inhoudelijke wijze met elkaar communiceren, maar ook op gevoels-, relationeel en appellerend niveau.⁴⁶² Dat gebeurt zowel verbaal als non-verbaal (bijv. via gelaatsuitdrukkingen, houdingen en kledingkeuzes). Waar er bij de communicatie op inhoudelijk niveau al misverstanden kunnen ontstaan, geldt dat des te meer voor de interpretatie van emoties (gevoelsniveau), wat men van elkaar vindt (relationeel niveau) en wat men van elkaar verwacht (appellerend niveau). De rechter kan proberen te voorkomen dat er misverstanden ontstaan door de emoties, de wederzijdse (impliciete) beoordelingen of verwachtingen te signaleren, benoemen, spiegelen, erkennen of checken door de persoon in kwestie te vragen of de indruk klopt dat hij of zij bijvoorbeeld boos of verdrietig is.⁴⁶³ Smilde wijst erop dat het in de juridische werkelijkheid vaak gaat over wie inhoudelijk gelijk heeft, maar dat intussen in de belevingswereld van partijen ook allerlei andere kwesties spelen: 'De manier waarop partijen met elkaar communiceren of communiceerden, de wrijvingen en ergernissen die daarin zijn ontstaan, het speelt bij het ontstaan en de ontwikkeling van een conflict een grote rol. De communicatie tussen partijen die hun zaak naar de rechtbank brengen, is veelal problematisch.'⁴⁶⁴

Kader 7.4 – Een megazaak (zaak AH06)

Bij de mondelinge behandeling is de spanning bij alle aanwezigen voelbaar, vanwege het bijzondere karakter van de zaak en de grote belangen die op het spel staan, niet alleen bij partijen zelf, maar ook bij tal van onderaannemers. De zaak gaat in de kern om de vraag of bedrijf B rechtmatig heeft gehandeld door een bouwcontract tussentijds te beëindigen. Gevorderde schadevergoeding: ruim € 155 miljoen. In reconventie vordert bedrijf B circa 60 miljoen.

Zoals bij alle zaken die ik geobserveerd heb, zit de rechtbank al klaar als partijen binnenkomen. Aan de kant van eiser (A) zijn er twee advocaten; aan de kant van de gedaagde (B) drie advocaten, allen werkzaam bij grote Zuidaskantoren. De grote zittingszaal is verder zo goed als gevuld met professioneel betrokkenen, zoals onderaannemers en deskundigen (die overigens niet gehoord worden).

462 Smilde 2019, p. 32.

463 Smilde 2019 geeft hiervoor bruikbare tips. Zie o.m. p. 39-40 voor het omgaan met emoties.

464 Smilde 2019, p. 45.

De aanwezige journalisten hebben zich kennelijk van tevoren aangemeld, aangezien hun aanwezigheid door de voorzitter wordt vermeld. In de zittingszaal zijn bovendien twee tolken Engels aanwezig die elkaar elk half uur afwisselen en met behulp van een headset semi-simultaan tolken.⁴⁶⁵ De tolken zijn ingehuurd door de eisende partij, maar zij vertalen ook voor de andere aanwezigen die het Nederlands niet machtig zijn. Voor de behandeling van de zaak is drie uur uitgetrokken.

De voorzitter wacht even tot iedereen heeft uitgepakt en heet vervolgens iedereen welkom. Zij stelt de rechtbank en de griffier bij naam voor, controleert of de geluidsverbinding met de tolken goed functioneert, en neemt even een paar minuten de tijd om goed te inventariseren wie er aanwezig zijn en welke stukken in het dossier zitten. Deze introductie is goed voorbereid en verloopt daarom vrij snel, ondanks het grote aantal aanwezigen. Partijen gaan er bovendien mee akkoord dat er een geluidsopname wordt gemaakt ten behoeve van het opstellen van het proces-verbaal.⁴⁶⁶ De rechter geeft – bewust, zo vertelt zij mij later in het interview – geen samenvatting van de zaak om te voorkomen dat daarover discussie tussen partijen ontstaat.

De rechter geeft de ‘agenda’ van de zitting weer, zoals vooraf gecommuniceerd met de partijen. De advocaten van beide partijen krijgen elk strikt 45 minuten spreektijd (‘en daar ga ik u aan houden’). Dan volgt een korte schorsing, waarna de rechtbank vragen stelt en daarna krijgen partijen elk twintig minuten. Dan zal de rechter bespreken hoe de zaak verder gaat. De zaak gaat rustig en gedisciplineerd van start.

De eerste advocaat van de eisende partij bijt het spits af, nadat de jongste bediende van het kantoor circa twintig kopieën van de pleitnota heeft uitgedeeld.

465 Zoveel mogelijk terwijl de spreker nog aan het woord is, maar soms in kleine stukjes nadat de spreker is uitgesproken (consecutief). Voor echt simultaan tolken is doorgaans nodig dat de tolk in een geluidsdichte cabine zit met koptelefoon en geluidsapparatuur. Zie Van Duijn & Van den Reijen 2001, p. 8; Doornbos 2010, p. 55.

466 De geluidsopname wordt gebruikt als hulpmiddel en niet als vervanging voor het schriftelijk proces-verbaal. Sinds 2019 is het mogelijk om het proces-verbaal te vervangen door een beeld- of geluidsopname (art. 90 lid 7 Rv), maar hiervan wordt in de door mij bezochte rechtbanken, zoals eerder opgemerkt, geen gebruikgemaakt. De rechters die ik hierover spreek, weten bovendien niet van de mogelijkheid.

Het pleidooi is voor een buitenstaander goed te volgen, maar staat wel bol van specialistisch Engelstalig taalgebruik ('shopdrawings', 'design gap', 'notice to correct'). De advocaat heeft enkele metaforen in zijn spreeknotities verwerkt. Bedrijf A verwijt bedrijf B geen goed ontwerp te hebben aangeleverd voor de bouwwerkzaamheden, terwijl dat wel hun verantwoordelijkheid zou zijn. De advocaat vergelijkt een bouwbedrijf zonder goed ontwerp met een orkest zonder dirigent of openbaar vervoer zonder dienstregeling; onmogelijk om dan goed het werk te kunnen doen. Ook bevat het pleidooi de nodige steken onder water. (Hieruit blijkt dat partijen niet alleen op inhoudelijk niveau, maar ook op relationeel niveau aan het communiceren zijn.⁴⁶⁷) Waarom liet bedrijf B het design cap voortduren? De advocaat van eiser suggereert dat hier mogelijk 'politieke redenen' aan ten grondslag lagen: niemand wilde deze kapitale fout voor zijn rekening nemen. Het pleidooi is doorspekt met verwijzingen naar de onderlinge correspondentie en afspraken tussen partijen. De notices to correct zouden door bedrijf B louter zijn opgesteld om de ontbinding te kunnen rechtvaardigen; de beslissing tot ontbinding zou toen al genomen zijn. Conclusie van eiser: het bouwconcern en alle onderaannemers krijgen de rekening gepresenteerd van het falen van de wederpartij. Hierdoor is voor miljoenen aan schade geleden.

De zaak is inmiddels een uur op streek. Eiser was mooi net binnen de tijd, constateert de rechter. 'Dan kijk ik naar u.' De advocaat van de gedaagde partij mag eveneens 45 minuten pleiten. De advocaten delen pleitnotities uit die nog dikker zijn dan die van eiser. 'Hoe denkt u dat te gaan doen binnen de tijd?', wil de rechter meteen al weten. De advocaten benadrukken binnen de tijd te zullen blijven. De advocaten van de gedaagde partij hebben voor de rechtbank een powerpointslide gemaakt met het beoordelingskader voor de juridische vragen die voorliggen, die echter slecht leesbaar is voor het publiek en voor de rechtbank geen toegevoegde waarde heeft. Zij werken dit systematisch af in hun verweer. Ook hier wisselen de verschillende advocaten elkaar af. Niet bedrijf B, maar bedrijf A valt de contractbreuk te verwijten. Er waren tal van schendingen van materiële contractverplichtingen. Eiser heeft de werken niet goed beschermd tegen weersinvloeden. Daar zijn tal van voorbeelden van. In het verweer wordt ruim aandacht gegeven aan de 'selectieve bewijsvoering' van eiser. Ook wijst bedrijf B erop dat het bouwconcern geheimhouding bij de onderaannemers had opgelegd, waardoor deze noch met elkaar, noch met bedrijf B mochten communiceren. Dat heeft het bouwproces nog meer bemoeilijkt.

467 Smilde 2019, p. 41.

Precies drie kwartier later is ook de gedaagde gereed. De rechter ('dank u wel, op de minuut af') kondigt een schorsing aan, zodat de rechtbank zich even kan beraden op de vragen die zij nog heeft. Het hele gezelschap verlaat de zaal. (Dit is het moment waarop rechters er in de regel beducht op zijn dat er ergens in de zaal – tegen de huisregels van de rechtbank in – nog een telefoon met opnamefunctie aanstaat, waardoor de beraadslaging van de rechtbank achteraf is terug te horen.⁴⁶⁸ Om die reden trekken rechters zich veelal ook terug uit de zittingszaal, zoals ook hier.)

De zaak vervolgt met vragen van de rechtbank aan partijen. De rechter communiceert hierbij rechtstreeks in het Engels met de eisende partij en switcht dan weer naar het Nederlands richting de gedaagde partij. Precies dezelfde vragen worden ook aan de wederpartij gesteld. Alle leden van de meervoudige kamer stellen vragen ter opheldering. Meerdere aanwezigen in de zaal krijgen het woord. Af en toe geven partijen aan nog te willen reageren, waarvoor ze naar de tweede termijn worden verwezen. Over en weer wordt verontwaardiging uitgesproken. Wanneer de rechter opmerkt: 'We sluiten dit punt af, u verschilt daarover fundamenteel van mening en ik denk dat wij daar iets van moeten gaan vinden', reageert de advocaat van de gedaagde partij met: 'Wel lastig als zij nog een extra ronde krijgen en wij niet.' De rechter antwoordt: 'Ik zal mijn best doen om iedereen binnen de tijd die beschikbaar is gelijk aan het woord te laten.' In het vraag-antwoordspel dat volgt onderbreekt de voorzitter af en toe om partijen te manen tot beantwoording van de vraag. 'Het dossier is bekend; het was weliswaar een dik pak, maar we hebben alles gelezen.' (Bijna 1.200 bladzijden tekst, licht de rechter later in het interview toe.) De achterdocht tussen partijen is merkbaar. Zo vraagt de advocaat van gedaagde zich hardop af: 'Wordt meneer nu gevoed door zijn laptop?' De rechter maakt sussende opmerkingen om de gemoederen in bedwang te houden: 'U moet elkaar even tijd geven.' De rechtbank heeft tot slot nog een 'praktische vraag, misschien helemaal niet relevant, maar pure nieuwsgierigheid: is die rijstrook er nu gekomen of niet? Het dossier zegt daar niets over.'

468 Los van de hier beschreven zaak laten enkele respondenten weten hierbij ook in hun achterhoofd te houden dat dergelijke opnames een rol kunnen gaan spelen in een wrakingsverzoek, hoewel de kans erg klein is dat de wrakingskamer dat zal toestaan. Heimelijk gemaakte audio-opnames van de zitting worden, wegens strijd met de goede procesorde, niet toegelaten als bewijsmiddel in een wrakingsverzoek, zo heeft de rechtbank Oost-Brabant nog in een recente uitspraak vastgesteld. Zie Rb Oost-Brabant 9 januari 2025, ECLI:NL:RBOBR:2025:630. Zie in dit kader ook RvS 28 maart 2025, ECLI:NL:RVS:2025:1325.

Het antwoord is ja, maar hierover ontstaat opnieuw discussie, waarop de rechter laconiek stelt: 'Het is altijd gevaarlijk om vragen te stellen uit louter nieuwsgierigheid.' Dit is een van de spaarzame momenten waarop even gelachen wordt. Tot slot van deze eerste termijn heeft de rechtbank nog voor beide partijen een 'belangenvraag': 'Wat betekent het voor de rest van de vorderingen als de rechtbank anders oordeelt dan u wilt [over de rechtmatigheid van de ontbinding]?' Partij A wijst op de enorme omvang van de schade en de hausse aan schadevergoedingen van onderaannemers. Partij B wil er maar liever helemaal niets over zeggen: 'linksom of rechtsom is er sprake van wanprestatie'.

Drie en een half uur na aanvang van de zaak gaat de tweede termijn van start. De *eminence grise* onder de advocaten van partij A neemt het woord. Hij geeft de rechtbank subtiele complimentjes en zet een vraag die de voorzitter helemaal aan het begin van de zitting heeft gesteld, namelijk of ook de *engineer* en de *designers* ter zitting aanwezig zijn, handig naar zijn hand ('Zoals u al opmerkte, zijn de engineer en de designer vandaag de grote afwezigen'). Waar hij jurisprudentie bespreekt, laat hij zich van zijn 'bescheiden' kant zien: 'Wie ben ik, maar kijkt u eens wat professor [...] erover geschreven heeft.' Ook de andere kant krijgt het woord. In deze tweede termijn spreken de advocaten meer uit het hoofd; deze fase van het proces vergt dus duidelijk meer van de mondelinge vaardigheden van de advocaten. Een opmerking van de advocaat van gedaagde over de bewijslast (die volgens haar bij de wederpartij ligt), leidt tot een interventie van de advocaat van eiser: 'Het is niet de bedoeling dat weer wordt gereageerd op wat wij in tweede termijn naar voren hebben gebracht. Dan kunnen wij daar niet meer op reageren.' Waarna de rechter opmerkt: 'Nou, als u dat echt wil, mag u daar best kort nog even op reageren, maar ik zou er graag voortvarend doorheen gaan en toch zorgen dat iedereen zich gehoord voelt. Het is de rechtbank duidelijk dat u over dit punt van mening verschilt. Wij zullen daar iets van moeten vinden.'

Vier uur na aanvang van de zitting (een half uur later dan gepland) sluit de voorzitter de inhoudelijke behandeling en verzucht: 'Tja, normaal vraag je dan: 'Goh, hoe staan de onderhandelingen ervoor?' Nou ja, ik lach nu, maar het is natuurlijk helemaal niet leuk en het gaat om heel veel geld... Heeft u eigenlijk nog onderling overlegd?' Het blijkt dat een poging tot mediation in 2022 is stopgezet en dat partijen daarna geen onderling overleg meer hebben gehad (de gemachtigde van eiser voegt er nog even snel aan toe dat het de wederpartij was die de mediation heeft beëindigd).

De voorzitter wijst erop dat de gehele afwikkeling van de zaak nog wel jaren kan voortduren, zeker als hoger beroep volgt. Het is met deze zaak in elk geval nog lang niet afgelopen. De advocaat van eiser geeft aan dat wat hen betreft de deur voor een onderlinge regeling openstaat: het risico van doorprocederen is te groot, de onderaannemers moeten wel kunnen worden betaald. De advocaat van gedaagde benadrukt dat er eerst een beslissing moet worden genomen over de vraag of het contract beëindigd had mogen worden of niet, alvorens partijen weer verder kunnen overleggen – voor het eerst zijn partijen het met elkaar eens. Hierop zegt de voorzitter: 'Ik hoop dat het u helpt. Maar op de ene vraag volgt de volgende vraag. Voor dat je het weet is het 2030.' Vanwege de complexiteit van de zaak wordt de vonnisdatum verlengd naar 2 x 6 weken (uiteindelijk is nóg 4 weken later een tussenvonnis verschenen). 'Dit was het; dank voor uw komst.'

In grote zaken zoals deze voelt het voor rechters enigszins geforceerd om op de mondelinge behandeling vragen te stellen over achterliggende belangen en de schikkingsbereidheid van partijen. De belangen zijn immers evident groot en de zaak is zo complex dat er ter zitting niet zomaar even wat geregeld kan worden. De voorzitter maakt er maar een grapje van, om toch af te tasten of partijen nog in overleg zijn of nog nader schikkingsoverleg willen voeren naar aanleiding van wat ter zitting boven tafel is gekomen. De vraag naar de stand van het schikkingsoverleg is echter ook gerechtvaardigd gezien de capaciteit die een dergelijke megazaak op de rechtbank legt. Stel dat dit schikkingsoverleg mede naar aanleiding van de mondelinge behandeling in een stroomversnelling zou komen, dan is het onnodig dat de rechtbank alle tijd en energie in een vonnis steekt. Op de vraag die de rechtbank heeft behandeld, is alleen een binair antwoord mogelijk (gedaagde mocht de overeenkomst ontbinden of niet; in dit geval niet), maar de vervolgvragen – naar de omvang van de schade – lenen zich veeleer voor onderhandeling. Uit de zitting blijkt duidelijk dat partijen eerst antwoord willen op die eerste vraag.

Brenninkmeijer e.a. 2015 wijzen erop dat aan het burgerlijk procesrecht een 'toernooivorm' ten grondslag ligt: eis tegenover verweer, standpunt tegenover standpunt, argument tegenover argument. De toernooivorm is naar hun mening kostbaar en pakt vaak contraproductief uit, in die zin dat het conflict er eerder door wordt uitvergroot dan opgelost.⁴⁶⁹ In de behandeling van de in kader 7.4 beschreven megazaak is het toernooimodel in optima forma zichtbaar. In vergaande mate heeft de rechtszitting trekken van een wedstrijd, waarbij de spelers weliswaar netjes binnen

469 Brenninkmeijer e.a. 2015, p. 1817.

De zittingscultuur in handelszaken

de regels blijven, maar elkaar geen centimeter ruimte gunnen. Deze antagonistische houding past in het professionele spel, waarin alle aanwezigen hun rol vervullen. De partijen zijn in dat opzicht goed aan elkaar gewaagd. De rechtbank past haar handelwijze hierop aan door de mondelinge behandeling van de zaak strak te regisseren, door expliciet hoor en wederhoor toe te passen en een neutrale, onpartijdige houding aan te nemen. De rechtbank stelt zich terughoudend op om het conflict tussen partijen niet nog verder te voeden; de keer dat zij daar even buiten treedt (en een vraag uit nieuwsgierigheid stelt) heeft dat meteen ook dat effect. De rol van de voorzitter vertoont gelijkenis met die van een scheidsrechter. Door de rechtbank worden veel vragen gesteld om vat te krijgen op de feitelijke gang van zaken bij het ontwerpen en uitvoeren van de werkzaamheden (in zoverre staat de zitting ook in het licht van waarheidsvinding); verder zijn het duidelijk de vereisten van een eerlijk proces – de onpartijdige rechter, het beginsel van hoor en wederhoor en de wapengelijkheid – die in deze zaak opvallend aanwezig zijn. Het verloop van de zaak maakt het mijns inziens ook aannemelijk dat een andere opstelling van de rechtbank mogelijk voor problemen zou zorgen: advocaten zouden hun spreektijd overschrijden en misschien wel net zo lang blijven kibbelen totdat ze van buitenaf worden gestopt. Dit roept de vraag op of de kritiek van Brenninkmeijer e.a. op het toernooimodel terecht is ten aanzien van alle zaken. Een toernooiachtige setting lijkt inderdaad bij het gros van de kantonzaken en een deel van handelszaken, bijvoorbeeld waarbij persoonlijke verhoudingen tussen partijen een rol spelen, niet de geëigende setting om tot verzoening of beëindiging van het conflict te komen met behoud van een goede verstandhouding. Voor grote, zakelijke geschillen als deze megazaak, lijkt het toernooimodel echter ook voordelen te bieden. Zo benadrukt Ahsmann dat de heldere rolverdeling en de tegenspraak helpen om de feiten, de waarheid te achterhalen. 'Een discussie waarbij argumenten voor en tegen zakelijk en scherp worden gepresenteerd, stelt de rechter in staat om over de kern die aldus aan hem wordt voorgelegd een afgewogen oordeel te geven.'⁴⁷⁰ Het zijn typisch dit soort zaken, zoals de vergaand gejuridiseerde megazaak, waar een strakke toepassing van de procesregels ervoor zorgt dat de zitting ordelijk verloopt, terwijl dat bij de behandeling van kleinere kanton- of handelszaken uit de toon zou vallen. De rechter moet hierin dus vergaand kunnen schakelen.

De omgangsvormen die in deze zaak tot uitdrukking komen, worden in het oosten van het land veelal als exemplarisch gezien voor de Amsterdamse zittingscultuur. Advocaten uit het westen gaan er altijd met 'een gestrekt been' in; dat hebben meerdere respondenten uit Zutphen en Arnhem mij voorgehouden. Zij zijn blij dat het

470 Ahsmann 2024a, p. 163.

er in het oosten van het land zoveel 'gemoedelijker' aan toe gaat. Op basis van mijn beperkt aantal observaties kan ik deze beeldvorming ontcrachten noch bevestigen. Een antagonistische opstelling tussen advocaten lijkt niet typerend voor het gros van de zaken bij de rechtbank Amsterdam, maar heb ik wel vaker gezien bij de zakelijke geschillen met grote financiële belangen, zowel in Amsterdam als in Arnhem.

7.4 Conclusie

In het taalgebruik van handelsrechters klinkt regelmatig de metafoor van een wedstrijd door. Wellicht is het toeval dat ik dit juist bij de handelsrechters heb opgemerkt en minder bij de kantonrechters. Zij willen het 'speelveld' helder hebben en willen zorgen voor 'een gelijk speelveld'. Zij willen weten wat er voor partijen 'op het spel' staat en hoe gemachtigden 'in de wedstrijd' staan. En als het een belangrijke zaak is, ervaren zij voor de mondelinge behandeling 'gezonde wedstrijdspanning'. Waar in eerdere publicaties de metafoor van het theater is gebruikt voor de rechtszaak, waarin iedereen (de rechter, maar ook partijen, advocaten en de griffier) hun rol 'spelen',⁴⁷¹ past de metafoor van de wedstrijd beter bij het contradictoire karakter van civiele zaken.⁴⁷² Onbedoeld dragen rechters met hun taalgebruik enigszins bij aan een competitieve sfeer, terwijl ze dat mogelijk juist liever zouden vermijden. Om nu ook maar zelf binnen de metafoor te blijven: zo lang alle betrokkenen hun rol sportief invullen, is dat niet zo'n punt, maar rechters willen vanuit hun streven naar de-escalatie van het conflict meestal voorkomen dat die contradictoire aanpak vervalt tot een toernooimodel.

Wat in vergelijking met kantonzaken het meest opvalt, is dat handelszaken doorgaans rustiger en gestructureerder verlopen. Er wordt meer tijd uitgetrokken voor de introductie en uitleg van de procedure en doelen van de mondelinge behandeling. Ook is er meer tijd beschikbaar voor de fase van het beproeven van een schikking en wordt er in de planning van zaken rekening gehouden met mogelijke uitloop van de zaak. Dat het desondanks lang niet altijd tot een schikking komt, heeft er deels mee te maken dat sommige procespartijen écht niet willen, vaak om legitieme redenen, of omdat zaken zich niet lenen voor een schikking vanwege het binaire en soms ook principiële karakter van sommige rechtsvragen. Vanwege de normstellende en rechtsvormende taken die rechters ook hebben, naast de geschilbeslechtende taken, is het wellicht begrijpelijk dat rechters in dit soort zaken niet al te veel pogingen

471 Hol 2006, p. 811.

472 Vgl. Hol 2006, p. 806.

De zittingscultuur in handelszaken

ondernemen om tot een schikking te komen. Dat neemt niet weg dat rechters het soms toch zinvol vinden om de belangen goed in beeld te brengen of te vragen naar de stand van het schikkingsoverleg. De voorbeelden laten zien dat dit gebeurt.

Voorstanders van een meer schikkingsgerichte aanpak zien in de beschreven aanpak mogelijk vooral gemiste kansen. Eerdere onderzoekers hebben laten zien dat schikkingsinterventies onderbenut worden en toonden zich daar teleurgesteld over.⁴⁷³ Mijns inziens laten mijn beschrijvingen van zaken zien dat rechters hun aanpak ter zitting afstemmen op de aard van de zaak en op de proceshouding van partijen. Typierend voor de meervoudig behandelde zaken zijn de kenmerken die in paragraaf 7.3 zijn beschreven naar aanleiding van de megazaak: een zeer gejuridiseerd conflict tussen repeat players, een antagonistische opstelling van advocaten, binair van karakter (alles of niets), met macro-effecten, en een formele wijze van behandeling. Dergelijke zaken lenen zich er niet voor om ter zitting geschikt te worden. De tijdspanne alleen al is daarvoor te kort.

473 Zie m.n. Verschoof & Van Rossum 2018 p. 16-17 en 141-145; zie ook Marseille e.a. 2014, p. 90.

Conclusie

Het doel van dit onderzoek is om meer inzicht te krijgen in het begrip 'zittingscultuur'. De hoofdvraag is: wat kan worden verstaan onder een rechterlijke zittingscultuur en wat zijn de belangrijkste componenten daarvan? Omdat hierover nog niet veel bekend is vanuit de bestaande literatuur, is bij twee rechtbanken een verkennend empirisch onderzoek uitgevoerd, waarbij is gefocust op de interactie tussen rechters en de andere aanwezigen bij de mondelinge behandeling van civiele zaken. De onderzoeksvraag is geconcretiseerd tot de vraag: hoe geven rechters in hun interactie met partijen, procesvertegenwoordigers en andere aanwezigen ter zitting invulling aan de mondelinge behandeling van civiele zaken en welke redenen geven zij voor hun handelen en de keuzes die zij daarbij maken? Daarbij is met name gelet op vier aandachtspunten: 1) formaliteit van de zitting; 2) rolinvulling van rechters; 3) (on)gelijke procesverhoudingen tussen partijen en 4) procedurele rechtvaardigheid. Deelvragen van het onderzoek zijn: wat zien rechters zelf als een gewenste zittingscultuur? Welke uitdagingen ondervinden rechters bij het bereiken van de door hen gewenste zittingscultuur? Zijn er verschillen in zittingscultuur zichtbaar tussen rechtbanken, typen rechters (kantonrechters en handelsrechters), generaties van rechters of, vergeleken met bevindingen van eerder onderzoek, in de loop der tijd?

Om deze vragen te beantwoorden is een etnografisch, rechtssociologisch onderzoek uitgevoerd op basis van interviews met 24 rechters en observaties van 87 civiele rechtszittingen en 4 procedurele zittingen waarbij 28 zaken de revue passeerden bij 2 rechtbanken (de rechtbank Amsterdam en de rechtbank Gelderland). Vanwege het verkennende karakter en het beperkt aantal interviews en observaties kunnen de bevindingen niet gegeneraliseerd worden naar andere rechtbanken of rechters in andere rechtsgebieden. Wel geven de bevindingen een goede indicatie van de variëteit aan zaken en de aanpak daarvan door rechters. In dit slothoofdstuk worden de belangrijkste bevindingen van het empirisch onderzoek weergegeven (par. 8.2) en in de sleutel van een inductieve theorie over zittingscultuur geplaatst (par. 8.2 en 8.3). Het hoofdstuk wordt afgesloten met enkele suggesties voor vervolgonderzoek (par. 8.4).

De bevindingen werpen nieuw licht op de wijze waarop civiele rechters van de afdelingen kanton en handel van twee rechtbanken in 2025 invulling geven aan het rechterlijk ambt, waar het gaat om het leiden van de mondelinge behandeling. Rechters zullen – als het goed is – veel herkennen in de beschrijving van zittingspraktijken. Deze beschrijving geeft hun inzicht in het handelen van collega's en de achterliggende redenen voor dat handelen. Dit kan de gedachtevorming over de gewenste aanpak verder stimuleren en bruikbaar onderwijsmateriaal opleveren voor de opleiding van rechters en advocaten. Voor rechtzoekenden, procesvertegenwoordigers en het bredere publiek bieden de bevindingen inzicht

in wat zij ter zitting kunnen verwachten en waarom de rechter handelt zoals hij of zij handelt. Dat is van belang voor de legitimiteit van de rechtspraak als instituut en het vertrouwen in rechters. Het wetenschappelijk belang van dit verkennende onderzoek komt tot uitdrukking in de theorievorming naar aanleiding van de bevindingen van dit onderzoek.

8.1 De belangrijkste bevindingen van het empirisch onderzoek

Zittingscultuur is in dit onderzoek gedefinieerd als het geheel van geschreven en ongeschreven normen, waarden, gewoontes, overtuigingen en praktijken met betrekking tot de wijze waarop rechtszittingen plaatsvinden (hoofdstuk 2). In het empirisch onderzoek is rechters eerst zelf gevraagd naar hun ideeën over het begrip zittingscultuur en de door hun gewenste zittingscultuur (hoofdstuk 4), waarna aan de hand van observaties en interviews is beschreven hoe rechters in de praktijk te werk gaan, voor welke uitdagingen zij staan en hoe zij daarmee omgaan. De praktijken zijn beschreven in een range van minst formele naar zeer formele setting. Achtereenvolgens kwamen aan bod: rolzittingen en de behandeling van zorgverzekeringszaken (hoofdstuk 5), reguliere kantonzaken (hoofdstuk 6) en handelszaken, waaronder zaken behandeld door de meervoudige kamer (hoofdstuk 7). Deze verschillende settings hebben elk hun eigen zittingscultuur, die verschillende uitdagingen en dilemma's oproepen voor rechters.

Bij de eerstgenoemde settings bij de kantonrechter komt het veelvuldig voor dat rechtzoekenden weinig juridische kennis en vaardigheden hebben en in een financieel of psychologisch kwetsbare situatie verkeren. Vaak staan er persoonlijke belangen op het spel, zoals behoud van woonruimte of een vergoeding na ontslag of gaat het om zaken van kleine ondernemers en zzp'ers. Bij de kantonrechter is regelmatig sprake van ongelijke procesverhoudingen, met name als de eisers *repeat players* zijn en de gedaagden *one shotters*, die bovendien vaak geen juridische bijstand hebben. Bij de setting van de handelsrechter zijn partijen doorgaans meer aan elkaar gewaagd en is procesvertegenwoordiging door een advocaat verplicht. Het gaat daar veelal om zakelijke geschillen.

Aan de hand van de vier genoemde aandachtspunten bespreek ik de belangrijkste bevindingen van het empirische onderzoek.

Formaliteit

Zoals gezegd zijn de rolzittingen en de behandeling van zorgverzekeringszaken als minst formeel getypeerd en de behandeling van handelszaken door de meervoudige kamer als meest formeel. Hierbij moet wel worden opgemerkt dat de rolzittingen en zorgverzekeringszaken doorgaans in een grote zittingszaal en in de aanwezigheid van meerdere professionals en soms ook andere rechtzoekenden plaatsvinden, waardoor deze setting voor betrokkenen zelf mogelijk formeler aanvoelt. Ontwikkelingen als vereenvoudiging van het taalgebruik, horizontalisering van verhoudingen en deformalisering van de zitting zijn 20 tot 25 jaar geleden al gesignaleerd,⁴⁷⁴ maar hebben zich nog verder doorgezet. Waaruit blijkt dat?

Ten eerste uit het taalgebruik. Over het algemeen wordt het taalgebruik bewust eenvoudig gehouden, niet alleen in kantonzaken, maar ook in handelszaken. Vooral in hun communicatie naar partijen toe gebruiken rechters spreektaal en vermijden juridisch jargon. Bij rolzittingen en de behandeling van zorgverzekeringszaken is geobserveerd dat rechtzoekenden zelf soms informele taal gebruiken of gedragsconventies op een onschuldige manier doorbreken. De geobserveerde rechters gaan hier luchtig mee om. Een enkele keer is waargenomen dat een rechter schakelt van formeel naar informeel taalgebruik bij het dicteren van het procesverbaal en het uitleggen van de daarin gebruikte termen voor de gedaagde (par. 5.2). Het gesprek tussen de rechter en gemachtigden gaat vaker op een hoog niveau, met juridische details die voor partijen niet altijd navolgbaar zijn. Soms, maar lang niet altijd, neemt de rechter daarna de moeite om even voor de betrokkene te 'vertalen' wat er gezegd is.⁴⁷⁵

Het komt geregeld voor dat procespartijen niet of slechts gebrekkig Nederlands spreken. Het taalgebruik van rechters is dan al snel te ingewikkeld.⁴⁷⁶ Zowel bij kanton- als bij handelszaken wordt van tijd tot tijd bovendien overgeschakeld van het Nederlands naar het Engels. Niet alle rechters geven hiertoe gelegenheid; de officiële voertaal is tenslotte ook gewoon Nederlands. Het is bovendien voorstelbaar dat niet alle rechters zich voldoende in staat achten om een juridisch debat ter zitting in het Engels te voeren. Een aandachtspunt hierbij is bovendien dat niet alleen de rechtzoekende en de rechter de Engelse taal voldoende moeten beheersen om zich daarin goed te kunnen uiten, het moet ook voor alle andere aanwezigen, zoals de wederpartij en de griffier die de zittingsaantekeningen maakt, goed te begrijpen zijn.

474 Ippel & Heeger-Hertter 2006; Hol 2006, p. 805, Verburg 2018, p. 169.

475 Zie bijvoorbeeld zaak RolA15, besproken in kader 5.2, en zaak AK06, besproken in kader 6.2.

476 Zie bijvoorbeeld zaak GK07, beschreven in kader 6.1.

Conclusie

In zaken waarbij een tolk is ingeschakeld valt op dat het soms onduidelijk is wat de tolk wel en niet vertaalt, wanneer het tempo van de zitting erg hoog ligt, de tolk aangeeft 'samenvattend' te vertalen⁴⁷⁷ of wanneer de vertaling via een onlineverbinding plaatsvindt, en de tolk buiten beeld is verdwenen.⁴⁷⁸ Andere problemen die zich kunnen voordoen: een tolk blijkt een andere taalvariant te spreken dan partijen en een tolk blijkt opeens maar beperkt beschikbaar.⁴⁷⁹ Eigenlijk alleen in een geobserveerde megazaak, waar de tolkenbijstand is geregeld door een groot Zuidas advocatenkantoor, verloopt het tolken op rolletjes.⁴⁸⁰

Waar het gaat om formaliteit kan ten tweede ook gekeken worden naar de mate waarin wordt vastgehouden aan procesregels, bijvoorbeeld over het indienen van stukken of het op tijd beginnen van de zitting. Bij de kantonzaken valt op dat er regelmatig last-minute producties aan het dossier worden toegevoegd. Dit wordt meestal toegestaan, maar ook is geobserveerd dat dit juist wordt geweigerd, zoals in een zaak waarin dat nadelige gevolgen zou hebben gehad voor een niet-vertegenwoordigde gedaagde.⁴⁸¹ Als de gedaagde te laat is, wordt doorgaans vijf tot tien minuten gewacht met de aanvang van de zitting. De geobserveerde rechtszittingen beginnen verder meestal op tijd of slechts met een kleine vertraging. Enkele kantonzaken beginnen later vanwege het uitlopen van schikkingsoverleg in de vorige zaak. Ook is geobserveerd dat een kind toch wordt toegelaten tot de zittingszaal, ook al is dat eigenlijk tegen de procesregels.⁴⁸² Deze voorbeelden illustreren het minder formele karakter van kantonzaken. Het meer formele karakter van handelszaken, met name de meervoudige zaken, wordt vooral geïllustreerd door het strikt vasthouden aan spreektijd van advocaten en aan het beginsel van hoor en wederhoor. In handelszaken zijn advocaten er over en weer op gespitst dat procesregels strikt worden toegepast.

Tot slot kan voor wat betreft formaliteit ook gekeken worden naar rituelen in de rechtszaal. Die zijn niet zo nadrukkelijk aanwezig in civiele zaken. Zowel bij kanton als bij handel zit de rechtbank doorgaans al klaar als partijen binnenkomen. Gewoonlijk zit de eisende partij links van de rechter en de gedaagde partij rechts, echter bij de rechtbank Amsterdam is het precies andersom (dit is historisch zo gegroeid).

477 Zie bijvoorbeeld zaak AH07, beschreven in kader 7.1.

478 Zie zaak GH01, besproken in [par. 7.3](#).

479 Zie zaak GH01, besproken in [par. 7.3](#).

480 Zaak AH07, besproken in kader 7.1.

481 Zaak AK28, besproken in kader 6.4.

482 Zaak RolA10, besproken in [par. 5.2](#).

Advocaten blijven zitten als zij aan het woord zijn. Een enkele keer gebruiken advocaten nog formele aanspreekvormen als 'excellentie', maar dat is uitzondering. Een procespartij loopt soms op eigen initiatief naar de rechter om een document te laten zien. Rechters komen een enkele keer van achter de tafel vandaan om iets te bespreken of zelf een glaasje water te brengen. Zij introduceren zichzelf en de griffier soms bij naam. Partijen mogen soms zelf aankloppen om weer binnen te komen na schikkingsoverleg en hoeven zich dan niet weer opnieuw te melden bij de bode.

Rolinulling van rechters

Aan respondenten is de vraag voorgelegd met welke rollen zij meer affiniteit hebben: met die van geschilbeslechter of probleemoplosser, en of zij nog andere rollen vervullen ter zitting. De meeste respondenten zijn wat aarzelend in het benoemen van hun rol en benadrukken dat hun werk elementen van beide heeft. Sommige rechters zeggen primair geschilbeslechter te zijn en waar het kan ook probleemoplosser, andere zien zichzelf juist primair als probleemoplosser en (pas als dat niet lukt) als geschilbeslechter. Respondenten benoemen verder dat zij een educatieve en verzoenende rol hebben ter zitting. Uit de observaties blijkt inderdaad dat zij afwisselend deze rollen vervullen. De rolinulling hangt mijns inziens meer samen met het type zaak en de welwillendheid van partijen en hun procesvertegenwoordigers om water bij de wijn te doen of een schikking te treffen, dan met de taakopvatting van de betreffende rechter. Ik kom hier in paragraaf 8.3 op terug.

De geobserveerde rechters stellen zich ter zitting actief op, zowel wat betreft de gegevensvergaring als wat betreft het beproeven van de schikking. De observaties laten zien dat de meeste rechters aandacht besteden aan het ontstaan of verloop van het conflict tussen partijen en gelegenheid bieden aan partijen om nog onderling in overleg te treden. Soms vindt dat overleg in de zittingszaal plaats. Eén keer is echter geobserveerd dat een rechter zich lijdelijk opstelt en de mondelinge behandeling afsluit zonder gelegenheid te geven tot een schikking.⁴⁸³ Ook is een keer geobserveerd dat een rechter mondeling uitspraak doet zonder eerst partijen in de gelegenheid te stellen in overleg te treden.⁴⁸⁴ Maar dit zijn uitzonderingen.

Er zijn geen aanwijzingen dat er verschillen zijn tussen de twee onderzochte rechtbanken voor wat betreft de rolinulling van rechters. Wel zijn stijlverschillen zichtbaar tussen de geobserveerde rechters die mogelijk samenhangen met hun achtergrond en beroepsopleiding. Rechters die de opleiding minder dan tien jaar

483 Zaak AK31, besproken in [par. 6.2](#).

484 Zaak AK21, besproken in [par. 6.5](#).

Conclusie

geleden hebben afgerond of die specifieke bijscholingscursussen hebben gevolgd, hebben via de opleiding bepaalde zittings- en schikkingsvaardigheden aangeleerd die zij ook in praktijk brengen, zoals het uitvragen van belangen en het begeleiden van schikkingsoverleg. Deze rechters gaan gestructureerd te werk en besteden naar verhouding veel aandacht aan emoties en verwachtingen van partijen. Rechters die daarentegen al langer werkzaam zijn binnen de rechtspraak zetten vooral hun ervaring en hun natuurlijk gezag in dat komt met leeftijd. Zij proberen zo snel mogelijk door te dringen tot de kern van het geschil en lijken iets meer op de inhoud dan op de totstandkoming of de achtergrond van het geschil gericht te zijn. Het valt bovendien op dat respondenten die eerder advocaat zijn geweest nog voorbeelden vers in het geheugen hebben zitten van rechters die druk uitoefenen om een schikking tot stand te brengen. Deze respondenten hebben op grond van deze ervaringen besloten zó nooit te werk te gaan. Al met al is er een mix van stijlen zichtbaar, die mijns inziens eerder aan de persoon van de rechter te relateren is dan aan de rechtbank of aan het team waarbinnen de rechter werkt.

Als ik mijn bevindingen afzet tegen eerdere onderzoeksbevindingen is er aanleiding te veronderstellen dat de verschillen tussen rechters in de loop der tijd zijn afgenomen. Twintig jaar geleden schreven Ippel en Heeger-Herter al dat de lijdelijke rechter op zijn retour was; die ontwikkeling lijkt zich verder te hebben doorgezet. Het is zeker geen normatief ideaal meer.⁴⁸⁵ Verschillen in aanpak tussen kantonrechters en handelsrechters hebben vooral te maken met het feit dat kantonrechters andere typen zaken behandelen, met andere procespartijen te maken hebben (natuurlijke personen met problemen die hun persoonlijke levenssfeer raken, veelal niet juridisch vertegenwoordigd), en minder tijd beschikbaar hebben voor de mondelinge behandeling; niet zozeer met een verschil in taakopvatting. Kantonrechters en handelsrechters benoemen dezelfde punten als hen wordt gevraagd welke zittingscultuur zij nastreven (zie hierna, onder het kopje procedurele rechtvaardigheid). Bovendien verschilt hun aanpak niet wezenlijk als zij zaken behandelen die op elkaar lijken, bijvoorbeeld als handelsrechters geschillen van particulieren of kleine ondernemers behandelen die overeenkomsten vertonen met de zaken die kantonrechters normaal gesproken behandelen.⁴⁸⁶ Handelsrechters behandelen dit type geschillen op een vergelijkbare laagdrempelige en pragmatische manier als kantonrechters. Verschillen doen zich vooral voor bij de aanpak van grotere, zakelijke geschillen, zeker als die in een meervoudige kamer worden behandeld.

485 Hartendorp 2026.

486 In beide onderzochte rechtbanken treden sommige handelsrechters bovendien ook op als kantonrechter, met name in de geschillen tussen de € 5.000 en € 25.000.

In deze verschillende situaties staan civiele rechters voor verschillende uitdagingen. Bij kantonzaken gaat het vooral om het overbruggen van de sociale afstand tussen rechter en partijen of tussen partijen onderling en het bewaken van een gelijk speelveld, zeker als de ene partij niet vertegenwoordigd is en de andere wel. Het draait in deze zaken veelal om informeren, verwachtingsmanagement, bieden van rechtsbescherming en waar nodig om ongelijkheidscompensatie, waarheidsvinding en ambtshalve toetsing. De zittingsdynamiek verandert als er advocaten bij komen. De rechter doet dan een stapje terug en kan sommige taken aan de advocaten overlaten. Tegelijkertijd krijgt de rechter ook meer te ‘managen’, zowel in wie het woord krijgt als qua beurtwisselingen en spreekduur. In handelszaken draait het meestal om strak timemanagement, het zorgvuldig inschatten van schikkingsbereidheid, mogelijke precedentwerking, macro-effecten en, ingeval van een meervoudige zitting, om het coördineren van de onderlinge samenwerking tussen de rechters.

(On)gelijke procesverhoudingen

Uit eerder onderzoek op basis van interviews was al wel bekend dat kantonrechters oog zeggen te hebben voor de situatie waarin de ene partij wel juridisch onderlegd is en de andere niet. Zij zeggen in die gevallen ongelijkheidscompensatie te bieden.⁴⁸⁷ Mijn onderzoek laat zien dat de geobserveerde rechters dat ook daadwerkelijk doen: zie bieden onder meer hulp bij het op papier zetten van het verweer, zij geven voorlichting over de procedure, soms geven zij algemeen juridisch advies, zij dringen soms extra aan op een schikking omdat zij voorzien dat de rechtzoekende met een uitspraak niet geholpen is, en begeleiden partijen soms in de rechtszaal bij het maken van een schikking. Eén keer is geobserveerd dat een rechter voor de niet-vertegenwoordigde gedaagde zelf in onderhandeling treedt met een deurwaarder.⁴⁸⁸

Hierbij valt op dat sommige repeat players zoals verhuurmaatschappijen, woningbouwverenigingen, elektriciteitsbedrijven en zorgverzekeraars bij monde van hun procesvertegenwoordigers veelal best bereid zijn om mee te denken met de belangen van de wederpartij. Soms worden ze daartoe gedwongen door jurisprudentie (bijvoorbeeld waar het gaat om de ambtshalve toetsing in consumentenzaken of de jurisprudentie omtrent de ontruiming van woningen van gezinnen met jonge kinderen). Maar de bewustwording van het belang van vroegsignalering van schuldenproblematiek speelt hierbij ook een rol. De behandeling van zorgverzekeringszaken aan de hand van artikel 96 Rv bij de rechtbank Amsterdam

487 Hoevenaars 2021.

488 Zaak AK28, besproken in kader 6.4.

Conclusie

is hiervan een voorbeeld (zie [par. 5.3](#)). Ook in andere rechtbanken is de aandacht voor schuldenproblematiek aanwezig en zijn er contacten tussen schuldenfunctionarissen van de rechtbanken en schuldhulpverleningsorganisaties van de gemeente.

Oog voor procedurele rechtvaardigheid

Uit onderzoek naar procedurele rechtvaardigheid is bekend dat ervaren procedurele rechtvaardigheid bij rechtzoekenden bijdraagt aan het vertrouwen in de rechter en aan de acceptatie en legitimatie van rechterlijke uitspraken. Elementen die bijdragen aan dat gevoel van procedurele rechtvaardigheid zijn onder meer dat mensen hun zienswijze naar voren kunnen brengen (*voice*), dat degene die de beslissing neemt ook daadwerkelijk luistert en het standpunt in overweging neemt (*due consideration*) en dat de beslisser neutraal en betrouwbaar is (zie [par. 2.8](#)). Hoofdstuk 4 laat zien dat deze inzichten zijn ingedaald bij rechters, vooral bij degenen die de afgelopen tien jaar de beroepsopleiding hebben afgerond. Bij 'zittingscultuur' denken respondenten aan de sfeer ter zitting in de interactie met partijen en hun procesvertegenwoordigers. In hun antwoorden klinkt het belang van juridische waarden als hoor en wederhoor en waarheidsvinding door, maar uitdrukkelijk ook de wens dat partijen zich gehoord voelen. De respondenten willen dat vooral bereiken door een respectvolle en laagdrempelige sfeer na te streven en eenvoudige taal te gebruiken. Meerdere respondenten benoemen dat zij partijen in het begin van de zitting op hun gemak willen stellen, zodat het geschil in al zijn facetten goed belicht kan worden.

Verschillende eerdere onderzoeken hebben aangetoond dat partijen de mondelinge behandeling van civiele zaken in het algemeen als behoorlijk rechtvaardig ervaren.⁴⁸⁹ Uit de observaties in de hoofdstukken 5, 6 en 7 blijkt dat rechters over het algemeen ruimte bieden aan partijen en hun procesvertegenwoordigers om de zaak over het voetlicht te brengen. Ook als partijen zijn vertegenwoordigd, krijgen zij in de meeste gevallen ook zelf het woord, vaak al aan het begin van de zitting, om de achtergrond van het geschil te schetsen, uit te leggen waar het hen in de kern om te doen is, en om feitelijke vragen te beantwoorden. Rechters hebben daarbij over het algemeen oog voor emoties en tonen begrip voor de moeilijke situatie waarin sommige rechtzoekenden verkeren, zoals bij de behandeling van schuldenzaken of letselschadezaken. Slechts een enkele keer is opgevallen dat er luchtig gesproken wordt over 'probleemoplossing', terwijl de rechtzoekende nog maar aan het begin staat van een lang traject om een schuld af te lossen (zie [par. 5.3](#)) of dat een procespartij weinig gelegenheid krijgt te spreken (zie [par. 7.2](#)).

489 Zie o.m. Van der Linden 2008, p. 64; Verschoof & Van Rossum 2018, p. 362.

Er zijn geen noemenswaardige verschillen opgemerkt tussen de twee onderzochte rechtbanken in de wijze waarop rechters spreken over procedurele rechtvaardigheid of in de manier waarop zij daadwerkelijk ter zitting invulling geven aan aspecten waarvan uit onderzoek bekend is dat zij bijdragen aan het rechtvaardigheidsgevoel. Ook tussen de verschillende teams zijn geen wezenlijke verschillen opgemerkt. Zowel kantonrechters als handelsrechters benadrukken het belang van het bieden van procedurele rechtvaardigheid. Aangezien kantonrechters vaker te maken hebben met procespartijen die niet-juridisch onderlegd zijn, komt het er bij hen meer op aan om informatieve rechtvaardigheid te bieden (informatie en uitleg geven over de procedure en de uitkomst). Juist bij kantonzaken is echter minder tijd beschikbaar, waardoor hier wat meer druk op komt te staan. Voor de behandeling van handelszaken is meer tijd beschikbaar. Deze zaken worden over het algemeen wat gestructureerder behandeld, waarbij ruimte is voor een rustige introductie van de zaak (zie [par. 7.2](#)). De observaties wijzen erop dat naarmate de setting formeler van aard is, er meer advocaten bij betrokken zijn en het meer zakelijke geschillen betreft, de aandacht verschuift van het psychologische perspectief op procedurele rechtvaardigheid (de *ervaren* procedurele rechtvaardigheid) naar het juridische perspectief daarop (strikt vasthouden aan hoor en wederhoor).

De grootste uitdagingen voor rechters op het terrein van het bieden van procedurele rechtvaardigheid zijn ten eerste bij routinematige zaken dat elke keer weer opnieuw uitleg gegeven dient te worden over de procedure en de aanwezigen ter zitting en keer op keer te bedenken dat al deze informatie voor rechtzoekenden waarschijnlijk nieuw is en dus tijd nodig heeft om even te bezinken ([par. 5.4](#)). Een tweede uitdaging is het bieden van verwachtingsmanagement met betrekking tot de uitkomst van de zaak. Rechters hebben in juridisch eenvoudige zaken, zoals zaken over huurachterstanden, op basis van het dossier en eerdere ervaringen doorgaans al wel een idee van de uitkomst van de zaak. De ene rechter laat dat explicieter weten dan de ander. Voorlopige oordelen worden veelal nogal *en passant* gegeven; het vergt soms hogere interpretatiekunst om de signalen van de rechter te duiden. Ook komt voor dat die signalen duidelijk worden gegeven, maar toch niet worden opgepikt door partijen.⁴⁹⁰

490 Zie bijvoorbeeld de letselschadezaak AH07 besproken in kader 7.1.

8.2 Naar een theorie over zittingscultuur

Zittingscultuur is in dit onderzoek, zoals gezegd, gedefinieerd als het geheel van geschreven en ongeschreven normen, waarden, gewoontes, overtuigingen en praktijken met betrekking tot de wijze waarop rechtszittingen plaatsvinden (zie [hoofdstuk 2](#)). Daarbij is de keuze gemaakt te focussen op de opvattingen en het handelen van rechters.

Theoretisch is voortgebouwd op het inzicht vanuit de organisatiecultuur, met name van Schein,⁴⁹¹ dat cultuur een gelaagd begrip is, dat net als een ui kan worden afgepeld. De buitenste schil (niveau 1) wordt gevormd door de waarneembare praktijken, die zich onder meer uiten via taal, communicatie, humor (of een gebrek daaraan) en rituelen. Niveau 2 bestaat uit een schil van door de organisatie uitgedragen overtuigingen over hoe die praktijken zouden moeten plaatsvinden. De kern (niveau 3) wordt gevormd door waarden die zozeer geïnternaliseerd zijn dat ze als vanzelfsprekend worden aangenomen. Gedeelde normen en waarden worden via socialisatieprocessen overgedragen van de ene generatie op de andere. De cultuur in een organisatie zorgt voor interne eenheid en dat organisaties zich kunnen aanpassen aan maatschappelijke veranderingen. Vanuit de theorie over organisatiecultuur is echter ook bekend dat aanpassing aan maatschappelijke veranderingen vaak niet zonder slag of stoot gaat. Tussen de verschillende lagen in de cultuur kan wrijving ontstaan.

Belangrijke inzichten vanuit de theorie zijn voorts dat organisaties niet zozeer cultuur 'hebben', als wel een cultuur 'zijn' en dat cultuur een dynamisch begrip is dat zich in de interactie tussen mensen deels herbevestigt, maar ook steeds verder ontwikkelt. Binnen een cultuur kunnen meerdere subculturen bestaan, waarbij verschillend gedacht wordt over bepaalde onderwerpen. Verder is het belangrijk te beseffen dat cultuur zich niet in een machtsvrij vacuüm ontwikkelt.

Het empirisch onderzoek levert tal van bevindingen op waarmee deze algemene theoretische inzichten kunnen worden aangevuld tot een meer specifieke theorie over rechterlijke zittingscultuur. Daarmee biedt het een antwoord op de hoofdvraag van dit onderzoek:

491 Schein & Schein 2017, besproken in [par. 2.3](#) en toegepast op de rechtspraak in [par. 2.4](#) en [2.5](#).

Wat kan worden verstaan onder een rechterlijke zittingscultuur en wat zijn de belangrijkste componenten van dat begrip?

Bij deze exercitie moet bedacht worden dat een theorie een samenhangend geheel van aannames, definities en verwachtingen is die worden gebruikt om een bepaald verschijnsel te verklaren, te begrijpen en te voorspellen. Het biedt geen stellige feitelijke verklaring van 'zo zit het' of een normatieve verwachting van 'zo hoort het', maar een empirisch gefundeerde verwachting van 'zo zou het kunnen zijn'.

Ten eerste is het van belang te onderkennen dat de rechtspraak geen gewone organisatie is, maar een professie en een instituut dat deel uitmaakt van de trias politica. Dat betekent dat de rechtspraak naast een geschilbeslechtende functie ook een normstellende, rechtsvormende en rechtsstatelijke functie heeft en soms ook als tegenmacht moet fungeren tegen de andere staatsmachten. Bij de mondelinge behandeling van zaken staat weliswaar een specifiek geschil centraal, maar de beslissing daarover kan een breder belang dienen. Mogelijke precedentwerking of macro-effecten van uitspraken kunnen rechters behoedzamer maken (zie par. 7.3). Dit speelt echter maar in een klein percentage van zaken. In het merendeel van de civiele zaken staat de geschilbeslechtende functie van rechtspraak voorop.

Ten tweede. Sommige respondenten geven in de interviews aan soms het idee te hebben dat zij ter zitting louter intuïtief te werk gaan. Die intuïtie is echter professioneel gevormd. Mijn hypothese hierbij is dat rechters handelen vanuit de achterliggende waarden die ten grondslag liggen aan het recht en de professie (niveau 3 van Schein). In de professionaliseringsliteratuur wordt dat wel *tacit knowledge* genoemd: de kennis die nodig is om het vak goed te kunnen uitoefenen, maar veelal onbenoemd blijft.⁴⁹² In de wijsbegeerte van Aristoteles wordt dit ook wel 'praktische wijsheid' genoemd of *phronèsis*: het vermogen om in concrete, complexe situaties het juiste te doen door de gulden middenweg te vinden tussen twee extremen, gebaseerd op karakter, ervaring en verstandige afweging.⁴⁹³ Hiermee wil ik niet zeggen dat rechters altijd maar 'het juiste' doen, maar wel dat ze daarnaar op zoek zijn en dat de onderliggende waarden daarbij als onuitgesproken kompas

492 Freidson 2001, p. 24-26.

493 Zie voor mooie toepassingen van de deugdethische benadering Cassidy 2006, p. 114 en Van Domselaar 2014, m.n. hfst. 10.

Conclusie

dienen. Rechteren kunnen uiteraard wel eens dwalen, blinde vlekken of vooroordelen hebben (mensen zijn nu eenmaal feilbaar), maar in de regel zijn zij voortdurend op zoek naar die gulden middenweg in de toepassing van (rechts)beginselen.

Ten derde biedt het empirisch onderzoek meer zicht op welke waarden nu specifiek bij de aanpak van de mondelinge behandeling een rol spelen, althans voor wat betreft de behandeling van civiele zaken. Dit zijn mijns inziens waarheidsvinding, rechtsbescherming, *equality of arms*, hoor en wederhoor en neutraliteit. Deze waarden geven richting aan het handelen van rechters, bijvoorbeeld waar het gaat om welke vragen worden gesteld (waarheidsvinding), de manier waarop vragen worden gesteld (neutraliteit), de manier waarop partijen in de gelegenheid worden gesteld het woord te voeren (hoor en wederhoor), de reden waarom de zwakke partij soms extra bescherming wordt geboden (rechtsbescherming) en dat dit soms gebeurt via ongelijkheidscompensatie (*equality of arms*). Dit zijn mijns inziens de meest basale onderliggende waarden die aan de zittingspraktijken ten grondslag liggen, die door rechters niet of nauwelijks ter discussie worden gesteld, en die dus tot de kern van de gedeelde cultuur gerekend kunnen worden. Deze waarden zullen wel enigszins met de tijd veranderen, maar dat proces verloopt langzaam.

Ten vierde. Vanuit de theorie over organisatiecultuur is bekend dat zich wrijvingen kunnen voordoen tussen de verschillende lagen van de cultuur. Op het niveau van de onderliggende waarden (niveau 3) is doorgaans overeenstemming. Zoals hiervoor al weergegeven is dat mijns inziens ook binnen de rechtspraak het geval. De door de organisatie uitgedragen overtuigingen en waarden (niveau 2) zijn wat veranderlijker van aard en worden ook niet door iedereen binnen de organisatie in alle opzichten gedeeld. Hierbij kan bijvoorbeeld worden teruggedacht aan de new public managementwaarden die voor veel discussie hebben gezorgd binnen de beroepsgroep of aan het streven naar maatschappelijke rechtspraak (zie par. 2.4). Deze waarden kunnen zowel botsen met waargenomen praktijken (niveau 1) als met onderliggende waarden (niveau 3). Deze wrijving tussen de verschillende lagen van de cultuur leidt tot discussie en aanpassing van opvattingen en beleid; de scherpe randjes gaan ervan af en de aspecten die wel wenselijk worden bevonden raken ingeburgerd (sociale validatie). De discussies kunnen echter zo hoog opspelen, dat er verschillende subculturen ontstaan, waarbinnen fundamenteel anders wordt gedacht over thema's als probleemoplossende rechtspraak. Hierin schuilt mijns inziens een risico. Zoals alle organisaties heeft ook de rechtspraak een reputatie hoog te houden. Bij de rechtspraak gaat het echter om meer dan dat, aangezien het een gezagdragende institutie is. De legitimiteit van de beslissingen hangt af van het gezag dat de organisatie uitstraalt op het brede publiek. Een wrijving tussen verschillende lagen in de cultuur van de

rechtspraak, zoals hiervoor beschreven, kan met een prijs komen. Dat er de laatste jaren zoveel pilots zijn gestart vanuit het idee dat de rechtspraak meer 'maatschappelijk effectief' en 'probleemoplossend' moet worden, wekt ongewild de indruk dat de reguliere rechtspraak minder toereikend is. Nu zijn er ongetwijfeld aspecten binnen de reguliere rechtspraak die verbetering behoeven, maar het is niet zo dat de reguliere rechtspraak als geheel maatschappelijk ineffectief is, integendeel. Het empirisch onderzoek laat zien dat in de afdelingen kanton en handel van de onderzochte rechtbanken veel geschillen op een maatschappelijk effectieve manier beslecht worden. De geobserveerde rechters doen dat doorgaans op een rustige, neutrale wijze met oog voor waarheidsvinding, rechtsbescherming en de-escalatie van het geschil. De term probleemoplossende rechtspraak is ongelukkig gekozen, aangezien de rechter niet in de positie is om de achterliggende problemen van partijen zelf op te lossen, hij kan hen daarin hooguit faciliteren of begeleiden. De achterliggende gedachte – dat de rechter niet louter moet focussen op het juridische geschil, maar dat geschil in context moet bezien – is echter zinvol en binnen de civiele rechtspleging in de twee onderzochte rechtbanken al (lang) praktijk.

Ten vijfde. Het lijkt erop dat binnen de rechtspraak als organisatie de gedachte overheerst dat partijen beter af zijn met een schikking dan met een vonnis. De veronderstelling daarbij is dat het draagvlak van partijen voor schikkingen groter is dan voor een vonnis, omdat schikkingen met wederzijdse instemming tot stand komen en doorgaans beter worden nageleefd.⁴⁹⁴ Ook zouden partijen kosten kunnen besparen met een schikking en sneller en met meer zekerheid een uitkomst voor hun geschil bereiken. De schikking wordt in tegenstelling tot het vonnis voorgesteld als probleemoplossend.⁴⁹⁵ Mijns inziens kunnen bij deze aannames vraagtekens worden geplaatst. In veel gevallen zullen partijen inderdaad beter af zijn met een schikking dan met een vonnis, maar er zijn ook zaken die zich om uiteenlopende redenen niet lenen voor een schikking, bijvoorbeeld omdat ze principieel van aard zijn of omdat een zwakkere partij bij een schikking het onderspit dreigt te delven. Dit onderwerp is nog te weinig empirisch onderzocht. Bovendien kunnen er ook normatieve redenen zijn om wel vonnis te wijzen, ook al zijn partijen gebaat bij een schikking, namelijk in die gevallen waarin er een maatschappelijk belang is bij een normstellend vonnis. Het empirisch onderzoek laat zien dat de meeste geobserveerde rechters zich in de praktijk niet al te zeer laten leiden door het algemene idee dat schikken de

494 Zie m.n. over dat laatste aspect Eshuis 2009.

495 Zie bijvoorbeeld Verschoof & Van Rossum 2018.

Conclusie

geprefereerde uitkomst is en ook niet geneigd zijn om al te zeer aan te dringen op een schikking op het moment dat partijen niet willen. Dit onderwerp zou echter gebaat zijn bij een meer waardenvrije benadering en nader empirisch onderzoek.

Ten zesde biedt het empirisch onderzoek aanvullende bouwblokken voor een theorie over zittingscultuur, waar het gaat om het eerste niveau van de theorie van Schein: de waargenomen praktijken, routines, rituelen en procedures. De vier aandachtspunten van het onderzoek (formaliteit, rolinvulling, (on)gelijke procesverhoudingen en procedurele rechtvaardigheid) bieden zoals we hebben gezien aanknopingspunten voor de beschrijving en vergelijking van de zittingscultuur. Deze aandachtspunten zijn echter nog te grofmazig en kunnen het brede begrip zittingscultuur niet in zijn geheel omvatten. Uit het empirisch onderzoek komt bijvoorbeeld ook naar boven dat vanuit het oogpunt van de rechter bezien het 'managen' van emoties, verwachtingen en tijd een belangrijke plaats inneemt. Emotiemanagement, verwachtingsmanagement en tijdsmanagement zijn mijns inziens dus ook elementen aan de hand waarvan de zittingscultuur kan variëren. Maar voor de zittingscultuur zijn nog veel meer factoren van belang. Het draait immers niet alleen om wat de rechter doet, maar ook om de aard van het geschil en de opstelling van procespartijen en hun gemachtigden. De rechter is een belangrijke actor. Tijdens de rechtszitting bepaalt de rechter wie wanneer het woord krijgt en hoe lang diegene mag spreken. Ook oefent de rechter macht uit door bepaalde vragen wel en andere niet te stellen of door bepaalde bewijsmiddelen of stukken wel of niet toe te laten. Rechters zijn bovendien degene die uiteindelijk de beslissing nemen als partijen er onderling niet uitkomen. Al deze facetten maakt de rechter tot een machtiger actor dan de andere aanwezigen. Het onderzoek laat evenwel zien dat rechters voor een goed verloop van de zitting ook afhankelijk zijn van de medewerking van andere aanwezigen, zoals partijen en hun gemachtigden. Het is dus van belang om ook die factoren te betrekken bij een theorie over zittingscultuur. In de volgende paragraaf ga ik hier dieper op in.

Tot slot van deze paragraaf wil ik kort stilstaan bij wat het empirisch onderzoek leert over socialisatieprocessen. Op dit punt heeft zich in de organisatie van de rechtspraak een ontwikkeling voorgedaan die mogelijk doorwerkt in de zittingscultuur, namelijk dat tegenwoordig alle nieuwe rechters eerst worden gesocialiseerd buiten de rechtspraak voordat zij toetreden tot de rechterlijke macht. Het percentage zij-instromers was al hoog, maar tegenwoordig is dit de enige weg om de beroepsgroep binnen te komen (zie [par. 2.6](#)). Uit onderzoek naar socialisatieprocessen is bekend dat de vroegste processen van socialisatie (met name in het gezin en de schoolcarrière, maar ook in de loopbaan) het meeste bijdragen aan latere processen van socialisatie. Mijn bevindingen bevatten aanwijzingen dat een eerdere

socialisatie als advocaat ervoor zorgt dat rechters enigszins anders aankijken tegen de zittingspraktijken, bijvoorbeeld meer begrip hebben voor de advocaat-cliëntrelatie en voor het feit dat sommige procespartijen niet willen schikken. De jongere rechters lijken er bovendien minder moeite mee te hebben dat er in de organisatie bepaalde afspraken worden gemaakt over de aanpak ter zitting, iets wat gezien de rechterlijke autonomie van oudsher moeilijk ligt. Dit verkennende onderzoek biedt onvoldoende mogelijkheden om deze vermoedens 'hard' te maken, maar de verwachting (of zo men wil hypothese) is dat socialisatie in eerdere werkkringen de aanpak en opvattingen van rechters beïnvloedt.

8.3 Factoren die potentieel van invloed zijn op de zittingscultuur

In eerder empirisch onderzoek is getracht statistische verbanden te vinden tussen het handelen van rechters, hun taakopvatting en de uitkomsten van zaken. Hieruit bleek dat de verschillen in handelen tussen rechters erg groot waren, zo groot dat gesteld werd dat het voor rechtzoekenden erg zou uitmaken welke rechter zij treffen.⁴⁹⁶ Ook de term willekeur is in dit verband gevallen.⁴⁹⁷ Statistische verbanden, bijvoorbeeld tussen schikkingsinterventies en uitkomst van de zitting, zijn echter niet of nauwelijks aangetroffen. Uit eerdere onderzoeken komt ook naar voren dat de ervaren procedurele rechtvaardigheid van partijen in civiele zaken geen reden geeft tot zorg; die blijkt redelijk hoog te zijn (zie par. 3.4). Dit roept de vraag op hoe deze ambiguïteit in bevindingen te verklaren valt; wellicht geeft ons dat meer inzicht in de factoren die mogelijk van invloed zijn op de zittingscultuur.

Een mogelijke verklaring is dat procespartijen het werk van rechters maar beperkt op waarde kunnen schatten. Zij kunnen bijvoorbeeld wel aangeven of de rechter hen respectvol bejegt en hen hun zegje heeft laten doen, maar zien niet dat rechters mogelijk willekeurig handelen. Zij hebben geen vergelijkingsmateriaal en zijn daarom al snel tevreden. Of – een andere mogelijke verklaring – zij zijn zo geïmponeerd door de hele setting dat zij het optreden van rechters bij voorbaat al hoog achten. Met andere woorden: hun basisvertrouwen in de rechtspraak is zo hoog dat zij het persoonlijke optreden van de rechter daaraan ondergeschikt maken. In beide verklaringen zit mijns inziens een kern van waarheid, echter zij kunnen niet geheel de discrepantie verklaren tussen de waarnemingen van onderzoekers dat er grote verschillen zijn en de gerapporteerde ervaren procedurele rechtvaardigheid die relatief hoog is. Er spelen ten minste nog twee andere aspecten mee.

496 Marseille e.a. 2014, p. 84.

497 Ahsmann 2025, p. 25.

Conclusie

In statistisch onderzoek wordt ten eerste te veel gefocust op losstaande factoren, terwijl bij de behandeling van zaken steeds meerdere factoren in verschillende samenstellingen een rol spelen. Ten tweede wordt de rechter een te centrale rol toegedicht. Weliswaar heeft de rechter een belangrijke rol – tenslotte heeft de rechter de leiding over de zitting en de verantwoordelijkheid voor het waarborgen van een eerlijke procedure – maar de rechter is voor de gang van zaken, de sfeer ter zitting en voor de uitkomst van de mondelinge behandeling (vonnis, schikking of verwijzing naar mediation) zoals het empirisch onderzoek aantoont ook afhankelijk van de opstelling en medewerking van partijen en hun procesvertegenwoordigers. Bovendien vraagt elke zaak om een eigen aanpak. Deze complexe zittingspraktijk laat zich niet gemakkelijk vangen in statistische analyses, omdat de variëteit aan geschillen en procespartijen waarmee rechters te maken krijgen te groot is. De eerdere onderzoekers merken dat overigens ook zelf op.⁴⁹⁸ Een meer situationele aanpak is vereist.

Het begrip zittingscultuur biedt mijns inziens mogelijkheden om de praktijken van rechters beter te begrijpen, doordat niet alleen op de waarneembare praktijken wordt gefocust, maar voor de verklaring daarvan ook naar de dieperliggende lagen van uitgedragen opvattingen en onderliggende waarden wordt gekeken. Nu wil ik niet beweren dat dit in eerder onderzoek helemaal niet is gebeurd, maar de nadruk lag toch vooral op de verschillen in handelen van rechters, waarbij de probleemoplossende aanpak als meest wenselijk en effectief werd gezien, met de schikking als geprefereerde uitkomst. De focus vanuit het cultuurperspectief ligt daarentegen meer op wat rechters bindt dan waarin zij verschillen. Op het niveau van die onderliggende waarden verschillen rechters niet wezenlijk van elkaar. Ook biedt het begrip handvatten om aandacht te besteden aan taal en communicatieve praktijken, rituelen, sociale normen en onderlinge machtsverhoudingen: allemaal belangrijke uitingvormen van zittingscultuur. Zo bezien komen veel meer factoren boven water die van invloed zijn op het handelen van rechters en de sfeer ter zitting. De verwachting hierbij is dat rechters niet zozeer handelen vanuit een bepaalde taakopvatting (bijvoorbeeld als probleemoplosser of als geschilbeslechter), maar hun daadwerkelijke rolinvulling afstemmen op de aard van het geschil, de kenmerken van partijen, de opstelling van advocaten en de mogelijke uitkomst van de zaak. Rechters variëren per zaak van rol en vervullen bovendien tijdens de behandeling van een zaak meerdere rollen. Het handelen van rechters is dus vooral situationeel te begrijpen, als maatwerk.

498 Van der Linden 2008, p. 63.

Op basis van de observaties en interviews in mijn onderzoek, alsook voortbouwend op het werk van eerdere onderzoekers⁴⁹⁹ kom ik tot een voorlopige lijst van factoren die potentieel van invloed zijn op de sfeer ter zitting (zie tabel 8.1). Deze factoren kunnen variëren aan de hand van dimensies, die steeds een continuüm beschrijven met twee uitersten.

Tabel 8.1 Factoren die potentieel van invloed zijn op de sfeer en het verloop van de zitting

Factor	Dimensies
Aard van het geschil	<ul style="list-style-type: none"> • Min of meer juridisch/feitelijk van aard • Draait meer/minder om principes of rechten dan om belangen • Zakelijk en/of persoonlijk van aard • Meer/minder gejuridiseerd conflict • Kortstondig/langdurig van aard • 'Warm'/'koud' (wel of niet recent van aard) • Op zichzelf staand/onderdeel van een complex geheel van geschillen • Meer/minder 'onderliggende' problematiek
Kenmerken van partijen (NB: de genoemde kenmerken kunnen voor eiser en gedaagde verschillen)	<ul style="list-style-type: none"> • Particulier/zakelijk • Repeat player/one shotter • Meer/minder juridisch onderlegd • Wel/niet (goed) juridisch vertegenwoordigd • Meer/minder gelijkwaardig op andere terreinen dan juridisch en financieel, bijv. meer/minder sociale hulpbronnen • Meer/minder financiële belangen • Voelen de financiële gevolgen wel/niet in hun eigen portemonnee • Moeten wel/niet met elkaar verder • Meer/minder schikkingsbereid • Zijn meer/minder solvabel • Hebben wel/geen haast met afronding geschil • Reputatie speelt wel/geen rol en staat wel/niet op het spel • Zijn het wel/niet eens over de 'feiten' • Hebben meer/minder oog voor belangen van de wederpartij • Meer/minder beleefde omgangsvormen

499 Met name Bruinsma 1995 waar hij op verschillende plekken verwijst naar de *litigotiation theory* en Verschoof & Van Rossum 2019, waar zij externe factoren bespreken die mogelijk van invloed zijn op de uitkomst van zaken.

Conclusie

Factor	Dimensies
Opstelling advocaten	<ul style="list-style-type: none"> • Meer/minder antagonistisch • Meer/minder formeel • Meer/minder oog voor belangen van de wederpartij • Meer/minder flexibel (in staat te 'schakelen') • Meer/minder adequate rechtsbijstand*
Opstelling rechter/rechtbank	<ul style="list-style-type: none"> • Meer/minder gericht op rechtsbescherming • Meer/minder gericht op waarheidsvinding • Meer/minder gericht op schikking dan wel vonnis • Meer persoonsgericht/zaaksgericht • Meer/minder formeel en strikt t.a.v. regels • Meer/minder actief • Stelt zich bovengeschiedt/nevengeschiedt/ondergeschiedt op aan wensen van partijen • Communiqueert meer/minder 'horizontaal'/'verticaal'
Mogelijke uitkomst	<ul style="list-style-type: none"> • Grijpt wel/niet in op de persoonlijke levenssfeer • Binair/analooq ('zwart-wit', 'alles of niets' of gradueel van aard) • Meer/minder potentiële macro-effecten • Meer/minder precedentwerking

* Wat ik hiermee vooral bedoel te zeggen is dat rechters hun handelen vaak afstemmen op dat van advocaten. Als zij het gevoel hebben dat de advocaat de belangen van de cliënt goed behartigt, dan zullen rechters zich terughoudend opstellen. Als rechters echter het idee hebben dat dit niet het geval is, zoals het geval was in zaak AH07, beschreven in kader 7.1, dan zullen zij zich intensiever met de zaak gaan bemoeien. De inzet en kwaliteit van advocaten en rechters zijn in zoverre communicerende vaten.

Tabel 8.1 overziend is het niet verbazingwekkend dat eerdere studies niet of nauwelijks statistische verbanden aantreffen. Zij focusten hoofdzakelijk op de opstelling of conflictinterventies van de rechter – bijvoorbeeld: gaf deze wel of niet een voorlopig oordeel; stelt deze zich meer of minder actief op? – terwijl de rechter slechts één radertje in het geheel is (zoals gezegd wel een belangrijke). Potentieel zijn veel meer factoren (gelijktijdig) van invloed. Om valide statistisch onderzoek te kunnen doen, zouden op elk van de dimensies en dan ook nog in onderlinge combinaties voldoende zaken moeten worden geselecteerd. Het aantal te onderzoeken zaken zou dan eerder in de duizenden dan in tientallen moeten lopen. De analyses zouden bovendien te complex worden omdat zo'n groot aantal variabelen – al dan niet geclusterd – zouden moeten worden meegenomen.

Bij een situationele aanpak wordt duidelijk dat rechters hun handelen afstemmen op de specifieke aard van het geschil en de kenmerken en opstelling van procespartijen en hun procesvertegenwoordigers. Daarbij kan nader onderzoek worden gedaan

naar scripts die rechters hanteren bij samenloop van bepaalde factoren.⁵⁰⁰ Het empirisch onderzoek biedt ook hiervoor aanknopingspunten. Zo is gebleken dat de geobserveerde rechters bij geschillen tussen repeat players en one shotters die niet juridisch vertegenwoordigd zijn vanuit een oogpunt van rechtsbescherming geneigd zijn om ongelijkheidscompensatie te bieden. Of dat rechters bij zakelijke en vergaand gejuridiseerde conflicten waarbij advocaten zich antagonistisch opstellen eerder geneigd zullen zijn zich zaaksgericht en formeel op te stellen, waarbij strak wordt vastgehouden aan het beginsel van hoor en wederhoor.

8.4 Suggesties voor vervolgonderzoek

De zittingscultuur van rechters kan vergeleken worden met die uit eerdere tijden (vroeger – nu) of met die uit andere landen (elders – hier). De zittingscultuur kan per rechtsgebied vergeleken worden (bijvoorbeeld strafrecht – bestuursrecht – civiel recht). Men kan nog gedetailleerder per rechtbank, per sector of per team kijken. Tot slot zou men nog meer kunnen inzoomen op verschillende generaties van rechters. Dit zijn allemaal mogelijkheden, maar levert het ook zinvol onderzoek op? Dergelijk onderzoek is mijns inziens vooral zinvol als er een bepaalde aanleiding voor bestaat of een behoefte om te leren van de ervaringen en praktijken van anderen. Zo kan het zinvol zijn om ook op een ander rechtsgebied een vergelijkbaar onderzoek naar zittingscultuur uit te voeren, bijvoorbeeld naar vreemdelingenrechtzaken om meer zicht te krijgen op interculturele communicatie en de rol van tolken, of naar familierechtzaken, omdat dit een voor publiek afgesloten rechtsterrein is.

Voor zover er al verschillen zijn in zittingscultuur tussen organisatie-eenheden – in dit onderzoek zijn geen wezenlijke verschillen aangetroffen – is het de vraag in hoeverre verschillen voor procespartijen of het bredere publiek zichtbaar zijn. Procespartijen zullen mogelijk cultuurverschillen opmerken als zij in hoger beroep gaan en merken dat de gang van zaken bij het gerechtshof anders is dan bij de rechtbank. Verschillen tussen rechtbanken zullen zij echter niet zo snel ervaren. Dat ligt anders voor de repeat players, zoals advocaten en deurwaarders. Voor hen is het soms ook lastig dat er verschillen bestaan tussen rechtbanken, bijvoorbeeld ten aanzien van de ambtshalve toetsing van onredelijke bedingen in consumentenzaken. Zij kunnen de rechtbanken hierop zinvolle feedback geven. Dat gebeurt soms al bij ‘spiegelbijeekkomsten’, maar dat zou wellicht nog gericht kunnen plaatsvinden. Verschillen tussen rechtbanken – hoewel wellicht niet merkbaar voor partijen of hun procesvertegenwoordigers – kunnen ook raken aan aspecten van gelijke behandeling.

500 Patterson 2014, p. 11.

Conclusie

In welke zaken vindt bijvoorbeeld wel of niet een mondelinge behandeling plaats? Hoeveel tijd wordt daarvoor ingeruimd? Dit zijn vragen die eerder over de structurele, organisatorische kant van de mondelinge behandeling gaan dan over de culturele kant daarvan.

Dat brengt mij op enkele praktische aanbevelingen en suggesties voor vervolgonderzoek op deelthema's.

Zittingsvaardigheden

In de opleiding van rechters is terecht al de nodige aandacht voor communicatieve en schikkingsvaardigheden, maar specifieke thema's zouden daarbij nog meer kunnen worden uitgelicht, bijvoorbeeld interculturele communicatie⁵⁰¹ of de behandeling van zaken waarin procesongelijkheid bestaat tussen partijen (in kennis, vaardigheden, procesvertegenwoordiging). Ook zouden deze onderwerpen meer ingebed kunnen worden in een programma voor intervisie. Aangezien over deze thematiek nog weinig empirisch materiaal toegespitst op de rechtspraak beschikbaar is, zou het mijns inziens nuttig zijn het onderzoek naar zittingscultuur verder toe te spitsen op dergelijke verdiepende onderwerpen.

Zittingsstructuur

Naast de aandacht voor zittingscultuur is ook aandacht voor zittingsstructuur nodig. Er gebeurt wat dat betreft veel in rechtbanken dat zich aan het gezichtsveld van rechters onttrekt, terwijl zij daarvoor wel verantwoordelijk zijn. Bijvoorbeeld de beslissing om wel of niet een mondelinge behandeling te houden is veelal vergaand gedelegeerd aan gerechtssecretarissen. Veel rechters zeggen dat 'in principe' in alle zaken een mondelinge behandeling plaatsvindt, maar dat is niet het geval. Eerder onderzoek heeft aangetoond dat er op dat punt grote verschillen zijn tussen rechtbanken⁵⁰² en er is aanleiding te veronderstellen dat die verschillen nog steeds bestaan.⁵⁰³ De vaststelling van de standaardduur van zaken is ook zo'n aspect van de mondelinge behandeling dat in standaarden is vastgelegd die worden beheerd door 'de verkeerstoren'. Het is zaak om deze standaarden van tijd tot tijd kritisch te bezien om te voorkomen dat jarenlang daaraan wordt vastgehouden, terwijl ze feitelijk niet (meer) goed passen. Zo blijkt uit mijn onderzoek dat er aanleiding is om meer tijd uit te trekken voor zaken met een internationaal karakter waarbij tolken betrokken zijn, zeker als die ook nog in een hybride zittingsvorm plaatsvinden. Ook zijn er

501 Zie hierover o.m. Vredevelde, Given-Wilson & Memon 2026.

502 Marseille e.a. 2014, p. 28.

503 Verkerk e.a. 2026, p. 11.

rechters met goede ervaringen voor de planning van zaken (één 's ochtends, één 's middags, waardoor er extra ruimte is voor schikkingsoverleg). Een evaluatie of de zittingsstructuur nog afdoende is hoeft niet ingewikkeld te zijn. Het gaat er meer om dat rechters in een korte uitvraag of tijdens een overleg de mogelijkheid wordt geboden om hierover na te denken en daar suggesties voor te doen, en dat die mogelijkheid van tijd tot tijd wordt herhaald zodat de planning van zittingen aan de eisen van de tijd blijft voldoen.

Socialisatie

Hoewel rechters hun aanpak afstemmen op de specifieke zaak en de opstelling van partijen, zijn sommige rechters iets meer vonnisgericht, andere iets meer schikkinggericht. Mijn vermoeden is dat de wijze waarop rechters zijn gesocialiseerd hierop van invloed is. Rechters die vanuit de civielrechtelijke advocatuur het beroep binnenkomen, zullen naar verwachting meer gericht zijn op samenwerking en consensualiteit van partijen en zullen eerder behoefte hebben om dichter bij partijen te staan dan zich daarboven te verheffen. Zij nemen hun eigen ervaringen uit de advocatuur mee en willen vooral niet zo zijn als die ene rechter die hun cliënt jaren terug een schikking in de maag probeerde te splitsen. Wel zijn zij sterk gericht op onderling regelen, omdat ze daar voordelen voor partijen in zien, omdat dit verankerd zit in de beroepsethiek van advocaten⁵⁰⁴ en omdat zij er doorgaans zelf ervaring mee hebben. Advocaten die uit de commerciële advocatuur komen nemen daarenboven andere waarden en normen mee dan advocaten die uit de sociale advocatuur komen.

Rechters die daarentegen via de raio-opleiding (rechterlijk ambtenaar in opleiding) de beroepsgroep zijn binnengekomen, hebben meer ervaring met andere rechtsgebieden, met name het strafrecht, waar het 'onderling regelen van het conflict' geen issue is en de rechter van oudsher meer boven dan tussen de partijen staat. Deze rechters hebben weliswaar ook ervaring met de advocatuur opgedaan, maar dan als onderdeel van een stage, naast andere stages, onder meer bij het Openbaar Ministerie. Ook het feit dat zij gezamenlijk met officieren van justitie zijn opgeleid, zal hebben gemaakt dat zij extra oog hebben ontwikkeld voor het strafrecht. Zowel in het strafrecht als in het bestuursrecht speelt rechtsbescherming van de burger tegenover de overheid een belangrijke rol en moet de rechter waarschijnlijk vaker tegenmacht uitoefenen dan in het civiele recht. Het zou mij daarom niet verbazen als rechters die hun eerste werkgerelateerde socialisatie bij de sectoren strafrecht of bestuursrecht in de rechtspraak hebben doorgemaakt meer vonnis- dan schikkinggericht zijn.

504 Zie Gedragsregels advocatuur, regel 5: 'De advocaat dient voor ogen te houden dat een regeling in der minne veelal de voorkeur verdient boven een proces.'

Conclusie

Nader onderzoek naar socialisatieprocessen zou meer inzicht kunnen bieden in de relatie tussen de wijze van socialisatie, de rechtsgebieden waarin rechters gesocialiseerd zijn en de taakopvatting met betrekking tot schikken en beslissen.⁵⁰⁵ Informatie hierover is van belang met het oog op de rekrutering en opleiding van nieuwe rechters, en voor de samenstelling en diversiteit van de beroepsgroep als geheel.

Schikkingspraktijken

Rechters beschouwen een getroffen schikking in de regel als 'echt iets tussen partijen'. Zij voelen zich dan ook niet medeverantwoordelijk voor het resultaat, terwijl zij daar soms toch wel enige invloed op hebben gehad. Helemaal 'buitengerechtelijk' is deze wijze van afdoening niet. De rechter is wel degelijk betrokken geweest – soms meer, soms minder – bij de totstandkoming van een schikking. De afspraken worden bovendien vastgelegd in een proces-verbaal met het stempel van de rechtbank. Dat geeft de regeling het aureool van goedkeuring, ook al is dat juridisch-technisch niet het geval. Dit kan problematisch zijn als partijen afspraken maken die indruisen tegen dwingend recht of afbreuk doen aan het publieke karakter van rechtspraak, bijvoorbeeld als de afspraken tussen partijen gepaard gaan met geheimhoudingsclausules. Vanuit het oogpunt van de publieke, rechtsbeschermende en rechtsvormende taak van de rechter zou de rechtspraak er mijns inziens goed aan doen om meer te reflecteren op de vraag of – waar het gaat om schikkingspraktijken – elke uitkomst aanvaardbaar is of dat er ondergrenzen gesteld moeten worden.

De toegenomen aandacht voor schikkingen is ook in andere landen zichtbaar en in jurisdicties als de Verenigde Staten en Engeland en Wales al de praktijk van alledag.⁵⁰⁶ Deze trend zou zich ook in Nederland verder kunnen voortzetten. Vanuit een normatief standpunt bezien is het mijns inziens wenselijk dat over de voor- en nadelen daarvan op een meer fundamentele wijze wordt nagedacht. Uit empirisch onderzoek in andere landen blijkt namelijk ook dat de toename van schikkingspraktijken of *court annexed mediation* de toegang tot de rechter inperken.⁵⁰⁷ In de alledaagse zittingspraktijk bestaat het risico dat rechters vooral focussen op het individuele geschil en geen zicht hebben op het grotere plaatje. De rechtsbeschermende en rechtsvormende rol van de rechter kan dan in het geding komen. Om meer inzicht en grip te houden op

505 Hierbij kan worden voortgebouwd op het internationaal vergelijkende onderzoek van Bell 2009 en het onderzoek van De Groot-van Leeuwen 1991, p. 185-187 met de daar aangehaalde publicaties van Dahrendorff en Cotterell.

506 Alberstein & Amir 2025.

507 Zie Alberstein & Amir 2025, p. 57-58.

deze ontwikkeling raad ik de Raad voor de rechtspraak aan een rechtsvergelijkend literatuuronderzoek te initiëren naar de ontwikkeling van schikkingspraktijken en de voor- en nadelen daarvan te bezien in het licht van toegang tot recht.

Tot slot

Zittingscultuur is een breed begrip. Het omvat alle uitgesproken en onuitgesproken normen, waarden, gebruiken, rituelen en routines ten aanzien van rechtszittingen. De meerwaarde van het begrip zit vooral in het gelaagde karakter, waardoor niet louter op praktijken wordt gefocust, maar die praktijken worden beschouwd vanuit de onderliggende uitgedragen overtuigingen en waarden.

De zittingscultuur in civiele zaken transformeert zich al jaren naar een meer mensgerichte en pragmatische aanpak, waarbij deformalisering, de-escalatie van het geschil en maatwerk centraal staan. De wijze waarop rechters zittingen behandelen laat zich niet in statistieken vatten, omdat het aantal variabelen dat hierop van invloed is erg groot is. Dit onderzoek laat zien dat in plaats daarvan een contextuele aanpak is vereist, waarbij het handelen van rechters wordt bekeken in samenhang met de aard van het geschil en de kenmerken en opstelling van partijen en hun gemachtigden.

Literatuur

Ahsmann 2025

M.J.A.M. Ahsmann, 'De impact van een goede regierechter', *Tijdschrift voor de Procespraktijk* 2025, afl. 1, p. 19-26.

Ahsmann 2024a

M.J.A.M. Ahsmann, *De regierol van de rechter; naar harmonie tussen effectiviteit, efficiëntie en rechtvaardigheid*, Deventer: Wolters Kluwer 2024.

Ahsmann 2024b

M.J.A.M. Ahsmann, 'De januskop van de civiele rechter en de verhouding tot de rechter-bemiddelaar. Een wettelijke grondslag is vereist', *Nederlands Juristenblad* 2024/774.

Ahsmann 2018

M.J.A.M. Ahsmann, 'Het nieuwe Opleidingshuis voor rechters: een fundamentele verbetering?', *Handelingen NJV* 2018, p. 129-186.

Akpa, Asikhia & Nneji 2021

V.O. Akpa, O.U. Asikhia & N.E. Nneji, 'Organizational culture and organizational performance: a review of literature', *International Journal of Advances in Engineering and Management* (3) 2021, afl. 1, p. 361-372.

Alberstein & Amir 2025

M. Alberstein & N. Amir, *Vanishing Legal Justice; The Changing Role of Judges in an Era of Settlements and Plea Bargains*, Cambridge: Cambridge University Press 2025.

Algemene Rekenkamer 2016

Algemene Rekenkamer, *Aanpak van laaggeletterdheid*, te raadplegen via [rekenkamer.nl](https://www.rekenkamer.nl), 2016.

Alt 2023

J.W. Alt, 'Het recht op een mondelinge behandeling', *Advocatenblad* 2023/6.

Ansems 2024

L. Ansems, 'Ervaren procedurele rechtvaardigheid', in: N. Holvast e.a. (red.), *Recht in het echt; empirische inzichten voor juristen*, Den Haag: Boom juridisch 2024, p. 199-236.

Baas 2020

R. Baas, *De meerwaarde van meervoud; verschillen en overeenkomsten tussen meervoudige en enkelvoudige rechtspraak, in het bijzonder in civiele zaken* (diss. Nijmegen), Deventer: Wolters Kluwer 2020.

Bakker 2016

F. Bakker, 'Maatschappelijk effectieve rechtspraak' (blog), *Nederlands Juristenblad* 2016/8.

Bauw e.a. 2022

E. Bauw e.a., *Togadragers in de rechtsstaat. De juridische professies en de toegang tot het recht*, Den Haag: Boom juridisch 2022.

Bell 2009

J. Bell, *Judiciaries within Europe: A Comparative Review*, Cambridge: Cambridge University Press 2006.

Böcker & De Groot-van Leeuwen 2006

A. Böcker & L.E. de Groot-van Leeuwen, *Meer van minder in de rechterlijke macht. Etnische diversiteit onder rechters in zes landen*, Nijmegen: Wolf Legal Publishers 2006.

Boeve, Verkerk & Van der Kraats 2026

G.G. Boeve, R.R. Verkerk & K.G.F. van der Kraats, 'Het fundamentele recht op een mondelinge behandeling in civiele zaken. Een analyse van EHRM-rechtspraak over artikel 6 lid 1 EVRM', *Tijdschrift voor de procespraktijk* 2026, afl. 2, p. 38-48.

Boone e.a. 2025

M. Boone e.a., 'Opvattingen van rechters over hun conflictoplossende rol', in: M. Boone e.a. (red.), *De conflictoplossende rol van de rechter in kleine en grote zaken: Van kattenvoer tot klimaat*, Den Haag: Boom 2025, p. 147-168.

Brenninkmeijer e.a. 2015

A. Brenninkmeijer e.a., 'Zes suggesties voor verbetering van de toegang tot recht', *Nederlands Juristenblad* 2015, p. 1816 e.v.

Bruinsma 2001

F. Bruinsma, 'Rechters in Nederland. Een NJB-enquête', *Nederlands Juristenblad* 2001/40, p. 1925-1934.

Bruinsma 1995

F. Bruinsma, *Korte gedingen, een rechtssociologisch verslag*, Zwolle: Tjeenk Willink 1995.

Bureau Bartels 2022

Bureau Bartels, *Evaluatieonderzoek inzet schuldenfunctionarissen binnen de Rechtspraak* (Research Memoranda 2022/1), Den Haag: Raad voor de rechtspraak 2022.

Cassidy 2013

R.M. Cassidy, 'Character and Context: What Virtue Theory Can Teach Us about a Prosecutor's Ethical Duty to Seek Justice', *Notre Dame Law Review* 2013/2, p. 635-698.

Coenraad & Ingelse 2017

L.M. Coenraad & P. Ingelse, 'Afscheid van de klassieke civiele procedure? Pre-advies voor de Jaarvergadering van de Nederlandse Juristen-Vereniging', *Handelingen NJV*, Deventer: Wolters Kluwer 2017, p. 13-137.

Dalte 2020

O. Dalte, 'Key differences in Mandarin and Cantonese that complicate their mutual understanding', *Humanities science current issues*, 2020/27, p. 52-56.

De Bock 2019

R.H. de Bock, 'Feitenonderzoek tijdens de mondelinge behandeling', in: D. de Groot & H. Steenberghe (red.), *De mondelinge behandeling in civiele zaken*, Den Haag: Boom juridisch 2019, p. 183-248.

De Bock 2015

R.H. de Bock, 'Grip op kwaliteit; een model voor inhoudelijke kwaliteit van rechterlijke beslissingen, Pre-advies voor de Jaarvergadering van de Nederlandse Juristen-Vereniging', *Handelingen NJV*, Deventer: Wolters Kluwer 2015, p. 27-140.

De Boer 2025

L. de Boer, 'Soevereinen op de rechterstoel – observaties uit de rechtszaal', *Rechtstreeks* 2025/3, p. 42-56.

De Groot 2019

D. de Groot, 'Rechtsregels met betrekking tot de mondelinge behandeling', in:
D. de Groot & H. Steenberghe (red.), *De mondelinge behandeling in civiele zaken*, Den Haag: Boom juridisch 2019, hoofdstuk 4.

De Groot & Steenberghe 2019

D. de Groot & H. Steenberghe (red.), *De mondelinge behandeling in civiele zaken*, Den Haag: Boom juridisch 2019.

De Groot-van Leeuwen 2004

L.E. de Groot-van Leeuwen, 'Blijvend gezag: continuïteit en verandering in de rechterlijke macht', in: M. Fennema & H. Schijf (red.), *Nederlandse elites in de twintigste eeuw*, Amsterdam: Amsterdam University Press 2004, p. 85-99.

De Groot-van Leeuwen 1991

L.E. de Groot-van Leeuwen, *De rechterlijke macht in Nederland; samenstelling en denkbeelden van de zittende en staande magistratuur*, Arnhem: Gouda Quint 1991.

De Jong, Leerkes & Shchetinin 2025

P.W. de Jong, A. Leerkes & D. Shchetinin, *Van verdenking tot vrijheidsstraf. Een statistisch onderzoek naar de invloed van migratieachtergrond op uitkomsten in de Nederlandse strafrechtketen (Cahier 2025-2)*, Den Haag: WODC 2025.

De Rechtspraak 2016

De Rechtspraak, *Rechtspraak die ertoe doet. Rechter over rechtspraak anno 2016*, Den Haag: Raad voor de rechtspraak 2016.

De Vreede, Vroonhof & Van den Ende 2019

De Vreede, Vroonhof & Van den Ende, *Eindevaluatie initiële opleiding rechters en raadsheeren; onderzoeksrapportage (Research Memoranda 2019/1)*, Den Haag: Raad voor de rechtspraak 2019.

De Werd 2019

M. de Werd, *Dikastofobie; over de kracht en kwetsbaarheid van rechtspraak (oratie Universiteit van Amsterdam)*, Amsterdam 2019.

Doornbos 2024

N. Doornbos, 'Toegang tot recht: recht hebben, vragen en krijgen', in: N. Holvast e.a. (red.), *Recht in het echt; empirische inzichten voor juristen*, Den Haag: Boom juridisch 2024, p. 155-196.

Doornbos 2021

N. Doornbos (m.m.v. R. Hanoeman), 'Een 'community court' in Nederland. Eerste ervaringen met probleemoplossende wijkrechtspraak', *Nederlands Juristenblad* 2021, afl. 39, p. 3252-3259.

Doornbos 2017

N. Doornbos, 'Voorbij procedurele rechtvaardigheid. De betrekkelijkheid van de beleving van respondenten', *Recht der Werkelijkheid* 2017, afl. 2, p. 99-119.

Doornbos 2014

N. Doornbos, 'Observeren in de rechtszaal', *Recht en methode* 2014, afl. 3.

Doornbos 2010

N. Doornbos, 'Onbegrepen tolken', *Trema* 2010, afl. 2, p. 53-57.

Doornbos 2006

N. Doornbos, *Op verhaal komen; institutionele communicatie in de asielprocedure* (diss. Nijmegen), Nijmegen: Wolf Legal Publishers 2006.

Doornbos & Hanoeman 2021

N. Doornbos & R. Hanoeman, *De persoon achter het dossier. Werkwijze en resultaten van de Wijkrechtbank Eindhoven* (Research Memoranda 2021/3), Den Haag: Raad voor de rechtspraak 2021.

Doornbos & Holvast 2024

N. Doornbos & N. Holvast, 'De rechtspraak als instituut en organisatie', in: N. Holvast e.a. (red.), *Recht in het echt; empirische inzichten voor juristen*, Den Haag: Boom juridisch 2024, p. 451-491.

Eagleton 2016

T. Eagleton, *Culture*, Yale: Yale University Press 2016.

Eshuis 2019a

R.J.J. Eshuis, 'Schikkende rechters onder de loep. Bespreking van R.J. Verschoof & W. van Rossum, *Geschikt of niet geschikt?*' *Recht der Werkelijkheid* 2019/3, p. 65-68.

Eshuis 2019b

R.J.J. Eshuis, 'De geografische inrichting van de rechtspraak', *Justitiële verkenningen* 2019, afl. 1, p. 10-25.

Eshuis 2017

R.J.J. Eshuis, *De rechter op afstand. Een verkennend onderzoek naar de relatie tussen reisafstand en het gebruik van rechtspraak* (Memorandum 2017-05), Den Haag: WODC 2017.

Eshuis & Geurts 2016

R.J.J. Eshuis & T.G. Geurts, *Lagere drempels voor rechtzoekenden. De evaluatie van de verhoging van de competentiegrens in 2011*, Den Haag: WODC 2016.

Francot & Francot 2018

L. Francot & R. Francot, 'Van alle tijden: gerechtshoven in beweging', in: B. van Hofstraeten e.a. (red.), *Ten definitieven recht doende, Louis Berkvens Amicorum* 2018, p. 48-59.

Freidson 2001

E. Freidson, *Professionalism. The Third Logic*, Chicago: The University of Chicago Press 2001.

Galanter 1974

M. Galanter, 'Why the 'haves' come out ahead, speculations on the limits of legal change', *Law and Society Review* (9) 1974, afl. 1, p. 95-160.

Geertz 1973

C. Geertz, *The Interpretation of Cultures: Selected Essays*, New York: Basic Books 1973.

Genç 2023

E. Genç, *In hoeverre biedt de kantonrechter ongelijkheidscompensatie aan rechtzoekenden zonder procesvertegenwoordiging? En hoe doet de rechter dat?* (bachelorscriptie Universiteit van Amsterdam), 2023 (op te vragen bij Nienke Doornbos).

Giddens & Sutton 2017

A. Giddens & P.W. Sutton, *Sociology*, Cambridge: Polity Press 2017.

Giesen 2024

I. Giesen, *Beginselen van burgerlijk procesrecht, Asser Procesrecht 1*, Deventer: Wolters Kluwer 2024.

Giesen 2020

I. Giesen, 'Burgerlijk procesrecht; Empirisch onderzoek binnen het burgerlijk procesrecht: over het 'inkleuren' van een grote landkaart', in: C. Bijleveld e.a. (red.), *Nederlandse Encyclopedie Empirical Legal Studies*, Den Haag: Boom 2020, p. 357-378.

Glaser & Straus 1967

B.G. Glaser & A.L. Strauss, *The discovery of grounded theory*, Chicago: Aldine 1967.

Gommer 2008

H. Gommer, *Onder de rechter* (diss.Nijmegen), 2008.

Gras, Hendrikse & Jongbloed 2024

E. Gras, R.G. Hendrikse & A.W. Jongbloed, *Compendium van het burgerlijke procesrecht*, Deventer: Wolters Kluwer 2024.

Grey 2009

C. Grey, *A Very Short, Fairly Interesting and Reasonably Cheap Book About Studying Organizations*, Thousand Oaks: Sage 2009.

Grootelaar e.a. 2022

H. Grootelaar e.a., 'Judicial and Litigant Perceptions in Dutch Court Cases: Perceptions of Outcome Importance Overlap, Perceptions of Procedural Justice Diverge', *Social Justice Research* (35) 2022, afl. 3, p. 243-274.

Grootelaar, Hulst & Van den Bos 2019

H. Grootelaar, L. Hulst & K. van den Bos, 'Ervaren procedurele rechtvaardigheid', in: D. de Groot & H. Steenberghe (red.), *De mondelinge behandeling in civiele zaken*, Den Haag: Boom juridisch 2019, p. 85-138.

Grootelaar & Schelfhout 2022

H. Grootelaar & D. Schelfhout, *Evaluatie pilot 'zorgzaken' Rechtbank Amsterdam*, Den Haag: Raad voor de rechtspraak.

Grootelaar, Schelfhout & Van Duijneveldt 2020

H. Grootelaar, D. Schelfhout & I. van Duijneveldt, *Evaluatie Rotterdamse Regelrechter en Haagse Wijkrechter* (Research Memoranda 2020/1), Den Haag: Raad voor de rechtspraak 2020.

Grootelaar & Van den Bos 2016

H. Grootelaar & K. van den Bos, 'Naar meer ervaren legitimiteit van de Nederlandse rechtspraak', in: R. Ortlep e.a. (red.), *De rechter onder vuur*, Oisterwijk: Wolf Legal Publishers 2016, p. 275-298.

Grootelaar, Verberk & Schelfhout 2023

H. Grootelaar, S. Verberk & D. Schelfhout, *Evaluatie Buurtrechter Venserpolder* (Research Memoranda 2023/4), Den Haag: Raad voor de rechtspraak 2023.

Hartendorp 2026

R. Hartendorp, 'Van een lijdelijke naar een leidende rechter', *Ars Aequi* januari 2026, p. 38-41.

Hartendorp 2019

R. Hartendorp, 'Oordeelsvorming en de mondelinge behandeling', in: D. de Groot & H. Steenberghe (red.), *De mondelinge behandeling in civiele zaken*, Den Haag: Boom juridisch 2019, p. 249-286.

Hartendorp 2020a

R. Hartendorp, *Naar m(e)er rechtspraak?* (oratie Leiden), 2020.

Hartendorp 2020b

R. Hartendorp, 'De rechter als evenwichtskunstenaar', in: R.H. de Bock, R.J.Q. Klomp & E.L. Schaafsma-Beversluis (red.), *Voor Daan Asser. Procesrechtelijke desiderata ter gelegenheid van zijn 75ste verjaardag (Asser-bundel)*, Deventer: Wolters Kluwer 2020.

Hartendorp 2008

R. Hartendorp, *Praktisch gesproken; alledaagse civiele rechtspleging als praktische oordeelsvorming* (diss. Rotterdam), 2008.

Hertogh e.a. 2018

M. Hertogh e.a., 'Zegt u eens, wat wilt u van de rechter?' (Research memoranda 2018/4), Den Haag: Raad voor de rechtspraak 2018.

Hoevenaars 2021

J. Hoevenaars, 'Tussen partijautonomie en ongelijkheidscompensatie: hoe kantonrechters omgaan met niet-vertegenwoordigde partijen', *Recht der Werkelijkheid* 2021, afl. 2, p. 16-40.

Hofstede 1991

G. Hofstede, *Allemaal andersdenkenden: omgaan met cultuurverschillen*, Amsterdam: Contact 1991.

Hol 2009

A.M. Hol, 'Overtuigende rechtspraak: ethos, pathos, logos', in: Olof Tans e.a., *De grenzen van het goede leven. Rechtsgeleerde opstellen aangeboden aan Prof. Mr. A. Soeteman*, Ars Aequi Libri, Nijmegen 2009, p. 199-210.

Hol 2006

A.M. Hol, 'Rituelen en symbolen in de rechtspraak. Hun functie en betekenis', *Ars Aequi* 2006, p. 805-817.

Holvast 2017

N. Holvast, *In the shadow of the judge. The involvement of judicial assistants in Dutch district courts*, Den Haag: Eleven 2017.

Holvast & Doornbos 2014

N. Holvast & N. Doornbos, 'Loyaliteit binnen de rechterlijke macht', *Recht der Werkelijkheid* 2014, afl. 1, p. 23-41.

Holvast & Kortleven 2021

N. Holvast & W.J. Kortleven, 'De transformatie tot jurist: socialisatie en diversiteit in de rechtenstudie', *Ars Aequi* 2021, p. 79-85.

Hulst 2017

L. Hulst, *Experimental Legal Studies on Perceived Procedural Justice and Trust in Law and Society* (diss. Vrije Universiteit Amsterdam), 2017.

Ingelse 2010

P. Ingelse, 'Rechter: tussen persoon en instituut', *Nederlands Juristenblad* 2010/1593.

Ippel & Heeger-Hertter 2006

P. Ippel & S. Heeger-Hertter, *Sprekend de rechtbank: alledaagse communicatie in de Utrechtse zittingszaal*, Nijmegen: Wolf Legal Publishers 2006.

Jacobs 2015

A.P. Jacobs, 'De minachting van de gerechtstolk', *Nederlands Juristenblad* 2015, afl. 4, p. 256 e.v.

Janssen, Van den Bos & Van der Kraats 2026

A.A.A. Janssen, K. van den Bos & K.G.F. van der Kraats, 'Informatieonzekerheid in civiele procedures', *Rechtstreeks* 2026, afl. 1.

Janssen, Van der Kraats & Van den Bos 2025

A.A.A. Janssen, K.G.F. van der Kraats & K. van den Bos, 'De civiele rolzitting: een empirisch-juridische reflectie op standaard en praktijk', *Nederlands Tijdschrift voor Burgerlijk Recht* 2025, afl. 1, p. 37-46.

Josten & Van Tijn 1991

M. Josten & J. van Tijn, 'De rechterlijke macht van Nederland: een geruuststellend gezelschap', *Vrij Nederland* 2 november 1991, p. 18-32.

Kaaks 2019

M. Kaaks, 'Pleidooi voor het pleidooi', *Advocatenblad* 6 september 2019.

Klaassen 2021

C.J.M. Klaassen, 'Waartoe is de civiele rechter op aarde?' *WPNR* 2021, af. 7312, p. 133 e.v.

Köhne-Hoegen 2008

E. Köhne-Hoegen, 'De raio-opleiding als socialisatieproces: uittreders aan het woord', *Recht der Werkelijkheid* 2008, afl. 1, p. 11-34.

Kramer 2010

M.W. Kramer, *Organizational Socialization: Joining and Leaving Organizations*, Cambridge: Polity Press 2010.

Literatuur

Latour 2009

B. Latour, *The Making of Law –An Ethnography of the Conseil d’Etat*, Cambridge: Polity Press 2009.

Leliveld & Bel 2023

K. Leliveld & K. Bel, *Onderzoek beloningsverschillen Ministerie van Justitie en Veiligheid*, Erasmus Q-intelligence 2023.

Lieverse 2022

L. Lieverse, *De gang op gestuurd. Een kwalitatief empirisch onderzoek naar het proces van schikken tijdens vermogensrechtelijke procedures in Nederland* (diss. Utrecht), 2022.

Loth 2017

M. Loth, 'Hoe responsief is het klassieke proces (eigenlijk)?', *Nederlands Juristenblad* 2017, afl. 22, p. 1510-1519.

Loos 2023

M.B.M. Loos, *Algemene voorwaarden*, Den Haag: Boom 2023.

LOVCK 2010

Landelijk Overleg Voorzitters Civiele en Kantonsectoren, *Ambtshalve toetsing*, 2010.

Maegherman, De Beuf & Horselenberg 2024

E. Maegherman, T. de Beuf & R. Horselenberg, 'Denkfouten en onterechte veroordelingen in de rechtspraak', in: N. Holvast e.a. (red.), *Recht in het echt; empirische inzichten voor juristen*, Den Haag: Boom juridisch 2024, p. 493-530.

Mak 2023

E. Mak, 'Researching Judicial Cultures in the European Union: Lessons from John Bell', in: S. Turenne (Ed.), *Reasons and Context in Comparative Law: Essays in Honour of John Bell*, Cambridge University Press 2023, p. 251-274.

Mak 2013

E. Mak, *Judicial Decision-Making in a Globalised World. A Comparative Analysis of the Changing Practices of Western Highest Courts*, Oxford/Portland: Hart Publishing 2013.

Mak 2007

E. Mak, *De rechtspraak in balans. Een onderzoek naar de rol van klassiek-rechtsstatelijke beginselen en 'new public management'-beginselen in het kader van de rechterlijke organisatie in Nederland, Frankrijk en Duitsland*, Rotterdam: Erasmus Universiteit Rotterdam 2007.

Marseille e.a. 2014

A.T. Marseille e.a., *Korte en effectieve kanton-comparaties? Uitdaging voor reflexieve rechters* (Research Memoranda 2014/5), Den Haag: Raad voor de rechtspraak 2014.

Mascini & Doornbos 2021

P. Mascini & N. Doornbos, 'Roldynamiek binnen juridische professies', *Recht der Werkelijkheid* 2021, afl. 2, p. 3-15.

Mein & De Meere 2018

A.G. Mein & F. de Meere, *Motieven van burgers om (niet) naar de rechter te gaan* (Research Memoranda 2018/3), Den Haag: Raad voor de rechtspraak 2018.

Messer 2022

W. Messer, 'Het mondelinge eindvonnis in civiele zaken: Pippi Langkous revisited', *Ars Aequi* mei 2022, p. 420-422.

Micklitz & Reich 2014

H.-W. Micklitz & N. Reich, 'The Court and Sleeping Beauty: The revival of the Unfair Contract Terms Directive (UCTD)', *Common Market Law Review* 2014/51, p. 771-808.

Nelken 2016

D. Nelken, 'Comparative Legal Research and Legal Culture: Facts, Approaches, and Values', *Annual Review of Law and Social Science*, (12) 2016, afl. 1, p. 45-62.

Olthuis 2024

E.H. Olthuis, *The Human Element in Judicial Decision-Making. The Role of Personal Attitudes* (diss. Universiteit van Amsterdam), Amsterdam 2024.

Oomkes 1986

F.R. Oomkes, *Communicatieleer*, Amsterdam: Boom 1986.

Literatuur

Patterson 2014

O. Patterson, 'Making sense of culture', *Annual Review of Sociology* (40) 2014, p. 1-30.

Pavillon 2014

C.M.D.S. Pavillon, 'Wat maakt een beding oneerlijk? Het Hof wijst ons (eindelijk) de weg', *Tijdschrift voor Consumentenrecht en handelspraktijken* 2014, afl. 4, p. 163-172.

Pavillon 2006

C.M.D.S. Pavillon, De wisselende betekenis van de Richtlijn oneerlijke bedingen in de Nederlandse rechtspraak: een drieluik, *Vermogensrechtelijke annotaties* 2006, p. 25-70.

Praagman 2011

S. Praagman, 'Comparitierechters in eenzelfde zaak vergeleken: de individuele aanpak van rechters', *Recht der werkelijkheid* 2011, afl. 2, p. 6-28.

Guthrie, Rachlinski & Wistrich 2007

C. Guthrie, J.J. Rachlinski & A.J. Wistrich, 'Blinking on the bench: How judges decide cases', *Cornell Law Review* 2007/93, afl. 1, p. 1-44.

Richter & Koch 2003

A. Richter & C. Koch, 'Integration, differentiation and ambiguity in safety cultures', *Safety Science* (42) 2003, afl. 8, p. 703-722.

Roodenburg 2017

P. Roodenburg, *The Second Circle. Using Positive Energy for Success in Every Situation*, New York: Norton 2017.

Schein 2010

E.H. Schein, *Organizational Culture and Leadership*, New Jersey: John Wiley & Sons 2010.

Schein & Schein 2017

E.H. Schein & P.A. Schein, *Organizational Culture and Leadership*, New York: Jossey-Bass 2017.

Schnabl 2025

N. Schnabl, 'De (regionale) leemte in de rechtshulp', *Nederland Rechtsstaat #1*, 2025.

Silverman 1985

D. Silverman, *Qualitative methodology & sociology*, Aldershot: Gower Silverman 1985.

Smilde 2019

M.J. Smilde, 'Communicatie ter zitting. In gesprek over geschillen, conflicten en oplossingen', in: D. de Groot & H. Steenberghe (red.), *De mondelinge behandeling in civiele zaken*, Den Haag: Boom juridisch 2019, p. 31-84.

Soeharno 2025

J. Soeharno, *De mooiweerrechtsstaat; over de spanning tussen politiek en rechtspraak*, Amsterdam: Cossee 2025.

Steenberghe 2019

H. Steenberghe, 'De mondelinge behandeling en de schikking', in: D. de Groot & H. Steenberghe (red.), *De mondelinge behandeling in civiele zaken*, Den Haag: Boom juridisch 2019, p. 363-472.

Tadesse Bogale & Debela 2024

A. Tadesse Bogale & K.L. Debela, 'Organizational culture: a systematic review', *Cogent Business & Management* (11) 2024, afl. 1, p. 1-23.

Ten Haaft 2019

H. ten Haaft, 'De mondelinge behandeling vanuit het perspectief van de advocaat', in: D. de Groot & H. Steenberghe (red.), *De mondelinge behandeling in civiele zaken*, Den Haag: Boom juridisch 2019, p. 473-505.

Ten Velden & De Dreu 2011

F.S. ten Velden & C.K.W. de Dreu, *Sociaalpsychologische determinanten van rechterlijke besluitvorming*, Den Haag: Raad voor de rechtspraak 2011.

Tyler 2007

T.R. Tyler, 'Procedural Justice and the Courts', *Court Review* (44) 2007, afl. 1/2, p. 26-31.

Tversky & Kahneman 1974

A. Tversky & D. Kahneman, 'Judgment under uncertainty: heuristics and biases', (185) *Science* 1974/4157, p. 1124-1131.

Van Buchem 2022

T. van Buchem, Politieke etikettering van de rechterlijke macht, *Ars Aequi* 2022, p. 970-974.

Van den Bos e.a. 2021

K. van den Bos e.a., *Een verkennend kwalitatief onderzoek naar klassenjustitie in de Nederlandse strafrechtketen*, Den Haag: Boom juridisch 2021.

Van den Bos 2011

K. van den Bos, *Vertrouwen in de overheid: wanneer hebben burgers het, wanneer hebben ze het niet, en wanneer weten ze niet of de overheid te vertrouwen is? Een essay over de sociaalpsychologische werking van vertrouwen en de mens als informatievergarend individu*, Den Haag: Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties 2011.

Van der Bent 2023

A. van der Bent, 'Do's and don'ts bij een schikking ter zitting', *Advocatenblad* 2023/10.

Van der Burgh, Heilbron & Kootstra 2024

R. van der Burgh, B. Heilbron & A. Kootstra, *Lager op de ladder, zwaarder gestraft. Klassenjustitie in Nederland*, *Investico* 2024.

Van der Kraats 2022

K.G.F. van der Kraats, *Het civiele procesrecht als struikelblok; over de rechtsbescherming van mensen zonder juridische kennis (oratie Rotterdam)*, Den Haag: Boom 2022.

Van der Kraats 2019

K.G.F. van der Kraats, 'De mondelinge einduitspraak, dat smaakt naar méér', *Tijdschrift voor Civiele Rechtspleging* 2019, afl. 1, p. 15-21.

Van der Kraats 2017

K.G.F. van der Kraats, *De (eigen)aardigheid van de kantonrechter* (diss. Utrecht), 2017.

Van der Kraats, Van Lent & Hoeken 2025

K.G.F. van der Kraats, L. van Lent & H. Hoeken, 'Mondelinge of schriftelijke uitspraken; wat zijn de implicaties?', *Nederlands Juristenblad* 2025/1946.

Van der Linden 2010

J. van der Linden, *De civiele zitting centraal: informeren, afstemmen en schikken* (diss. Tilburg), Deventer: Kluwer 2010.

Van der Linden 2008

J. van der Linden, *Zitten, luisteren en schikken. Rechtvaardigheid en doelbereik bij de comparitie na antwoord* (Research Memoranda 2008/5), Den Haag: Raad voor de rechtspraak 2008.

Van der Velden, Jansen & Anderson 2004

M. van der Velde, P. Jansen & N. Anderson, *Guide to management research methods*, Malden, MA: Blackwell Publishing 2004.

Van Deursen 2024

S. van Deursen, *Macro-effecten in het aansprakelijkheidsrecht. Een juridisch-empirisch onderzoek naar de (wenselijke) rol van maatschappelijke impact in de rechterlijke oordeelsvorming* (diss. Utrecht) Utrecht: Universiteit van Utrecht 2024.

Van Domselaar 2014

I. van Domselaar, *The Fragility of Rightness; Adjudication and the primacy of practice* (diss. Universiteit van Amsterdam), 2014.

Van Duijn & Van den Reijen 2001

A. van Duijn & M.K.J.G. van den Reijen, *De juiste tolk op de juiste plaats? Onderzoek naar tolken in de strafrechtspleging* (rapport van de Werkgroep Gerechtstolken in 2003), Den Haag: Ministerie van Justitie 2001.

Van Gool 2024

S. van Gool, 'Vrouwe Justitia is blind voor gelijke beloning', *Het Financieele Dagblad* 27 mei 2024.

Van Nispen 2026

C.J.J.C. van Nispen, 'Verstek verlening, verstekzuivering en verzet, Tekst en commentaar op artikel 259 Rv', in: *Tekst en commentaar Burgerlijke rechtsvordering*, Alphen aan den Rijn: Wolters Kluwer 2026.

Van Noije & Den Ridder 2025

L. van Noije & J. den Ridder, 'Steun voor de rechtsstaat, zolang hij meewerkt. Rechtsstatelijke cultuur in Nederland vanuit burgerperspectieven', *Beleid en Maatschappij* 2025, afl. 2, p. 105-122.

Van Os 2025

S. van Os, *Waarden en rechtspraak; Een onderzoek naar maatschappelijke veranderingen en verwachtingen (deel 1: literatuurstudie)* (Research Memoranda 2025/7), Den Haag: Raad voor de rechtspraak 2025.

Van Rooij, Doornbos & Reinders Folmer 2024

B. van Rooij, N. Doornbos & C. Reinders Folmer, 'Begrijpen van empirisch onderzoek naar het recht', in: N. Holvast e.a. (red.), *Recht in het echt; empirische inzichten voor juristen*, Den Haag: Boom 2024, p. 53-90.

Van Rooij & Tobsch, te verschijnen

B. Van Rooij & N. Tobsch, 'Organizational Culture: Combining Aspects and Levels of Depth', publicatie in voorbereiding.

Van Rossum 1998

W. van Rossum, *Verschijnen voor de rechter. Hoe het hoort en het ritueel van Turkse verdachten in de rechtszaal* (diss. Universiteit van Amsterdam), Amsterdam: Uitgeverij Duizend & Een 1998.

Verberk 2025

S. Verberk, *Maatschappelijk effectieve rechtspraak; een meta-analyse van twaalf evaluatiestudies* (Research Memoranda 2025/3), Den Haag: Raad voor de rechtspraak 2025.

Verburg 2019

A. Verburg, *Bestuursrechtspraak in balans: Bejegening, beslechting en bewijs* (diss. Utrecht), Den Haag: Boom juridisch 2019.

Verburg 2018

A. Verburg, 'De rechter tussen straattaal en jargon: op weg naar begrijpelijke uitspraken', *Ars Aequi* februari 2018, p. 169-173.

Verkerk e.a. 2026

R.R. Verkerk e.a., 'Doorlooptijden in civiele kantonzaken: een empirische analyse', *Nederlands Tijdschrift voor Burgerlijk Recht* 2026, afl. 2, p. 5-24.

Verschoof & Van Rossum 2018

R. Verschoof & W. van Rossum, *Geschied of niet geschikt? Schikkingsgedrag van de civiele rechter en de invloed daarvan op partijen*, Den Haag: Boom 2018.

Vranken & Snel 2019

J. Vranken & M. Snel, De civiele rechter in Nederland op de schopstoel, *Nederlands Juristenblad* 2019/687.

Vredeveldt, Given-Wilson & Memon 2026

A. Vredeveldt, Z. Given-Wilson & A. Memon, 'Culture, trauma, and memory in investigative interviews', *Psychology, Crime & Law* (32) 2026, afl. 1, p. 300-320.

Wermink, De Keijser & Schuyt 2012

H. Wermink, J. de Keijser & P. Schuyt 2012, 'Verschillen in straftoemeting in soortgelijke zaken. Een kwantitatief onderzoek naar de rol van specifieke kenmerken van de dader', *Nederlands Juristenblad* 2012, afl. 11, p. 726-733.

Wisman & Heeroma 2020

W.I. Wisman & S. Heeroma, 'De mondelinge behandeling in civiele zaken', *Tijdschrift voor Civiele Rechtspleging* 2020, afl. 1, p. 8-14.

Wiznitzer & Maegherman 2025

S. Wiznitzer & E. Maegherman, *Rechterlijke oordeelsvorming: een strafrecht(e)rlijk perspectief* (Research Memoranda 2025/2), Den Haag: Raad voor de rechtspraak 2025.

Bijlagen

Bijlage 1 Observatieschema⁵⁰⁸

Zaaknummer	
Datum	
Rechter (code)	
Geplande aanvangs- en eindtijd	
Feitelijke aanvangs- en eindtijd	
Type zaak (rechtsgebied) (kg, dv, rk) (kanton/handel) (ev, mv)	
Eiser (particulier/zakelijk) (geslacht)	
Gemachtigde eiser	
Gedaagde (particulier/zakelijk) (geslacht)	
Gemachtigde gedaagde	
Overige aanwezigen	
Onderzoeker voorgesteld	
Rechtbank voorgesteld?	
Uitleg mondelinge behandeling?	
Samenvatting zaak gegeven?	

508 Om vergelijking van resultaten mogelijk te maken is bij de vragen met betrekking tot schikkingen en voorlopige oordelen aangesloten bij eerder onderzoek van Van der Linden 2010 en Verschoof & Van Rossum 2019.

Aard van de zaak	
Chronologisch verloop van de zitting	
Voorafgaand aan de zitting:	
Uitleg en informatie aan het begin van de zitting:	
Check:	
Stelt rechter zichzelf en griffier voor? Met naam en toenaam?	
Geeft de rechter het doel van de mondelinge behandeling weer?	
Informeert de rechter partijen over welke stukken in bezit zijn?	
Geeft de rechter een samenvatting van de kern van de zaak?	
Geeft de rechter een inschatting van hoe lang de mondelinge behandeling zal duren?	
Kondigt de rechter aan dat aan het eind van de zitting een p-v zal worden opgemaakt?	
Verkrijgen van inlichtingen:	
Check:	
Stelt de rechter vragen i.h.k.v. ambtshalve toetsing?	
Stelt de rechter vragen aan partijen, advocaten of beide?	
Stellen partijen elkaar onderling vragen?	
Worden beide partijen ongeveer in gelijke mate aan het woord gelaten?	
Is er één partij die duidelijk over meer mondelinge en onderhandelingsvaardigheden beschikt?	
Is er één partij die duidelijk over meer juridisch inhoudelijke kennis beschikt?	
Biedt de rechter enige vorm van ongelijkheidscompensatie?	
Komen er juridisch-inhoudelijke punten aan de orde? Naar voren gebracht door wie?	
Zijn er uitgetypte pleitnota's? Wat gebeurt daarmee?	
Zijn er onderwerpen die door de rechter worden afgekapt?	
Komen er achterliggende problemen aan de orde?	
Het beproeven van een schikking:	
Check:	
Komen de voordelen van een regeling aan bod?	
Welke voordelen worden genoemd? Door wie?	
Vraagt de rechter aan partijen of zij behoefte hebben aan een regeling? En of ze daartoe bereid zijn?	

Bijlagen

Aard van de zaak	
Komen de nadelen van vonnis wijzen aan bod? En voordelen?	
Aantal keren dat zitting wordt geschorst:	
Wordt schikking bereikt?	
<p>Wat heeft de rechter, los van voorlopig oordeel, gedaan om partijen tot een schikking te bewegen? En bij ja: was dat voor schorsing of na schorsing?</p> <ul style="list-style-type: none"> • Wijst op gevolgen van verder procederen voor tijd, belasting en/of kosten • Wijst op gevolgen van verder procederen voor toekomstige verhouding • Verheldert voor (een van de) partijen de sterke en/of zwakke kanten van de zaak • Informeert partijen/advocaten over hoe andere zaken zijn geschikt • Stelt een vraag die erop neerkomt of partijen bereid zijn iets te vertellen over de uitkomst van de schikkingsonderhandelingen • Vraagt partijen naar de redenen waarom het schikkingsvoorstel niet is geaccepteerd • Vraagt aan partijen of ze nog willen dooronderhandelen • Doet zelf een schikkingsvoorstel • Geeft advies aan een van de partijen om het bod van de ander te accepteren • Zegt (een van de) partijen dat het doen van concessies verstandig zou zijn • Adviseert partijen het verschil te delen (tussen beide schikkingsvoorstellen) 	
Voorlopig oordeel:	
Check:	
Vraagt de rechter aan partijen of zij behoefte hebben aan een voorlopig oordeel?	
Geeft de rechter een voorlopig oordeel? Op wiens initiatief? Voor of na schorsing?	
<p>Voorlopig oordeel heeft betrekking op:</p> <ul style="list-style-type: none"> • bewijslastverdeling • uitkomst of kans van slagen van de bewijslevering • juridische stellingen en weren • bedrag (concreet of range) • (gedeeltelijk) toe- of afwijzen vordering 	
Afronding zitting:	
Check:	
Wordt p-v opgemaakt? In aanwezigheid van partijen?	
Wordt mondeling uitspraak gedaan?	
Datum waarop vonnis zal worden gewezen:	
Evt. vervolgstappen:	

Aard van de zaak	
Overige communicatieve aspecten:	
Check:	
Was er sprake van humor?	
Zijn emoties ter sprake gekomen?	
Kwam juridisch vakjargon aan bod? Voorbeelden? Uitgelegd?	
Voorbeelden van 'klare taal'?	
Wordt in verschillende 'taalregisters' gesproken?	
Inschatting van de mate van formaliteit van de mondelinge behandeling? Waarop gebaseerd?	
Stelde de rechter zich primair op als geschilbeslechter, probleemoplosser of procesbegeleider? Werd er gewisseld tussen deze rollen?	

Bijlage 2 Interviewvragenlijst rechters

Introductie

- Doel onderzoek: verkennend onderzoek naar 'zittingscultuur': de praktijken, normen en waarden over hoe de mondelinge behandeling plaatsvindt.
- Opdrachtgever: afdeling Strategie van de Raad voor de rechtspraak.
- Vertrouwelijkheid

Achtergrond betrokkene

- Aantal jaren ervaring als rechter? Welke sectoren?
- Hoe rechtspraak binnengekomen?
- Eerdere werkervaring?
- Relevante nevenfuncties?

Begrip zittingscultuur

- Eerste associaties bij dit begrip? Indien de rechter al eens is gerouleerd: wat viel u het meest op toen u binnen dit team kwam werken?
- Eerste associaties over wat er mogelijk anders zou kunnen gaan bij andere rechtbanken?

Vorbereiding mondelinge behandeling

- Welke zaken wel/geen mondelinge behandeling? Wie bepaalt dat?
- Vorbereiding? Wel of geen zittingsagenda? Rol gerechtssecretaris?
- Zittingsduur: wie bepaalt duur? Afwijking mogelijk?

Aanpak mondelinge behandeling

- Introductie/begin?
- Vaste werkwijze? Welke partij eerst? Advocaten of partijen eerst? Wel/geen pleitnotities?
- Favoriete beginvragen? Variaties?
- Wel of niet vragen naar belangen bij de procedure?
- Vragen naar gemoedstoestand partijen?
- Wat als de wederpartij niet aanwezig is?
- Laatkomers?
- Wat als partijen niet aan elkaar gewaagd zijn?
 - Meer of minder juridisch onderlegd/niet vertegenwoordigd
 - Meer of minder goede advocaten
 - Anderstaligen

- Ongelijkheidscompensatie: waar ligt de grens?
- Humor?
- Emoties?
- Hoe rondt u doorgaans de zitting af?
- Voldoende geëquipeerd om met partijen in gesprek te gaan? Wanneer lastig? Gesprekstechnieken geleerd in opleiding?

Schikkingen

- Wat geeft meeste voldoening: een mooi vonnis schrijven of een mooie schikking bereiken?
- Wat zijn de voor- en nadelen van schikken voor partijen? En voor de rechtbank?
- Welke gevallen lenen zich wel en niet voor een schikking?
- Voorlopig oordeel? Op verzoek van partijen of op eigen initiatief?
- Stel: zonneklaar welke partij juridisch in z'n gelijk staat. Dan toch gelegenheid voor schikkingsoverleg? Waarom wel/niet? Maakt het hierbij uit of partijen een procesvertegenwoordiger hebben?
- Stel dat u vermoedt dat partijen niet willen schikken. In hoeverre probeert u dan toch nog een schikking tot stand te brengen? Hoe probeert u in dat geval de voor- of nadelen van een schikking t.o.v. een vonnis over te brengen? Hoeveel overredingskracht oefent u uit? Maakt het hierbij uit of partijen een procesvertegenwoordiger hebben?

Rol rechter

- Meer of minder affiniteit: geschilbeslechter en/of probleemoplosser?
- Verzoener?
- Rechtsbeschermer? Beschermer van de zwakkere partij?
- Dienstverlener?
- Responsieve rechtspraak/maatschappelijk effectieve rechtspraak: hoe mogelijk? Belemmerende factoren?

Verschillen in aanpak m.b.t. de zitting

- Verschillen in aanpak met collega's? Wanneer laatst bij collega gezeten? Meer of minder lijdelijk/actief? Meer of minder formeel?
- Hoe zouden collega's uw aanpak ter zitting typeren? Heeft u een bepaalde naam/reputatie?
- Typisch Amsterdamse/Gelderse aanpak?
- Verschillen met vergelijkbare afdelingen van andere rechtbanken?
- In hoeverre vindt u het wenselijk of onwenselijk dat er verschillen in aanpak bestaan tussen rechtbanken?

Bijlagen

- Mondelinge uitspraak?
- Hybride zitting?
- Engels?

Afsluiting

- Aanvullingen of opmerkingen?
- Hartelijk dank voor deelname

Bijlage 3 Overzicht van in kaders besproken zaken

Hoofdstuk 5 – De rolzitting en de behandeling van zorgverzekeringszaken

Kader 5.1	Karma	Zaak RoIG3
Kader 5.2	Klopt het of klopt het niet?	Zaak RoIA15
Kader 5.3	Een zacht voorstel	Zaak AK13

Hoofdstuk 6 – De zittingscultuur in kantonzaken

Kader 6.1	Een gelaagde aanpak	Zaak GK07
Kader 6.2	Weinig keuze	Zaak AK06
Kader 6.3	Alle ingrediënten voor een schikking	Zaak GK13
Kader 6.4	Als rechter en als mens	Zaak AK28
Kader 6.5	Alsnog betalen	Zaak GK12

Hoofdstuk 7 – De zittingscultuur in handelszaken

Kader 7.1	Een advocate laat haar cliënt bungelen	Zaak AH07
Kader 7.2	Wie het laatst lacht...	Zaak AH08
Kader 7.3	Voorlopig oordeel na toestemming partijen	Zaak GH02
Kader 7.4	Een megazaak	Zaak AH06

